T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

MODERNLEŞEN TÜRKİYE'DE BEDEN VE NÜFUS POLİTİKALARI: HIFZISSIHHA, TERBİYE, ÖJENİ

(Doktora Tezi)

Hazırlayan:
20116307 Murat ARPACI

Danışman:
Doç. Dr. Sibel YARDIMCI

İSTANBUL–2015

Murat ARPACI tarafından hazırlanan **Modernleşen Türkiye'de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Öjeni** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / ~~Oyçokluğuyla~~ Doktora Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 22 / 05 / 2015

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :	İmzası :
Jüri Üyesi : Doç.Dr.Sibel YARDIMCI (Danışman-Tez İz. Kom.Üy.)	....
Jüri Üyesi : Prof.Dr. Ali AKAY (Tez İz. Kom. Üy.)	....
Jüri Üyesi : Prof. Dr.Füsun ÜSTEL (Tez İz. Kom.- Üy.GS. Ü. Öğr.Üy.)	....
Jüri Üyesi : Doç.Dr.Şükrü ASLAN	....
Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Fatih ARTVİNLİ (Acıbadem Ü. Öğ.Üy.)	....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Toplumsal bir kategori olarak bedeni ele almak onu tarihsel pratiği içerisine konumlandırmakla mümkündür. Dinamik, devingen ve anlamlandırılmış bir alan olarak beden sabit ve tarih-dışı olarak görülemez. Toplumsal tarih açısından bedene yönelmek ise onun ayak izlerini bulmayı ve takip etmeyi gerektiren bir bakışı zorunlu hale getirmektedir. Bu bakış, sosyolojinin kavramlarını tarihsel malzemeyle buluşturmakla mümkün olabilir. Bedenin ayak izleri herhangi bir hastalığa dair talimatnamede, nüfus politikalarına dair bir kanunda, eğitim yönetmeliklerinde, evlilik muayenesine dair bir nizamnamede ya da kimi zaman kamusal sorumluluk üstlenen bir hekimin sağlıklı nesiller yetiştirme yöntemlerini anlattığı eserinde takip edilebilir. Bedene dair tüm bu dağınık malzemeyi kompoze eden sosyal bilimcinin dikkat edeceği temel husus ise bu metinlerde kimi zaman açık kimi zaman ise örtük biçimde yer alan siyasal söylemi açığa çıkarmaktır. Çünkü beden, nüfus ve yaşam, sürekli olarak iktidar ilişkilerinin kesiştiği mecrada yer almıştır.

Bu araştırmanın çıkış noktasını modernleşen Türkiye'de bedenin, nüfusun ve genel olarak yaşam hareketlerinin siyasallaşmasını besleyen hatları tartışma çabası oluşturmaktadır. Bu hatların beslediği beden ve nüfus politikaları, bugün de içerisinde hareket ettiğimiz toplumsal normların temellerini anlamak açısından önemli yanıtlar üretmektedir. Modern toplum, normlarla işleyen toplumdur ve bu normlar tarihsel olarak inşa edilmiştir. Dolayısıyla çalışmanın başlıca amaçlarından biri de bedenin siyasallaşmasına eşlik eden toplumsal normları tartışmaktır.

Çalışmanın ortaya çıkmasında birçok ismin katkısı bulunmaktadır. Öncelikle doktora süresince her zaman desteğini hissettiğim ve tezin yazım süreci boyunca çalışmaya emek veren tez danışmanım Doç. Dr. Sibel Yardımcı'ya çok teşekkür ederim. Tez izleme komitemde yer almayı kabul ederek eleştirileriyle, değerlendirmeleriyle ve önerileriyle tezin her aşamasında katkıları olan Prof. Dr. Füsun Üstel'e, Prof. Dr. Ali Akay'a ve Doç. Dr. Şükrü Aslan'a çok teşekkür ederim. Tez savunma jürimde yer almayı kabul ederek önerilerini paylaşan ve tezin nihai halinin oluşmasında desteğini ve katkılarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Fatih Artvinli'ye çok teşekkür ederim. Zorlu bir süreci katlanılır hale getiren, her zaman yanımda olan aileme ve dostlarıma çok teşekkür ederim.

ÖZET

(MODERNLEŞEN TÜRKİYE'DE BEDEN VE NÜFUS POLİTİKALARI: HIFZISSIHHA, TERBİYE, ÖJENİ)

Modernleşen toplumlarda beden giderek artan bir biçimde siyasal söylem ve pratiklerin nesnesi olmaktadır. Beden politikalarının temel özelliği tıbbi bilginin siyasal süreçleri dönüştürmesidir. Siyasetin tıbbileşmesi ve tıbbın siyasileşmesi modernleşen toplumlarda beden politikalarının en önemli göstergesidir. Bedene yönelik politikalar tıp ve siyasetin bütünleşmesiyle gerçekleşmektedir. Bu tezde modernleşen Türkiye'de beden politikalarının ortaya çıktığı tarihsel ve siyasal koşullar çalışılmıştır. Araştırmada öncelikle Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki nüfus ve bedene yönelik politikalar incelenmiştir. Tezin bu bölümünde 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde nüfus ve bedeni ilgilendiren yasalar, söylemler ve kurumlar incelenmektedir. Bu çalışmada esas olarak erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de gerçekleşen beden ve nüfus politikaları ele alınmıştır. Modernleşen Türkiye'de beden ve nüfus politikaları, biyopolitika kavramından hareketle analiz edilmektedir. Çalışmada erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de gerçekleşen beden ve nüfus politikaları üç temel başlık altında ele alınmaktadır: Hıfzıssıhha, terbiye ve öjeni. Hıfzıssıhha bölümünde tıbbi söylem ve kurumlar üzerinden bedenin tıbbileştirilmesi tartışılmaktadır. Terbiye bölümünde bedeni normalleştirmeye, disiplinli ve üretken hale getirmeye yönelik politikalar tartışılmaktadır. Öjeni bölümünde ise bedene yönelik öjenist söylem ve pratikler incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Modern Türkiye, beden politikaları, biyopolitika, hıfzıssıhha, terbiye, öjeni.

ABSTRACT

(THE POPULATION AND BODY POLITICS IN MODERNIZING TURKEY: PUBLIC HEALTH, DISCIPLINE, EUGENICS)

The body is increasingly becoming the object of political discourse and practices in modernizing societies. The main feature of body politics is that medical knowledge transformes the political processes. Medicalisation of politics and politicization of medicine is the most important indicator of body politics in modernizing societies. The policies regarding the body are carried out thanks to the medical and political integration. In this thesis, historical and political conditions of modernizing Turkey in which body politics were practiced are studied. In my research, firstly, the policies regarding the population and the body during the last period of the Ottoman Empire were analysed. In this section of the thesis, laws, discourses and institutions concerning the population and the body during 19th century in the Ottoman Empire are examined. However, the study mainly discuss the population and body politics took place in the early republican period of Turkey. The population and body politics in modernizing Turkey are analyzed in the context of the biopolitics concept. The population and body politics in the early Turkey is discussed under three main headings: Hygiene, discipline and eugenics. The medicalisation of the body by medical discourse and institutions is discussed in the hygiene section. And, in the discipline section, the policies aiming at normalizing the body, and making the body disciplined and productive are discussed. As for the eugenics section, the eugenics discourses and practices towards the body are analysed.

Key Words: Modern Turkey, body politics, biopolitics, hygiene, discipline, eugenics.

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Problematiği

Bedeni sosyal bilimlerin bir araştırma alanı olarak olarak ele almak, onu sabit bir biyolojik kategori olmaktan çıkararak toplumsal ve tarihsel gerçeklik içerisinde kavramak anlamını taşımaktadır. Mary Douglas, bedenin fiziksel deneyiminin daima toplumsal kategoriler tarafından dönüştürüldüğünü ifade ederken tam da bu noktanın altını çizmektedir.[1] Beden salt biyolojik bir varlık olmadığı gibi bedenin biyolojik yaşamı, bu yaşama dair imgeler ve bu yaşamı icra etme biçimi toplumsal ve tarihsel süreçlerin etkisiyle inşa olmuştur. Bu açıdan baktığımzda bugünün toplumunu beden üzerinden anlamaya yönelik bir çalışmada "modern bedenin doğuşu"[2] gibi bir dönemselleştirmeden bahsetmek yerinde bir yaklaşım olarak görünmektedir. Bedeni modernleşmenin merkezine koyarak tartışmak, onu modern toplumu kuran pratiklerle birlikte düşünmeye yönelik ilişkisel bir yaklaşım geliştirmeyi gerekmektedir. Beden, modern toplumu inşa eden tarihsel sürecin öznesi ve nesnesi olarak sürekli bir biçimde bu süreci kuran unsurların etki alanındadır.

Bedenin toplumsal tarihine dair eleştirel çalışmalarda, doğrudan ya da dolaylı biçimlerde Michel Foucault'nun çalışmalarının etkisi vardır. Jean-Jacques Courtine'e göre Foucault'nun beden odaklı çalışmalardaki önemi, bedeni etkileyen güçleri uzun bir zaman dilimini temel alan tarihsel bir perspektifine oturtarak kavramasıdır.[3] Foucault'ya göre beden "olayların kaydolma yeridir" ve eleştirel bir tarih yöntemi "iliklerine kadar tarihle dolu bedeni ve bedeni kemiren tarihi göstermelidir."[4] Foucault'nun düşüncesi, bedeni toplumsal maddiliğinde kavrayan ve bedene dair tarihsel malzemeyi bilimsel, siyasal ve hukuksal süreçlerle ilişkisi içerisinde yeniden okumamızı sağlayan eleştirel bir yaklaşım geliştirmektedir. Modernleşme sürecinin bütünü içerisinde konumlanan bu karmaşık alana giriş yapmak için Foucault'nun 1974 tarihli *Toplumsal Tıbbın Doğuşu* başlıklı dersinde bedeni nasıl tanımladığına bakılabilir. Bu dersinde Foucault, "beden, biyopolitik bir gerçeklik;

[1] Mary DOUGLAS, **Natural Symbols: Explorations in Cosmology**, Routledge, New York, 1996, s.69.
[2] Georges VIGARELLO, "Giriş", **Bedenin Tarihi 1**, Çev. Saadet Özen, YKY, İstanbul, 2008 s.13.
[3] Jean-Jacques COURTINE, "Giriş", **Bedenin Tarihi 3**, Çev. Saadet Özen, YKY, İstanbul, 2013, s.10.
[4] Michel FOUCAULT, "Nietzsche, Soybilim, Tarih", **Felsefe Sahnesi**, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2004, s.238.

tıp, biyopolitik bir stratejidir"[5] değerlendirmesinde bulunur. Bu tanımlama bize, modern bedenin tarihselliğini araştırmak konusunda izlememiz gereken iki kavramsal hat önerir: Biyopolitika ve tıp. Biyopolitika kavramı, modernleşen toplumlarda nüfusun yaşam süreçlerine özgü karakteristik fenomenlerin (sağlık, hıfzıssıhha / hijyen, doğum oranı, yaşam süresi, ırk vs.) nasıl rasyonalize edildiğini ifade eder.[6] Bedenin biyopolitik bir gerçeklik olarak kavranması bizi *nüfusun biyopolitikasının* hangi pratikler içerisinde gerçekleştiğini tartışmaya yönlendirir ve bu bağlamda bedenin politik bir kategori olarak sorunsallaştırılması, nüfusun sorunsallaştırılmasıyla yakından ilişkilidir. İkinci kavramsal hat ise tıptır ve tıbbın biyopolitik bir strateji olarak ele alınması, tıbbi bilgi ve pratiklerin hem modern siyaset içindeki kritik konumunu hem de toplumsal bedenin inşasındaki stratejik rolünü tartışmayı hedefler.

Foucault'ya göre tıp, bedenleri, nüfusu, organizmayı ve biyolojik süreçleri konu alan ve böylece düzenleştirici etmenlere sahip bir bilme iktidarıdır.[7] Tıbbın topluma nüfuz etmesi, bedenlerin ve nüfusun, daha geniş çerçevede "yaşamın tıbbileştirilmesi"[8] olarak genelleştirilebilecek pratiklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bryan S. Turner'ın belirttiği üzere Foucault'nun perspektifinin önemi, bireysel bedenleri ve nüfusu, iktidar ve bilginin ürünleri olarak görmesidir[9] ve tıbbi bilgi de, beden ve nüfus üzerindeki uygulanan iktidar teknikleri etrafında düşünülmelidir. Tıbbın biyopolitik bir strateji olarak tanımlanması, beden ve nüfus politikalarının bir tıbbileştirme tartışması etrafında kavranabileceğine işaret eder. Bilme iktidarı olarak tıp, normatif bir bilgi ile toplumsal normları inşa eder. Bu anlamda Foucault'ya göre tıbbileştirme ile normalleştirme arasında birbirinden ayrılamaz bir ilişki vardır ve tıbbi bilgi sürekli bir biçimde "normallik" nosyonlarına başvurur.[10] Dolayısıyla beden ve nüfus politikalarının tıbbileştirme etrafında örgütlenen bir iktidar-bilgi ilişkisi üzerinden ele alınması, tıbbi bilginin norm üreten, iktidar uygulayan ve bedenleri normalleştiren işlevini görmeyi gerektirir. Sadece tek tek bedenler düzeyinde değil nüfusun biyopolitikasının temel özelliklerinden biri de normlar üzerinden işlemesidir ve "normalleştirici toplum, yaşamı merkez alan bir iktidar teknolojinin tarihsel sonucudur."[11]

---

[5] FOUCAULT, "The Birth of Social Medicine", **Power: The Essential Works of Foucault 1954–1984**, Çev. Robert Hurley vd., 2001, s.137.
[6] FOUCAULT, **The Birth of Biopolitics**, Çev. Graham Burchell, Palgrave, New York, 2008, s.317.
[7] FOUCAULT, **Toplumu Savunmak Gerekir**, Çev. Şehsuvar Aktaş, YKY, İstanbul, 2004, s.257-258.
[8] FOUCAULT, "Göz Kamaştırıcı Hayvan: İktidar", **İktidarın Gözü**, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2003, s.156.
[9] Bryan S. TURNER, **Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi**, Çev. Ümit Tatlıcan, Sentez Yay., İstanbul, 2003, s.27.
[10] FOUCAULT, **Kliniğin Doğuşu**, Çev. İnci Malak Uysal, Epos Yay., Ankara, 2006, s.57.
[11] FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi**, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2003, s.106.

Bedenleri ve nüfusu normalleştiren ve genel olarak yaşamı düzenleyen bu iktidar modern siyasal alan içerisinde merkezileşmiş organlarla etkisini artırmaktadır. Nüfusu hedef alan yönetimselleşmiş bir devletin rolü burada ortaya çıkmaktadır. Biyopolitik stratejiler ile normalleşmiş bir toplum "devlet tarafından yapılan biyo-düzenleme"[12] ile kurulur. Tarihsel süreç içerisinde tıbbi bilginin modernleşmesi ulus devletlerin inşasıyla çakışmış ve insanın biyolojik yaşamının siyasetin nesnesine dönüşmesi tıbbi bilginin devletleşmesiyle mümkün olmuştur. Modern devlet, tıbbi bilgiyi kurumlar aracılığıyla içselleştiren, bu bilgiyle donatılmış bir "devlet tıbbı"ndan[13] hareketle söylemini ve toplumsal pratiğini bu bilgiyle revize eden bir yapıdır. Bu bağlamda modern toplumların inşasında tıbbi söylemin devletleşmesi ile devlet pratiğinin tıbbileşmesi birbirinden ayrılamaz ve modernleşen Batı'da biyolojik yaşamın siyasetin nesnesine dönüşmesi bu ilişki çerçevesinde anlaşılmalıdır.

Batı'da 19. yüzyılın -yaşam hareketlerinin siyasallaşması açısından- anlamı, bedenlerin ve nüfusun tıbbileştirilmesi, halk sağlığının politik bir endişe kaynağına dönüşmesi ve tıbbi normativitelerden hareketle sağlıklı toplum yaratma stratejilerinin hayata geçirilmesinin siyasiler tarafından daha öncesinde hiç olmadığı kadar önemsenmesiydi. Özellikle Fransız Devrimi'nden sonra sağlık bir vatandaşlık hakkına dönüşmüş ve bu yüzyılda nüfusun sağlığı siyasetin gündemine girmiştir.[14] Bu dönemde hastalıklarla mücadelede tıbbi önlemler gelişmiş ve hastalık profillerinin çıkarılmasında bölgelerdeki nüfus gruplarının yaşam tarzları, iklim değişikleri, beslenme, barınma koşulları, alkolizm ve okuryazarlık oranları gibi faktörleri içine alan raporlara başvurulmuştur.[15] Bu durum hastalığın artık toplumsal bir sorun olarak ele alınması anlamına geliyordu. 19. yüzyılda gerçekleştirilen sıhhi reformlar genel olarak tıbbi uygulamaların siyasi ve idari olarak merkezileşmesi, karantina gibi salgınları önleyici müdahalelerin artması ve tıbbi pratiklerin idari coğrafyanın uzak noktalarına yaygınlaşmasıydı. Bu dönemde ayrıca bebek ölümlerine özel bir ilgi belirmişti.[16]

Nüfusun sağlığına ve bebek ölümlerine yönelen dikkat giderek kamu sağlığının merkezine daha fazla yerleşti. "Doğum süreci (her zaman annenin yararına olmayacak bir şekilde) daha fazla tıbbileşiyor ve profesyonelleşiyor"[17], anneliğe yönelik politik kutsiyet

---

[12] FOUCAULT, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s.256.
[13] FOUCAULT, "The Birth of Social Medicine", **Power: The Essential Works of Foucault 1954**–1984, s.137-142.
[14] Dorothy PORTER, **Health, Civilization and the State**, Routledge, 2005, s.97.
[15] PORTER, a.g.k., s.96-97.
[16] PORTER, a.g.k., s.164.
[17] Mark MAZOWER, **Karanlık Kıta**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul Bilgi Üni. Yay. İstanbul, 2003, s.101.

güçleniyor ve "hamilelik kadınların ulusal görevidir" fikri yaygınlaşıyordu.[18] Bu süreçle birlikte aile, nüfusun sağlığını ve ulusal gücü tesis etmenin hayati görevlerle yüklü birimine dönüştü. Aile değerlerini yaymaya çalışmak, doğumu teşvik etmek, kürtajı caydırmaya yönelik tutum ve bedensel sağlığı özendirmeye yönelik yaklaşımlar bu kaygıların sonucuydu.[19] Mark Mazower'in de belirttiği üzere 19. yüzyılın sonlarından itibaren nüfusun çokluğu ve sağlığı, Avrupalı devletler Darwinci bir üstünlük mücadelesine girdikleri ve mücadeleyi kazanmanın yolunun buradan geçtiğini düşündükleri için, "bir askerlik ve ulusal güvenlik sorunu haline gelmişti."[20]

Bu dönemde disiplin ve sportifliğin güç simgesine dönüşmesi de bu ulusal güvenlik endişesi zemininde anlaşılabilir. Söz konusu olan nizami bir biçimde sıralanan bedenlerin "ortak birliği ve siyasal gücü" temsil ettiğine yönelik inançtı.[21] Sportif ve atletik bir beden artık ulus devletin gücünü temsil eden bir göstergeydi. Bu şüphesiz 19. yüzyıl Avrupa'sında ulus-orduları kurma ve asker-milletleri yaratma çabalarıyla yakından ilişkiliydi.[22] Örneğin Almanya ve İsveç'te jimnastik "ulusal güç ve birliğin bir aracı" olarak görülmeye başlanmış[23] ve bu ülkelerde beden terbiyesi, "savaşlarda alınan yenilginin ardından, ulusu yeniden diriltmek ve geleceğin askerlerini hazırlamak gibi milliyetçi ve militarist amaçlarla ortaya çıkmış ve gelişmiştir."[24] Bedeni sağlıklı ve sportif etmeye yönelik bu militarist bakış artarak devam etmiş ve 1917 yılına gelindiğinde Macaristan, İsviçre, İsveç, Norveç, İspanya, Portekiz, Rusya, Hollanda, Yunanistan Meksika, Arjantin, Japonya'da beden terbiyesi askeri talim ve eğitimin bir parçası olmuştur.[25]

Sağlıklı bedenler yaratmaya yönelik bu gelişmelerle birlikte Bakteriyoloji hastalık önleme modelini değiştirmiş ve "yeni kamu sağlığı" anlayışının oluşmasını sağlamıştı. Bu yeni anlayış bireylerin toplumsal davranışlarına dikkat çekiyordu ve yeni kamu sağlığı anlayışının 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılda geldiği nokta, davranışlarının biyolojik olduğu iddiasıydı.[26] Toplumsal sorunlar artık biyoloji, botanik ve tıbbın terimleriyle düşünülüyordu. Bu bakış demografi ile dejenerasyon arasında bir bağlantı kuran öjeni düşüncesinin ortaya

[18] MAZOWER, a.g.k., s.94.
[19] MAZOWER, a.g.k., s.88.
[20] MAZOWER, a.g.k., s.93.
[21] MAZOWER, a.g.k., s.109.
[22] Sanem Yamak ATEŞ, **Asker Evlatlar Yetiştirmek**, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s.48.
[23] ATEŞ, a.g.k., s.54.
[24] ATEŞ, a.g.k., s.55.
[25] ATEŞ, a.g.k., s.69.
[26] PORTER, a.g.k., s.164.

çıkışını haber veriyor ve nüfusun 'kalitesini' zedeleyen öğeleri davranışların biyolojik temellerinde aramayı öngörüyordu. Bu yaklaşıma göre nüfusun akıbetini riske atan toplumsal grupların biyolojik temelleri tespit edilebilirse ve bu temellere sahip olan grupların çoğalmaları engellenirse sağlıklı nesiller ve güçlü bedenler yaratılabilirdi. 1907'de kurulan İngiliz Öjeni Eğitim Cemiyeti (*The British Eugenics Education Society*), bu türden öjenist idealleri hayata geçirmek için "elverişsiz"lerin çoğalmasına önüne geçecek yasal önlemler üzerinde çalıştı. "Elverişsizler" olarak adlandırılanlar, alkolizm, "gelişigüzel cinsellik", suçluluk, sapkın davranışlar ve aptallık gibi kategorileri içine alıyordu. Avrupa ve ABD'de öjenistler doğum kontrolü ve gönüllü sterilizasyonu (kısırlaştırma) tanıtmak için çalıştılar ve belirli grupların (deliler, zeka geriliği olarak tanımlananlar ve suçlular) zorunlu sterilizasyonu için umutlandılar. Onlara göre "medeni ırklar" yaratılmasının tek yolu seçici üremeydi.[27]

20. yüzyılın ilk yarısında öjenist fikirler uluslararasılaştı. Öjenistler, her türlü ahlaki, toplumsal ve demografik sorunun olduğu gibi iktisadi sorunlarında altında da elverişsiz bireylerden kaynaklanan biyolojik faktörlerin olduğuna inanıyordu. Dejenere olarak tanımlanan bu gruplar diğer bireyler için iktisadi bir yük olarak nitelendiriliyordu. Yoksullar hem genel iktisadi sorunların hem de "kendi yoksulluklarının sorumlusu olarak"[28] görülüyordu. Buradan hareket eden öjenistler, İngiltere, Avrupa ve ABD'de öjenist reformlarla evliliğin düzenlenmesini, zihinsel engellilerin ayıklanmasını ve gönüllü veya zorunlu sterilizasyonun uygulanmasını savundular. Öjenist idealler farklı ulusal bağlamlarda farklı biçimlerde icra edildi[29] ancak öjenist düşünceler her türlü siyasal grup ve toplumsal kesimden destekçi bulabiliyordu. Bazıları kısırlaştırma gibi uygulamaları, bazıları ise sağlıklı yaşam, beslenme ve kamu sağlığı, ırksal bozulmayı açık hava, düzenli egzersiz ve güneş banyosu aracılığıyla önlemek gibi politikaları destekliyordu. Ortak noktaları, toplumu daha iyiye doğru şekillendirme yolunda devletin ve kamu yetkililerinin gücüne olan inançlarıydı.[30]

Britanya yöntemiyle "elverişsizleri" tımarhane de tutmak pahalı bir yöntemdi. Bu yönteme göre kısırlaştırma daha ucuz ve kolay genelleştirilebilir bir yöntem olarak görülüyordu. Bu seçenek 19. yüzyılın sonunda Almanya ve İskandinavya'da çok tartışılmış ve birçok Amerikan eyaletinde de uygulanmıştı. O sıralarda ABD bu uygulamada ön saftaydı. 1921'de, bu ülkede çoğu Kaliforniya'da olmak üzere 2.233 kişi yasal olarak

---

[27] PORTER, a.g.k., s.167.
[28] MAZOWER, a.g.k., s.112.
[29] PORTER, a.g.k., s.168.
[30] MAZOWER, a.g.k., s.106.

kısırlaştırılmıştı.[31] 1928–1936 yılları arasında İsviçre, Danimarka, Almanya, İsveç, Norveç, Finlandiya ve Estonya'da gönüllü kısırlaştırmayı öngören yasalar çıkarıldı.[32] 1937'ye gelindiğinde Almanya'da "ahlaki açıdan zihinsel yetersizliği olanlar", "dengesiz avareler", "çalışmaktan çekinenler" ve "asosyaller" de olmak üzere en az 200.000 kişi kısırlaştırılmıştı.[33]

20. yüzyılın ilk yarısındaki siyasal gelişmeleri 19. yüzyıla bağlayan bu süreç, şüphesiz modern toplumun inşasında tıbbi bilgi ile siyasetin bütünleşmesi ve yaşam hareketlerinin üzerinde bilimsel bilgiden destek alan bir iktidar alanının kurulmasıydı. Bu sürecin parçası olan beden ve nüfus politikalarının birbirinden ayrılamayan çifte hareketle (tıbbileştirilme-normalleştirilme) işlediği ve bu çifte hareketin devlet gibi merkezi bir organla bütünleşmesiyle insanın biyolojik yaşamına yönelik çok yönlü müdahalelere imkan oluştuğu söylenebilir. Yaşamın ve insanın biyolojik bir tür olarak siyasetin merkezine yerleşmesi bir toplumun "biyolojik modernlik eşiğini"[34] oluşturur ve eldeki çalışmanın çıkış noktasını Türkiye'de toplumun *biyo-modernleşme* sürecini tartışma çabası oluşturmaktadır. Çalışmada, Foucault'nun sosyolojisinden, tarih yönteminden ve kavramlarından hareketle geç Osmanlı döneminden 1940'lara dek uzanan zaman diliminde Türkiye'de bedenlerin ve nüfusun söylemsel olarak nasıl sorunsallaştırıldığı ve bu süreçte bedenlere ve nüfusa yönelik duyarlılığın, söylemlerin ve politikaların nasıl geliştiği tartışılmaktadır. Foucault'nun tarihi iktidar kavramıyla birlikte okuyan eleştirel yaklaşımından hareketle modernleşen Türkiye'de bedenlerin, nüfusun ve yaşamın siyasal bir bahis konusu haline gelişini sorgulamak, yaşam hareketleriyle tarihi süreçlerin birbirine eklemlenme biçimlerini, toplumu ilgilendiren kurumların siyasal konumunu, bedeni ve nüfusu ilgilendiren yasaların ve talimatnamelerin ortaya çıkışını ve modernleşme sürecine egemen olmuş bilimsel, politik ve idari zihniyet biçimlerini anlamak açısından önemli yanıtlar verebilmektedir.

Biyopolitik bir kategori olarak nüfus hem insan türü hem de kamu (*public*) olarak adlandırılan ve "tür"ün sağladığı biyoloji alanına dahil oluştan, "kamu"nun sağladığı müdahale yüzeyine kadar yayılan şeylerin bütünüdür."[35] Geç Osmanlı döneminden itibaren ve özellikle erken Cumhuriyet döneminde beden ve nüfus politikaları, biyopolitik bir paradigma etrafında anlaşılabilecek bir yaşam hareketlerini yönetme kaygısı çevresinde gelişmektedir.

---

[31] MAZOWER, a.g.k., s.111.
[32] MAZOWER, a.g.k., s.111.
[33] MAZOWER, a.g.k., s.112.
[34] FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi**, s.105.
[35] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, Çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2013, s.71.

Burada öncelikle nüfusa yönelik duyarlılığa bakmak, bedenlerin ve nüfusun tıbbileştirilmesinin politik motivasyonunu görmek açısından elzemdir zira geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki beden politikaları, 19. yüzyılda beliren nüfusa yönelik biyopolitik bir kaygı etrafında gelişmiştir. Dolayısıyla nüfus kaygısının bedenin güçlerini artırmaya ve bireyleri normalleştirmeye yönelik politikaları öncelediği söylenebilir ve bu bakımdan Türkiye'deki süreç Foucault'nun Batı okumasından farklı bir kronolojiye tekabül eder. Foucault'nun çalışmalarından öğrendiğimize göre Batı'da 18. yüzyıla gelindiğinde beden politikaları toplum mühendisliğinin bir parçası olmuştur ancak 19. yüzyılda iktidar-toplum ilişkilerini farklı bir zihniyet biçimi ve iktidar pratiği yani biyopolitika belirlemiştir. Bu açıdan Foucault'da beden politikaları biyopolitikayı kronolojik bir farkla önceler. Buna karşılık geç Osmanlı döneminde ortaya çıkan beden politikaları (örneğin jimnastik gibi) biyopolitik bir nüfus kaygısının ortaya çıkmasının ardından görülmektedir. Çalışmanın kuramsal kısmında öncelikle biyopolitikanın ele alınması, ağırlıklı olarak Foucault'nun biyopolitikayı tartıştığı geç dönem çalışmalarından yararlanılması ve girişte bir nüfus tartışmasının yapılması bu bağlamda anlaşılmalıdır.

Modernleşen Türkiye'de nüfus kaygısının temelde üç zeminde geliştiğini görüyoruz: I. Öncelikle üzerinde yaşanılan ve modernleşme sürecinde giderek siyasi bir anlam kazanarak aidiyet ilişkisi kurulan toprağı[36] dolduracak kalabalık bir nüfus yaratma endişesi vardır. II. Bu toprağın, nüfusun ve devletin güvenliğini sağlayacak güçlü askerler yaratmak, bedenlere ve nüfusa yönelen duyarlılığın bir başka yönünü oluşturmaktadır. III. Nüfusun refahını temin edecek bir iktisadi kalkınmayı sağlayacak emek gücünü, yani sağlıklı işçileri yaratma arzusu ise süreç içerisinde giderek artan nüfus kaygısının diğer hattını oluşturmaktadır. Esas itibariyle bu hatlar üzerinden sorunsallaştırılan nüfus, her yönüyle bilinmesi, çoğaltılması ve güçlendirilmesi, sağlıklı hale getirilmesi, terbiye ve ıslah edilmesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfusu ve bedenleri iyileştirmeyi, modernleşmeyi gerçekleştirmenin, refahı sağlamanın ve devleti güçlendirmenin bir koşulu olarak gören, bu bağlamda ulus ve devleti nüfusun gücüyle eşitleyen bu bakış, istikrarlı bir biçimde tıbbi bilgi ve pratiklere başvurarak kalabalık, sağlıklı ve güçlü bir nüfus yaratmayı "milli bir dava" olarak tahayyül etmiştir.

[36] 19. yüzyıl Osmanlı'sından başlayarak üzerinde yaşanılan coğrafya giderek modern siyasal bir anlam kazanmış ve toprak "vatan" olarak tahayyül edilmeye başlanmıştır. Sezgi DURGUN, **Memalik-i Şahane'den Vatan'a**, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s.83.

Biyopolitik paradigma olarak nüfus temelde nüfus azalmasının karşıtıdır ve bu çerçevede nüfustan kastedilen, çeşitli faktörlerle (salgın, savaşlar, kıtlık vs.) "ıssızlaşmış bir toprağın yeniden iskan edilmesi"[37] hareketidir. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı nüfusun siyasal olarak sorunsallaştırıldığı bir döneme girildiğini gösteren emareleri barındırmaktadır. Nüfusa yönelik politik bir duyarlılığı 19. yüzyıl ilk yarısından itibaren takip etmek mümkündür. 1838'de Meclis-i Umur-i Nafia'nın hazırladığı bir raporda bir devletin gücünün artmasının nüfus sayısına dayandığı ve bu nedenle devletin en önemli meselelerinden birinin hem nüfus artışını teşvik etmek hem de nüfusu azaltacak sorunların önüne geçmek olduğu ifade edilmektedir.[38] Osmanlı modernleşmesinin öncüleri olan yeni Osmanlı aydınlarınının ilk çeviri ve telif çalışmalarında da bu kaygıyı izlemek mümkündür. Osmanlı döneminde yayımlanmış ilk bilim dergisi olan *Mecmua-ı Fünun*'un kurucusu Münif Paşa'nın[39] 1859-1860'da yaptığı bir çeviri derlemesinde "bir devletin zenginliği, nüfusu ve çalışmasından ibarettir"[40] ifadeleri dikkat çekmektedir. Osmanlı toplumunu "vatan" kavramıyla tanıştıran ve "millet" kelimesini "nation" anlamında kullanan[41] ilk Osmanlı entelektüellerinden olan Namık Kemal'in 1872'de yazdığu *Nüfus* başlıklı makalesi ise nüfus kaygısını etraflıca dile getirmesi ve modern politik bir çerçevede sorunsallaştırması açısından önemli bir metindir. Namık Kemal bu yazısında önce nüfus artışının kıtlığa ve toprak yetmezliğine yol açacağını iddia eden Malthus'un nüfus kuramını[42] eleştirir ve bunun aksine nüfus artışının siyasal açıdan önemini vurgular. Yazar, topluma seslenerek nüfusu arttırmak için çaba gösterilmesi gerektiğini vurgular:

> "Biz bugün en büyük vazifemizi fiile getirmek istersek tenasülümüzün (*üreme,* y.n.) teksirine hasr-ı himmet edercesine çalışmalıyız. Çünkü memalik-i garbiyenin ahalice el-an mevcut olan ve hatta ileride vuku'undan ihtiraz olunan

---

[37] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.61.
[38] Selçuk Akşin SOMEL, "Osmanlı Son Döneminde Iskat-ı Cenin Meselesi", **Kebikeç**, Sayı: 13, Ankara, 2002, s.72.
[39] **Mehmed Tahir Münif Paşa** (1830–1910): Osmanlı devlet adamı Münif Paşa Babıâli Tercüme Odası'nda mütercimlik ve Tanzimat döneminde Maarif Nazırlığı da yapmıştır. Aydınlanma düşünürlerinden çeşitli metinleri çevirek Batı'daki düşünsel gelişmelerin Osmanlı aydınları arasında tanınmasında rol oynamıştır. Hilmi Zira Ülken'e göre Münif Paşa "*Encylopediste*'lerin 18. yüzyılda Fransa'da gördükleri hizmete benzer bir hizmeti bizde görmüştür." Hilmi Ziya ÜLKEN, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.68.
[40] Şerif MARDİN, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.265.
[41] MARDİN, a.g.k., s.364.
[42] **Thomas Robert Malthus** (1766-1834): İngiliz nüfus bilimci Malthus'a göre bir popülasyonda nüfus gıda maddelerinden daha hızlı artar ve böylece kişi başına düşen besin miktarı giderek azalır.

> tekessürü (*çoğalmayı*, y.n.) cihetiyle çektiği veya korktuğu belalardan birkaç kat eşeddini biz burada nüfusun kılletinden (*azlığından*, y.n.) çekiyoruz."[43]

Namık Kemal, yazısının devamında mevcut nüfusun tarımsal üretim açısından yetersizliğine vurgu yapar. Yazara göre bir zamanlar dünyaya yetecek kadar mahsul alan Osmanlı'nın o günlere dönmesi mevcut nüfusla mümkün değildir:

> "Memleketimiz gibi vaktiyle mahsulatı bütün cihanın havaic ve lezaizini ifaya kafi olan nazirsiz bir bağzar-ı servetin belki onda sekiz parçasını sular basmış, çalılar bürümüş, kayalar kaplamış. Nüfus şimdiki miktarda kaldıkça bu mevani'i kim defedebilir? Sultan Süleyman zamanında – Osmanlıların umum havza-ı hükümetinde değil- yalnız şu memleketin içinde yüz milyondan ziyade nüfuz var idi! Şimdi kırk milyon adem yok! Mülkümüz Fransa'nın beş misli kadar! Nüfusumuz belki Fransızlar kadar değil! Bu kılletle biz nasıl yar u ağyara muamelesine göre mukabele edebiliriz? Nasıl ecdadımızın devr-i ikbalini asrın haline mutabık olarak iadeye muktedir oluruz?"[44]

Burada siyasi güç nüfus ile temellendirilmekte ve "niçin bu kadar azaldık"[45] sorusu siyasi bir önem kazanmaktadır. Bu siyasi rekabetin muhatabı Avrupa'dır ve nüfus Avrupa'ya galip gelmenin bir kaynağı olarak sorunsallaştırılır. Namık Kemal nüfusu artırarak bu konuda Avrupa'nın altında kalmaktan kurtulmak gerektiğini ifade eder ve Avrupa'ya nüfus miktarında galip gelmenin yolunun ise "çoğalmağa mani" faktörleri kaldırarak Osmanlı nüfusunu iki katına çıkarmaktan geçtiğini belirtir.[46] Nüfusa yönelik duyarlılık siyasi, toplumsal, askeri ve iktisadi bir kaygı temelinde 19. yüzyılın sonlarından Cumhuriyet'e değin tartışılmaya devam etmiş ve bu metinlerde nüfusun siyasal, toplumsal ve ekonomik açıdan önemi vurgulanmıştır.[47]

---

[43] Namık KEMAL, "Nüfus", **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Bütün Makaleleri 1**, Haz.. İsmail Kara-Nergiz Yılmaz Aydoğdu, Dergâh Yay. İstanbul, 2005, **s**.72.
[44] Namık KEMAL, a.g.m., **s**.73.
[45] Namık KEMAL, "Nüfus", s.73.
[46] Namık KEMAL, a.g.m., s.78.
[47] "Küre-i Arz ile Sükkanı ve Teferruatı", **Mecmua-yı Ebuzziya**, Cilt:1, Sayı:5, İstanbul, 15 Zilkade 1297 (19 Ekim 1880), s.152-153.; NAMİ, "İlm-Muaşeret: Tenakıs- Nüfus Meselesi", **Mektep**, Cilt:4, Sayı:38, Karabet Matbaası, İstanbul, 6 Haziran 1312 (18 Haziran 1896), s.24-26.; Mehmet CAVİD, "Muhasebe-i iktisadiye-Medeniyet ve Nüfus", **Servet-i Fünun**, Cilt: 21, Sayı: 546, Alem Matbaası, İstanbul, 19 Ağustos 1317 (1 Eylül 1901), s.225-227.; Aynızade Hüseyin TAHSİN, "İçtimaiyat-Nüfus Meselesi", **Beyan-ül Hak**, cilt:1, sayı:3, İstanbul, 6 Teşrinievvel 1324 (19 Ekim 1908), s.29-30.; Dr. Rıza TEVFİK, "Nüfus Meselesi ve Ehemiyyet-i Siyasiye ve İçtimaiyyesi", **Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası**, Cilt:1, Sayı:1, İstanbul, 15 Kanunuevvel

Nüfusu siyasi bir kaygını içerisine yerleştirerek bunu planlı olarak idare etmek sistematik bir nüfus bilgisini gerektiriyordu. Hem devletin kendi nüfusuna hem de mücadele halinde bulunan ülkelerin nüfusuna dair bilgi edinme çabası nüfusa yönelik duyarlılığın önemli bir göstergesiydi. Nüfus bilgisi öncelikle doğum ve ölümlerle ilgili aylık, üç aylık gibi periyotları kapsayan nüfus hareketlerinin tutulduğu kayıtlarda karşımıza çıkmaktadır.[48] Bu bilgi Avrupa devletlerinin nüfus miktarlarının takip edildiğini gösteren raporlarda ise "nüfus savaşları"na envanter sağlamaktadır.[49] Şüphesiz söz konusu olan, nüfus kaygısıyla eş zamanlı olarak sistematik bir bilgi üretiminin ortaya çıkmasıdır.

Modernleşen Osmanlı'da merkezileşmenin ve nüfus kaygısının önemli göstergelerin biri modern nüfus sayımlarının yapılmaya başlanması ve nüfusla belirli bir ilişkisi olan modern kurumların[50] ortaya çıkmasıdır. "Tebaa"yı "nüfus" olarak kavrayan modern bir bakış gelişse de nüfus sayımlarının ilkinde bu bakışın henüz dar çerçeve içinde kaldığını görmekteyiz. 1831 tarihli nüfus sayımı Osmanlı'nın ilk modern nüfus sayımı olarak kabul edilmektedir.[51] Vergi ve asker toplama odaklı bu sayımda Osmanlı yönetimi "Müslüman olmayanlara şahsi vergi uygulaması getirmek ve (…) Müslüman erkekleri orduya almak üzere nicel bir temel"[52] oluşturabilecek kayıtlar elde etmiştir.

1881/1882 yıllarında başlayarak 1893 yılında sonuçları açıklanan nüfus sayımı ise kendisinden önceki sayımlardan daha detaylı ve modern bir sayımdı ve bu yeni sayımın gerekliliği 1881'de Şura-yı Devlette, nüfus hareketlerinin doğal bir olgu olduğu ve gözlemlenmesinin faydalı olacağı argümanı üzerinden şöyle savunulmuştur:

1324 (28 Aralık 1908), s.34-53; Cenap ŞAHABETTİN, "Muhasebat-ı İçtimaiye- Mesele-i Nüfus", **Donanma**, Cilt:7, Sayı:50, İstanbul, 17 Haziran 1915, s.787-790.

48 **BOA**. 682-33211, 29/Z/1253 (26 Mart 1838); **BOA**. 15-704, 29/Z/1255 (4 Mart 1840).

49 **BOA**. 1-12, 29 Z 1293 (15 Ocak 1877).

50 1830'larda İçişleri Bakanlığı bünyesinde *Ceride-i Nüfus Nezareti* kurulmuştu. Bkz., Kemal KARPAT, **Osmanlı Nüfusu: 1830-1914**, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, 2010, s.91. Bernard Lewis'e göre bu dönem aynı zaman geleneksel tıbbın sonra erdiği ve Osmanlı'da modern tıbbın başladığı bir döneme tekabül eder. Lewis'in aktardığına göre Türkçe'de ilk kez "modern bir tıb lugatçesi"nin oluşması bu dönemde olmuştur. Bkz. Bernard LEWIS, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.87. Aynı şekilde Hilmi Ziya Ülken'de "modern tıb tarihimiz 1826'da "Tıbhane-, Amire"nin açılmasıyla başlar" demektedir." Hilmi Ziya ÜLKEN, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., 2001, s.28. Ülken'in aktardığına göre Osmanlı'da batı tarzında ilk psikoloji kitaplarının ortaya çıkması da yine 19. yüzyılda gerçekleşir. ÜLKEN, a.g.k., s.196.

51 KARPAT, a.g.k., s.43. Sayımın sonuçlarını Latin harfleriyle yayımlayan Enver Ziya Karal'a göre "toprak yazımı vesilesile olmayarak yapılan ilk nüfus sayımı"dır. Enver Ziya KARAL, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, DİE, Ankara, 1997, s.10.

52 KARPAT, a.g.k., s.43. Ayrıca bkz. Erik Jan ZÜRCHER, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s.73.

> "Nüfus değişimleri sürekli ve doğal olduğuna göre sağlam bir temel kurulması, bütün nüfus değişimlerini kaydedecek ve böylece sayımdan en yüksek yararı sağlayacak yeni bir düzen kurulması gereklidir."[53]

Bu sözlerde açık bir biçimde görüldüğü üzere 1870 ve 1880'lerde bu alanda söylemsel ve kurumsal olarak önemli bir dönüşümün yaşandığını, "vergi ve asker" odaklı kavrayışın ötesine geçen bir döneme girildiğini gösterir. "Bütün nüfus değişimleri"ni bilme ihtiyacının hissedilmesi, nüfus sayımlarlı için "sağlam bir temel" kurulması gerektiğine duyulan inanç, sayımlara bakışın değiştiği ifade eder.[54] 1882 nüfus sayımına ilişkin raporlarda yer alan ifadeler, nüfusu korumanın ve nüfus bilgisinin atfedilen önemin dar çerçeveden çıktığını ve bir kamu meselesine dönüştüğü açık biçimde gösterir:

> "Bir hükümetin, nüfus istatistiklerinin sistemli olarak toplanması konusuna gösterdiği ilginin yalnızca askeri nedenlerden kaynaklanmadığını dile getirmek her şeyden önce bir görevdir. Hukuk, mülkiyetin korunması, mali denge ve yerel idari düzen ve güvenlik konularıyla ilgilenen bir hükümetin kendi nüfusunu tam olarak bilmesi, nizam ve intizam bakımından kazanılmış büyük bir başarıdır. Avrupa devletleri, nüfuslarının tamamıyla ilgili bilgilerin toplanmasına ve dağıtılmasına daima büyük bir önem vermişlerdir. Bu görevi (sayım ve kayıt) kusursuz olarak yerine getirmek bizim açımızdan zorunluluk, aciliyet ve büyük bir önem taşımaktadır."[55]

Burada nüfusa dair yalnızca vergi ve asker toplama üzerine kurulu bir anlayıştan öteye giderek, idari düzen, hukuk, mülkiyet, ekonomi ve güvenlik gibi geniş bir bağlama oturtulan bir perspektifin geliştiğine tanık oluruz. Nüfusun modern siyasal kavrayışında ciddi bir eşik atlandığına işaret eden son Osmanlı nüfus sayımları bu bilinç değişiminin bir sonucu olarak

---

[53] KARPAT, a.g.k., s.97.

[54] Bu sayım 1881'de yürürlüğe konan Sicil-i Nüfus Nizamnamesi'ne göre yapılmış ve bu sayımla kadınlar ilk kez nüfus sayımına dahil edilmiştir. Adnan ÇİMEN, a.g.e., s.197. Sayımda "kişinin yaşı, fiziksel özellikleri, medeni ve sosyal durumunu ihtiva eden bilgiler" yer almaktadır. Sicile kaydedilen herkese bir nüfus tezkeresi veriliyor ve devlet işlerin bu tezkerenin kullanılması zorunlu hale getiriliyordu. Kaydolmayanlara ise para ve hapis cezaları verilmesi kararlaştırılıyordu. Nuri AKBAYAR, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.1241.

[55] KARPAT, a.g.k., s.99. Türkiye'de istatistik öğretimine ilk defa 1878 yılında Mülkiye'de başlanmıştır. Bkz. Ratip YÜCEULUĞ, "Türkiye'de İstatistik Öğretimi ve İstatistik Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, Ankara, 1949, s.291.

nüfusun doğurganlık, evlilik, ölümlülük vs. göstergelerini hesaplamaya imkan tanıyan bilgiler içermektedir.[56]

Nüfus kaygısının erken Cumhuriyet dönemi boyunca da güçlenerek devam ettiğini görüyoruz. Bu dönemde nüfus meselesi siyasi, toplumsal, ekonomik ve askeri tüm yönleriyle "milli dava" vurgusu etrafında ele alınmaktadır. Bu çerçevede nüfusun, devletin temel zenginlik kaynağı, iktisadi gelişmenin koşulu, uluslar arası alanda hem güvenliğin ve hem de rekabetin aracı, ulusların varlık-yokluk savaşında hayatta kalmanın çaresi olarak düşünüldüğünü görmekteyiz. Örneğin *Kadro Hareketi*'nin[57] kurucularından Şevket Süreyya Aydemir'e[58] göre "nüfus meselesi ortaya milli bir mesele olarak konmadıkça, milletin iktisadi, siyasi her türlü hareket kabiliyetleri bu meselenin istikametlerine göre tayin edilmedikçe" o milletin siyasi, ekonomik, terbiyevi vs. toplumsal formasyonunu oluşturan bütün unsurları milli ölçekte düzenlenemez.[59]

Erken Cumhuriyet döneminde nüfus meselesinin milli bir dava olarak kavranmasını besleyen başlıca motivasyon Türkiye nüfusunun olması gerekenden az olduğu düşüncesidir. Toprak-nüfus denklemi "koca Anadolu"yu[60] dolduracak nüfusun olmayışı üzerinden formüle edilmektedir:

> "Efendiler, bugün Anadolu nüfusunun önüne bir sıfır dahi konsa arazisi o nüfusu istiap (*içine sığdırma*, y.n.) edebilecek vaziyettedir. Böyle olduğu halde biz tekessür (*çoğalma*, y.n.) edemiyoruz. Tekessür etmek için ne yapalım? (Talat Bey-Ardahan Vekili)."[61]

---

[56] Cem BEHAR, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500–1927**, DİE, Ankara, 1996, s.XIX.
[57] **Kadro Hareketi**: 1932–1934 yılları arasında 36 sayı olarak yayımlanmış **Kadro: Aylık Fikir Mecmuası** etrafında toplanan aydın çevresini ifade eden Kadro Hareketi'nin kurucuları, Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hürsem Tökin ve Mehmet Şevki Yazman'dan oluşmaktadır. Cumhuriyet rejimini siyaset, toplum ve ekonomi açısından sistemleştirmeye yönelik tartışmaların yapıldığı Kadro'nun ilk sayısında Türkiye'de yaşanan inkılâba "ideoloji olabilecek bir fikriyat sistemi"nin olmadığı ve derginin çıkış amacının da bu fikriyat sistemini geliştirme çabası olduğu ifade edilmektedir. Bkz. "Kadro", **Kadro: Aylık Fikir Mecmuası,** Sayı:1,İstanbul, 1932, s.3. Kadro Hareketi hakkında bkz. İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, **Kadrocuları ve *Kadro*'yu Anlamak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
[58] **Şevket Süreyya Aydemir** (1897-1976): İktisatçı ve tarihçi Aydemir, erken Cumhuriyet döneminin önde gelen entelektüellerindendir. Aydemir'in **Tek Adam 3 Cilt** (Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963, 1964, 1965), **İkinci Adam** (Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, 1967, 1968) gibi Türkiye düşünce hayatında klasikleşmiş eserleri vardır.
[59] Şevket Süreyya AYDEMİR, "Çok Nüfuslu Anadolu", **Kadro: Aylık Fikir Mecmuası**, sayı:5, 1932, s.31.
[60] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre:II, Cilt:29, 38.İçtima, 26.02.1927, s.140.
[61] A.g.k., s.140.

Dönemin önemli siyasi figürlerinden Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Doktor Refik Bey de[62] meclisteki bir konuşmasında ülkenin ilerlemesinin temel koşulu olarak görülen nüfusu artırma işinin devletin birincil problemi olduğunu dile getirdikten sonra bunu gerçekleştirebilmek için aktif bir nüfus siyasetinin gerekliliğine dikkat çeker. Nüfusa bu bakış, nüfusun siyasal araçlarla "nüfuz edilebilir doğası"[63] olduğu konusundaki bilincin göstergesidir:

> "Memleketimiz vasi (*geniş*, y.n.), fakat nüfusça fakirdir. Türkiye'nin yalnız yükselmesi değil, yaşayabilmesi nüfusunun süratle artmasına memuttur. Binaenaleyh Türkiye pek faal bir nüfus siyaseti takibine mecburdur."[64]

1936'da Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından basılan *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler* isimli kitap, dönemin önde gelen siyasetçi, akademisyen, bürokrat, doktor, eğitimbilimci, gazeteci ve edebiyatçısının nüfus konusunu ele aldığı yazılarını bir araya getirmesi açısından dikkate değerdir. Bu yazılarda geliştirilen argümanların ortak noktası, nüfusun her bakımdan (siyasi, toplumsal, kültürel, ekonomik ve askeri) devletin ve ulusun temeli olduğu düşüncesidir. Bu metinlerde yaşamı sorunsallaştıran ve hedefi nüfus olan bir politik tahayyül (biyopolitika) kendini göstermektedir. Bununla birlikte nüfus meselesini başlıca vazifesi ve ilgi alanı yapması gerektiği düşünülen idari pratiklere (yönetimselleşmiş devlet) atfedilen önem açıkça görülebilmektedir.

Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler'de yer alan metinlerde devletin kuvvet dinamiğinin temeli olarak görülen nüfus, iktisadi gelişmelerin temeli olarak rasyonalize edilir[65] ve bu metinlerde nüfusun tartışmasına hakim olan başlıca parametrelerden biri, nüfusun esas zenginlik kaynağı olarak görülmesidir: "Nüfus ise gerek ulus, gerek devlet için her şey demektir. Kültürün, devletin, ökonomik esası odur. Ülkelerin zenginliği, kuvveti, maddi ve manevi benliği nüfuslarının kemiyet ve keyfiyetine tabidir."[66] Bu bağlamda nüfusun

---

[62] **Refik Saydam (1881–1942):** GATA'da tıp eğitimi almış olan Saydam, Cumhuriyet'in ilk sağlık bakanıdır. Erken cumhuriyet döneminde 16 yıl Sağlık Bakanlığı ve 1939–1942 yılları arasında da Başbakanlık yapmıştır.
[63] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.67.
[64] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre:II, Cilt:24, 91.İçtima, 26.04.1926, s.17.
[65] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.63.
[66] Ömer Celal SARÇ, "Nüfus Sayımının Önemi", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara, 1936, s.117. **Ömer Celal Sarç** (1901-1988): İktisat profesörü Sarç, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin kurucusudur. Açılışta yaptığı konuşmada fakültenin önemini şu sözlerle değerlendirmiştir: "Nüfusun artışı, insanların münasetbetlerinin sıklaşması, tekniğin tekâmülü, ihtiyaçların çoğalması, ekonomik hadiseleri çok girift ve mudil bir hale getirmiş ve devlet memuru olarak veya husu surette iktisadi işlerde çalışmak isteyenlerin geniş iktisadi bilgi sahibi olmalarını zaruri

siyasal analizinde “değer” kavramı önemli bir yer tutar ve nüfusu oluşturan her birey başlıbaşına bir “kazançtır”:

> “Nüfus siyasası; her devletin, üzerinde derin duyguluk gösterdiği bir siyasadır. Nasıl öyle olmasın ki ulusal topluluğa yeniden katılan bir kişi gerçek bir kazançtır ve bir kuvvet kaynağıdır. Devletin bugünkü siyasasında bir kişinin önemi, değerli hiçbir yoldan azlanamaz. Çünkü o bir kişi, devlet yapısının betonarme bir temel direğidir ve sağlam devlet yapısı ona denilebilir ki milyonlarca betonarme direklere dayanmıştır.”[67]

Dönemin önemli düşünür ve bürokratlarından biri olan Sadri Etem de[68] nüfusun maddi bir mesele olduğuna değinir. Etem’e göre eski toplumlarda nüfus “dinsel bir mahiyet” taşırken artık mesele değişmiştir ve zamanımızda “nüfus meselesi bir ekonomi değeri olarak tetkik edilmeğe başlanmıştır” ve bu nedenle “bugün nüfus meselesi müsbet devlet politikalarının belkemiği olmuştur.”[69] Burada nüfusun sorunsallaştırılmasının dinsel bir çerçeveden sekülerleşmeye doğru değişmekte olduğunu ve bu seküler kavrayışın da devlet ve ekonomi kavramlarıyla rasyonalize edildiğini görüyoruz.

Batı’nın teknolojik gücüne karşı “bizim de nüfusumuz var” düşüncesi ile zenginlik kaynağı olarak görülen nüfus aynı zamanda askeri gücün, ulusal güvenliğin, uluslar arası rekabetin ve bu rekabette güvende kalmanın aracı olarak düşünülür. Bu yaklaşıma göre nüfusu az olanlar, diğer milletlerin ‘düşmanca’ tutumları karşısında savunmasız kalabilirler:

> “Nüfusun öneminin bir yüzünü, siyasal cephesini, bugün her zamandan daha iyi görebiliriz. Şimdiki acun siyasası belki her şeyden evvel nüfus meselesinin işlerini taşıyor. Kalabalık, tekniği ve ilmi benimsenmiş olan uluslar diğerlerine söz geçirebiliyorlar. Nüfusları az ve geri ülkelerin topraklarına göz dikebiliyorlar, bu milletlere saldırabiliyorlar.”[70]

---

kılmıştır.” Ömer Celal SARÇ, “İktisat Fakültesi Açılırken”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 75. Kuruluş Yıldönümü Albümü**, Ed. Seyhun Doğan-Çiğdem Börke Tunalı, İstanbul, 2011, s.26.

[67] Necdet ERDEMİR, “Genel Nüfus Sayımı”, **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, s.36.

[68] **Sadri Etem Ertem** (1903-1943): Erken cumhuriyet döneminde Gazi Terbiye Enstitüsü Felsefe ve İçtimâiyyat Muallimlikleri, Dahiliye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü Müşavirliği, Tercüman-ı Hakikat ve Tanin Gazetesi’ de yazarlık, TBMM VI. ve VII. Dönem Kütahya Milletvekili olarak görev yapmıştır.

[69] Sadri ETEM, “Nüfus İşi Devlet Politikasının Belkemiğidir”, **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, s.38-39.

[70] Ömer Celal SARÇ, “Nüfus Sayımının Önemi”, **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, s.117.

Bu yönüyle nüfus sadece ulusal varlığı tehdit eden "düşmanlara karşılık vermenin" yeni biçimidir ve çağın savaşları artık nüfus savaşlarıdır. "Bütün silahlardan üstün silahımız kalabalığımızdır"[71] düsturu güvenlikçi bakışın ana fikrini oluşturur. Meseleye buradan bakan Falih Rıfkı Atay'a[72] göre de nüfus ordu demektir ve bu yolla da güven rejiminin kaynağıdır: "Yeni asır tekniği ile cihazlanmış olan Anadolu'da, 16 küsur milyonluk kuvvetli ve cesur bir halkın döğüştürebileceği ordular, dışardan gelecek her türlü tehlikeyi bir tarafa atmış demektir. İki şartla. Hiç durmadan ilerlemek bir, bize bu mutlu günleri gösteren sükun ve güven rejimini sıkı tutmak iki."[73] Nüfus bu güvenliği güçlü bir orduya temel olmasıyla sağlar. Dr. Münir Mazhar'a göre nüfus kalabalık olursa ihtiyaç fazları asker olur ve bu sayede orduyu bedenen güçlü olanlardan oluşturma imkanı olur:

> "Nüfusun çoğalması askerin güzideleşmesini ve hidmeti mecbure müddetinin tenakusunu intac eder. Her sene kur'a efradının mu'ayyen olan ihtiyaçtan fazla olur. Memleketin müdafa'a ve muhafazasına me'mur olan askerler, büyük yekunlar miyanından seçildiği için, ordu, bedenen güçlü ve kuvvetli bulunan ve teşekkülatı kusursuz olan güzidelerden teşekkül eder. Maddeten (Bedenen) mükemmel olan ordu ma'nen (Ruhan) de mükemmel olur."[74]

Bu dönem nüfus yalnızca siyasi güç, güvenlik ve kalkınma açısından değil genel bir hayat mücadelesinin gerçekleştiği bir kategori olarak da karşımıza çıkmaktadır. Güçlü olan toplumların ayakta kalacağı ve zayıfların yokolacağı düşüncesinden beslenen sosyal darwinist[75] bir varolma kaygısı ve uluslar arası yaşam savaşında galip gelme arzusu, nüfus meselesinin biyo-sosyal bir dava olarak düşünülmesinin önünü açar. Dr. Sadi Konuk'a[76] göre hayat mücadelesinde galip gelmek için sağlamlaşmaya, gürbüzleşmeye ve bilgiye ihtiyaç

---

[71] İsmail HABİB, "Sayım Gününün Büyüklüğü", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler,** s.57.
[72] **Falih Rıfkı Atay** (1894–1971): Erken Cumhuriyet döneminin en etkili gazetecilerindendir. Hâkimiyet-i Milliye, Akşam, Ulus, Mlliyet gibi dönemin önemli gazetelerinde yaptığı başyazarlıkların yanı sıra 1923–1950 arasında milletvekilliği yapmıştır. **Zeytindağı** (Remzi Kitabevi, Ankara, 1938), **Çankaya** (Dünya Yayınları, İstanbul, 1953) gibi Türkiye siyasi tarihi açısından klasikleşmiş eserleri vardır.
[73] Falih Rıfkı ATAY, "Nüfusumuz", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, s.9-10.
[74] Dr. M. MAZHAR, "Teksiri Nüfusun Fa'ideleri", **İçtihad**, Sayı:338, İstanbul, 1932, s.5653.
[75] Sosyal Darwinist düşünceler Osmanlı'nın son döneminden itibaren aydınlar üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Özellikle Dr. Abdullah Cevdet'in bu düşüncelerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasında etkili olduğunu görüyoruz. Bkz. Atila DOĞAN, **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, Küre Yay., İstanbul, 2012, s.151-162.
[76] **Dr. Sadi Konuk** (1894–1964): Erken cumhuriyet döneminde Kadın Hastalıkları ve Doğum ihtisası yapmıştır. V., VI., VII. Dönem Bursa, VIII. Dönem Samsun Milletvekilliği, TBMM Başkanlık Divanı Katip Üyeliği ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği yapmıştır. Adı Bakırköy'de bir ihtisas hastanesine verilmiştir.

vardır: "Yaşayan her varlık kendini korumakla mükelleftir. Hayat mücadelesi denilen devamlı didinme bundan doğmuştur. Kuvvetsiz ve zayif olan her zaman, her yerde, her işde zebun ve mahkûmdur. Tabiatın bu değişmez kanunu, bu insafsız hükmü dışında ve hakim kudretle üstün kalabilmek için sağlamlaşmak, gürbüzleşmek ve bilmek şarttır."[77] Konuk'a göre medeniyetimizi inşa edebilmek için nüfusu nitelik ve nicelik olarak arttırmak gerekmektedir ve ideal nüfus siyasetinde de hem ırkın sabit ve üstün özelliklerinin korunması, hem de bu özelliklerin günün ihtiyaçlarına göre geliştirilmesi uygundur:

> "Bugünkü medeniyeti lazımı gibi kurabilmek ve onu verimli olarak idame ettirebilmek için, nüfus kesafetimizi hertürlü üstün vasıflarla sararak süratle arttırmak zaruretindeyiz. Bir milletin ebedi bakası, ferdlerin aded itibarile olduğu kadar, maddi ve manevi evsaf itibarile de yüksek bulunmasile kaimdir. Ari ve eşsiz ırkımızın ayrılmaz vasıflarını muhafaza etmekle beraber, o vasıfları bu günün lazımı gibi tenmiye (*büyütmek*, *artırmak*, y.n.) etmekte, yine nüfus siyasetimiz içerisinde çok mühim yeri olan başlıca işimizdir."[78]

Türkiye'de antropolojinin öncülerinden Şevket Aziz Kansu da[79] çoğalmanın rasgele olmaması gerektiği konusunda Sadi Konuk ile aynı fikirdedir. Kansu'ya göre nüfus meselesi "biyo-sosyo antrolojik bir dava"dır: "Türk topraklarının adamı bu toprakların üstünde bir değil, yüz değil, bin fazlasıyla fışkırmalıdır. Türk nüfusu çabuk üremelidir. Bu üreme tesadüfi olmamalıdır. Bu bio ve sosyo antropolojik davayı esaslı bir teknik ve planla idare etmelidir. Dava büyüktür."[80] Nüfusun düzenlenmesi için bilgiye atfedilen önemle birlikte burada söz konusu dava bilgiyi kullanarak nüfusun biyolojik ve sosyal güçlerini artırma davasıdır ve nüfusa yönelik bu duyarlılığın içini dolduran söylemler bütünü, nüfusu hem bir bilgi alanına açar hem de iktidar açısından bir amaca dönüştürür. Başka bir açıdan burası insanın biyolojik tür olarak sorunsallaştırılmasıyla bir iktidar alanı olarak nüfus fenomeninin iç içe geçtiği yerdir.

[77] Sadi KONUK, **Sosyal ve Biyolojik Bakımdan Nüfus İşlerimiz**, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1939, s.11.
[78] KONUK, a.g.k., s.6.
[79] **Şevket Aziz Kansu** (1903–1983): Tıp ve antropoloji eğimi almış olan Kansu Türkiye'den antropoloji biliminin öncü isimlerindendir. Türk Antropoloji Enstitüsü'nün ilk başkanı olan Kansu Türk Tarih Kurumu başkanlığı da yapmıştır. Kansu'nun erken Cumhuriyet döneminde yaptığı antropoloji çalışmaları şunlardır: **Antropoloji Dersleri** (Kültür Bakanlığı, Ankara, 1938); **Anadolu Irk Tarihi Üzerine Antropolojik Bir Tetkik** (1939); **Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi** (İstanbul, 1940); **İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler** (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1946).
[80] Şevket Aziz KANSU, "Öjenik Problemleri", **Ülkü Halkevleri Dergisi**, Sayı:74, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s.113.

Bilgi ve iktidar etkileriyle nüfusa yönelik teknikler ve planlar yapmayı öneren bu yaklaşım, nüfusun yaşam ortamını dönüştürmede işlev gören bilgileri siyasal kurumlarla buluşturur. Foucault'nun belirttiği üzere "nüfus artırılmak isteniyorsa ya da nüfusun bir devletin kaynakları ve imkanlarıyla doğru bir ilişkide olması isteniyorsa, nüfusun kendisinden, dolaysız davranışlarından, doğurganlığından ya da yeniden üreme istencinden çok uzak gibi görünen bir sürü etken ve öğe üzerinde eylemde bulunmak gerekir."[81] Nitekim biyopolitika, bedenleri ve nüfusu dolaylı yollardan etkileyen öğeler (hava, sular, atıklar, iklimler, toprak) ile doğrudan etkileyen öğeler (doğum, ölüm, cinsellik, evlilik, hastalıklar, alışkanlıklar, yaşam tarzları vs.) üzerinde etkide bulunarak biyolojik yaşamı dönüştürmenin kendisidir. Nüfusu arttırmaya ve sağlıklı hale getirmeye, bedenleri üretkenleştirmeye ve her daim savaşabilir zindelikte tutmaya yönelik düzlemlerde açığa çıkan biyopolitik bir duyarlılık yaşam süreçlerini ve bedenleri planlı bir şekilde yönetmekle icra edilebilir. Siyasal stratejilerle bedenleri ve nüfus hareketlerini yönetmek ancak nüfus bilgisi ve nüfusa yönelik hesaplamalarla gerçekleştirilebilir. Nüfusun kendisi gibi nüfus sayımının da milli bir dava olarak telakki edilmesi de ancak bu bağlamda anlaşılabilir.

Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler'de, nüfusun sorunsallaştırma biçimimleri nüfus sayımı konusunda da tekrar eder. Tıpkı nüfusun kendisi gibi nüfus sayımı da, hem devletin gücünü tanımasının bir aracı hem de devletin ulusa karşı bir vazifesi olarak görülmektedir. Buna göre "nüfus sayımı işi bir devletin kökü ve esası"[82] nüfus sayımına katılmak ve doğru cevap vermek ise "ulusal bir ödev milli bir vazifedir."[83] Ahmet Ağaoğlu'na göre devlet vazifelerini yapabilmek için "her şeyden evvel ulusun ne kadar olduğunu, artıp artmadığını, ilerleyip ilerlemediğini bilmek mecburiyetindedir."[84] Ağaoğlu'na göre devletin ulusun yaşamındaki sorunları tespit etmesi ve "ulusu tutulmuş olduğu arızadan" kurtarabilmesi sayım sayesinde olur. Nüfusa biyopolitik paradigma içerisinden yaklaşan Ağaoğlu, nüfus sayımlarının politik önemini de bu çerçeveden örneklerle anlatır. Yazara göre kıtlığı önleme ve sıhhi kurumları geliştirme gibi tedbirler ancak nüfusun bilgisiyle gerçekleştirilebilir:

---

[81] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.66.
[82] Siret BAYAR, "Genel Nüfus Sayımı", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, s.13.
[83] Abidin DAVER, "Nüfus Sayımında Ulusal Ödev", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, s.28.
[84] Ahmet AĞAOĞLU, "Nüfus Sayımı ve Faydaları", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, s.6.

> "Mesela farzediniz ki ölüm doğumdan çok olduğu anlaşılıyor. O halde devlet hemen sıhhi kurumlarının kifayetsizliğine ve gıdanın azlığına hüküm verir. Ve derhal sıhhi kurumların eyileşmesi ve çoğalması, ya gıdanın bollaşması ve ucuzlaması için tedbirler alır; çünkü biliyor ki almazsa gitgide bu sebepler kuvvetlenir, halkın azalma hadisesi büyür, soy inkıraza doğru yol alır ki devletin kendisinin de inkırazı demektir."[85]

Nüfus sayımının nüfus hareketlerine yönelik politikalar için bilgi sağlaması kamu sağlığı açısından da değerlendirilir ve buna göre kamu sağlığını tesis etmenin yolu doğumun, ölümün ve hastalıkların, özetle yaşamın envanterini tutmaktan geçmektedir:

> "Umumi sıhhatı muhafaza için tedbir almak ihtiyacındayız. Doğum ne kadardır, ölüm ne kadardır, bilhassa çocuk vefiyatının nisbeti nedir, ölümün artmasına memleketimizde müessir olan en ziyade hangi hastalıklardır; bunları bilmeksizin isabetli tedbirler almanın imkanı olmaz."[86]

Sayımlar sadece "Türkiye hudutları içinde nefes alan yani canlı olan"[87] kişi sayısını vermez aynı zamanda nüfusun niteliği hakkında bilgi verir. Bu anlamda sayım "yurd içindeki insan kuvvetlerinin hem kemiyet (*nicelik,* y.n.) bakımından, hem de keyfiyet (*nitelik,* y.n.) bakımından ne kadar arttığını ve ilerlediğini gösteren yeni nüfuz bilançomuzu"[88] vermesi açısından kritiktir. Nüfus sayımı hem nüfusu tıbbileştirilmenin bir aracı hem de tıbbi normativiteden hareketle "işe yarar adamları" sayarak toplumsal normları tatbik etmenin ajandasıdır zira "yurd dahilinde ne kadar işe yarar adam olduğu"[89] ancak bu sayımlarla anlaşılabilir. Doktor Kazım İsmail Gürkan bu konuda öjenist bir söyleme başvurarak sayımın ırkın tekâmülü (*olgunlaşması,* y.n.) açısından da önemli olduğunu ifade eder:

---

[85] AĞAOĞLU, a.g.m., s.7.
[86] İbrahim Fazıl PELİN, "Nüfus Siyasası ve Nüfus Sayımı", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, s.107.
[87] Şevket BERKİN, "Genel Nüfus Sayımı Hakkında Konuşma", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, s.20.
[88] BERKİN, a.g.m., s.20.
[89] Mümtaz FAİK, "Nüfus Sayımının Faydaları", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, s.51.

"Milletlerin, ırkların ileri veya geri gidişlerini, evlenme, hastalık, çocuk yapma, çocuk düşürme nisbetlerini tesbit ederek tehlikeyi veya tehlikeleri zamanında tanımaklığımız; hep sayım üzerine istinat edecektir."[90]

Yaşama öjenist bakış, biyolojik tür ile nüfus kategorisi arasındaki ilişkiye "düğüm" atarak bedenin mevcut ve olası pratiklerini olabildiğince müdahale nesnesi olarak düşünülen bir alan olarak kurar: Burada "nüfus" biyolojik bedendir.[91] Yaşam, nüfus ve beden arasındaki ilişkiyi genel olarak bir biyo-modernleşme süreci etrafından anlamamızı sağlayan yer tam da burasıdır. Nüfusun içerisinden güçlü devlet, sağlıklı ve normalleşmiş toplum, kalkınma ve güvenlik devşirmeye yönelik kaygıya eşlik eden tıbbileştirme ve normalleştirme, yaşam hareketlerini yönetmeye ve bedensel pratikleri planlamaya yönelik yaklaşımı da temelden belirleyecektir.

Biyo-modernleşen bir toplum, bedenler ve nüfus düzeyinde giderek daha fazla bilgi ile iktidar tarafından şekillendirilen bir toplumdur ve eldeki çalışma Türkiye'de biyo-modernlik eşiğinin bilgi ve iktidar kanallarını tartışma çabasından oluşmaktadır. Bu çalışmada biyo-modernleşen Türkiye'de beden ve nüfus politikalarını belirleyen bilgi ve iktidarın üç temel alan içerisinde geliştiği öne sürülmektedir: Hıfzıssıhha[92], terbiye ve öjeni. Koruyucu hekimlik, kamu sağlığı, sağlık bilgisi ve sosyal hijyeni ifade eden pratiklerin bütününe karşılık gelen hıfzıssıhha, hem devletin nüfusa hem de kişilerin kendi bedenlerine tıbbi bilgi ile nasıl bakılacağına kılavuzluk eder. Bu bakımdan öncelikle insanın yaşam ortamının denetlenmesi, düzenlenmesi ve iyileştirilmesi ile nüfusun yaşamsal süreçlerine yönelik kitlesel müdahaleleri gerektirir. Öte yandan, hıfzıssıhha sadece nüfusun ve bedenlerin değil, toplumsal ve bireysel ahlakın da sağlıklı olabileceği ve olması gerektiği düşüncesi üzerinden işler. Bu bakımdan bedenin hıfzıssıhhası, aynı zamanda bedeni tıbbi bilgi ile güçlendirilmiş ahlaki normlar etrafında normalleştirmeye yönelik stratejiler barındırır.

Beden ve nüfus politikalarında bir diğer alan terbiyedir. Modernleşme sürecinde bedenin terbiye edilmesi, bedenin disipline edilmesi, güçlerinin arttırılarak üretim için elverişli kılınması ve cinselliğinin terbiye edilerek hem üremenin hem de toplumsal ahlakın güvence altına alınması kaygısını içeren çok yönlü stratejileri içerir. Bu politikaların ortak

---

[90] Kazım İsmail GÜRKAN, "Sağlık Bakımından Nüfus Sayımının Faydaları", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, s.55.
[91] Thomas LEMKE, **Biyopolitika**, Çev. Utku Özmakas, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s.57.
[92] "Hıfzıssıhha" kavramı *hıfz* (koruma) ve *sıhhat* (sağlık) kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır.

özelliği tıbbi bilgiyi kullanması ve tıbbi bir meşruiyete ihtiyaç duymasıdır. Bedeni terbiye etme ile bedeni sağlıklı hale getirmeyi aynı çabanın bir parçası olarak sunan bu meşruiyet, sağlıklı bedeni, disiplinli, üretken ve cinsel açıdan normlara uygun oluşuyla ilişkilendirir.

Nüfusun ve bedenlerin sağlıklı hale getirildiği, güçlerinin arttırıldığı, normalleştirildiği, özetle tıbbi bakış ile siyasallaştırıldığı tarihsel zemin, genel olarak "iyi tür", "sağlıklı nesil", "sağlıklı ırk" vs. gibi anlamlarda kullanılan öjeni temelli yaklaşımlarla bağlılık içindedir. Modern anlamda hıfzıssıhha ve beden terbiyesi, nüfusu arttıracak nesillerin tıbbi yöntemlerle belirli normlar etrafında iyileştirilmesine yönelik kaygıları içerir. Hıfzıssıhha ve terbiye, öjenist bir vaat içerirken, öjeni de hıfzısıhha ve terbiyeyi bilimsel bir meşruiyet, bilgi ve pratikler alanı olarak kullanır. Tıbbileştirme sürecine tıbbi bilgiden beslenen bir ahlakileştirme, normalleştirme ve toplumsal normları inşa etme süreci eşlik etmiş ve sağlıklı bir nüfus aynı zamanda normalleşmiş bir toplum anlamına gelmiştir. Kalabalık, sağlıklı, güçlü, üretken, savaşa hazır "normal" ve "ideal" bedenleri yaratmanın yolunun nesilleri "anormallerden" kurtarmaktan ve toplumsal yaşamı normalleştirmekten geçtiği düşünülmüştür. Ortak paradigmalarından biri normalleştirme ise diğeri cinselliğin bu normalleştirmedeki stratejik konumudur. Cinsellik, hıfzıssıhhada cinsel sağlığın nasıl korunacağı; terbiyede normatif bir cinsel ahlakın önemi; öjenide ise öjenist bilgi ile yapılan doğru evliliklerle, sağlıklı, yani "normal" nesillerin nasıl yaratılacağı sorunsalı etrafında karşımıza çıkmaktadır.

1.2.Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Türkiye'de sosyal bilimler alanında doğrudan Foucault üzerine ya da Foucault'nun düşüncesinden hareketle yapılan araştırmalar belirli bir çeşitlilik arz etmekle birlikte akademik araştırmalarda daha çok kuramsal konuların ağırlığı bulunmaktadır. Bu araştırmalarda genel olarak tarih ve Türkiye'de bedenin toplumsal tarihiyle ilişkili olabilecek yönelik çalışmalar ise son derece sınırlıdır. Doğrudan Foucault üzerine ya da genel olarak Foucault'nun düşüncesinden yararlanılarak yapılma iddiası taşıyan 61 yüksek lisans çalışmasının 45'i kuramsal-kavramsal çalışmadır.[93] Geriye kalan araştırmalardan 4'ü sinema, medya ve belgesel, 5'i eğitim ve edebiyat, 2'si kent, mekan ve ekonomi, 2'i ise cinsiyet ve

[93] Mayıs - 2015 tarihine kadar yapılan ve YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan çalışmalara bakılmıştır.

etnisite, 1'i ise gen teknolojileri üzerine yapılan çalışmalarından oluşmaktadır. Yine 26 doktora çalışmasının 8'i kuramsal-kavramsal çalışmadır. Geriye kalan araştırmalardan 6'sı edebiyat, 4'ü kent, mimari ve tasarım, 4'ü sinema ve medya, 2'si kadın ve gençlik araştırmaları, 1'i eğitim tarihi, 1'i organ nakilleri üzerinedir. Bu tabloda görüldüğü üzere Foucault'nun eserlerinin en güçlü yanlarından biri olan sosyal tarihçiliği en az ilgi duyulan yönü olmuştur.

Modern Türkiye tarihine *bütünüyle* Foucault'nun kavramlarını temel alarak tartışma iddiasını taşıyan iki doktora çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki Foucault'nun söylem kavramına başvurarak Türkiye tarihini dönemselleştirmektedir.[94] "Devlet söylemi" merkezli bu dönemselleştirme (çalışma diktatöryal söylem, militarist söylem, neoliberal söylem olarak sınıflandırılmıştır) söylem kavramını, devlet iktidarını ele geçiren siyasi aktörlerin toplum üzerindeki güçlü konumlarına indirgemektedir. Söz konusu bu çalışmada, Foucault'nun devleti çözümlerken kullandığı biyopolitika, yönetimsellik, bireyselleştirici pastoral iktidar, nüfus sorunu gibi son derece kilit meselelere başvurulmamakta ve devlet iktidarı ele geçirilen ve bu yolla toplum üzerinde hegemonik hale getirilen bir baskıcı güç odağı olarak okunmaktadır. Türkiye'nin modernleşme sürecini bütünüyle Foucault'nun kavramlarını temel olarak tartışma iddiasını taşıyan diğer çalışma, Türkiye'de modern eğitimin oluşumuna "panoptikon" kavramından hareketle yaklaşmaktadır.[95] Bu çalışma, hem Foucault'nun iktidar analizini "disiplin" ile sınırlamakta hem de modern eğitimin şekillenmesinde tıbbi söylemin rolünü dikkate almamaktadır. Bu yaklaşım yazarın, Foucault'nun düşüncesinde önemli bir yeri olan cinselliğin normalleştirilmesi gibi kritik bir noktayı tartışmamasına neden olmaktadır.

Türkiye'de genel olarak bedenle ilişkili tarihsel araştırmalara baktığımızda ise karşımıza iki temel yönelim çıkmaktadır. Birinci hat, tıp tarihçileri tarafından yapılan araştırmalardır ve Türkiye'de tıp tarihçiliği geç Osmanlı döneminden[96] günümüze değin süren ciddi bir litaratüre yaslanmaktadır. Ağırlıklı olarak Batı'da ve Osmanlı'daki tıbbi gelişmelerin, yenileşmelerin ve tıbbi kurumların tarihine, Türkiye'de modern tıbbi kurumların

---

[94] Ali BALCI, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Devlet Söylemine İlişkin Bir Dönemselleştirme: Foucault'cu Bir Yaklaşım**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2009.

[95] Hatice Tezer ASAN, **Türk Eğitiminde İktidar Eğitim İlişkileri ve İnsan Yetiştirme Politikalarının Michel Foucault'nun Panoptikon Metaforuna Göre İncelenmesi (1795–1946)**, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

[96] Geç Osmanlı döneminde tıp tarihi üzerine yazılan öncü çalışmalar şunlardır: Mehmet Emin FEHMİ, **Hakayık-ı Tababet**, İstanbul, 1287 (1871); Hüseyin REMZİ, **Tarih-i Tıb**, İstanbul, 1304 (1886); Rıza TAHSİN, **Mir'atı Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane**, Ravzatüş Şam Matbaası, Şam, (1332) 1904.

ortaya çıkmasına ve hastalıklarla mücadele deneyimlerinin tarihine odaklanan "geleneksel" diyebileceğimiz bu tıp tarihçiliği yaklaşımı, ciddi bir tarihsel birikime yaslanarak birçok önemli isim tarafından sürdürülmüş ve bu alanda geniş bir külliyat oluşmuştur.[97] Tıp tarihçilerinin bu çalışmaları, bir beden sosyolojisinden ya da bu tezde yapmak istediğimiz türden bir beden araştırmasından (sosyal bilimlerden yararlanarak Türkiye'de modern siyasal bedenin ortaya çıkışını sorunsallaştırmak) oldukça farklı olarak tıbbın tarihine yönelirler.

Burada ele alacağımız ikinci hat ise çok daha yakın dönemde gelişen, disiplinlerarası bir perspektifle ağırlıklı olarak sosyal bilimlerden beslenerek gerçekleştirilen toplumsal tarih çalışmalarıdır. Bedensel pratikleri sosyal bilimler kaynaklı olarak sorunsallaştırmaları nedeniyle bu çalışmalar ele alınan konular itibariyle eldeki tez çalışmasına yakın bir konumda durmaktadırlar. Hastalıklar[98], delilik ve tımarhaneler[99], kürtaj[100], cinsiyet[101], öjeni[102], spor[103],

---

[97] Bu dönemde öne çıkan isimler ve bazı eserler şunlardır: Galip ATA, **Tıp Tarihi**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1925; Osman Şevi ULUDAĞ, **Beş Buçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi**, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti, İstanbul, 1925; Süheyl ÜNVER, **Tıp Tarihi: Tarihten Evvelki Zamandan İslam Tababetine Kadar**, İstanbul, 1938; **Umumi Tıp Tarihi**, İstanbul 1943; **Selçuk Tababeti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1940; Bedi ŞEHSUVAROĞLU, **Anadolu'da Dokuz Asırlık Türk Tıp Tarihi**, Dünya Tıp Birliği, İstanbul,1957. Yakın dönemde öne çıkan isimler ve bazı eserler şunlardır: Aykut KAZANCIGİL, **XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi**, Özel Yay., İstanbul, 1991; Nuran YILDIRIM, **İstanbul'un Sağlık Tarih**i, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2010; **Hamidiye Etfal Hastanesi**, İstanbul, 2010; **Türkiye'de Hemşirelik Tarihi**, Koç Üni. Yay., İstanbul, 2014; Nil SARI, **Tarihi Sağlık Kurumlarımız Darüşşifalar 1-2** (ed.), İstanbul 2010.

[98] Erken Cumhuriyet döneminde kamu sağlığını verem ve siyaset üzerinden tartışan bir çalışma için bkz. Ceren Gülser İLİKAN, **Tuberculosis, Medicine and Politics: Public Health in the Early Republican Turkey**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

[99] Türkiye'de modern psikiyatrinin ve tımarhanelerin oluşmasını Toptaşı Bimarhanesi üzerinden tartışan bir çalışma için bkz. Fatih ARTVİNLİ, **Toptaşı Bimarhanesi (1873–1927)**, Boğaziçi Üni. Yay., İstanbul, 2013. Yine geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde deliliğe bakışı ve psikiyatri metinleri üzerinden tartışan bir çalışma için bkz. Rüya KILIÇ, **Deliler ve Doktorları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Delilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

[100] Geç Osmanlı döneminde modern ailenin inşasını edebiyat, kürtaj ve frengi üzerinden tartışan bir araştırma için bkz. Tuba DEMİRCİ, **Body, Disease and Late Otoman Literature: Debates on Ottoman Muslim Family in the Tanzimat Period (1839–1908)**, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

[101] Geç Osmanlı döneminde toplumsal yaşam, cinsiyet ve hukuk ilişkisinin zehirle işlenen cinayetler üzerinden araştıran ve Türkiye'de adli tıbbın oluşmasına dair önemli tartışmalar içeren bir çalışma için bkz. Ebru Aykut TÜRKER, **Alternative Claims on Justice and Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th Century Otoman Empire**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011. Erken Cumhuriyet döneminde cinsiyet politikalarını ve cinsiyet kategorilerinin inşasını tartışan iki çalışma için bkz. Metin YEĞENOĞLU, **Gendering the Indivudual and The Population: Patriarchal Production of Gendered Subjectivities in Political Thought in Early Republican Turkey**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006; Pınar ÖZTAMUR, **Defining A Population: Woman and Children in Early Republic Turkey 1923–1950**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.

[102] Erken Cumhuriyet döneminde öjeni meselesini ele alan araştırmalar şunlardır: Orhan AYBERS, **Eugenics in Turkey During the 1930's**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003; Sanem Güvenç-SALGIRLI, **Eugenics as Science of the Social: A Case From 1930's İstanbul**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Binghamton University, New York, 2009; Efe ATABAY, **Eugenics, Modernity and the Rationalization of Morality in Early Reupublican Turkey**, McGill University, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Montreal, 2009; Elif ÇAĞLI, **Kemalist Dönemin Öjeni Politikalarında Kadınlığın**

hekimlik[104] gibi birçok alanda yazılmış eserlerden oluşan ve yeni bir tarih yazımının ürünü olan bu eserler spesifik alanlara odaklanmaktadırlar. Bu araştırmalardaki konularla kesişme noktaları olmak birlikte eldeki tez çalışması üç bakımdan bu çalışmalardan ayrılmaktadır: I. Eldeki çalışma beden ve nüfus politikalarını Foucault'nun eserlerinden hem kuramsal hem de metodolojik olarak yararlanarak tartışmaktadır. II. Çalışmanın konusu olan beden ve nüfus politikaları tek bir spesifik alan yerine bütünsel bir yaklaşımdan hareketle yaşamın tıbbileştirilmesi ve toplumsal normların inşa sürecinin bir parçası olarak ele almaktadır. III. Çalışmada Türkiye'de beden ve nüfus politikalarının çerçevesinin hıfzıssıhha, terbiye ve öjeni etrafında örgütlendiği öne sürülmektedir. Dolayısıyla bedene ve nüfusa yönelik duyarlılığın bu üç ana arterde gerçekleştiği iddia edilmekte ve buradan hareketle Türkiye'de modernleşmenin beden rejiminin hatlarının ne olduğu sorusuna cevap aranmaktadır. Bu bakımdan diğer çalışmalara göre bütünsel bir mahiyet taşımaktadır.

Bedene yönelik duyarlılığın, bedene bakışın, beden hakkında söylenenlerin bir tarihselliği olduğu gibi bedenin kendisi de bizatihi bu tarihsel pratikler içerisinde üretilmiş ve anlamlandırılmıştır. Bedeni belirlenmiş, anlamlandırılmış ve üretilmiş bir alan olarak ele aldığımızda, bu anlamlandırmanın Foucault'nun metodolojisiyle nasıl tartışılacağı konusunda ilk bakılması gereken yer öncelikle Foucault'nun eleştirel ve şüpheci tarih yaklaşımıdır.[105] Fransa'da tarih araştırmalarının gelişimi üzerine yazdığı makalesinde Foucault'nun tarih karşısındaki bu eleştirel tutumuna dikkat çeken Georges Duby, "sorgulamaların dokusunu yeniden sıklaştırma konusunda tarihçilere Michel Foucault'dan daha çok yardım edeni olmamıştır"[106] değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Kurgulanışı: 1930–1945, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

[103] Erken Cumhuriyet döneminde beden terbiyesi ve sporu sosyal politikanın ve rıza kültürü yaratmanın bir parçası olarak tartışan bir çalışma için bkz. Yiğit AKIN**, "Gürbüz ve Yavuz Evlatlar" Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor**, İletişim Yay., İstanbul, 2004.

[104] Geç Osmanlı döneminde tıp ve iktidar ilişkisini ele alan bir çalışma için bkz. İbrahim Halil KALKAN, **Medicine and Politics in The Late Otoman Empire (1876-1909)**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004. Yine geç Osmanlı döneminde bir meslek grubu olarak hekimliğin oluşumunu tartışan çalışma için bkz. Ceren Gülser İlikan RASİMOĞLU, **The Foundation of a Professional Group: Physicians in The Nineteenth Century Modernizing Ottoman Empire (1839-1908)**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi,, İstanbul, 2012.

[105] Gavin KENDALL-Gary WICKHAM, **Using Foucault's Methods**, Sage, London, 1999, s.5.

[106] Georges DUBY, "Tarih Araştırmalarının Fransa'da Aldığı Yönler", **Erkek Ortaçağ**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1991, s.208.

Foucault, çalışmalarındaki tarihsel yöntemi açıklamak için "fikirler tarihi" ile "düşünce tarihi" arasında ayrım yapar ve bu ayrım bedene yönelik tarihsel bir çalışmada metodolojik çerçeve sağlayabilir:

> "Çoğu zaman bir fikirler tarihçisi belli bir kavramın hangi anda ortaya çıktığını belirlemeye çalışır ve bu an genellikle yeni biz sözcüğün belirişiyle saptanır. Ancak benim bir düşünce tarihçisi olarak yapmaya çalıştığım şey bundan biraz farklı. Ben belli şekillerde davranan, belli tür alışkanlıklara sahip, belli tür pratikleri sürdüren ve belli tür kurumlara işlerlik kazandıran insanlar için kurumların, pratiklerin, alışkanlıkların ve davranışların nasıl sorun haline geldiğini çözümlemeye çalışıyorum. Fikirler tarihi bir kavram doğumundan başlayıp geçirdiği gelişim boyunca takip eder ve onu, bulunduğu bağlamı oluşturan diğer düşüncelerin yaratmış olduğu ortama yerleştirerek çözümler. Düşünce tarihi ise sorgusuz sualsiz kabul edilen, aşina görülen ve "sessiz" kalan, tartışmaların dışında bırakılan ve bir sorunsal teşkil etmeyen bir deneyim alanının ya da pratikler kümesinin nasıl olup da bir sorun haline geldiğini, konuşma ve tartışmalara yol açtığını, yeni tepkileri kışkırttığını ve daha önce sessiz kalmış olan davranışlarda, alışkanlıklarda, pratiklerde ya da kurumlarda bir krize yol açtığını çözümler."[107]

Belirli şeylerin (davranışlar, tutumlar, süreçler) "nasıl ve neden sorun haline geldiklerini çözümlemek"[108] Foucault'nun tarih yaklaşımında "sorunsallaştırma" kavramına kritik bir konum atfeder ve sorunsallaştırma "herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu (ister ahlaki düşünce biçiminde, ister bilimsel bilgi, isterse siyasi analiz, vb. biçimde olsun) bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler bütünüdür."[109] Bedenin sorunsallaştırılması, hem bedensel pratikleri tarihsel düzenlemelerin nesnesi haline getiren süreci hem de doğru-yanlış oyunlarıyla bedene dair normu kuran hakikat mekanizmalarını çözümlemektir. Bu bakımdan beden, bir imge ya da kavram olarak tarihi aşan sabit bir kategori değil, tarihsel pratik içerisinde sorunsallaştırılan, bilginin nesnesi haline getirilen, anlamlandırılan, üretilen, normalleştirilen ve bu zeminde inşa edilen karmaşık bir

---

[107] FOUCAULT, **Doğruyu Söylemek**, Çev. Kerem Eksen, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s.61.
[108] FOUCAULT, a.g.k., s.136.
[109] FOUCAULT, "Hakikat Kaygısı", Çev. Osman Akınhay, **Özne ve İktidar**, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s.86.

alandır. Dolayısıyla Foucault'nun yöntemi bize bedenlere ve nüfusa dair üretilen bilgiyi norm ve iktidar kavramlarıyla birlikte düşünmenin önemini göstermektedir.

Foucault'nun yönteminde sorunsallaştırma alanlarının hangi araçlarla kurulduğu konusu dispozitif (*düzenek*) kavramıyla açıklığa kavuşur. Foucault'ya göre dispozitif "söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idari önlemler, bilimsel sözceler, felsefi, ahlaki ve hayırseverce önermelerden –kısacası söylenmemiş olduğu kadar söylenmiş her şeyden- oluşan, bütünüyle heterojen bir bütündür."[110] Foucault sorunsallaştırılan kavramları dispozitifler olarak ele alır ve dispozitifler sadece metodolojik bir anlam ifade etmelerinin de ötesinde sorunsallaştırılma biçimlerinin hangi tarihsel kaynaklar üzerinden izlenebileceği konusunda fikir verir. Dispozitifler sadece söylemler, kurumlar, yasalar, yaklaşımlar, talimatnameleri işaret etmez ve tüm bu öğeler arasında örülen ağın kendisi de dispozitiftir.[111] Dispozitiflerin bir diğer özelliği, somut ve stratejik olarak "iktidar ilişkileriyle bilme ilişkilerinin iç içe geçmesinden doğuyor"[112] olmasıdır. Bu bağlamda dispozitifler bedenin tarihsel pratiğinin tartışılacağı kaynaklar bütünü arasındaki bilgi ve iktidar (tıp, psikiyatri, aile, eğitim, devlet vs.) ilişkisine bakmayı gerektirir. Dolayısıyla Foucault'nun yöntemi hem bedenin tarihsel pratiğini iktidar ve norm üzerinden okumaya hem de tüm bu tarihsel pratiği kuran unsurların arasındaki ilişkileri takip edilebileceğimiz kaynakların bağlantı noktlarına dikkat çeker.

Bu çalışmada modernleşen Türkiye'de beden ve nüfus politikalarının tartışıldığı üç alan (*hıfzıssıhha*, *terbiye* ve *öjeni*) dispozitif olarak değerlendirilmektedir. Tıbbileştirme ve normalleştirme eksenli iktidar teknikleri hem bu dispozitiflerin kendi içlerindeki hem de bu üç dispozitif arasındaki tarihsel malzeme arasındaki ilişkiyi ve bağlantı noktalarını tanzim ederler. Dolayısıyla bu üç dispozitif arasında güçlü bir geçişkenlik vardır ve *hıfzıssıhha*, *terbiye* ve *öjeniye* dair tüm söylemler iç içe geçmekte ve bu üç alan tıbbileştirme-normalleştirme zemininde örgütlenmektedirler. *Hıfzıssıhha*, *terbiye* ve *öjeni* modernleşen Türkiye'de bedenlere ve nüfusa yönelik söylemler, yasalar, talimatnameler ve toplumsal bedenle ilişkili tüm bilgi biçimleri ve yapılarla temas ve bağlılık içindedir ve bu anlamda

[110] FOUCAULT, "Michel Foucault'nun Oyunu", **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s.119. Ayrıca bkz. Lisa DOWNING, **Introduction to Michel Foucault**, Cambridge Uni.Press, New York, 2008, s.92-93. Giorgio AGAMBEN, **Dispositif Nedir?**, Çev. Ekin Dedeoğlu, Monokl Yay.,, İstanbul, 2012, s.15-16. Gilles DELEUZE, "What is a Dispositif", **Michel Foucault Philosopher**, Ed. Timothy J. Armstrong, Routledge, New York, 1988, s.159.
[111] AGAMBEN, a.g.k., s.15.
[112] AGAMBEN, a.g.k., s.16.

Türkiye'de beden politikalarının izini sürmeye yönelik tarihsel bir çalışma bu üç dispozitif arasındaki ilişkiyi tartışarak gerçekleştirilebilir.

Bu tez çalışmasının kaynakları, üç dispozitifi (*hıfzıssıhha, terbiye* ve *öjeni*) kuran söylemleri, yasaları ve talimatnameleri üreten hekimlerin, eğitimcilerin, siyasi aktörlerin ve çeşitli bilim insanlarının (biyolog, veteriner, botanikçi vs.) metinlerine yaslanmaktadır. Burada ele alınan bilim insanları, hekimler ve eğitimcilerin büyük bir kısmı aynı zamanda dönemin önemli siyasi figürleri, devlet adamları ve bürokratlarıdır. Dolayısıyla çalışmada yer verilen bilim insanları, hekimler ve eğitimciler seçilirken bu kişilerin aynı zamanda siyasi, idari ve toplumsal etkileri olan, kendi alanlarında Türkiye'de modernleşmenin önde gelen figürler olmasına dikkat edilmeye çalışılmıştır. Bu isimler Batılı modern eğitim kurumlarından aldıkları ve beden politikalarını şekillendirecek bilgiyi yeniden formüle etmekte, yeniden formüle ettikleri bu bilgiyi devlete taşımakta, bu bilginin topluma siyasi pratik ve idari düzenleme olarak dönmesinde rol oynamaktadırlar. Burada devlet bilgiyi düzenleyen, "mülkiyetine" geçiren, işleten ve merkezi bir siyasi-idari pratiğe dönüştüren yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan bu isimler yalnızsa siyasi bir rol üstlenmemekte, kitaplar, dergiler, gazeteler ve konferanslar aracılığıyla bu bilginin toplumsal olarak yaygınlaştırılmasını ve meşrulaşmasını sağlamaktadırlar. Bu çerçevede yapılan kaynak araştırması somut olarak dört şekilde yürütülmüştür: I. Siyasiler, bilim insanları, hekimler ve eğitimcilerin eserleri ve çevirileri; II. Bu figürlerin mecliste ve çeşitli siyasi ve sosyal plaformlarda yaptığı konuşmalar; III. *Hıfzıssıhha*, *terbiye* ve *öjeni* ile doğrudan ya da dolaylı bir biçimde ilişkili yasalar, nizamnameler ve talimatnameler; IV. Devlet arşivlerinde (Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) *hıfzıssıhha*, *terbiye* ve *öjeni* ilişkili belgeler, raporlar ve yazışmalar.

Modern toplum, tıbbi bakış ile koordine olan biyopolitik bilme biçimleri ve bilgi alanları ile inşa edilmiştir. Bu kaynaklar arasındaki geçişkenlikler, modernleşen Türkiye'de bedenin, tıbbi bilgi ile siyaset, hukuk ve ekonomi arasındaki ilişkilerdeki hayati konumunu açığa çıkarır. Bu metinlerde hekimlerle siyasetçilerin, biyologlarla iktisatçıların, psikiyatrlarla hukukçuların rollerinin birbirine karışması, Türkiye'de modern toplumun inşasında biyopolitik paradigma etrafında biribine bağlanan geniş bir bilgi alanının rolünü gösterir.

1.3. Araştırmanın Bölümleri ve Kapsamı

Eldeki çalışma modernleşen Türkiye'de beden ve nüfus politikaları 19. yüzyıldan 1940'ların sonuna dek uzanan zaman diliminde ele almaktadır. Tezde ağırlıklı olarak erken Cumhuriyet dönemine odaklanılmakla birlikte beden ve nüfus politikalarının geç Osmanlı dönemindeki temelleri de tartışılmaktadır. Tezin tarihlendirme konusundaki tercihlerini, Türkiye'de beden ve nüfus politikalarının bu geniş tarihsel kesit içerisinde anlaşılabileceği iddiası belirlemiştir.

Tez beş bölümden oluşmaktadır. Tezin kuramsal ve kavramsal çerçevesini "Biyopolitika, Yönetimsellik ve Normalleştirme" başlıklı bölüm oluşturmaktadır. Bu bölümde Foucault'nun düşüncesi ve kavramları beden ve nüfus odaklı bir okumaya tabi tutulmaktadır. Foucault, yaşamı, bedenleri ve nüfusu hedef alan modern siyaseti yönetimsellik ve biyopolitika kavramlarıyla açıklar ve bu modern siyaset sürekli bir biçimde tıbbi bilgiye ihtiyaç duyar. Bu bölümde tartışıldığı üzere Foucault'da beden ve nüfus politikalarının tartışılmasında bir toplumsal beden kurumu olarak ele aldığı tıp kritik bir konumda bulunur. Bedenleri ve nüfusu hedef alan iktidar teknikleri ve normalleştirme hatları, tıbbi bilgi ve yaşam üzerinde bir tıbbi iktidarın tesis edilmesi ile mümkün hale gelmiştir.

Türkiye'de biyopolitik anlamda nüfus kaygısının doğması, bedenlerin tıbbileştirilmesi ve toplumsal normların inşa edilmesi geç Osmanlı döneminden süregelen bir birikime yaslanmaktadır. Tezin "Modernleşen Osmanlı Devleti'nde Beden ve Nüfus Politikaları" başlıklı bölümünde Cumhuriyet dönemine devrolan bu birikim tartışılmaktadır. Bu bölümde göreceğimiz üzere Osmanlı toplumunda 19. yüzyıl, modern tıbbi bilginin geliştiği, insanın yaşam ortamına yönelik tıbbi bir duyarlılığın oluştuğu, kamu sağlığı kurumların ortaya çıktığı, bedeni terbiye etmeye yönelik politikaların şekillendiği, nüfus kaygısının ve pro-natalist politikaların belirdiği bir dönemdir. Bu anlamda, tıbbileştirme-normalleştirme zeminine yaslanan beden ve nüfus politikaları, erken Cumhuriyet dönemini önceler, Türkiye'de modernleşmenin daha geniş zaman diliminde kendini gösterir.

Tezin "Hıfzıssıhha: Kamusal Hijyen ve Sağlıklı Bedenler" bölümü beden ve nüfus politikalarında hıfzıssıhhanın konumunu tartışmaktadır. İnsanın yaşam ortamı üzerinde icra edilen tıbbi pratikler ile bedenlerin ve nüfusun sağlığına yönelik politikalar hıfzıssıhha kavramı etrafında izlenebilir. Hıfzıssıhha hem bireysel ve kamusal sağlık rehberidir, hem

hava, sular, atıklar, mekan gibi alanların tıbbileştirilmesidir hem de hastalıklarla mücadelerinin yönünü belirleyen söylemler bütünüdür. Beden ve nüfus politikalarında hastalıkların sorunsallaştırılması kritik bir yer tutar. Hıfzıssıhhada bedenin tıbbileştirme-normalleştirme stratejilerini açık bir biçimde iki kategori öne çıkmaktadır: Frengi ve alkol karşıtı söylem. Bireyin tüm toplumsal pratiğini ve öznelliğini şekillendiren tercihler, yaşam tarzı, cinsellik ve hazların tıbbileştirilmesi ve normalleştirilmesinin ağırlık noktasını bu iki alan oluşturmuştur. Normalleştirilmiş modern bir toplumda frengi ve alkol, hem nüfus artışını, hem iş gücünü hem de zinde askerler yaratmayı derinden etkiler ve bedenlere nüfuz etmeye yönelik çabalara en geniş kapıyı aralarlar. Frengi ve alkol, nüfus artışının güvencesi olan evlilik ve aile kurumuna, iktisadi gelişmeye ve diğer toplumsal normlara tehdit olarak algılanmaktadır. İki alan da ulusal bir tehdit, delilik, anormallik, ahlaksızlık, yoksulluk ve genel olarak toplumsal bir başarısızlıkla ilişkilendirilmişlerdir.

Tezin “Terbiye: Yeni Bedenin İnşası” bölümünde beden ve nüfus politikaları açısından terbiyenin rolü tartışılmaktadır. Bu bölümde tartışıldığı üzere tıbbi bilgiyle donatılmış terbiye bedenin kavranış biçimini ve nasıl terbiye edileceğini gösterir. Beden çifte bir kavrayışla hem makine hem de bitki olarak kavranmış, onun güçlerini artırarak ekonomi ve askerlik için ideal hale getirmeyle “zararlı otlardan” arındırarak normal hale getirme birlikte ilerlemiştir. Burada hem nüfus olarak kavranan hem de disiplin teknikleriyle şekillendirilen bir bedenle karşı karşıyayızdır. Yeni beden, nüfusun “zararlı otları” yani norm-dışı bedenleri temizlenerek ve bunların dışındaki bedenler normalleştirilerek inşa edilecektir. Terbiyede de tıbbileştirme-normalleştirme zeminde nüfusu nitelik ve nicelik olarak arttırma, iş gücü ve asker yaratma paradigmalarının işlediğini görüyoruz. Terbiye, cinselliği normalleştirek nüfusu ve toplumsal ahlakı güvence altına alan, bedenin iş gücü verimliliğini arttırarak iktisadi fayda sağlayan, bedeni disipline ederek savaşçı özelliklerini güçlendiren bir anahtar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tezin “Öjeni: Müstakbel Neslin Islahı” başlıklı bölümünde öjenist söylemin beden ve nüfus politikalarındaki rolü tartışılmaktadır. Bedenler ve nüfusun “nesiller” olarak karşımıza çıktığı öjeni, bedenlerin tıbbi bilgiden beslenerek kıymetli-kıymetsiz olarak tasnif edilmesiyle müstakbel nesilleri makbul hale getirme kaygıları ifade eder. Öjenist söylemde kıymetsiz olarak tanımlanan nesiller suç, iktisadi ve toplumsal başarısızlık, delilik, yoksulluk, ahlaksızlık ve genel bir norm-dışı alanla özdeşleştirilmektedir. Kıymetli nesiller ise, aile kuran ve sağlıklı çocuklar yetiştiren, çalışan ve askerlik görevini icra edebilen nesillerdir. Öjenist

söylem beden ve nüfus politikalarında kimi zaman sessiz kimi zaman da gürleyerek akan nehiri andırır. Beden rejminine içselleşmiş, hıfzıssıhha ve terbiyeye de nüfuz etmiştir. Burada akıl hastalıkları, frengi ve alkol karşıtlığı üç alanda da aynı kaygılarla karşımıza çıkmaktadır. Nüfusa yönelik duyarlılığı ve motivasyonu besleyen nüfusu arttırma, güçlendirme, sağlıklı hale getirme, iş gücünün etkinliğini arttırma, savaşabilecek zinde askerler yaratma paradigmaları, hıfzıssıhha ve terbiye de olduğu gibi öjenist söylemlerde de karşımıza çıkmaktadır. Öjenistlere göre kalabalık nüfus, sağlıklı bedenler, güçlü işçi ve askerler ancak öjenist ilkelere göre koordine edilmiş bir nüfus politikasıyla yaratılabilir. Öte yandan iktisadi bir kaygı, tutum ve hesap, üç alanda da gözlemlenmektedir. Bu kaygı, hıfzıssıhhada hastalıklarla mücadelenin iktisadi yararının vurgulanması; terbiyede bedeni terbiye ederek çalışmaya daha elverişli ve daha üretken hale getirme; öjenikte ise anormal olarak tanımlanan bireylerin devlete ve topluma iktisadi bir yük olduğu söylemi üzerinden temellendirilir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE: BİYOPOLİTİKA, BEDEN POLİTİKALARI VE NORMALLEŞTİRME

Modernleşen toplumlarda beden ve nüfus politikaları, biyolojik bir olgu olarak yaşamın tarihe girdiği andan itibaren ortaya çıkar. Tarihi süreçlerin biyolojik olan üzerindeki baskılarının giderek artmasıyla toplum giderek daha fazla tıbbın terimleriyle tahlil ve tasvir edilir. Bu durum tıbbın bir otorite olarak artan yükselişi, tıbbi bilginin sorgulanamaz bir meşru güce ulaşması ve toplumsallaşmasıdır. Modern tıp bu güçle hem bireyi biyolojik varlık oluşu gerçeğiyle yüzleştirir hem de siyasete bu bu biyolojik varlığı yönetme araçları sunar. Foucault, modern toplumda biyolojik olanın (hastalıklar, ölüm, doğum, sağlık, yaşam süresi vs.) siyasallaştığını belirtirken toplumsal olanın tıbbileştiğini vurgular.

Beden ve nüfus politikalarında siyasallaştırma-tıbbileştirme ile birlikte kritik bir yere sahip olan bir diğer kavram normalleştirmedir. Tıbbi bilgiden beslenen ve bu tıbbileşmeyle birlikte çalışan normalleştirme stratejileri beden ve nüfus politikalarının toplumsal sonuçlarını gösterir. Bugün de bireylerin, eylemlerin, davranışların ve genel olarak bedensel pratikler ve yaşam biçimi tercihlerinin nitelendirilmesinde "normal" ve "anormal" kavramlarının kullanılmasının altında tıbbi bir bakış yatar. Normalleştirme öncelikle bedenleri denetlemeyi sağlar ve toplumsal riskleri minimize eder. Öte yandan nüfus hareketlerini tıbbi ilkelerle yönetmede işlev görür. Normalleşmiş toplumun bireyleri nüfusun artışını, sağlığını ve güvenliğini riske edecek tercihlerden uzak dururlar. Toplum, devlet ve ekonominin selameti normalleşmiş bir topluma bağımlıdır: Normalleştirme, toplumsal kontrolün güvencesidir. Normalleşmiş toplumda bireyler, aile kurumuna, çalışmaya, eğitim sürecine dahil olur ve vatandaşlık görevlerini yerine getirmeyi sorgulamazlar. Bu bağlamda modernleşen toplumlarda beden ve nüfus politikalarının vuku bulduğu çerçeveyi bir tıbbileştirme ve normalleştirme pratiği içerisinde tartışabiliriz.

2.1. Toplumsal Yaşamın Tıbbileştirilmesi

Foucault'nun düşünsel formasyonunun şekillenmesinde, tarihi okuma biçiminde ve bedeni ele alışında tıbbi bilginin (tıbbi bakış, söylem ve iktidarın) eleştirisi, neredeyse tüm eserlerinde gözlemlenebilmekte ve bu eleştiri, eserlerinde geliştirdiği iddialara bazen

doğrudan bazen de dolaylı bir biçimde temel sağlamaktadır. Tıbbın toplumsal tarihi ve beden üzerine yapılan araştırmalar, tıbbi bilginin toplumsal alanın inşasındaki kurucu rolünü siyasal süreçlerle olan ilişkileri üzerinden okumaktadır. Bu araştırmalarda tıbbi bilgi ve pratiklerin iktidar ve siyasal mekanizmalarla olan yakın ilişkisi birçok düzlemde (modernleşme[113], kolonyal politikalar[114], ırkçılık[115]) tartışılmaktadır ve cinsiyet[116], cinsellik[117], delilik[118] gibi toplumsal kodların inşasında tıbbi söylemin rolü tarihsel bir eleştiriye tabi tutulmaktadır. Tıp, siyaset, toplum ve beden arasındaki karmaşık ilişkilerin genel çerçevesi, tıbbın toplumsal bir bağlam içinde bulunmakla kalmadığı, tıbbi etkinliklerin toplumsal alanı etkilediği ve belirlediği yönündedir.[119]

Tıp karşısındaki eleştirel konumunun "tıp karşıtlığı" olarak tanımlanamayacağını belirten Foucault, eserlerinde yapmak istediği şeyin, tıbbın modern siyasetin içindeki hayati konumunu sorgulamak olduğunu belirtir. Foucault'ya göre toplumsal tıp olarak modern tıp, toplumsal bedene yönelik belirli teknolojilerin temelidir.[120] Buradan hareketle Foucault, çalışmalarında, 18. yüzyıldan itibaren Batı'da yükselen tıbbi sistemin ve modelin koruyucu tıpta (hıfzıssıhha / sanitation) yattığını göstermek istediğini belirtir[121] ve çalışma alanını üç temel kavram üzerine yerleştirir: *Biyo-tarih, tıbbileştirme ve sağlığın ekonomisi*. Bu üç alan, bedenin modern politikasını tartışabileceğimiz kavramsal çerçeveyi oluşturur. Biyo-tarih kavramı ile Foucault, tıbbın toplumsal tarihine dair yaptığı araştırmanın bizatihi kendisini nitelendirir. Bir çalışma alanı olarak biyo-tarih, 18. yüzyıldan başlayarak biyolojik düzeyde tıbbi müdahalenin insan tarihi üzerinde bıraktığı izi; tıbbileştirme, 18. yüzyıldan başlayarak insan varlığı, insan davranışları ve insan bedeninin, giderek daha fazla genel bir tıbbileştirme ağının parçası haline gelmesini; sağlığın ekonomisi ise sağlıktaki gelişmelerin kapitalist ekonomiyle bütünleşmesini, sağlık hizmetlerini ve sağlık harcamalarını ifade eder.[122]

---

[113] Graham SCAMBLER-Paul HIGGS, **Modernity, Medicine and Health**, Routledge, New York, 1998.
[114] Mary P. SUTPHEN-Bridie ANDREWS, **Medicine and Colonian Identity**, Routledge, London, 2003.
[115] Waltraud ERNST-Bernard HARRIS, **Race, Science and Medicine 1700–1960**, Routledge, New York, 1999.
[116] Rima D. APPLE, **Mothers & Medicine: A Social History of Infant Feeding 1890–1950**, The University of Wisconsin Pres, Wisconsin, 1987.
[117] Roger DAVIDSON-Lesley A. HALL, **Sex, Sin and Suffering: Venereal Disaese and European Society since 1870**, Routledge, London, 2001.
[118] Robert CASTEL, **The Regulation of Madness**, Çev. W.D.Halls, University of California Press, 1988; Joseph MELLING-Bill FORSYTHE, **Insanity, Institutions and Society, 1800–1914**, Routledge, New York, 1999.
[119] Nikolas ROSE, "Medicine, History and Present", **Reassessing Foucault: Power, Medicine and Body**, Ed. Colin-Jones-Roy Porter, Routledge, London, 1994, s.54.
[120] FOUCAULT, "The Birth of Social Medicine", s.134.
[121] FOUCAULT, a.g.m., s.134.
[122] FOUCAULT, a.g.m., s.134-135.

Toplumsal yaşamın tıbbileştirilmesinin biyo-tarihi, modern toplumun oluşmasında tıbbın kurucu rolünü açıklığa kavuşturur. Tıbbileştirme, modern tıbbi bakışın, iktidar ve bedenle olan ilişkisinin tarihselliğini ifade eder ve tıbbi bilgideki dönüşüm ile toplumsal bir pratik olarak tıbbın eşzamanlılığını gösterir. *Kliniğin Doğuşu*'nda Foucault, tıbbileştirmenin kökenlerini tıbbi bakışın dönüşümünde, bedene nüfuz edişinde ve bu bakışın siyasal-toplumsal pratiklere sızmasında arar. Thomas Osborne'a göre tıbbi iktidar üzerine eleştirel bir perspektif geliştirmemizi sağlayan bu eser, Foucault'nun en fazla ihmal edilmiş eserlerindendir.[123] Oysa *Kliniğin Doğuşu*'nun sosyal bilimler ve beden çalışmaları açısından önemi, modern tıbbın siyasal, hukuksal ve toplumsal süreçlerle eklemlenerek nüfus ve beden politikalarında oynadığı rolü kavramamıza olanak tanıyan bir yaklaşım içermesidir. Foucault'nun bu çalışmayı "siyasi bir kitap"[124] olarak nitelendirmesi de bu bağlamda anlaşılabilir. Bu eserde, tıbbi bilginin bir yandan bedeni bütün unsurlarıyla deney ve gözleme açarken aynı zamanda toplumsal alana nüfuz etmesini, siyaset ve hukuk ile bütünleşmesini okuruz.

Modern tıbbın temelini oluşturan klinik, hem tıbbi sistemi hem de sıradan insanın yaşadığı hayatı tahayyül etme biçimini derinden etkilemiştir. Modern tıp, insanın biyolojik ölümlülüğünün nedenlerini bilimsel yollarla tartışarak insanın ölüm olgusunu bilimin gözüyle kavramasını ve de ölümle seküler bir zeminde yüzleşmesini sağlamıştır. İnsanın ölümünün tıbbi açıdan temellendirilebilir olduğunun somut bilgisi giderek yaygınlaşmış, benimsenmiş ve insan, biyolojik sonunu anlamlandırabilir hale gelmiştir. İnsanın biyolojik varlığının tahayyül edilme biçiminin tıbbileşmesi ve modern tıbbi bilginin insanı bilimsel bilgi üzerinden ölümle yüzleştirmesiyle "sağlık, ahret mutluluğunun yerini"[125] almış, yaşam giderek daha seküler bir kavrayışın nesnesi olmuştur. Toplumsal tıp olarak modern tıp, insanların gündelik yaşamlarıyla ilgilenen toplumsal yararlılık ilkesine yaslanır. Modernleşme sürecinde "beden ve sağlık konusunda, ruhban sınıfının ruhlar üzerinde kullandığına benzer güçlerle donatılmış bir tıp mesleği miti"nin[126] ortaya çıkmasında bu toplumsal yararlılık ilkesi etkili olmuştur. Dolayısıyla hem toplumsal yararlılık ilkesi hem de bedenin doğum ve ölüm arasında yaşadığı sürecin tıbbi bir anlam kazanmasıyla, tıbbi kurumlar yaşam üzerinde söz söyleme hakkını eski rejimin kurumlarından devralmış ve hekimler modern toplumun meşru

---

[123] Thomas OSBORNE, "On Anti-Medicine and Clinical Reason", **Reassessing Foucault: Power, Medicine and Body**, Ed. Colin-Jones-Roy Porter, Routledge, London, 1994, s.31.
[124] FOUCAULT, "İktidar Mekanizmasında Hapishaneler ve Tımarhaneler", Çev. Işık Ergüden, **Büyük Kapatılma**, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s.148.
[125] FOUCAULT, **Kliniğin Doğuşu**, s.236.
[126] FOUCAULT, a.g.k., s.53.

rehberleri olmuştur. "Hekimler bedenin papazları değiller midir?"[127] gibi ironik bir soru tam da bu bağlamda anlaşılabilir. Foucault'ya göre çıkar gütmeden kamu etkinliği yürüten tıp, dini aktörlerin ve kurumların eski manevi eğilimine ulaşacaktır ve bu sayede "ruhların kurtuluşuyla ilgilenen din adamları ordusuna karşılık beden sağlığıyla uğraşan bir hekimler ordusu olacaktır."[128]

Toplumsal yaşamın tıbbileştirilmesi, bedenin anlamını epistemolojik olarak dönüştüren bir bilginin oluşmasıyla eşzamanlı olarak bu bilginin kurumlar aracılığıyla yerleşik ve yaygın hale gelmesidir. Tıbbi bilginin kurumsallaşması, toplumsal mekana fiili olarak dahil olması, yeni hastane biçimlerinin ortaya çıkması, bedene ve nüfusa yeni tür bir bakışın belirmesi bu sürecin genel çerçevesini oluşturur. Tıbbi bakışın toplumsal süreçlere nüfuz etmesi, hem toplumsal bir konsensüsün oluşması (tıbbi kurumların toplumun bütünü için önemi) hem de bu toplumsal konsensüsü tüm çeşitliliğiyle yöneten bir aklın ortaya çıkması anlamına gelir. Modern tıp, tıbbi bilginin tartışılamaz bir hakikate dönüştüğü bu uzlaşma ortamında insan bedenini, sınırları belirli bir mekanda, yani hastane ortamında, daha öncesinde hiç olmadığı kadar deney ve gözlemin nesnesi haline getirmiştir. Xavier Bichat'nın klinik tıbba patalojik anatomiyi yerleştirmesiyle tıp tarihinde, kadavra ve dokuların gözlemlenmesi lehine bir kırılma gerçekleşir. Foucault bu kırılmayı Bichat'nın *Genel Anatomi* (1801) eserinden yaptığı şu alıntıyla özetler:

> "Yirmi yıl boyunca, hastaların başucunda, sabahtan akşama kadar, kalp, akciğer, mide hastalıklarıyla ilgili notlar alırsanız, her şey sizin için, hiçbir şeye bağlanmayıp, sizi bir dizi tutarsız fenomen sunan semptomlardaki karışıklıktan başka bir şey olmayacaktır. Birkaç kadavra açın: Yalnız gözlemin dağıtmaya yetmediği karanlığın hemen o anda yok olduğunu göreceksiniz."[129]

Klinikle birlikte tıpta deneyin önem kazanması ile bedenin yaşamsal fonksiyonlarını çıplak gözle gözlemenin önemi yerleşmiş, bu anlayış yeni tıbbın temelini oluşturmuştur. Hastanın bedeninin çıplak gözle gözlemlenmesi ve de hastane sisteminin önem kazanması tıbbi bakışa yerleşen bu deney ve gözlem odaklı yaklaşımla ilişkilidir. "Deney yapmanın

---

[127] FOUCAULT, a.g.k., s.54.
[128] FOUCAULT, a.g.k., s.54.
[129] Bichat'dan aktaran FOUCAULT, a.g.k., s.180. Osmanlı tıbbında anatomi derslerinin ilk kez kadavralara üzerinden anlatılmasına Bichat'nın eserinden 40 yıl sonra, 1841'de başlanmıştır.

duyarsızlığına açık"[130] bir mekan olarak hastane, bedeni tıbbi müdahale karşısında sıradanlaştırır. Modern tıbbın hastanelerde kurumsallaşması toplumsal süreçlere müdahale meşruiyetini güçlendiren bir pratiği ifade ettiği kadar bu pratiği gerçekleştiren gözetleyici ve denetleyici bir aklın ortaya çıkmasına da karşılık gelir:

> "Bedenlerin, bireylerin, şeylerin, merkezi bir bakış altında tümüyle görünür olmalarının en sabit yönetici ilkelerden biri haline hangi noktada geldiğini fark ettim. Hastaneler örneğinde bu sorun beraberinde ek bir güçlük daha getiriyordu: Hava akımını ve havalandırmayı sağlayarak, teması, bulaşmayı, istenmeyen yakınlıkları ve sıkışıklıkları engellemek gerekiyordu: Hem uzamı bölmek hem de açık bırakmak, gözetlenecek bireyleri titizlikle birbirinden ayırarak hem topkeyun hem de bireyleştirici bir gözetim sağlamak."[131]

Yaşam ortamı üzerinde bir denetim, hem bütünsel hem de tekil bir gözetim ile hastane pratiği, kolayca diğer toplumsal kurumlara yaygınlaşabilecek derecede işlevsel olan bir model sunmaktadır. Bununla birlikte, yaşamı tıbbileştiren bir aklın kurumsallaştığı alan olarak hastane, toplumsal sınıfların çakıştığı ve sınıfsal uzlaşmanın, tıbbi bilginin geliştirilmesi "uğruna" sağlandığı bir yer haline gelir:

> "Karşılıklılık yapısı içinde, zengin için, hastaneye yatan yoksullara yardım elini uzatmanın yararı ortaya çıkar: Onların tedavilerini karşılarken, kendisinin de yakalanabileceği hastalıkların daha iyi tanınması için de ödeme yapmış olacaktır; yoksulun gözünde iyi yüreklilik olan, zengin için uygulanabilir bilgiye dönüşür: "Hayırsever bağışlar yoksulun acılarını dindirecektir, ki bu yolla, zenginin korunması için gerekli bilgiler edinilecektir."[132]

Toplum sağlığına yapılan yardımlar, vefa, şükran vs. gibi duygularla sınıflar-arası sadakat ilişkisini güçlendirirken iktisadi güce sahip sınıfların bedensel sağlığının güvence altına alınmasını sağlar. Bir zenginin hastane açması bir yönüyle kendi yaşamına yapılan bir yatırımdır. Örneğin, nüfusun bütününü etkileyen ve güçlü bir olasılık olarak bütün toplumsal sınıfların maruz kalabileceği salgın hastalıklardan kurtulmanın yolu, toplumu olabildiğince

---

[130] FOUCAULT, **Kliniğin Doğuşu**, s.112.
[131] FOUCAULT, "İktidarın Gözü", Çev. Işık Ergüden, **İktidarın Gözü**, s.86.
[132] FOUCAULT, **Kliniğin Doğuşu**, s.113.

deney ve gözlemin nesnesi haline getirerek bu hastalıklarla mücadele etmek konusunda mümkün olduğunca deneyim biriktirmekten geçmektedir.

Tıbbi bakışın gözetlediği, denetlediği ve deney alanına açılmış bir toplumsal mekanın inşası, hem insan denen canlıyı biyolojik bir varlık olarak doğal ortamında hem de toplumsal bir varlık olarak bireyi bu toplumsal ortamında gözlemlemek için gereklidir. Söz konusu olan, toplumdaki yaşamsal hareketlerin bir bütün halinde hekimin ve politikacının ilgi odağına yerleşmesidir. Politik ihtiyaçlar ve tıbbi gelişmeler arasında bir paralellik olması gerektiği düşüncesi üzerinden yüksek bu ilgi, genel olarak iki kurumun -tıp ve siyasetin- ortak noktasını oluşturur. Doktorlar ve politikacılar böyle bir ortaklık üzerinden inşa edilen toplumsal mekan konusunda hem fikirdir:

> "Politik ideolojinin gereklilikleri ile tıp teknolojisininkiler arasında bir ortaklık mevcuttur: Hekimler ve devlet adamları, bazen benzer sözcüklerle, ama genelde farklı sebeplerle, bu yeni mekanın oluşumuna engel olabilecek her şeyin, tek bir hareketle ortadan kaldırılmasını isterler."[133]

Ortak bir kanaate yaslanan yönetme, müdahale etme ve dönüştürme pratiğine örnek olarak hastalıklarla mücadele verilebilir. Hastalıklara mücadele toplumsal mekanı kurma ve yönetme işidir ve kötü yönetim, hastalıklarla mücadelede başarısızlığı doğurur.

Tıbbın toplumsal alana nüfuz etmesinin başlıca aracı, her mekanda ve her zaman diliminde "sürekli, devingen ve farklılaşmış bir gözetim uygulayan hekimler için yaygınlaşmış bir katılım tasarlanmaya"[134] başlanmasıdır. Bunun aracı ise hekimlerin şehirlerle birlikte taşrada, köylerde vs. tüm idari coğrafyada çalışması ve sürekli bir biçimde gündelik yaşam içerisinde olmasıdır. Toplumsal alanın her noktasına giden hekimlerin görevi sadece hastaları tedavi etmek değildir. Bu hekimlerden, öncelikle "doğum ve ölüm kütükleri sayesinde istatistiksel bir sağlık kontrolü yapılması istenir"[135] ve bu yolla hekimler toplumsal bir bilgi havuzunun birincil aktörleri haline gelirler. Hekimlerin tuttuğu bu kayıtlarda hastalıklar, yaşam tarzları ve ölüm nedenleriyle ilgili olarak notlar bulunması talep edilir ve

---

[133] FOUCAULT, a.g.k., s.59-60.
[134] FOUCAULT, a.g.k., s.52.
[135] FOUCAULT, a.g.k., s.52.

böylece hekimlerin "patolojinin nüfus dairesi haline" gelmeleri sağlanır.[136] İkincisi, her il için "bölge, konutlar, insanlar, başlıca alışkanlıklar, giyim kuşam, hava yapısı, toprak üretimleri, tam olgunluk ve hasat zamanı hakkında olduğu kadar yöre sakinlerinin fiziksel ve ruhsal eğitimiyle de ilgili özenle hazırlanmış bir genel özetle birlikte" tıbbi bir topografya hazırlanması istenir."[137] Bu tıbbi topografya belirli bir alana ya da nüfus grubuna tıbbi ve siyasi müdahale konusunda veri işlevi görmesinin yanında insanı bir tür olarak doğal yaşam ortamında gözlemleme kaygısını içerir. Bu bağlamda tıbbi topografyalar "yerlerin konumu, arazi, su, hava, toplum, oturanların tutumları, meteorolojik gözlemler (basınç, sıcaklık, rüzgârların düzeni), salgınların ve egemen olan hastalıkların analizi, olağandışı durumların betimlenmesi"[138] gibi çok yönlü gözlemlerden ve incelemelerden oluşmaktadır. Nüfus hareketlerinin yönetimi için öncelikle bu doğal ortama müdahalenin gerekliliği modern kamu sağlığı siyasetinin de temelidir.

Hekimlerden üçüncü beklenti ise tıbbi bilgiyi yaygınlaştırmalarıdır. Hekimlerden "her bireyin bilincinin tıbben uyarılmış olması talep edilir; her yurttaşın, tıp konusunda bilmesi zorunlu ve mümkün olanlarla ilgili olarak bilgilendirilmiş olması"[139] beklenir. Böylelikle her hekim gözetmenlik ve bilgi akışını sağlama görevinin yanı sıra öğretmenlik de yapmak zorundadır, çünkü hastalığın yayılmasını önlemenin en iyi yolu tıbbi bilgiyi yaymak ve her bireyi kendinin bedeninin hekimine dönüştürmekten geçmektedir. Lağımların, atıkların, mezarlıkların, temel besin maddelerinin üretim koşullarının ve ticaretinin denetimi, sağlığa sakıncalı bulunan evlerde ikametin yasaklanması gibi tedbirlerin yanında hem okullarda hem de toplumsal olarak gerçekleştirilen dini günlerde okunmak üzere, "beslenme, giyinme, hastalıklardan kaçınma, mevcut olanları önleme ve iyileştirme yollarıyla ilgili bir sağlık yönetmeliği oluşturmak"[140], bir önleyici tedbir olarak tıbbi bilginin yaygınlaştırılmasının başlıca yöntemleridir. Tıbbi bilginin yaygınlaştırılması aynı zamanda tıbbi normların yaygınlaştırılmasıdır ve bu anlamda modern kamu sağlığı siyaseti, normalleştirilmiş bir toplum inşa eder.

---

[136] FOUCAULT, a.g.k., s.52.
[137] FOUCAULT, a.g.k., s.52. Osmanlı Devleti'nde hekimlerle ilgili bu görev düzenlemesi 1871'de çıkarılan "İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi" ile gerçekleşmiştir.
[138] FOUCAULT, a.g.k., s.49.
[139] FOUCAULT, a.g.k., s.52-53.
[140] FOUCAULT, a.g.k., s.46.

Yaygınlaştırılmış tıbbi pratikle birlikte "bilginin oluştuğu yer", "ulusun toplu yaşamına bağlı yaygınlaşmış bir tıp bilincidir."[141] Ulus inşa sürecinde insan yaşamı ve sağlığı, ulus düzeyinde modern siyasetin esas gündemine dönüşür. Ulusal düzeyde nüfusun toplu yaşamına yönelik olarak gelişen bu tıp bilinci, birbirinden soyutlanamayan "siyasi buyruklar, ekonomik kararlar, kurumsal yönetmelikler, eğitim modelleri"[142] ile işlerlik kazanır. Ulusal sağlığın yönetimi yasal temellere oturtulur ve nüfus, tıbbi bilgi aracılığıyla bürokrasinin, hukukun hem öznesi hem de nesnesi olur. Tıbbın "devlet tıbbı"na[143] dönüşmesiyle nüfus hareketlerine yönelik tıbbi pratik ve tıbbi bilgi standartlaşır.[144] Devletin inşasıyla bütünleşen tıbbi bilginin odağındaki nüfus öznesi, bu sürecin tüm parçalarında karşımıza çıkacaktır. Önleyici tedbirlerden oluşan, nüfusun yaşamsal süreçlerine yönelik kamu sağlığı tıbbını mümkün kılan da, bu tıbbi standartlardan hareketle nüfus hareketlerine yönelik olarak üretilen siyasi kararlardır.

2.2. Nüfusun Biyopolitikası

Nüfusun tıbbi ve biyolojik bir mesele olarak tarihe girişi modern siyasette kritik bir dönüşümün göstergesi olmuştur. Bu dönüşümle birlikte artık siyasetin düzenleyici yönü yaşama yönelmiş, bilginin çıkarıldığı ve sınandığı alan nüfus olmuştur. Yaşamın kendisinin başlı başlına bir olgu olarak tarihsel pratiğe girişini Foucault, "biyo-tarih" ve "biyo-politika" ilişkisi üzerinden değerlendirir. Burada ortak bir alan olarak "biyo", tarih ile siyaseti kendi üzerinde toplar ve siyaset, yaşam temelinde tarih ile bütünleşir. Buradan hareketle Foucault, insanın biyolojik olarak siyasallaşması temelinde modern toplumun inşasının tarihsel çerçevesini çizer:

> "Batılı insan yavaş yavaş canlı bir dünyada canlı bir tür olmanın, bir bedene, varolma koşullarına, yaşama olasılıklarına, kişisel ve kamusal sağlığa, dönüştürülebilecek güçlere ve bu güçlerin en uygun biçimde dağıtılabileceği bir düzleme sahip olmanın ne anlama geldiğini öğrenir. Tarihte kuşkusuz ilk kez, biyolojik olan siyasal olanda yansıma bulur; artık yaşama olgusu arada bir

---

[141] FOUCAULT, a.g.k., s.52-53.
[142] FOUCAULT, "Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine Epistemoloji Çerçevesi'ne Cevap", çev. Işık Ergüden, **Felsefe Sahnesi**, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2004, s.158.
[143] FOUCAULT, "The Birth of Social Medicine", s.137.
[144] FOUCAULT, a.g.m., s.140.

> ölümün ve ölümlülüğün izin verdiği ölçüde ortaya çıkan o ulaşılmaz yer değildir; belli ölçüde bilginin denetim ve iktidarın müdahale alanına kayar. İktidar artık, üzerlerinde kullanılacak en uç hakkın ölüm olduğu hukuksal öznelerle değil canlı varlıklarla muhatap olacaktır ve bunlar üzerindeki en son etkisi bizatihi yaşam düzeyine kaymak zorunda kalacaktır; iktidarın onların yanına kadar sokulma hakkını veren, öldürme tehdidinden çok yaşam sorumluluğunu yüklenmesidir. Eğer, yaşam hareketleriyle tarihin süreçlerinin birbirleriyle bağlaşmak için başvurdukları baskıları "biyo-tarih" olarak adlandırırsak, yaşam ve yaşam mekanizmalarını açık hesaplar alanına sokan ve bilgi-iktidarını insan yaşamının dönüşümünün bir failine dönüştüren olaydan da biyo-politika diye söz etmek gerekecektir."[145]

Nüfusun tıbbileştirilmesi, bilgi ve müdahale yüzeyinde insanların canlı varlıklar olarak kavranması ve yaşamın siyasal bir matematiğin odağı haline getirilmesi, biyopolitikanın yükselişi ile anlamdırılabilecek süreçlerdir. Modern topluma dönüşmenin belirleyicisi olan bu eşiği Foucault, "biyolojik modernlik eşiği" olarak adlandırır:

> "Bir toplumun "biyolojik modernlik eşiği" adını vereceğimiz şey, insan türünün bir bahis konusu olarak kendi siyasal stratejileri içinde yer almaya başladığı anda oluşur."[146]

Modern siyasal sorunun mutlak bir biçimde nüfusa bağlı olduğunu[147] belirten Foucault'ya göre biyo-modernlik, "yaşam üzerinde" icra edilen bir iktidarın oluşmasıdır ve bu iktidar iki hat üzerinde (nüfus ve bedenler) gelişmekte, işlemekte ve dönüşmektedir. Nüfus ve bedenler üzerinde işleyen bu iktidar biçimleri, karşı noktalarda duran, birbirinin yerine geçen ya da birbirini çelen "birer karşı sav değildirler"[148] ve daha çok "bir ara bağıntı kümesinin birbirine bağladığı iki gelişim kutbu oluştururlar."[149] Yaşamın, nüfusun ve bedenlerin siyasallaşması, denetleyici ve düzenleyici bu iki kutup üzerinden örgütlenir:

---

[145] FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi**, s.105.
[146] FOUCAULT, a.g.k., s.105.
[147] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.71.
[148] FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi**, s.102.
[149] FOUCAULT, a.g.k., s.102.

> "Kutuplardan biri ve anlaşıldığına göre ilk oluşanı, bir makine olarak ele alınan bedeni merkez almıştır: Bu bedenin terbiyesi, yeteneklerinin arttırılması, güçlerinin ortaya çıkarılması, yararlılığıyla itaatkârlığının koşut gelişmesi, etkili ve ekonomik denetim sistemleriyle bütünleşmesi, bütün bunlar *disiplinleri* şekillendiren iktidar yöntemleriyle sağlanmıştır: *insan bedeninin anatomo-politikası*. Biraz daha geç, yani XVIII. yüzyışın ortasında oluşan ikinci kutup, tür bedeni, canlı varlığın mekaniğin etkisinde olan ve biyolojik süreçlerin dayanağını oluşturan bedeni merkez almıştır: Bollaşma, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek tüm koşullar önem kazanmıştır; bunların sorumluluğunun yüklenilmesi bir dizi müdahale ve düzenleyici denetim yoluyla gerçekleşir: İşte bu da nüfusun biyo-politikasıdır. Beden disiplinleri ve nüfus düzenlemeleri, yaşam üzerindeki iktidarın çevrelerinde örgütlediği iki kutbu oluşturur."[150]

Biyopolitika, iktidar mekanizmalarındaki bir dönüşümün ifadesi olmakla birlikte egemenlik ve tabiyet ilişkisinde bir zihniyet değişiminin kendisidir. Bu zihniyet değişiminin sonucu olan biyo-iktidar, yaşamı düzenleyici niteliğiyle kendisinden önceki "hükümranlık iktidarı"ndan farklılaşır. Hükümranın öldürerek icra ettiği "mutlak, dramatik, karanlık" iktidarının yerine yaşam hareketlerini kontrol eden ve düzenleyen bir "ayarlama iktidarı" söz konusudur.[151] Biyo-iktidar ile birlikte "egemen iktidarın simgelediği eski öldürme gücü, yerini artık titizlikle bedenlerin yönetimine ve yaşamın hesapçı bir biçimde işletilmesine bırakır."[152] Bu yeni iktidar teknolojilerinin ikinci önemli özelliği liberal ekonominin yükseldiği bir ortama tekabül etmesidir ve bu yönetim sanatının yerleşmesinin can alıcı noktası, ekonominin siyasi pratik alanına sokulmasıdır.[153]

Biyopolitikaya özgü konular, nüfusun yönetimi ve liberalizmin ekonomik büyüme modeli arasında tarihsel bir uyum ve bağımlılık ilişkisi vardır.[154] Liberalizm, bu yeni yönetimsel aklın, yani nüfus yönetiminin rasyonalize edilmesidir.[155] Liberal rasyonalizasyon ve liberal pratik, insan rezervi olarak sorunsallaştırdığı nüfusu bir alt yapı olarak okur ve

---

[150] FOUCAULT, a.g.k., s.102-103.
[151] FOUCAULT, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s.252.
[152] FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi**, s.103.
[153] FOUCAULT, "Yönetimsellik", Çev. Orman Akınhay-Ferda Keskin, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s.271.
[154] FOUCAULT, **The Birth of Biopolitics**, s.85.
[155] FOUCAULT, a.g.k., s.318.

ekonominin ihtiyaç ve beklentilerine göre hareket eder.[156] Liberal tahayyül için sorun, toplumun mümkün olan en az maliyetle ve en makul bir biçimde nasıl yönetileceği sorunudur.[157] Nüfus hareketlerinin ve bedenlerin üretim için elverişli hale getirilmesi, yaşam hareketlerinin tarihsel süreçlerle bütünleştirilmesidir. Bu yönüyle biyopolitika kapitalizmin gelişmesinin vazgeçilmez bir öğesidir "çünkü kapitalizm, bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasıyla güvence altına alınmıştır."[158]

Biyo-iktidar siyasal, bilimsel, biyolojik ve iktidar sorunu olarak nüfusla ilgilidir ve burada önemli olan, siyasal ve ekonomik kaygılarla ilişkili olarak doğumların ve ölümlerin orantısı, üreme oranları, nüfusun doğurganlığı vb. gibi süreçlerin tıbbi topografyalar, nüfusbilimi göstergeleri, istatistiksel cetveller ile gözlemlenmesi ve bu gözlemler ile temel nüfus hareketlerine müdahale taslaklarının (pro-natalist politikalar, hastalıklarla mücadele vb.) oluşturulmasıdır.[159] Yalnızca doğurganlık sorununda değil, yaşam süreçleriyle doğrudan ilişkili olan hastalıkların yönetiminde de bir zihniyet değişimi söz konusudur. "Bir nüfusta hakim olan hastalıkların yapısı, doğası, yayılımı, süresi" gibi süreçler biyo-iktidarla birlikte "güçlerin eksilmesinin, çalışma süresinin azalmasının, enerjilerin düşüşünün, üretimdeki eksiklik kadar bunun mal olabileceği tedavilerin de yol açtığı ekonomik maliyetlerin süreğen faktörleri"[160] parametreleriyle analiz edilir. Bu parametreler nüfus göstergelerinin dinamik alanı içerisinde anlamlandırılır.

Bilginin merkezileşmesi, hijyen eğitimi ve nüfusu tıbbileştirme kampanyalarıyla kamu sağlığı görevini üstlenecek olan bir tıbbın kuruluşu bu siyasal ve toplumsal zeminde belirir. Biyo-iktidarın nüfusu biyolojik olarak sorunsallaştırması ve tıbbileştirmesiyle, nüfusu etkileyen çevresel faktörleri (coğrafya, iklim, su, bataklıklarla ilgili sağlık sorunları vs.)[161] tıbbi bir bilginin kılavuzluğuna dikkate alarak olasılık hesaplamalarına dahil eder. Bu tıbbi bakış, istatistiklerle nüfusun bütününü ilgilendiren önlemleri üretebilir (hastalık oranlarını değiştirme, doğum politikaları, yaşamı süresini uzatmaya yönelik çabalar vs.) ve olasılık analizleriyle nüfus hareketlerinin yönünü değiştirebilir. Belirli sınırlar içerisinde tutulabilen ve bu sınırlar sayesinde yönetilebilen bir toplum, tıbbi bilginin siyasal kurumlara giderek

---

[156] FOUCAULT, a.g.k., s.206.
[157] FOUCAULT, a.g.k., s.319.
[158] FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi**, s.103.
[159] FOUCAULT, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s.249.
[160] FOUCAULT, a.g.k., s.249.
[161] FOUCAULT, a.g.k., s.250.

artan bir biçimde rehberlik etmesiyle oluşabilir ve şüphesiz bu bilginin sistematik bir pratiğe dönüştüğü kurum modern devlettir.

2.3. Modern Devlet ve Pastoral İktidar

Modern tıbbi bilgi ile toplumsal yaşamın tıbbileştirildiği, tıbbi kurumların yaygınlaştığı ve nüfusun biyolojik bir beden olarak siyasetin başat değişkenine dönüştüğü tarihsel sürecin aynı zamanda merkezi devletlerin yükseldiği bir dönemece tekabül ettiğini düşündüğümüzde, devlet, beden ve nüfus politikalarında mutlaka sorgulanması gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bilimlerde iktidar ve beden tartışmalarının temel kitaplarından biri olan *Hapishanenin Doğuşu*'nda "siyasal beden", "insan bedenlerini kuşatan ve onları bilgi nesneleri haline getirerek tabi kılan iktidar ve bilgi ilişkileri"nden[162] hareketle tartışılmakta ve bu iktidar ilişkilerinde devlet kavramına oldukça mesafeli yaklaşılmaktadır. Foucault'nun iktidar analizlerinde "devlet" kavramına bu mesafeli yaklaşımı College de France'ta verdiği derslerde yerini detaylı bir devlet analizine bırakır. Bu odaklaşma "devlete geri dönüş"ten ziyade iktidar tekniklerinin biyopolitika ile ilişkilendirilerek yeniden konuşlandırılmasıdır.[163] Bu derslerde iktidar analizlerini biyopolika ile birlikten yeniden düzenleyen, yani iktidar teknikleri arasındaki ilişkiyi yeniden kompoze eden Foucault, nüfusun biyopolitikasında devletin pozisyonunu yeniden sorunsallaştırır.

Devletin "soğuk bir canavar" değil, yönetmenin özel bir biçimi olduğunu[164] ifade eden Foucault'ya göre devlet, (tıpkı toplum, egemenlik, özneler gibi) önsel olarak kabul etmemiz gereken bir varoluşa sahip değildir.[165] Devlet, belirli tarihsel koşullarda inşa edilmiş bir kategoridir. Foucault, modern devletin ortaya çıkışını iki anahtar kavram etrafında tartışır: *Yönetimsellik* ve *pastoral iktidar*. 18. yüzyılda keşfedilmiş olan yönetimselliğin çağında yaşadığımızı belirten Foucault, modern devleti yönetimselliğin tarihi içerisine yerleştirir ve modern toplumu da, devletin "yönetimselleştirilmesi" olarak adlandırır.[166] Modern devlet, "yönetimsellik hesaplanmış ve düşünülmüş bir politik pratiğe dönüştüğü anda ortaya

---

162 FOUCAULT, **Hapishane'nin Doğuşu**, s.66.
163 Stephen J. COLLIER, "Foucault'nun 'Yönetimsellikten' öte Siyasi Yönetim Çözümlemesi", Çev. Özge Karlık, **Teorik Bakış**, Sayı:3, İstanbul, 2014, s.175-176.
164 FOUCAULT, **The Birth of Biopolitics**, s.6.
165 FOUCAULT, a.g.k., s.3.
166 FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.98.

çıkar."[167] Başka bir deyişle "devlet, ancak genel yönetimsellik tekniklerinden hareketle anlaşılmalıdır."[168] Foucault, yönetimsellik kavramı ile "temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan" ve "son derece belirli fakat karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlardan usullerden, çözümleme ve düşüncelerden, hesap ve taktiklerden oluşan" bir bütünü kastetmektedir.[169] Bu anlamda çeşitli iktidar mekanizmaları ile yönetilen şey "insanlar, bireyler ya da topluluklardır.[170]

Yönetimsellik çerçevesinde kavrayabileceğimiz modern devletin üç temel özelliği vardır:

> I. Devlet, yönetimsel aklın düzenleyici fikridir.
> II. Devlet, yönetim sanatının akılsallaştırma işleminin sonunda ulaşılması gereken şeydir.
> III. Devlet, yönetimsel akla komuta edendir, yani akılsal olarak ve zaruretleri takip ederek yönetebilmeyi sağlayan şeydir; devletin gerçeği kavrayabilme işlevi, onun akılsal olmasını sağlar ve yönetmeyi gerekli kılar.[171]

Yaşamı, nüfusu ve bedenleri düzenleyici akıl olarak devlet, mekanik bir şekilde değil belirli pratikler içerisinde gelişir ve bu anlamda onu bir yönetim biçimi ve yönetimle ilişki kurma biçimi haline getiren pratikler bütününden ayrılamaz. Devletin pratikler içerisinde anlaşılması onu makro bir iktidar analizi çerçevesinden çıkarıp mikro iktidar analizleriyle birlikte düşünmemizi sağlar. Devlet, bir düşünüş ve eylem biçimidir. Bu yönüyle de mikro ve makro iktidarlar arasındaki ilişkiyi analiz edebileceğimiz bir konumdadır:

> "Devletin tarihi insanların pratiğinden hareketle, insanların yapıp etmelerinden ve düşünme biçimlerinden hareketle yapılabilmelidir. Yapıp etme biçimi olarak, düşünme biçimi olarak devlet, devletin tarihi yapılmak istendiğinde karşımıza çıkan tek analiz biçimi değildir elbette, ancak yine de bu, olasılıklar içinde yeterince verimli olan bir analizdir. Bana kalırsa, verimli olmasının

---

[167] FOUCAULT, a.g.k., s.145.
[168] FOUCAULT, a.g.k., s.99.
[169] FOUCAULT, a.g.k., s.97-98.
[170] FOUCAULT, a.g.k., s.108.
[171] FOUCAULT, a.g.k., s.248-249.

sebebi de, mikro-iktidar düzeyiyle makro-iktidar düzeyi arasında kopuşa benzer bir şey olmadığını, birinden söz etmenin diğerini dışlamadığını görmemizdir. Aslında, mikro-iktidarların analizi, hiçbir güçlük olmaksızın yönetim ve devlet gibi sorunların analizine dahil olabilmektedir."[172]

Bireyleri ve toplulukları yöneten akıl ve pratikler bütünü olarak kavranan devletin her bileşeninde nüfus meselesi karşımıza çıkmaktadır (hedeflenen refahın öznesi ve nesnesi olarak nüfus, itaatkârlaştırılan halk ve terbiye edilen bedenler olarak nüfus, davranışlarını değiştirmek üzere müdahale edilen kamu olarak nüfus). Biyopolitika içinde devletin nüfus hareketlerine müdahalesi, canlı varlık olarak insanlardan oluşan nüfus öznesini biyolojik olarak yönetmesi, bu özne üzerinde iktidar kurması 19. yüzyıldan itibaren gelişen "biyolojik olanın devletleştirilmesi"[173] sürecinin bir parçasıdır. "Biyolojik olanın devletleştirilmesi", yaşam üzerindeki her türlü tasarruf hakkını ve özellikle de iktidarın yaşatma kadar kendine biçtiği öldürme "hakkı" ya da "görevini" nasıl icra edeceği sorusunu ortaya çıkarır. Irkçılığı devlet mekanizmalarına sokan da yaşam, nüfus ve bedenler üzerinde yükselen bu biyo-iktidardır.[174] Irkçılık, biyopolitik anlamda modern devlet için "iktidarın sorumluluğunu yüklendiği o yaşam alanı içerisinde bir kopukluk", "yaşaması gerekenle ölmesi gereken arasındaki kesinti"[175] yaratmanın yoludur. Bu kesinti, norm ilkesi etrafında kurulan bir biyolojik hiyerarşi savıyla uygulanır:

"İnsan soyunun biyolojik *continuum*'u içerisinde, ırkların ortaya çıkışı, ırkların ayrışması, ırkların hiyerarşisi, bazı ırkların iyi ve başkalarının, tersine, aşağı ırk olarak nitelendirilmesi, bütün bunlar iktidarın yüklendiği bu biyolojik alanı parçalara ayırmanın yolu olacaktır; nüfus içerisinde, birbirlerine oranla toplulukları ileriye ya da geriye konumlamanın bir yolu. Kısacası, kesin biçimde biyolojik bir alan olarak kendini gösteren bir alan içerisinde biyolojik özellikli olacak bir durak koymanın yolu. Bu ise, iktidara, bir nüfus yığılımına bir ırklar karışımı olarak ya da daha doğru biçimde, sorumluluğunu ele aldığı türe açıkça ırklardan oluşacak alt-gruplar biçiminde muamele etme, altbölümlere ayırma olanağını sağlayacaktır. İşte ırkçılığın ilk işlevi budur,

172 FOUCAULT, a.g.k., s.312.
173 FOUCAULT, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s.245-246.
174 FOUCAULT, a.g.k., s.260.
175 FOUCAULT, a.g.k., s.260-261.

> parçalara ayırmak, biyo-iktidarın ilgilendiği o biyolojik *continuum* içerisine duraklar koymaktır."[176]

Irkçılık bir yandan nüfus içerisinde çeşitli biçimlerde (yük, hastalık kaynağı, dejenere, aşağı ırk, anormal vs.) sorun olarak tarif edilen kesimlerin çeşitli araçlarla (imha, zorunlu göç, doğum politikaları, öjenist müdahaleler, kısırlaştırma yoluyla azaltma vs.) biyolojik ve toplumsal varlıklarının azaltılması ve sona erdirilmesi kadar, norm ilkesi içerisinde bu grupların karşısına ve toplumsal hiyerarşinin "üst" kısmına konulan nüfusun da kendini sağlıklı hale getirmesinin bir yöntemi olarak işlev kazanır. Sosyal darwinist eğilimlerde ve kimi öjenist pratiklerde gözlemlenen "yaşamak istiyorsan, ötekinin ölmesi gerekir" ve "aşağı türler yok olma eğiliminde oldukça, anormal insanlar ortadan kaldırıldıkça ben –birey olarak değil tür olarak- daha çok yaşarım, daha güçlü olurum, daha sağlıklı olurum, daha çok çoğalabilirim"[177] düşünceleri, "ötekinin", "anormalin", "aşağı olanın" yok olmasını, diğerinin, ideal olanın, yani yaşaması ve çoğalması gerekenin güvenliğinin, biyolojik olarak güçlenmesinin ve sağlığının koşulu haline getirir.[178] Biyopolitikanın paradoksu da buradadır: İktidar için güvenlik ve hayatın iyileşmesinin aynı derecede önemli olması.[179] Burada yaşatmak adına iyileştirme ve güvenlik adına eleme birlikte işler.

Normalleştirmenin bir parçası olan biyolojik hiyerarşiler, toplumu tıbbın ve biyolojinin terimleriyle düşünmenin bir yoludur. Cetveller, tıbbi coğrafya haritaları ve risk hesapları yaparak nüfusuna müdahale etmek için, yönetimselleşen devletin ve bu devletin üzerinde toplanan istatistikçi bir yapının olması gerekir. Gücünü nüfusla test eden devletin bu gücü ölçebilmesi, yani "devletin bekasına" olanak sağlayan öğeleri bilmesi gerekir. Buna imkan sağlayan bir bilgi olarak istatistik de "devleti belli bir anda niteleyen güç ve kaynakların bilgisidir."[180] İstatistik kavramı etimolojik olarak da "statistik"ten türetilmiştir ve "devlete ait bilgi" anlamına gelmektedir.[181] Devlet için istatistik, nüfusun bilgisi, nüfus niceliğinin ölçülmesi, ölüm ve doğum oranlarının ölçülmesi, devletin işletilmemiş zenginliklerinin bilgisi olduğu kadar üretilen zenginliklerin tahmini, dolaşımdaki

---

[176] FOUCAULT, a.g.k., s.260-261.
[177] FOUCAULT, a.g.k., s.261.
[178] FOUCAULT, a.g.k., s.261.
[179] LEMKE, a.g.k., s.60.
[180] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.241-242.
[181] Ian HACKING, **Şansın Terbiye Edilişi**, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yay., İstanbul, 2005, s.42.

zenginliklerin tahmini[182] gibi ölçümlere yaslanarak nüfus hareketlerine müdahaleler ve riskli durumlarda önleyici tedbirler için kılavuz şemaları oluşturulmasını sağlar.[183]

Nüfus hareketlerine müdahale eden modern devlet aynı zamanda zenginliğini oluşturan bireylerin selametiyle ilgilenen bir iktidardır. Bu iktidar biçimini "pastorallik" kavramıyla açıklayan Foucault, pastoral iktidarın iki temel özelliği olduğunu belirtir:

> I.Pastoral iktidar fikri, bir topraktan ziyade bir çokluk üzerinde uygulanan iktidar fikridir.
> II. Hem herkesi hem de her bireyi hedefleyen bir iktidardır.[184]

Modern devletin pastoralliği nüfusla ve bedenlerle kurduğu ilişkide ortaya çıkar. Bu iktidar "bir bakım ve ihtimam iktidarıdır"[185], tedavi eder ve sorunlu gördüğü bireyleri çokluğa, bedenleri normalleşmiş bir topluma uyumlu hale getirir. Bu anlamda pastoral iktidarın icracısı, bireylere "nasıl çiftleşmeleri gerektiği" konusunda dahi yasa koyabilen bir iktidardır.[186]

Pastoral iktidar bir tabiyet ilişkisi yaratarak çokluk içindeki dengeyi tanzim etmeye çalışır. Bu tabiyetin oluşması "bireyin kendisi hakkındaki hakikat üretimiyle"[187] bağlantılıdır ve özneyi kendi hakikatine bağlayarak inşa eder. Foucault'ya göre özne denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına ve özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olma anlamlarını içererek her iki durumda "boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimi" telkin eder.[188] Özneleştiren pastoral iktidar çokluğa hakikat üreten mekanizmalar (tıbbi, siyasi, hukuksal) ile etki ederek "vicdan idaresi" kurar ve eylemleri etkiler. Vicdan idaresi çokluğu oluşturan bireylerin kendilerine hakim olmalarının koşuludur.[189] Toplumsal denetim, nüfusun ideal düzeni ve devletin güvenliği bu bireyselleştirici kontrol ve tabi olmuş özneler ile sağlanır. Bilgi ve hakikat üretme, toplumu itaatkâr hale getirme ve vicdan idaresi, tabiyet ilişkisi yaratmanın

---

[182] FOUCAULT, a.g.k., s.241-242.
[183] Bu nedenle 19. yüzyılda birçok devlet istatistik büroları ve merkezleri kurmuştur. Bkz. HACKING, a.g.e., s.54. Headrick'e göre "istatistiğe duyulan ilginin nedeni kamu sağlığı kaygısıydı." Bkz. Daniel R. HEADRICK, **Enformasyon Çağı**, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yay., İstanbul, 2002, s.72.
[184] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.116.
[185] FOUCAULT, a.g.k., s.114.
[186] FOUCAULT, a.g.k., s.121.
[187] FOUCAULT, "Özne ve İktidar", Çev. Osman Akınhay, **Özne ve İktidar**, s.66.
[188] FOUCAULT, a.g.m., s.63.
[189] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.163.

yöntemleridir ve bu mekanizmalar genel olarak "tabi kılma yoluyla yapılan bir bireyselleştirme"[190] yani modern öznenin inşasıdır.

Pastorallik ve pastoral mekanizmalar (selamet, yasa ve hakikat ilkelerini kullanarak) "itaatin sürekli ağlarında tabi kılınan (*assujeti*) bir öznenin (*sujet*), kendisine dayatılan hakikatin damıtılması yoluyla özneleştirilen (*subjective*) bir öznenin"[191] özgül inşasıyla yönetimselliği ve devleti önceler. Modern öznenin inşasının tarihsel zemini bu pastoral ilişkilerdedir ve Foucault devletin kökenini bu bireyselleştirici pratikte bulur. "Bu bir "insanları yönetme sanatı"dır[192] ve buradaki esas mesele, yönetilen şeylerin ve insanların, hepsi açısından "uygun" bir ereğe götürecek şekilde düzenlenmesidir.[193]

Nüfus ve bireyler üzerinde işleyen, kitlesel müdahaleler ve bireysel denetimler icra edebilen, toplulukları ve bireyleri yönetebilen modern devletin hem makro hem de mikro-iktidar uygulayıcı olmasının anlamı, pastoral iktidar deneyiminin yer aldığı bir tarihin içinden gelmesidir. Nüfus ve bedenler üzerinde icra edilen iktidar açısından tıp ve devlet arasındaki tarihsel uyum da burada ortaya çıkar. Modern tıp, tıpkı devlet gibi, pastoral mekanizmalar işleyen iktidar ilişkilerinin üreticisi ve uygulayıcısıdır. Yöneten, normalleştiren, özneleştiren, ıslah eden ve homojenleştiren yönüyle tıp "bireyselleştirici bir taktikle işleyen bir dizi iktidarın (devlet, aile, psikiyatri, eğitim ve işvererenlerin iktidarı gibi) parçasıdır".[194] Foucault'ya göre modern biçimiyle pastorallik, esas olarak tıbbi bilgi, tıbbi kurum ve pratikler üzerinden kendisini ortaya koymuştur ve bu bakımdan modern öznenin inşasında "tıbbın pastoralliğin büyük mirasçılarından biri olduğu söylenebilir."[195]

2.4. Bilgi, Teknikler, Pratikler: Disiplin ve Güvenlik Düzenekleri

Biyopolitik bir sorun olarak nüfus meselesi, modern bilgi biçimlerinin oluşmasında belirleyici bir konumda yer alır. "Doğa tarihinden biyolojiye, zenginliklerin çözümlenmesinden ekonomi politiğe, genel dilbilgisinden tarihsel filolojiye geçişi sağlayan" ve bununla birlikte "bu bilgi bütünlüklerini yaşamın, çalışma ve üretimin, dilin bilimlerine

---

[190] FOUCAULT, a.g.k., s.164-165.
[191] FOUCAULT, a.g.k., s.165.
[192] FOUCAULT, a.g.k., s.144-145.
[193] FOUCAULT, "Yönetimsellik", **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, s.276.
[194] FOUCAULT, "Özne ve İktidar", **Özne ve İktidar**, s.67.
[195] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.177.

dönüştüren işlemci"[196] olarak nüfus, bilgi ile iktidar arasındaki ilişkiyi belirlerken tarihsel ortam ile yaşam arasında uyum ve bütünleşme sağlamaya yönelen stratejilerin ortak noktasıdır. Tüm bu bilgi biçimleri içerisinde, modern politik sorun olarak yönetimselliğin nüfus sorunu karşısındaki "baskın bilgi biçimi" ekonomi politiktir.[197]

Nüfusun ekonomi-politik bir bilgi ile kavranması nüfus sorununun temelde bir zenginlik kaynağı olarak görülmesinde kendini gösterir. Ekonomi-politik bir bilgi içerisinde nüfusun sorunu, nüfusun azlığı ya da çokluğu sorunudur:

> "Nüfus adı verilen şey, temel olarak nüfus azalmasının karşıtıydı. Yani "nüfus"tan kasıt, salgın hastalık, savaş ya da azlık gibi insanların şaşırtıcı bir hız ve yoğunlukla öldükleri bu büyük dramatik anlardan sonra, ıssızlaşmış bir toprağın yeniden iskân edilmesi (*peupler*) hareketiydi. Nüfus sorunu, büyük insani felaketlere bağlı ıssızlık ve ıssızlaşma açısından ortaya konuyordu."[198]

Bu açıdan baktığımızda nüfusun tüm ekonomik düzeni koşullayan öğe olduğunu görüyoruz. İşgücü, ücretler, üretim, ticaret vs. içersisinde nüfus, iktisadi bir düzenleyici ilke olarak karşımıza çıkar:

> "Nüfus tarım için işgücü sağlar, yani hasatların bolluğunu garantiler: Ne kadar çok çiftçi olursa o kadar ekili alan, o kadar bol hasat olur ve böylece tahıl ve tarım ürünlerinin fiyatları düşük olur. Nüfus aynı zamanda sanayiye de işgücü sağlar, yani mümkün olduğu ölçüde ithalata gerek duyulmamasını ve dolayısıyla yabancı ülkelere altın ya da nakit para ödenmemesini sağlar. Nihayet, nüfus devletlerin kuvvet dinamiğinde temel bir öğedir çünkü aynı devlette işgücü içerisinde en yüksek rekabeti sağlar, bu da elbette düşük maaş demektir. Düşük maaş da üretilen ürünlerin fiyatlarının düşük olması ve ihracat imkanı anlamına gelir, bu da devletin kuvveti için yeni bir ilke, yeni bir garanti oluşturur."[199]

---

[196] FOUCAULT, a.g.k., s.75.
[197] FOUCAULT, a.g.k., s.97.
[198] FOUCAULT, a.g.k., s.61.
[199] FOUCAULT, a.g.k., s.63.

Nüfusa dair ekonomi-politik bir bilgi ile modern toplumun en küçük sosyo-ekonomik birimi olarak ailenin güçlenmesi arasındaki ilişki, ailenin bir model ve nüfusun ekonomik yönetim aracı olmasından kaynaklanmaktadır. Aile nüfusa ulaşmanın en pratik aracı, bireyleri doğumlarından itibaren terbiye etmenin ve normalleştirmenin sosyal ortamı olduğu kadar nüfustan beklenen, nüfusta hedeflenen ve bütün yönleriyle nüfusa açılan işlevsel bir araçtır:

> "Bu dönemde ortaya çıkan şey, nüfusun içerisinde yer alan bir unsur ve nüfusu yönetmek için temel bir araç olarak ailedir. Başka türlü söylersek, yönetim sanatı, nüfus sorunsalına dek kendisini ancak aile modeli üzerinden, ailenin idaresi olarak anlaşılan ekonomi üzerinden düşünebiliyordu. Tersine, aileye indirgenemeyecek bir şey olarak nüfus ortaya çıktığı andan itibaren, aile nüfusa nazaran bir alt düzeye iner, nüfusun içindeki bir öğe olarak belirir. Yani artık bir model değil bir parçadır; ancak ayrıcalıklı bir parçadır, zira nüfustan cinsel davranışa, demografiye, çocuk sayısına veya tüketime dair bir şey elde edilmek istendiğinde aileden geçilmesi gerekmektedir. İşte aile, modelken araca dönüşür; iyi yönetim için hayali bir model değil, nüfusların yönetimi için bir araç olur. Ailenin model düzeyinden araçsal düzeye geçmesi son derece temeldir. Ailenin nüfusla bir araçsallık ilişkisine girişi de 18. yüzyıl ortalarından itibaren olur: Ölüm oranlarına dair kampanyalar, evliliğe dair kampanyalar, aşılar vb. Yani nüfusun yönetim sanatının önündeki engelleri kaldırması, aile modelini devreden çıkarmasıyla mümkün olur."[200]

Nüfusun ekonomi-politik bir temelde kavranması, devlet pratiğinde çok yönlü olarak görülür. Nüfusun üretim aygıtları için elverişli hale getirilmesi, hijyenden pronatalist politikalara, kitlesel aşılamalardan gündelik hayatın denetimine, caydırıcı cezai tedbirlerden ticaretin denetlenmesine uzanan parametreleri yasalarla düzenlemekten geçmektedir. Devletin zenginlik kaynağı olarak görülen nüfusun ideal işleyişini ve düzenini sağlamak yine devlet aygıtının etkin kullanımıyla sağlanabilir:

> "Nüfusun bu şekilde devletin zenginliğinin ve kuvvetinin temeli oluşu, ancak dış göçü engelleyen, göçmenleri geri çağıran, doğum oranlarını destekleyen bir yönetmenlikler aygıtı, yararlı ve ihraç edilebilir ürünlerin neler olduğunu

[200] FOUCAULT, a.g.k., s.94.

> belirleyen, üretilecek nesneleri, onların üretim aygıtlarını, maaşlarını saptayan, başı boş gezmeyi ve serseriliği yasaklayan bir nizamnameler aygıtı tarafından çevrelenmesi sayesinde mümkün olabilir. Kısacası, devletin zenginliği ve kuvvetinin bir anlamda kökünü ya da ilkesini oluşturduğu düşünülen bu nüfusun gerektiği gibi, gerektiği yerde ve gereken şeyi üretmek için çalışmasını sağlayan bir aygıt söz konusudur."[201]

Nüfusa dair bilgiyi devlet aygıtıyla bir yönetim ve denetim pratiğine dönüştürmek biyopolitikaya özgü teknikler sayesinde mümkün olabilir. Biyopolitik araçlarla nüfusun ve bedenlerin yönetilmesine yönelik bu teknikler, Foucault tarafından *güvenlik düzenekleri* olarak adlandırılır. Foucault'ya göre özellikle 18. yüzyılda ve idari kurumların (okul, atölye, ordu vs.) bir parçası olarak gelişen "disiplinci beden teknolojisi" ile 19. yüzyılda bir nüfus sorunsalı etrafında gelişen "düzenleştirici yaşam teknolojileri" yani güvenlik düzenekleri arasında birbirini dışlamayan bir fark vardır. Foucault'ya göre burada "üst üste binmiş olan iki iktidar teknolojisi" söz konusudur:

> "Bir yanda disiplinci bir teknik vardır: beden üzerinde yoğunlaşır, bireyselleştirici etkiler yaratır, hem yararlı hem de uysal kılınması gereken güçlerin kaynağı olarak bedeni manipüle eder. Öbür yanda ise, bedene değil yaşama odaklanan bir teknoloji var; bir nüfusa özgü kitle etmenlerini bir araya getiren, canlı bir kitlede meydana gelebilen tehlikeli olaylar dizisini denetlemeye çalışan bir teknoloji; bunların olabilirliğini denetlemeye (bir olasılıkla da değiştirmeye), her koşulda etkilerini gidermeye çalışan bir teknoloji. Demek ki bu, bireysel terbiye değil, ama genel dengeyle, bir tür homeostaziyi –içerdiği tehlikelere karşı bütünün güvenliğini- hedefleyen bir teknolojidir. Dolayısıyla, bir güvenlik teknolojisinin karşıtı ya da bundan farklı olan bir terbiye etme teknolojisi; bir de güvence sağlayıcı ya da düzenleştirici bir teknolojiden ayrılan disiplinci bir teknoloji vardır; her iki durumda da beden teknolojisi olan bir teknolojidir bu; ama birinde, bedenin yeteneklere sahip bir organizma olarak bireyselleştirildiği bir teknoloji söz konusudur, öteki durumda ise bedenlerin, bütünün biyoloji süreçleri içerisine yeniden yerleştirildiği bir teknoloji."[202]

---

[201] FOUCAULT, a.g.k., s.63.
[202] FOUCAULT, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s.254-255.

Esas olarak “bina etme, inşa etme üzerine kurulu”[203] olan disiplin, yöneterek, terbiye ederek ve cezalandırarak çokluğu bireysel bedenlere dönüştürür ve beden üzerinde iktidar kurar. Ancak bu bireyselleştirici etki çokluktan hareketle ve çokluk üzerinde etki ederek gerçekleştirilir: “ Disiplin, çoklukların bireyselleştirilmesinin bir kipidir.”[204] Kitlesel etkilerle “ucu açık ve ancak bir olasılık tahmini üzerinden kontrol edilebilecek dizilerin idaresi”[205] ile ilgilenen biyopolitik güvenlik teknolojileri ise “yaşayan insanla, canlı varlık insanla; hatta bir anlamda, tür-insanla ilgilenir.”[206] Disiplin merkezcildir ve bir mekanı yalıtabildiği ve sınırlarını çizebildiği ölçüde etkili olur. Sınırları belirli bir mekan değil ortam üzerinde çalışan güvenlik düzenekleri ise sürekli genişleme eğilimindedir ve mekansal sınırları çizmeden işlerler.[207] Ortam ise “dolaşımın gerçekleşmesine olanak sağlayan şeydir. Ortam, nehirler, bataklıklar ve tepeler gibi bir doğal veriler bütünü olduğu kadar, bireylerin bir aradalığı, evlerin bir aradalığı gibi bir yapay veriler bütünüdür de. Ortam, orada yaşayan herkesin üzerinde uygulanan bir dizi kitlesel etkidir”[208] ve güvenlik düzeneklerinin ortam üzerinde çalışmasıyla ulaşılmak istenen şey, birey ve nüfus gruplarının etrafında gerçekleşen olaylar (doğal ya da sosyal) arasındaki kesişme noktalarıdır.[209] Foucault, disiplin ve güvenlik arasında bir ardışıklık, yani birbirine yerine geçerek diğerini saf dışı bırakan bir yer değiştirme ilişkisinin olmadığını ve biyopolitik güvenlik teknojilerinin varlığının disiplin teknojilerini önemsizleştirmediğini belirtir. Hatta disiplin, hiçbir zaman, nüfusun idare edilmeye çalışılmaya başlandığı anda olduğundan daha önemli olmamıştır zira “nüfusu idare etmek aynı zamanda onu derinlemesine, incelikle ve ayrıntılarıyla idare etmek”[210] demektir. Böylelikle “güvenlik mekanizmalarını işletmek üzere onların altında kaynayan disiplinci bir bütün”[211] ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bedene yönelik disiplinci mekanizmalar nüfusu güvenlik düzenekleriyle yöneten biyopolitikanın etkin bir parçasıdır.

Güvenlik düzeneklerinin ortam üzerinde etkide bulunmasının temel hedefi ise dolaşımların mümkün kılınması, sağlanması ve güvence altına alınmasıdır. Yani “insanların

---

[203] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.19.
[204] FOUCAULT, a.g.k., s.12-13.
[205] FOUCAULT, a.g.k., s.22.
[206] FOUCAULT, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s.248.
[207] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.43-44.
[208] FOUCAULT, a.g.k., s.23.
[209] FOUCAULT, a.g.k., s.23.
[210] FOUCAULT, a.g.k., s.96-97.
[211] FOUCAULT, a.g.k., s.9.

dolaşımı, malların dolaşımı, havanın dolaşımı vb.” gibi nüfusun yaşamsal unsurlarıdır.[212] Söz konusu olan nüfusu kendi “özgür” hareketliliğinde denetlemek ve yönetmektir. Foucault, biyopolitik güvenlik mekanizmalarının ilk teorisine örnek olarak Moheau’nun *Recherches sur la population* (1778) kitabını örnek verir. Moheau’nun yerleşim yerleri üzerine olan şu değerlendirmeleri Foucault’ya göre “tarihsel ve doğal bir ortam kavramının, iktidarın müdahalesinin bir hedefi olarak ortaya çıktığını”[213] gösteren bir kırılma noktasıdır:

> “İklimi iyileştirmek ve hava sıcaklığını değiştirmek hükümetin elindedir; kokuşmuş suların akışını değiştirmek, yanmış ya da dikilmiş ağaçlar, üzerlerinde sürekli tarım yapıldığı için ya da zamandan ötürü yok olan dağlar, yeni bir iklim ve arazi oluştururlar. İşte zamanın, arazinin üzerinde oturulmasının ve fiziksel değişimlerin etkisiyle, en sağlıklı yerleşimler bile hastalıklı hale gelirler.”[214]

İnsanın yaşadığı biyolojik ve sosyal ortamın dinamiklerinin, biyolojik ve sosyal parametrelerin birbiri üzerindeki etkilerinin ve nihai olarak bu süreçlerin nüfus üzerindeki etkilerinin olasılıklarının ve dağılımlarının hesaplanması ile ortama yönelik müdahaleler planlı hale getirilebilir. Maliyet hesapları (salgınların maliyeti gibi), risklerin analizi (hangi hastalık hangi yaş grubunu etkiler vb.), olası etkilerin tahmini vs. gibi planlar, nüfusun yönetilmesindeki sorunları gidermenin ve ortam üzerindeki etkiler üzerinden bireylere ulaşmanın reçeteleridir. Foucault, güvenlik düzeneklerindeki bu hesapçı mantığı hukuk ve tıbbın alanından, yani suç ve hastalıklar üzerinden örneklendirir. Foucault’ya göre Fransa’da 1826 tarihli Adalet Bakanlığı Kayıtları’nda gördüğümüz ilk suç istatistiklerini doğuran sorun, suçun maliyeti ile suçun bastırılmasının maliyeti arasındaki ekonomik ilişkidir.[215]

Ekonomi-politik bilginin ve güvenlik düzeneklerinin hukuk ve de ceza sistemine nüfuz etmesi, doğrudan tıbbi bir mecra olan hastalıklar konusunda da görülür. Biyopolitik pratiklerle çalışan devletin zenginlik kaynağı olarak nüfusun hastalıklar açısından bir risk hesabının yapılması, hastalıklarla mücadelenin seyrini belirlemiştir. Bu anlamda hastalıklarla mücadelenin tarihi, nüfusun biyopolitikasının hangi usuller etrafında ortaya çıktığına, hangi güvenlik düzenekleri ve söylemlerle çalıştığına dair önemli göstergeler sunmaktadır.

[212] FOUCAULT, a.g.k., s.27.
[213] FOUCAULT, a.g.k., s.23.
[214] Moheau’dan aktaran FOUCAULT, a.g.k., s.24.
[215] FOUCAULT, a.g.k., s.10.

Hastalıklar, biyolojik risk analizlerine yaslanarak önleyici tedbirler geliştiren ve bu yolla insanın yaşadığı ortama etki ederek biyolojik yaşamına müdahale etmeyi hedefleyen güvenlik düzenekleri ile normalleştirici-disiplinci mekanizmaların kesişim noktasında bulunurlar. Bir hastalıkla mücadele, hem nüfusun bütününü etkileyen hem de bireyleri belirli ilkeler etrafında normalleştirmeyi öngören yaklaşımlar ve pratikler doğurabilir. Foucault hastalıklar konusunu üç kritik örnek üzerinden tartışmaktadır. Bunlardan ilki, Ortaçağ'ın sonlarına kadar cüzamlıların yaşadıkları toplumdan tecrit edilmiş bir yere gönderilmeleri şeklinde gerçekleşen dışlanma örneğidir.[216] İkincisi, veba hastalığının ortaya çıktığı bir alanda o bölge insanlarının toplumla temasının kesilmesi şeklinde gerçekleşen karantina uygulamasıdır. Foucault'ya göre bu iki uygulamada da sistem disiplincidir[217] ve belirli bir mekan içinde standartlaşmayı, düzene sokmayı ve normalleştirmeyi öngörür.[218] Buradaki disiplinci teknik, her hastada bulunan hastalığı tedavi etmeyi, hastalarla hasta olmayanları ayırarak yalıtma yoluyla hastalığın yayılmasını engellemeyi amaçlar.

Üçüncü örnek ise çiçek hastalığıdır. Çiçek hastalığına kimlerin kaç yaşında yakalanacağının hesaplanması, hastalığın nüfus üzerindeki genel etkilerinin, ölme ve hastalığa yakalanma risklerinin saptanmaya çalışılması, çiçek aşısıyla hastalık ortaya çıkmadan önlenmesi gibi çabalar, Foucault'ya göre, çiçek hastalığının cüzamlılarda gördüğümüz dışlama sorunu ve vebada gördüğümüz karantina sorunundan çok farklı bir bağlamda tartışılmasını gerektirir.[219] Burada artık hastalık ortaya çıktıktan sonra belirli bireyler ya da mekanlar üzerine uygulanan disiplinci müdahalelerden değil nüfusun bütünü üzerinde uygulanan bir tıbbi mücadeleler sorunundan bahsetmek mümkündür. Çiçek aşısı ("çiçekleme") uygulamaları, nüfusun tamamına uygulanabilir, büyük maddi güçlükler ortaya

[216] "İkili bir ayrım getiren, cüzamlı olanlarla olmayanları birbirinden ayıran" bir dışlamadır. FOUCAULT, a.g.k., s.11.
[217] FOUCAULT, a.g.k., s.11.
[218] "Veba nizamnamelerinde söz konusu olan, vebanın olduğu bölgeleri, şehirleri tam anlamıyla çerçeveleyip sınırlamaktır: İnsanlara ne zaman, nasıl, hangi saatte buralardan çıkabileceklerini, evlerinde ne yapmaları gerektiğini, nasıl beslenmeleri gerektiğini belirten, kimi görüşmeleri onlara yasaklayan, müfettiş karşısına çıkmalarını zorunlu kılan, evlerini müfettişlere açmaya zorlayan" nizamnamelerdir. FOUCAULT, a.g.k., s.11.
[219] "Burada sorun, disiplin yardıma çağrılsa bile, bir disiplini dayatmak değil, kaç kişinin, kaç yaşında, hangi sonuçlar ve hangi ölüm oranlarıyla çiçek hastalığına yakalandığını, nasıl izler taşıdığını, aşının taşıdığı riskleri, bir bireyin aşıya rağmen ölme ya da hastalığa yakalanma risklerini, nüfus üzerindeki genel etkileri bilmektir. Yani asıl sorun, cüzamdaki gibi bir dışlama sorunu, vebadaki gibi bir karantina sorunu olmaktan çıkıp, salgın ya da yerleşik fenomenleri önlemeye uğraşan tıbbi mücadeleler sorunu, salgın hastalıklar sorunu haline gelecektir." FOUCAULT, a.g.k., s.11.

koymadan kolayca yaygınlaştırılabilir güvenli ve önleyici tekniklerdir ve bu bağlamda "güvenlik düzenekleri" kavramı etrafında tartışılmalıdır.[220]

Çiçeklemede söz konusu olan risk hesabı, "risklerin bütün bireysel, bütün yaş grupları, bütün koşullar, yerler ve ortamlar için aynı olmadığını gösterir. O halde, yoğun risk bölgelerini ve tersine daha düşük risk bölgelerini ortaya koyan diferansiyel riskler vardır. Bu da tehlikeli olanın saptanabileceği anlamına gelir. Örneğin çiçek hastalığı açısından, üç yaşından küçük olmak tehlikelidir."[221] Bu bakımdan, çiçekleme örneği, hem biyopolitika, devlet ve nüfus arasındaki ilişkiyi, hem de bu ilişkinin ortaya çıkardığı pratiklerde ekonomi-politiğin ve güvenlik düzeneklerinin yerini görmemizi sağlar: Çiçek hastalığından kaynaklı çocuk ölümlerinin önleyici aşılamalarla azaltılması pro-natalist politikaların bir parçasıdır ve bu anlamda modern devletin temel zenginlik kaynağının, yani nüfusun güçlenmesini ve çoğalmasını sağlar. Öte yandan aşılama pratikleri merkezi uygulamalara, bütçeye, aşılama yapacak kadrolara, tıbbi kurumlara, gelişkin bir bürokrasiye ve genel olarak modern devlet denilen bir yapıya ihtiyaç duyar.

2.5. Normalleştirme, Beden ve Nüfus Politikaları

Nüfusun biyopolitikası ile beden politikaları birbirini dışlayan, birbirinin yerine geçen ve birbirini çelen mekanizmalardan oluşmazlar ancak normla ilişkilerinde de birbirinden farklı iktidar etkileri söz konusudur. Foucault'ya göre "bir model, bir sonuç uyarınca inşa edilmiş örnek bir model" koyarak işleyen disiplinci normalleştirme işlemi "insanları, hareketleri, edimleri bu modele uygun hale getirmeye" çalışır ve burada birincil olan şey normun kendisidir. Foucault'ya göre varolan şemalardan hareket eden disiplinin normla ilişkisinde "norm, normal olana birincil olma özelliğine sahip olduğu ve disipliner normalleştirme normal ve anormal olan arasındaki nihai paylaşıma normdan hareketle vardığı için, disipliner tekniklerde olup bitenin bir normalleştirme değil bir normlama (normation)

[220] Buradaki farklılık birinin diğerini sonlandırdığı radikal bir sıçrayışı ifade etmemektedir. Yani hastalıklar konusunda disiplinci olanın son bularak güvenlikçi olan başladığı bir durum söz konusu değildir. Foucault'ya göre söz konusu olan "disiplinci mekanizmalar ve güvenlik mekanizmaları arasından hangisinin ağır bastığıdır, daha doğrusu bunlar arasındaki bağlılık sistemidir" (FOUCAULT, a.g.k., s.9.). Bu bağlılık sistemi "güvenlik mekanizmalarını işletmek üzere onların altında kaynayan disiplinci" (FOUCAULT, a.g.k., s.9.) bütünü göstermektedir. Nitekim Foucault'ya "güvenlik, kendisine ait mekanizmalara eski disiplin kalıplarını ekleyerek bunları işletmenin bir biçimidir." FOUCAULT, a.g.k., s.11.
[221] FOUCAULT, a.g.k., s.55.

olduğu"[222] söylenebilir. Biyopolitikada ise biyolojik-yaşamsal süreçlere odaklanan, "nüfusa özgü kitle etmenlerini bir araya getiren, canlı bir kitlede meydana gelebilen tehlikeli olaylar dizisini denetlemeye çalışan bir teknoloji"[223] bulunmaktadır.

Farklı tekniklerle işlemekle birlikte biyopolitika ile beden politikaları (*bedenin anatomo-politikası*) arasında bir bütünleşme ilişkisi vardır ve bu anlamda "bedene yönelik disiplinci mekanizmalar ve nüfusa yönelik düzenleştirici mekanizmalar birbiri üzerine eklemlidir"[224] denilebilir. Foucault'ya göre biyopolitika ve beden politikalarında "her iki durumda da beden teknolojisi olan"[225] stratejiler bütünü söz konusudur. Nüfusun biyopolitikası ve beden politikaları bir norm etrafında eklemlenir, örgütlenir ve çalışırlar. "Norm, düzenli kılınmak istenen bir nüfus kadar, disipline sokulmaya çalışılan bir bedene de pekala uygulanabilir olandır"[226] ve normun yayılımıyla normalleştirme toplumu inşa edilir. Bu toplum "disiplinin normuyla düzenlemenin normunun kesiştiği bir toplum", "çifte işleyiş" yoluyla "bedenden nüfusa varan bütün yüzeyi kaplamayı" başaran, "beden ve nüfus kutuplarıyla birlikte genel olarak yaşamın sorumluluğunu yüklenen bir iktidarın (*biyo-iktidar*, y.n.) içinde"[227] olduğumuz bir toplumdur.

Beden politikalarında ve normalleştirme toplumunun inşasında giderek güçlenen bir tıbbi iktidarın hayati rolü bulunmaktadır. Foucault'ya göre "toplumsal bedeni ortaya çıkaran şey konsensüs değildir, bizzat bireylerin bedenleri üzerindeki iktidarın maddiliğidir"[228] ve iktidar "toplumsal beden kurumları"[229] (doktorlar ve siyasetçiler) eliyle icra edilir. Beden politikalarının koordine olmasında tıp "ortak payda olarak temel bir işlev" görmektedir: "Tıp söylemi kişiden kişiye geçmekte, evlerin nasıl inşa edildiğine tıp adına bakılmakta, bir deli, bir suçlu, bir hasta da tıp adına fişlenmektedir."[230] Çok güçlü bilimsel donanıma sahip bir alan tıbbi kurumlar, "tıp kişisinin yüceltilmesi"[231] ile oluşan meşru bir ortamda, "insanların

[222] FOUCAULT, a.g.k., s.51.
[223] FOUCAULT, a.g.k., s.254-255.
[224] FOUCAULT, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s.256.
[225] FOUCAULT, a.g.k., s.254-255.
[226] FOUCAULT, a.g.k., s.258-259.
[227] FOUCAULT, a.g.k., s.258-259.
[228] FOUCAULT, "İktidar ve Beden", **İktidarın Gözü**, s.39.
[229] FOUCAULT, a.g.m., s.39.
[230] FOUCAULT, a.g.m., s.45.
[231] FOUCAULT, **Deliliğin Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara, 2006, s.713.

bedenleri, sağlıkları, yaşamları ve ölümleri üzerinde hiçbir şekilde denetlenmeyen bir iktidara"[232] sahip olarak toplumsal yapıya derinden nüfus etmiştir.

Siyasal alana ve topluma nüfuz eden tıbbi düşünce, norm etrafında örgütlenen şeyleri algılamanın bir biçimidir ve normal ile anormali ayırarak işler.[233] "Normal insan", normalleştirici bir tıbbi bir iktidar ve bunun bilgisi sayesinde oluşmuştur.[234] Toplumun bütün kesimlerini normalleştirici bu süreç, "örnek insan" modelinin inşa edilmesiyle anlam kazanmaktadır:

> "Tıp, artık yalnızca iyileştirme tekniklerinin ve bu tekniklerin gerektirdiği bilginin bir derlemesi olmamalıdır; aynı zamanda bir *sağlıklı insan* bilgisini yani hem *hasta olmayan insan* deneyini hem *örnek insan* tanımını içine alacaktır. İnsan varoluşunun yönetiminde tıp, ona yalnızca ağırbaşlı bir yaşam için öğütler dağıtma yetkisi veren değil, ona bireyin ve bireyin içinde yaşadığı toplumun fiziksel ve ruhsal ilişkilerine istediği yönü verme hakkını da tanıyan kuralcı bir tavır alır. Tıp, organik, düz, ihtirassız ve güçlü bir mutluluğun su götürmez şekilde ulusun düzeniyle, ordularının gücüyle, halkının verimliliğiyle ve emeğinin sabırlı ilerleyişiyle bağıntılı olduğu ve iplerini, modern ve bağımsız insanın elinde tuttuğu bir alanda yer alır."[235]

Tıbbi bilginin kurduğu norm ilkesi hukuksal alana da nüfus etmiş ve tıbbı siyasal ve hukuksal olarak kullanan bir iktidar mekanizması oluşmuştur. Bu meşruiyete yaslanan norm'un iktidarı ile norm ilkesi yayılmış, eğitim, hastaneler, genel sağlık kuralları, endüstriyel yöntemlerin içine yerleşmiştir. Tüm bu kurumlardan geçen bireyleri türdeşleştirmeye zorlayan bütün bireysel denetim mercileri, çifte bir tarz üzerinde iş görmektedir: İkili ayrım ve işaretleme (deli-deli değil; tehlikeli-zararsız; normal-anormal); baskı altına alıcı ayırma, farklılaştırıcı dağıtım (kimdir, nerede olmalıdır, onu neyle belirlemeli, nasıl tanımalı; onun üzerinde sürekli bir gözetim bireysel olarak nasıl uygulanmalı vb.).[236] Okullarda, orduda, fabrikalarda, hastanelerde vs. işleyen normalleştirme toplumu jimnastik, idman, sağlıklı bedenin yüceltilmesi, çalışmanın tıbbi faydalarının aktarılması, biyolojik verasetin tıbbi

---

[232] FOUCAULT, "Özne ve İktidar", **Özne ve İktidar,** s.62. FOUCAULT, "Cinsellik ve Siyaset", **İktidarın gözü**, s.241.
[233] FOUCAULT, "Göz Kamaştırıcı Hayvan: İktidar", **İktidarın Gözü**, s.156.
[234] FOUCAULT, "Michel Foucault: Filozofun Cevapları", **İktidarın Gözü**, s.75.
[235] FOUCAULT, **Kliniğin Doğuşu**, s.56-57.
[236] FOUCAULT, **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara, 2006, s.294-295.

açıdan değerli bulunması, sağlıklı bireylerle evlenmenin tıbbi ve hukuki açıdan denetlenmesi vs. gibi mekanizmalarla somutluk kazanmaktadır. Normun iktidarı, "terbiye etme görevine sahip olan bir iktidardır"[237] ve "bağımlı ve idmanlı bedenler, "itaatkâr" bedenler imal etmektedir."[238] Bu iktidar, bir yandan itaatkâr bedenler imal ederek sosyal kontrol sağlarken öte yandan ekonomik bir fayda olarak bedenin güçlerini artırmaktadır.[239]

Nüfusun biyopolitikası, beden politikaları ve normalleştirme toplumu arasındaki denklemde cinsellik, stratejik bir konumda bulunmaktadır. "Cinsellik, tamı tamına bedenin ve nüfusun buluşma yeridir"[240] değerlendirmesinde bulunan Foucault, cinselliğin bu stratejik önemini şöyle açıklar:

> "Cinsellik, yaşamın bütün siyasal teknolojisinin geliştiği iki eksenin birleşme noktasında yer alır. Bir yandan beden disiplinlerine bağlıdır, yani talim-terbiye, güçlerin çoğaltılması ve paylaştırılması, enerjinin düzenlenmesi ya da tasarruf gibi yöntemlere. Öte yandan, doğurduğu tüm bütünsel sonuçlarla nüfus düzenlemesine bağlıdır. Aynı anda her iki düzlemde de yer alır; küçücük gözetimlere, her an var olabilen denetimlere, aşırı derecede titizlikle gerçekleştirilmiş mekan uyarlamalarına, belirsiz tıbbi ya da psikolojik muayenelere, beden üzerinde yaratılan gerçek bir mikro-iktidara yol açar; ama aynı zamanda kitlesel önlemlere, istatistik varsayımlara, toplumsal bünyenin tümünü ya da bütün içindeki grupları ilgilendiren müdahalelere de olanak verir. Cinsellik aynı anda hem bedenin yaşamına, hem de insan türünün yaşamına giriş yolu oluşturur. Ondan, hem disiplinlerin matrisi, hem de düzenlemelerin ilkesi olarak yararlanılır."[241]

XIX. yüzyıldan itibaren cinselliğin tıbbi açıdan aşırı oranda önem kazanması ve de değerlenmesinin nedeni, nüfus ve beden üzerindeki çifte etkisinden kaynaklanmaktadır. Örneğin modern toplumda okul çocukları ve gençler üzerinden geliştirilen mastürbasyon karşıtlığı ve ailede, okulda ve yurtlarda gerçekleştirilen mastürbasyon denetimleri bir yandan denetlenen bireyin cinsellik aracılığıyla bir davranış biçimi kazanmasını, terbiye edilmesini ve

---

[237] FOUCAULT, a.g.k., s.255.
[238] FOUCAULT, a.g.k., s.211.
[239] FOUCAULT, a.g.k., s.211.
[240] FOUCAULT, a.g.k., s.257.
[241] FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi**, s.107.

bedeni üzerinde oto-kontrol uygulamasını hedefler öte yandan bu karşıtlığın karşısına konulan evliliğe teşvik politikaları ile doğum oranlarını artırıcı stratejiler hayata geçirilir. Bedenden nüfusa geçen bir hat böylece mastürbasyon, evlilik ve cinsellik üzerinden kurulur. Bu hattın içinden doğan öjenist söylem (dejenerasyon kuramı ile) bu denkleme biyolojik veraseti dahil eder:

> "Çok fazla mastürbasyon yapan bir çocuk bütün yaşamı boyunca hasta olacaktır: beden düzeyinde disiplinci bir cezalandırmadır bu. Ama aynı zamanda, sefih, saptırılmış vb. bir cinselliğin, nüfus üzerinde de etkileri vardır, çünkü cinsel açıdan aşırılığa giden kişinin bozuk bir kalıtımı, bir soyu olduğu kabul edilir ve bu bozulma, kuşaktan kuşağa, yedinci kuşağa ve yedinci kuşağın yedincisine dek sürecektir. Yozlaşmışlık kuramıdır bu: cinsellik, bireysel hastalıkların odağında olmaklığıyla ve bir yandan da yozlaşmanın merkezinde bulunmasıyla, tam anlamıyla, disiplinci olan ve düzenleştirici olanın, bedenin ve nüfusun eklemlenme noktasını temsil eder."[242]

Öjenist söylemin temel argümanı olan dejenerasyon, anormal olanın tıbbileştirilmesinin başlıca kuramsal unsurudur. Kısacası, "dejenere tıbbileşmiş anormaldir."[243] Kalıtım ağacında yer alan ve bir hastalık durumu değil de anormallik durumu taşıyan dejenerenin meydana gelmesi temeline göre, dejenerasyon teorisi, farklı güç ilişkisi ve nesne ilişkisiyle psikiyatrinin işlev görmesini mümkün kılmıştır.[244] Bununla birlikte dejenere, psikiyatrik güce önemli bir destek verir. Foucault'ya göre psikiyatrinin her olağandışılığı, farklılığı, ve geriliği herhangi bir dejenerasyon durumuna bağlaması mümkün olduğunda, böylelikle insan davranışına sınırsız müdahale etme olanağı elde ettiğini görebiliriz.[245]

Foucault, özellikle tarih çalışmalarında, tıbbı bir toplumsal beden kurumu ele alarak, tıbbi bilgiyi de modern siyasal bedenin inşası edildiği bilgi-iktidar ilişkisinin içerisinde konumlandırarak toplumsal normların ortaya çıkış şartlarını nereden hareketle tartışacağımızı göstermiştir. Normalleştirme, bedenin biyolojik ve toplumsal pratiğini nüfusa yönelik biyopolitik hedeflere uyumlu hale getirir ve Foucault'ya göre modern toplum, yaşamın

---

[242] FOUCAULT, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s.257-258.
[243] FOUCAULT, **Abnormal: Lectures at the College de France 1974-1975**, Çev. Graham Burchell, Verso, New York, 2003, s.315.
[244] FOUCAULT, a.g.k., s.315.
[245] FOUCAULT, a.g.k., s.315.

tıbbileştirilmesinin ve bu tıbbileştirmeyle birlikte işeleyen bu normalleştirmenin sonucudur. Bu süreçte yaşam hareketlerinin (doğum, ölüm, sağlık, hastalıklar, cinsellik vs.) tıbbi pratiklerle dönüştürülebileceğinin keşfi, siyaset ve tıp arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmıştır. Modernleşen toplumlarda tıbbi bilgi siyasi akla nüfuz ettikçe devlet mekanizması, nüfusu tıbbın ve biyolojinin terimleriyle düşünen bir aygıta dönüşmüştür. 19. yüzyıldan beri devlete yönetmeye talip olanların ilk işlerinin bedeni düzenlemeye yönelik (örneğin nüfusu artırmaya çalışmak, kürtajı yasaklamak ya da serbest bırakmak, evliliği teşvik etmek vs.) çabalar olması, modern siyasetin yaşama odaklanmasının, özetle biyo-modernleşmenin tarihsel sonucudur ve Türkiye'de de bu tarih, Osmanlı Devleti'nin son dönemine dek uzanır.

3. MODERNLEŞEN OSMANLI DEVLETİ'NDE BEDEN VE NÜFUS POLİTİKALARI

Bedenin, davranışların, eylemlerin, cinselliğin ve ahlakın, genel olarak toplumsal ve bireysel pratiklerin ve tercihlerin tıbbın müdahale alanına olabildiğince açılması, tıbbi bilginin giderek devlete nüfuz etmesiyle daha etkili noktalara ulaşmıştır. Nüfusun biyopolitikası ve beden politikaları, kitlesel ve bölgesel düzeyde toplumsal alanı kuran iktidar teknolojilerini ve merkezileştirmeyi sağlayacak organları gerektirmektedir. Modern devlet bu noktada ortaya çıkan "organik kurumsal bir bütün"[246] olarak bu ihtiyacı karşılamakta ve normalleştmiş bir toplumun ortaya çıkmasında kilit bir rol üstlenmektedir. Bu bakımdan Osmanlı toplumunda 19. yüzyıl, yaşam üzerinde iktidarın kurulduğu, devletin merkezileşmesi kadar tıbbın devletleşmesini ve devlet pratiğinin tıbbileşmesinin gerçekleştiği bir yüzyıl olmuştur. Yaşam ortamının, nüfusun ve bedenlerin tıbbileştirilmesinin temelleri bu döneme uzanır. Bu çerçevede düşündüğümüzde geç Osmanlı dönemi, Türkiye'de genel olarak modernleşmenin temellerini oluşturduğu kadar siyasal bedenin inşasını takip edebileceğimiz zaman dilimini işaret etmektedir.

3.1. Modern Tıbbın Gelişmesi

Nüfus hareketlerinin nüfuz edilebilir olduğuna dair tıbbi bir bilinç Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda oluştu. Yaşam hareketlerine yönelik biyopolitik bir duyarlılık ve modernleşen tıbbi bilgi devlet pratiğine yerleşerek adım adım bir "devlet tıbbı"[247] ortaya çıkardı. Tıbbın modernleşmesi bu dönemde nüfusun güçlendirilmesinin ve devletin gücünün yeniden tanzim edilmesinin anahtarlarından biri olarak görülüyordu. Modern tıbbın etkisiyle sadece bedenin bilgisi (hastalıklar, hijyen, üreme vs.) dönüşmeyecek aynı zaman da kamu sağlığı uygulamalarındaki ağırlık noktaları değişecekti.

Modern eğitim ile mümkün olduğunca fazla hekim yetiştirmek, bedenlerin ve nüfusun tıbbileştirilmesinin temel koşuludur. Devlet tıbbı ve yaşam üzerindeki tıbbi denetim, aynı

---

[246] FOUCAULT, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s.256.

[247] 18. yüzyıl Almanya'sında şekillenen devlet tıbbının dört temel özelliği vardır: 1. Farklı bölgelerdeki hastalıkların ve salgınların gözlemlenmesi, bunlarla ilgili bilgi akışının sağlanması; 2. Tıbbi bilgi ve tıbbi pratiğin standartlaşması; 3.Doktorların faaliyetlerinin denetlenmesi; 4;Hükümet tarafından atanan sağlık memurlarının oluşturulması. FOUCAULT, "The Birth of Social Medicine", s.140-141.

eğitim süzgecinden geçerek standart uygulamalar yapan, siyasi coğrafyanın bütününe dağılmış "hekimler ordusu" ile tesis edilebilir. Hekimlerin taşraya yayılması, siyasi coğrafyayı "tıbbi coğrafya"ya[248] dönüştüren en önemli adımdır. Bu bakış, hastalıkların coğrafi dağılım bilgisinin tıbbi denetim açısından vazgeçilmez olduğunu gösterir. 19. yüzyıl Osmanlı'sında modern tıbbın kurumsallaşması ve hekim ihtiyacının karşılanmasındaki en önemli gelişme şüphesiz hekim ve cerrah yetiştirmek üzere 14 Mart 1827'de *Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Ma'müre*'nin (1828–1829) kurulmasıdır.[249] Kısa bir süre sonra iki kurum *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane* adıyla birleştirilmiş ve Batı'daki örneklerine göre düzenlenerek 1839 tarihinde Galatasaray'daki binasında açılmıştır.[250] 1843'de Fransızca yayımlanmaya başlayan ve Osmanlı'daki reformları yakından takip eden *Journal de Constantinople*, okula tahsis edilen bu binayı "hem bir sanatsal tasarım hem de kamu yararı düşüncesini temel alan anıtsal bina"[251] olarak tarif etmiştir. Törene katılan II. Mahmud açılış konuşmasında öğrencilere seslenerek Tıbbiye'nin önemini şu sözlerle anlatmıştır:

> "Bu okula insan sağlığının korunması gibi kutsal bir ödeve kendini verecek bir okul olacağı için öncelik verdim… Tıp öğretimi Fransızca olarak yapılacaktır. Bunun neden yabancı dille yapılacağını soracaksınız. Bunu zorunlu kılan güçlükleri bildireyim… Geçmişte bizde de tıp bilimleri üzerine birçok kitap yazılmıştır. Hatta Avrupalılar bu kitapları kendi dillerine çevirerek onlardan çok öğrenmişlerdi. Fakat bu kitaplar Arapça yazılmıştır. Birçok yıldan beri İslam okullarında bu kitaplar ilgi konusu olmaktan çıktıkları, bunları bilenlerin sayısı azaldığı için artık kullanılamaz olmuşlardır. Şimdi, tıbbı kendi dilimize çevirmek için yeniden bu kitaplara dönmek, yıllar alacak uzun bir iştir. Bu kitapları kendi dillerine çevirmekle Avrupalılar yüz yıldan fazla bir süreden beri bunlara birçok yeni katkılarda bulunmuşlardır. Bundan başka bu konuları

---

[248] Mustafa RUHİ, **Coğrafya-yı Tıbbi**, Manzume-i Efkâr Matbaası, İstanbul, (tarih yok.)

[249] Türkiye'nin modern tıp eğitiminin başladığı ve tıp fakültesinin kökenlerinin atıldığı bu tarih, bugün de "Tıp Bayramı" olarak kutlanmaktadır.

[250] Mehmet Cemil UĞURLU, "14 Mart Tıp Bayramı"nın Düşündürdükleri", **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, Cilt:50, Sayı:1, Ankara, 1997, s.1. 1867'de ise sivil hekim yetiştirmek ve taşradaki hekim ihtiyacını gidermek hedefiyle Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye kuruldu. Bu okulun eğitimi Türkçeydi. Okulun açılmasıyla ilgili gerekçelerin belirtildiği tezkerede geçen şu sözler kuruluştaki esas motivasyonun hekim azlığı olduğunu göstermektedir: "Pek çok şehir ve kasabaları olan böyle muazzam bir devletin şehirlerinde doktorların çok yetersiz oluşu ve sanat dalında yetiştirilen talebelerin azlığı memleket ve milletin varlığını teminatı olan padişah hazretlerinin yüce himmetine nisbetle asla uygun görülmeyeceğinden böyle bir Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin kurulması uygun olacaktır." Erdem AYDIN, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", **OTAM** (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), sayı:15, 2004 s.194.

[251] Yeşim Işıl ÜLMAN, **Journal de Constantinople'e göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Galatasaray Dönemi**, Yyımlanmamış Yksek Lsans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994, s.22.

öğretmenin yöntemlerinde büyük kolaylıklar geliştirmişlerdir. Bu yüzden tıp üzerine yazılmış Avrupa eserlerine kıyasla bu Arapça eserler artık yetersizdir. Bu eksikliklerin yeni eserlerden alınacak bilgilerle kaldırılabileceği iddia edilse bile, bunlar çabucak Türkçeye çevrilemezler. Çünkü tıp öğrenimi için gerekli olan beş altı yıldan başka Arapçayı iyice öğrenmek en aşağı on yıl ister. Halbuki bir yandan ordumuz ve halkımız için iyi yetişmiş doktorlara, öte yandan tıp bilimlerinin kendi dilimize kazandırılmasına acele ihtiyacımız vardır. Bu yüzden Fransızca öğrenmenizi istemekten maksadım, onu sırf bu dilin hatırı için öğrenmeniz değil, tıbbı öğrenmeniz ve bu bilimi adım adım kendi dilimize kazandırmaktır… Ancak bu yapıldığı zaman kendi ülkemizde tıp kendi dilimizde okutulur hale gelecektir."[252]

Tıp eğitiminin sadece ordu için değil halk için de önemli olduğunu belirten II. Mahmud'un konuşması, tıbbın modernleşmesine verdiği önemi açık bir biçimde yansıtmakta, aynı zamanda bu tıbbın nasıl yapılacağı konusunda da oldukça bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Tıbbiye'nin kurulması sadece tıbbi bilginin modernleşmesi anlamına gelmeyecek, Osmanlı'nın bu ilk tıp fakültesi, hem taşraya gönderilecek hekimleri hem de modernleşmeye yön verecek siyasi figürleri yetiştirecektir.

Tıbbiye'de uygulanacak eğitimi şekillendirmesi için Viyana Üniversitesi'nden Charles Ambroise Bernard getirilmiştir. Bernard, Fransızca yazan ve eğitim veren bir hekimdir. Botanik ve farmakoloji çalışmalarıyla bilinen Bernard, okula botanik bahçesi ve tabiat tarihi müzesi, zooloji müzesi, bandaj müzesi ve anatomi müzesi kurdurmuştur. Botanik bahçesi ve tabiat tarihi müzesinin başına getirilen Alman hekim ve eczacı Noe, müzede zengin bir bitkiler ve hayvanlar alemi koleksiyonu oluşturur.[253] Bernard, insanı çevreleyen doğal ortamın sağlık üzerindeki etkisiyle yakından ilgiliydi ve kamunun kullandığı doğal kaynakların incelenmesinin sağlık politikaları açısından elzem olduğunu düşünüyordu.[254] Bu nedenle

[252] Niyazi BERKES, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul, 2003, s.186. Kuruluşun tarihi hakkında temel kaynak Rıza Tahsin'in **Mir'at-ı Mektebi Tıbbiye**'sidir. Bkz. Binbaşı Elhaç Rıza TAHSİN, **Tıp Fakültesi Tarihçesi I-II**, Yay. Aykut Kazancıgil, Özel Yay., İstanbul, 1991.
[253] ÜLMAN, a.g.k., s.25.
[254] Hülya ÖZTÜRK-Cezmi KARASU, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Kurucusu Charles Ambroise Bernard'ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Adli Tıp Bülteni**, 19 (3), 2014, s.128.

botanik, farmakoloji ve perküsyon[255] konusunda verdiği eserlerin yanı sıra 1842'de kaplıcaların tıbbi açıdan ilk incelenmesi olan *Kaplıca Risalesi*'ni yazmıştır.[256]

Bernard'ın Osmanlı tıp tarihi açısından bir diğer önemli etkisi, Osmanlı tıp eğitiminde ilk kez Anatomi derslerini kadavra üzerinden yapmaya başlamasıdır. Kadavra üzerinden anatomi dersleri, beden karşısında tıbbi bilgiye öncesinde hiç olmadığı kadar meşru bir müdahale alanı açıyordu. Bu yöntem "tıbbi bakışın hasta bedenin içine girmesi"[257] ve beden ile tıbbi bakış arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesi anlamına geliyordu. Buna bağlı olarak hastalıkların tespit edilmesinde hekimin dikkatini en ince ayrıntısına kadar bedenin somut varlığına yönlendiriyor ve geleneksel tıptan farklı bir tıbbi epistemolojiyi kullanıyordu. Hastalıkların tespitindeki bu perspektif hakim epistemolojiden oldukça farklıydı. Geleneksel Osmanlı tıbbında sağlıklı yaşamanın ilmi formülü "denge" kavramında toplanıyordu. Buna göre sağlıklı bir insan vücudu dört sıvıdan oluşuyordu: Kan (hava), balgam (su), siyah safra (toprak) ve sarı safra (ateş). Hakim bilgiye göre hastalığın nedeni, bedenin fizyolojik yapısını oluşturan bu dört sıvıdan meydana gelen dengesizliklerdi ve hekimin görevi bu sıvılardan hangisinde bir fazlalık ya da eksiklik olduğunu teşhis etmekti.[258] Hastalara verilecek reçeteler de bu dengeyi yeniden tesis etmek üzere hazırlanıyordu. Kadavra analizleri ise sıvılar arasındaki dengeye değil bedenin dokusundaki ve organlardaki semptomlara odaklanıyordu. Bu anlamda anatomi derslerinin kadavra üzerinde yapılmasının gerekli olduğunu belirten Bernard, yoğun bir çabayla diseksiyon (kadavra üzerine çalışma) iznini 1841 yılında aldı ve anatomi derslerini kadavra üzerinden vermeye başladı. 1841 yılında verilen bu izne göre diseksiyonlarda sadece *Tersane-i Amire Prangası*'nda ölen prangalı mahkûmların cesetlerinin kullanılmasına izin veriliyordu.[259] 1862 yılında *Tersane-i Amire* ve *Bab-ı Zaptiye* hastanelerinde ölen kimsesizlerin de tıbbiye de kadavra olarak kullanılmasına izin verildiğini görüyoruz.[260] Bu tercih şüphesiz o dönemde hangi toplumsal grupların bedensel bütünlüğünün ölüm halinde dahi olsa tıbbi bir deneyde nesneleştirilebilmesinin meşru görüldüğü konusunda bir fikir vermektedir. Anatomi dersleri için getirilen mahkûmlar erkekti ve öğrencilerin kadın kadavralar üzerinde çalışmalarına izin yoktu. Anatomi eğitiminde ciddi bir bilgi eksikliğine

---

[255] Perküsyon, hastanın klinik muayenesine kullanılan bir yöntemdir. Hekimin, hastanın bedenin çeşitli noktalarına parmaklarıyla vurması suretiyle hastalıkları tespit etmeye çalışmasıdır.
[256] BERNARD, **Kaplıca Risalesi**, Mekteb-i Tıbbiye Tabhanesi, İstanbul, 1849.
[257] FOUCAULT, **Kliniğin Doğuşu**, s.170.
[258] Miri Shefer-MOSSENSOHN, **Osmanlı Tıbbı: Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500–1700**, Çev. Bülent Üçpunar, Kitap Yay., İstanbul, 2014, s.43.
[259]Hülya ÖZTÜRK, **Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Kurucusu Charles Ambroise Bernard**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2009, s.91.
[260] **BOA**. A.MKT. MHM. 245-76. 13/CA/1279 (6 Kasım 1862).

yol açan bu meseleyi gören Hekimbaşı İsmail Efendi'nin çabalarıyla "esir pazarında ölen kölelerin, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın"[261] diseksiyon içinde okula gönderilmeleri sağlanmıştır. Bernard sadece anatomi derslerine kadavra teşrihi getirmemiş *Mekteb-i Tıbbiye*'de ilk adli tıp derslerini başlatmıştı. Otopsi ve kadavra teşrihi hem Osmanlı yönetimi açısından modernleşmenin bir sembolüydü hem de *Mekteb-i Tıbbiye* aracılığıyla Osmanlı'nın ne denli medenileştiğinin bir göstergesiydi.[262] Bu şüphesiz tıbbi bilginin hukuk sistemine doğrudan dahil oluşu anlamına geliyordu ve beden, şüpheli ölümlerle ilgili davalarda hukuksal hakikatin arandığı bir yer olacaktı. Bedenin tıbbi deney ve gözlemin nesnesi haline gelmesinde tarihsel bir adım atmış olan Bernard, Osmanlı'nın Bichat'sıydı.[263]

Kadavra tecrübesine dayanan Anatominin bedene yönelik tıbbi duyarlılıkta bir eşik olması gibi, nüfusun sağlığını korumaya yönelik bir başka epistemolojik kırılma, Louis Pasteur'un çalışmalarının Osmanlı tıbbına girmesidir. Louis Pasteur[264], hastalıkların gözle görülmeyen mikroplar ve enfeksiyonlardan kaynaklandığını tespit ederek kimyevi bir devrim yapmakla kalmamış, salgın hastalıklarla mücadele konusunda da tıbba ve siyasetçilere tarihi bir katkı sağlamıştı. Pasteur'ün 1885'de bulduğu kuduz aşısı, bilim çevresinde büyük yankı uyandırdığı gibi Osmanlı hekimlerinin ve siyasetçilerinin dikkatini çekmişti. Osmanlı idaresi Pasteur'ün buluşlarını öğrenmeleri için 1886'da Zoeros Paşa, Hüseyin Remzi Bey ve Hüsnü Bey'i Paris'e gönderdi.[265] Hekimlerin Paris'te yaptıkları faaliyetler Osmanlı yönetimine Zoeros Paşa tarafından bir raporla sunuldu. Zoeros Paşa, 1887'de *Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane*'de verdiği bir konferansta Pasteur'ün çalışmalarını şu sözlerle anlatmaktadır:

---

[261] ÜLMAN, a.g.k., s.79-80.

[262] Ebru AYKUT, "Osmanlı Mahkemelerinde Şüpheli Zehirlenme Vakaları, Adli Tıp pratikleri ve Tıbbi Deliller", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı:17, İstanbul, 2014, s.22.

[263] Osmanlı'da modern tıbbın gelişmesinde bir diğer önemli figür Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'dir (1774-1834). Tıbbiye'nin kurulmasında etkileri olan Mustafa Behçet Efendi, kamu sağlığına dair hem önemli eserler yazmış ve çevirmiş, hem de kamu sağlığı kurumlarının inşasında rol üstlenmiş bir isimdir. Mustafa Behçet'in İtalyan hekim Marc Antoni Caldani'den yapmış olduğu *Fizyoloji Tercümesi*, Türkçedeki ilk fizyoloji eseridir. (Esin KAHYA, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi**, Ankara, 1997, s.29.) Mustafa Behçet'in diğer önemli çevirileri **Frengi Risalesi ve Çiçek Aşısı Risalesi**'dir (1801). Kolera hastalığı ve korunma yolları konusunda yazdığı **Kolera Risalesi** Mustafa Behçet'in önemli bir telif eseridir. (Bkz. **İllet-i Cedide Risalesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1831.)

[264] **Louis Pasteur** (1822-1895): Fransız kimyager Pasteur, 1870-1880'lerde mikrop kuramını geliştirmeye başlamış ve gözle görülmeyen mikropların hastalıklara neden olduğunu ispatlayarak hastalıklarla mücadele ve hijyen anlayışına devrimsel bir zihniyet dönüşümüne neden olmuştur. Pasteur, Paris Bilimler Akademisi'ndeki bir toplantıda loğusa humması konusunda söz alarak "bu hastalığı etrafa yayan siz doktorlarsınız" sözleriyle hastalıkların bulaşması konusunda hijyene yeterince önem vermeyen hekimleri suçlamıştır. Yaşar Şahin ANIL-Şasev ÖZBEK, **Louis Pasteur**, Kastaş Yay., İstanbul, 2006, s.121.

[265] **BOA**. İ.DH., 989-78144, 25 Ş 1303 (29 Mayıs 1886).

> "Efendiler, bira üzerine bu araştırmalardan sonra, Mösyö Pasteur'ün bilimsel yaşamında yeni bir çağ açılmış bulunuyor. Getirdikleri harika sonuçlar ve doğrudan faydalarla olağanüstü önemde ve hesaplanamayacak yararlılıkta bir dizi çalışma ve buluşun yer aldığı bir çağ. Özellikle bilimde, patolojide, tedavide ve koruyucu hekimlikte yarattıkları devrimle, çalkantıyla, inceleme ve araştırmalar için açtıkları yeni ufuklarla önem kazanan çalışmalardır bunlar."[266]

Zoeros Paşa'nın dikkat çektiği üzere bu esasen koruyucu hekimlikte bir devrimdi ve Pasteur'e bu çerçevede duyulan ilgi hızlıca kurumsallaşmaya yönelik faaliyetleri tetikledi. 1887'de ise Zoeros Paşa'nın sorumluluğunda *Daülkelb* (*kuduz,* y.n.) *ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi* kuruldu. Buradaki ilk kuduz aşısı ise Zoeros tarafından yapıldı.[267] Paris'te öğrendiklerini Istranca'da görülen bir kuduz salgını esnasında ispatlayan Zoeros Paşa, buradaki başarısından ötürü devlet tarafından madalya ile ödüllendirildi.[268] Bu gelişmelerden ardından, Osmanlı'da modern kamu sağlığın anlayışının gelişmesindeki tarihi adımlardan biri olan *Bakteriyolojihane-i Şahane* (1893) kuruldu. *Paris Pasteur Enstitüsü*'nün 1888'de kurulduğunu düşündüğümüzde Pasteur çalışmalarının Osmanlı'da çok hızlı bir biçimde karşılık bulduğunu söyleyebiliriz.

Bakteriyolojihane-i Şahane'nin kurulmasında 1881–1893 arasında yapılan nüfus sayımının sonuçlarının ortaya koyduğu "nüfus durgunluğu"nun salgın hastalıklara bağlanması etkili olmuştu.[269] Özellikle 1893'de çıkan kolera salgını süreci hızlandırdı.[270] Kuruluşta *Paris Pasteur Enstitüsü*'nden yardım alınmış ve buradan getirilen Dr. Nicolle, eğitimi Pasteur'ün çalışmalarına göre düzenlemiş ve kurumun yapısını da *Paris Pasteur Enstitüsü*'ne göre düzenlemiştir. Kurumda insan ve hayvan hastalıkları konusunda çalışmalar yapılmış, çeşitli

---

266 Anne Marie MOULIN , "Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı", Çev. Ali Berktay, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. Paul Dumont-François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.171.
267 Bedii ŞEHSUVAROGLU, **Türk Tıp Tarihi**, Taş Kitapçılık, Bursa, 1984, s. 145.
268 **BOA**. DH.MKT., 1567-118, 20 RA 1306 (24 Kasım 1888).
269 MOULIN, a.g.m., s.169.
270 Nuran YILDIRIM, "Bakteriyolojihane-i Şahana'de Veteriner Bakteriyoloji (1893-1902), **Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2014, s.403.

hastalıklara karşı serumlar, aşılar geliştirilmiş ve üretilmiştir.[271] Bu açıdan *Bakteriyolojihane-i Şahane*'nin kurulmasının Osmanlı'da aşılamaların yaygınlaşmasında önemli rolü vardır.[272]

Bu dönemde Zoeros Paşa ile birlikte Osmanlı'nın ilk mikrobiyologu olan Hüseyin Remzi Bey de hem Pasteur'ün çalışmalarının tanıtılmasında hem de modern kamu sağlığı anlayışının yerleşmesinde önemli figürlerden biridir. Hüseyin Remzi Bey zooloji alanında yaptığı çalışmaları yanı sıra kamu sağlığını doğrudan ilgilendiren hıfzıssıhha ve mikrobiyoloji çalışmaları yapmıştır ve Hüsnü Bey ile yazdıkları *Mikrob* (1886) adlı eser, ilk mikrobiyoloji eserimiz olarak kabul edilmektedir.[273] Bu eserinde Hüseyin Remzi Bey, mikropların tarifini ve nerede bulunduğunu, hastalıklarla ilişkisini ve hangi hastalığa yol açtıklarını, mikropların nasıl yok edileceklerini, aşılama konusunu ve aşılamada hijyenin önemini anlatmaktadır.[274] Bunun dışında *Kuduz İlleti* (1888) ve *Aşı Dersi* (1894) gibi Pasteuryen çalışmalarla alanında öncü eserler vermiştir.

Pasteur'ün mikrobiyolojisine duyulan ilgi ve mikrobun keşfi hijyen ve hastalıklara bakışta radikal bir değişime neden olmuştu. Öncelikle aşılama uygulamaları ve koruyucu tıp giderek kamu sağlığı siyasetinin temel aracına dönüştü. Öte yandan hastalıkların aranacağı yer genişledi. Bakteriyolojiye göre temiz olmak demek, mikropların ve bakterilerin saf dışı edilmesi demekti ve hastalıklara neden olan mikroplar ise insanla temas halinde fiziki ve sosyal tüm ortamda bulunabilirdi: Hastalık artık toplumsal bir konu olarak kavranıyordu. Artık temizlemek, "görünmeyen hastalık etkenleri üzerinde etki yapmak"[275] anlamına geliyordu ve bu bilgi, önleyici tıbbi dezenfektasyonun yaygınlaştırılmasında da etkili oldu. Hava, toprak, sular ve atıklardaki hastalık etkenlerine yönelik tıbbi duyarlılık bu unsurlar üzerindeki tıbbi denetimi artırdı ve kamu sağlığı siyasetinin önemli bir parçası haline getirdi. Toplumsal sağlığı tesis etmek için sadece bedenlerin değil bu bedenlerin parçası olduğu çok daha geniş bir bütünün tıbbileştirilmesi gerekiyordu.

[271] Nuran YILDIRIM, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, cilt: 5, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.1336.

[272] Kurumun başına 1914 yılında Dr. Ahmet Refik Güran (1873-1963) getirilmiştir. Güran erken Cumhuriyet dönemi boyunca da bakteriyoloji ve hıfzıssıhha alanında önemli tıbbi ve idari görevlerde bulunmuş ve uzun bir dönem milletvekilliği yapmıştır.

[273] Emre KARACAOĞLU, **Hüseyin Remzi Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey'in Mikrob Adlı Yapıtı ve Türk Tıp Bilimine Katkıları**, , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2013, s.37.

[274] Hüseyin REMZİ-Hüseyin HÜSNÜ, **Mikrob: Emraz-ı Sariye ve Şarboniyenin Vesail-i Sirayeti ve Usul-i Telkihiyyesi**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1304 (1886).

[275] Georges VIGARELLO, **Temiz ve Kirli**, Çev. Zühre İlkgelen, Kabalcı Yay., İstanbul, 1996, s.277.

3.2. Bedenlerin ve Nüfusun Sağlığı

Modern tıbbi bilgi sağlık siyasetine nüfuz etmeden önce, yani geleneksel Osmanlı tıbbında, bedenin sağlığını korumaya yönelik rehberler dini ve tıbbi referansların bileşiminden oluşmakta ve daha çok bireysel tercihleri şekillendirmeye yönelik nasihatler içermektedir. Örneğin beslenme biçimine hastalıklardan korunma ve hastalıkların tedavisi açısından hayati bir önem atfediliyordu.[276] Sağlıklı yaşam nasihatleri bedeni oluşturan sıvıların dengesini sağlamaya yönelik olduğundan, aşırılıklardan uzak durmak hastalıklardan korunmanın ilk koşuluydu. Yaşanılacak ortama yönelik tercihlerde de denge gözetilmeliydi. Bu yaklaşıma göre örneğin aşırı sıcak gibi aşırı soğuk hava da sağlığa zararlıydı ve "mutedil" bir ortamda yaşamak sağlık açısından tercih edilebilir olandı.[277] Kişi bu tıbbi kuralları tercihlerine yansıttığı sürece sağlıklı bir yaşam sürebilirdi.

Tıbbın modernleşmesinin etkisiyle bedenlerin sağlığına yönelik geleneksel Osmanlı tıbbı 19. yüzyılda dönüşecektir.[278] Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarında bir hekim tarafından saraya sağlık öğütleri olarak yazılmış bir *Sıhhatnüma*'da[279] bu geçişin unsurlarını görmek mümkündür. Söz konusu *Sıhhatnüma*, 1855'te Hicaz Orduyu Hümayun tabibi Miralay Mustafa Hami Bey[280] tarafından yazılarak Sultan Abdülmecit Han'a sunulmuş bir eserdir. Eserine "her şeyin en hayırlısı sağlıktır" düsturuyla başlayan Mustafa Hami Bey'e göre insanın çalışabilmesi, verimli olabilmesi ancak sağlık ile mümkündü.[281] Sağlık, ilahi etkiler ile kişisel çabaların ortak noktasını teşkil etmektedir ve bu bağlamda sağlıklı olmak hem kişinin kendi tercihlerinin bir mükâfatı, hem de "Tanrının kullarına bağışıdır."[282] *Sıhhatnüma* iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm üç kısma ayrılmıştır ve bu bölüm sağlıkla ilgili genel öğütler, bedensel hareketin yararları, yararlı hava ve sular hakkında

---

[276] Mossensohn, a.g.k., s.54.
[277] Ayten ALTINTAŞ, **Osmanlı Hekimlerinin Sağlık Kuralları**, Maestro Yay., İstanbul, 2012, s.20.
[278] ALTINTAŞ, **Sağlığın Can Damarı**, Yediveren Yay., İstanbul, 2013, s.17.
[279] Hıfzıssıhha kavramının öncülü Sıhhatnüma'dır. Sıhhatnüma, sıhhat (sağlık) ve nüma (gösteren) kelimelerinin birleşiminden olup "sağlıklı yaşamayı gösteren" anlamına gelmektedir.
[280] Mustafa Hami Bey **Sıhhatnüma** eseri dışında koruyucu sağlık ve beden terbiyesi konusunda öncü sayılabilecek telif eserlerde ve tercümelerde imzası olan bir isimdi. Bu çalışmaları şunlardır: **Panzehirname**, Tabhane-i Amire Matbaası, İstanbul, 1271 (1854); **Sıhhatnüma-i Kebir**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1281 (1865); Schrebber, **Risale i Bedeniye-i Tıbbiye**, mütercim: Mustafa Hami Paşa, Takvimhane-i Âmire Litoğrafyası, İstanbul, 1276 (1859); **Cimnastik Talimnamesi**, mütercim: Mustafa Hami Paşa, Mekteb-i Fünun Harbiye-i Cenab-ı Mülükane Matbaası, İstanbul, 1283 (1867); **Menafiül İnsan**, Tobhane-i Âmire Matbaası, 1284, (1867); **Hazine-i Fünûn**, **Cild-i Evvel: Kanun-ı Sıhha**, İzzet Bey Matbaası, İstanbul, 1287, (1871).
[281] Mustafa HAMİ BEY, a.g.k., s.11.
[282] Mustafa HAMİ BEY, a.g.k., s.11.

bilgilerden oluşmaktadır. İkinci bölüm ise dört kısma ayrılır ve bölümde ise sağlıklı yaşam açısından meyveler, sebzeler, kırmızı etler ve balık etleri hakkında bilgiler verilmektedir.[283]

Mustafa Hami Bey'in genel sağlık öğütlerinde ilk sıra hijyene ayrılmıştır. Yazara göre "beden temizliğine dikkat edip temiz giysiler giymenin sayısız yararı vardır."[284] Hijyen öğütleri yemeklerin hazmına yönelik tavsiyelerle birleştirilir: "Hamama çok tok ve çok aç gidilmemeli ve çok kalınmamalıdır. Yemeğin hazmından sonra yıkanmak gerekir."[285] Mustafa Hami Bey'in bedensel hijyen nasihatleri, görünmeyen zararlı varlıklara (mikroplara) yönelik bir kaygıyı içermez ve bu anlamda Pasteur'ün mikrobiyolojide yaptığı devrimin öncesine denk düşen bir epistemolojinin özelliklerini yansıtmaktadır. Mustafa Hami Bey'in hastalık-hijyen ilişkisine dair nasihatlerinin geleneksel tıbbın etkisinde olduğunu gösteren en önemli örnek, koleradan[286] korunmaya yönelik nasihatleridir ve bu nasihatlerde mikroplar yerine hazma odaklanan bir bilgi ile karşılaşırız:

> "Bir yerde kolera hastalığı görülürse, bundan olabildiğince uzak durmak gerekir. Bundan kaçınmanın yolu: Bel sıcak tutulmalı, olur olmaz hazmı güç ve hareket verici şeyler yenilip içilmemeli, ham meyve ve lahana gibi çiğ sebzeler ve tuzlu şeyler, balık pastırma ve istiridye benzeri gıdalar yenilmemelidir."[287]

Bazı hastalıklardan korunmada ise hijyenin önemi konusunda deneyimlere atıf yapan tıbbi bir duyarlılık görülür. Bu duyarlılık hastalığın sosyal bir olgu olarak kavranmasına yönelik modern bir tıbbi bilinci barındırır. Salgın, toplumsal alanın temas noktalarında vuku bulur:

> "Misvak, hilal, kaşık, ustura, hamam takımı, aptest havlusu gibi eşyaların ortak kullanımından kaçınılmalıdır. Frengi, uyuz, cüzam ve bunun gibi bulaşıcı hastalıkları olanların dokundukları şeylere dokunmamalıdır. Tüccarın birinin kâtibinin ağzında frengi yarası varmış. Kâtip kalemin ucunu hep ağzına sokup yaladığı için, aynı kalemle yazı yazarken dudağına değdiren tüccarın da dudağında frengi yarası oluşmuş."[288]

---

[283] Mustafa HAMİ BEY, a.g.k., s.11.
[284] Mustafa HAMİ BEY, a.g.k., s.12.
[285] Mustafa HAMİ BEY, a.g.k., s.12.
[286] Kolera, *Vibrio Cholerae* bakterisinin neden olduğu bulaşıcı bir hastalıktır ve özellikle yetersiz hijyen koşullarındaki su ve kanalizasyon sistemlerinden kaynaklanır.
[287] Mustafa HAMİ BEY, a.g.k., s.17.
[288] Mustafa HAMİ BEY, a.g.k., s.16.

Bu uyarılar şüphesiz 19. yüzyıl Osmanlı'sında hastalığın ve salgınların toplumsal çerçevesine atfedilen önemi göstermektedir. Buna göre hastalık taşıyanlar ile taşımayanların sosyal teması salgının nedenidir ve salgının yayılmasını önlemek bu sosyal zemini göz önünde tutmayı gerektirir. Osmanlı Devleti'nde kamu sağlığıyla ilgili ilk kurum olan tahaffuzhaneler[289] yani karantinalar, hastalığı tam da bu sosyal ortam içerisinde çözmeye yönelik olarak kamusal etkileri olan ilk tıbbi-idari girişimdir.[290] Osmanlı'da karantinalar kolera salgını sonucunda ortaya çıkmıştır. İlk kez 1820'lerde Osmanlı topraklarında görülen kolera, 1831'de İstanbul'da salgına neden olmuş ve bu nedenle İstanbul'da karantina uygulaması gerçekleştirilmiştir.[291] 1838'de *Meclis-i Tahaffuz*'un (Karantina Meclisi) kurulmasıyla kamu sağlığıyla ilgili ilk kurum meydana gelmiştir.[292] Karantina uygulamaları geç Osmanlı dönemi boyunca çeşitli biçimler de devam etse de halkın bu uygulamaya alışması mümkün olmadı. Karantinaya yönelik tepkilerin sebepleri çeşitlilik arzediyordu. Bu dönemde sağlık mesleklerinin çoğunluklar gayrimüslimler tarafından yürütülüyor oluşu milliyetçiliğin yükseldiği bir dönemde karantinaya olan güvensizliği kolayla tetikleyebilmişti. Bununla birlikte karantinaların dinen sakıncalı olduğuna dair mahalli önderlerin propagandaları ve halkın değerlerini önemsemeyen kimi hekimlerin özensiz davranışları karantina karşıtı tutumu oluşturan diğer nedenlerdi.[293]

Karantinalarla birlikte 19. yüzyıl Osmanlı'sında kamu sağlığı zihniyetinin bir başka önemli başlığı aşılamanın yaygınlaşmasıydı. Aşılama ile karantinalar çok farklı tıbbi epistemolojilerin ürünüdürler. Karantinanın geldiği tahaffuz kelimesi köken olarak "hıfz'dan (koruma) gelmektedir ve "kendini muhafaza etme, sakınma, korunma" anlamını taşır.[294] Uygulama olarak da hastalığın çıktığı bölgenin sosyal temasını diğer bölgelerle keserek salgının yayılmasını engellemeyi hedeflemektedir. Karantinalar salgın ortaya çıktıktan sonra

---

[289] Tahaffuz kelimesi köken olarak "hıfz'dan (koruma) gelmektedir ve "kendini muhafaza etme, sakınma, korunma" anlamını taşır. Ferit DEVELİOĞLU, "Tahaffuz", **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2000, s.1016. Uygulama olarak da bir bölgeyi salgından koruma ve diğer bölgelere bu salgının sirayet etmesini engelleme amacı taşımaktadır. Bu bakımdan bir pratik olarak hastalığın ortaya çıkmasıyla birlikte uygulanır.

[290] Karantinalar hastalıklarla mücadele yöntemi olarak 19. yüzyıldan günümüze değin sürmüş olmakla birlikte 1920'lerden itibaren giderek az başvurulan bir uygulamaya dönüşmüştür. Karantina İdaresi, 1924'te Hudut ve Sahil Sıhhiye Müdüriyeti adını almış ve daha çok ülke dışından gelebilecek olası salgınlara karşı önlem almayan yönelik idare merkezi olarak düşünülmüştür.

[291] Gülten SARIYILDIZ, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", **Belleten**, Cilt: LVIII, Sayı:222, 1994, s.332.

[292] YILDIRIM, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", s.1320.

[293] YILDIRIM, "Karantina İstemezük" Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyanlar", **Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar**, s.75

[294] DEVELİOĞLU, a.g.k., s.1016

uygulanır. Önleyici tıbbi pratik olarak aşılamada ise karantinalardaki salgın hastalıklar tıbbından çok farklı bir zihniyet söz konusudur.[295] Burada çerçevelendirilen dar bir bölge değil nüfusun bütünüdür ve aşılamalar, hastalığın nüfus üzerindeki potansiyel etkileri hesaplanarak gerçekleştirilir. Bu çerçevede en önemli adımlardan biri 1840'da çiçek aşısının parasız hale getirilmesidir.[296] Öte yandan aşılamanın önemi konusundaki bilinç matbuat yoluyla toplumsallaştırılmaya çalışılmıştır. 1846'da yayımlanan *Menafiü'l Etfal* isimli bir çiçek aşısı risalesi dört dilde (Türkçe, Rumca, Ermenice ve Yahudice) bastırılıp Osmanlı toplumuna dağıtılmıştır.[297] Çiçek aşısı uygulamaları Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın bütünü boyunca devam etmiştir.[298] Çiçek hastalığı ile nüfus politikalarının kesiştiği bir kategori olarak çocukların aşılanmasına özel bir önem gösterilmiştir. 1885'de çiçek aşısı olmayan çocukların devlet okullarına kabul edilmeyeceği[299], 1899'de ise yeni doğan çocuklara çiçek aşısı yapılması ve bunun takip edilmesi kararlaştırılmıştır.[300] 1892'de çiçek aşısı ihtiyacını karşılamak üzere Dr. Hüseyin Remzi Bey tarafından *Telkihhane-i Şahane* açılmış, bu kurumda hem aşı üretilmiş hem de aşıcılar yetiştirilmiştir.[301] Telkihhane, 1892–1913 arasında 7.260.784 kişiye çiçek aşısı hazırlamıştır.[302] Kolera ile mücadele deneyimi karantinaların, çiçek hastalığı ile mücadele ise aşı merkezinin, yani Telkihhane'nin kurulmasında etkili olmuştur. 1904'de çıkarılan "Aşı Nizamnamesi" çiçek aşısı uygulamasının üzerindeki idari ve tıbbi denetimi güçlendirmiştir. Nizamname'nin birinci maddesi, çocuklar ile emek gücünün sağlığını korumaya yönelik kaygıları yansıtır. Buna göre çiçek çıkaran öğrenci ve işçiler aşılanmak zorundadır:

> "Mekatib-i umumiye ve hususiyyede bulunan zükur ve inas şakirdan ile ticaretgâhlarda ve fabrikalarda yevmiye ve maaşlar istihdam olunan erkek ve kadınların ve bilcümle hıdemat-ı müteferrika ve sanayi-i muhtelife ashabının çiçek çıkarıp da eseri görülenlerden ma'adası kaffeten aşılı olmak taht-ı mecburiyettedir."[303]

---

[295] FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s.57.
[296] YILDIRIM, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", s.1334.
[297] YILDIRIM, a.g.m., s.1334.
[298] **BOA**. MVL, 7-39, 15 CA 1262 (11 Mayıs 1846); **BOA**. A.MKT., 63-58, 08 S 1263 (18 Ocak 1847) ; **BOA**. İ. MVL. 166-4906, 07 C 1266 (20 Nisan 1850); **BOA**. A.MKT.MHM., 190-65, 17 M 1277 (5 Ağustos 1860)
[299] **BOA**. İ.ŞD. 76-4462, 25 N 1302 (8 Temmuz 1885).
[300] Haldun Eroğlu-Güven Dinç-Fatma Şimşek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Telkih-i Cüderi (Çiçek Aşısı)", **Milli Folklor**, sayı:101, 2014, s.205.
[301] Ayhan VERGİLLİ, **Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, , 2011, s.286.
[302] YILDIRIM, a.g.m., s.1334.
[303] "Aşı Nizamnamesi", **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul, 1995, s.3590.

İkinci madde ye göre ise ilmiye ve askeriyeye ilk defa gireceklerin, jandarma ve polis olanların, muhacirlerin aşılanmaları öngörülmektedir:

> "Aklam-ı hıdamet-i devlete ve medarisi ilmiyeye ilk defa dahil olacakların ve asakir-i şahane ve zabtiye silkine girenlerin dahi aşılı bulunmaları mecburidir. Taht-ı silaha alınanlardan kur'a ve redif efradından ve jandarma ve polis silkine girenlerden aşılı olmayanlar mensub oldukları taburun tabip veya cerrahı ma'rifetiyle aşılanıp yedlerine birer şehadetname verilecektir. Memalik-i mahruse-i şahaneye haricden muhaceretle gelecek olanlardan aşılı olmayanlar li-ecli'l-iskan sevk olundukları mahallerde hemen aşılattıracaklardır."[304]

Dördüncü madde doğrudan nüfusu artırma kaygısını yansıtır. Yeni doğan çocuklarla ilgili olan bu madde yeni doğan çocukların doğumun ardından altı ay içerisinde aşılanmalarını zorunlu hale getirmekte ve bunu ihmal eden ebeveynlerin cezalandırılmalarını öngörmektedir.[305] Aynı yıl çıkan "Aşı Talimatnamesi"nde ise bir yerde ya da hanede çiçek hastalığı görüldüğünde bu durumun doktorlara, aşı memurlarına ya da diğer tıbbi mercilere ihbarını zorunlu hale getirmektedir.[306] Bu önlemlerle birlikte aşılama artık doğum politikalarının vazgeçilmez bir parçasıydı.

Mikrobiyolojinin gelişmesi, mikroplarla mücadelenin ve koruyucu hekimliğin kamu sağlığını tesis etmek açısından öneminin kavranması, hastalıkları önlemenin bir unsuru olarak kamusal hijyenin önemine dair bilincin gelişmesini sağladı. Pasteuryen hekimlere göre kamusal hijyenin sağlanması kamusal alanların tıbbi dezenfektasyonu ile gerçekleştirilebilirdi. Bu bağlamda Pasteur etkisi, Telkihhane gibi bir başka önemli kamu sağlığı kurumu olan tebhirhanelerin ortaya çıkmasında etkili oldu. "Tebhir" kelimesi buhardan türetilmişti[307] ve dezenfektasyon işlemi buhar püskürten bir araç (pülverizatör) yardımıyla gerçekleştiriliyordu.[308] Tebhirhaneler mikrobiyoloji bilgisiyle donatılmış dezenfektasyon merkezleriydi ve kolera, çiçek, suçiçeği, kızıl, kızamık, tifo, tifüs, dizanteri, difteri, boğmaca gibi bulaşıcı hastalıkların sosyal ortamdan kaynaklı etkilerini yok etmeye yönelik bir çabanın

---

[304] "Aşı Nizamnamesi", s.3590-3591.
[305] "Aşı Nizamnamesi", s.3591.
[306] "Aşı Talimatnamesi", **Mecelle-i Umur-i Belediyye,** s.3494-3595.
[307] DEVELİOĞLU, "Tebhir", s.1048.
[308] "İlel-i Sariyyeye Karşı İttihaz Kılınacak Tedabire ve Tebhirhane Memurlarının Vezaifine Dair Talimat" (1894), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, s.3228.

sonucuydu. Osmanlı'da ilk tebhirhaneler, Paris tebhirhaneleri müfettişi Ojen Mondrogon'un getirilmesiyle Üsküdar, Tophane ve Gedikpaşa'da kuruldu.[309] 1894'te çıkarılan bir talimatname gereğince hastalıklarla mücadelede her türlü ev eşyası (konsol, dolap, masa, dikiş makinesi, kanepe, sandalye vs.), giyim ürünleri (kürkler, çanta, fes, cüzdan vs.) ve meskenlerin gerekli görüldüğünde dezenfektasyona tabi tutulması kararlaştırıldı.[310] 1895'te bu talimatnameye eklenen bir madde ile hasta naklinde kullanılan araçların da dezenfekte edilmesi zorunlu hale getirildi.[311] Tebhirhaneler kurulduktan hemen sonra, 1895-1896'da, toplam 62.678 dezenfeksiyon işlemi gerçekleştirdi.[312] II. Meşrutiyet döneminde de aktif olarak çalışan Tebhirhanelerin 1911'de gerçekleştirdiği toplam dezenfeksiyon işlemi 89.970'di.[313] Tıpkı karantinalar gibi dezenfeksiyon uygulamalarına da toplumsal tepkiler oldu. Bu konudaki tepkilerin nedeni ağırlıklı olarak dezenfeksiyonun zehirlenmeye yol açtığına dair çıkan söylentilerdi.[314]

19. yüzyılda kamu sağlığı açısından bir diğer önemli adım hekimlere yönelik denetimin artırılması, bu yolla özellikle doğumların sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesinin sağlanması ve hekimlerin mümkün olduğunca kolay ulaşılabilir hale getirilmesiydi. Bu yönde ortaya çıkan en önemli adım 1861'de çıkarılan "Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname"dir.[315] Bu Nizamname hekimlik mesleğine ve kamu sağlığına yönelik tıbbi uygulamalara ciddi bir devlet denetimi getiriyor, doğumların yapılmasındaki riskli uygulamaları yasaklıyor ve taşrada diplomalı hekim bulundurulmasını hedefliyordu. Nizamname'nin birinci maddesinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den veya yabancı tıp okullarından diploması olmayanların tıp alanında icrası yasaklanmakta, ikinci maddede ise tıp ve cerrahi alanında diploması olmayanların doktor unvanı alamayacakları belirtilmektedir. 15. maddede İstanbul ve taşrada diplomalı hekim bulunmayan yerlere hekim temin edilmesi zorunlu hale getirilmektedir.[316]

---

[309] "Tebhirhaneler", **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, s.3220-3221.
[310] "İlel-i Sariyyeye Karşı İttihaz Kılınacak Tedabire ve Tebhirhane Memurlarının Vezaifine Dair Talimat" (1894), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, s.3227.
[311] "İlel-i Sariyyeye Karşı İttihaz Kılınacak Tedabire ve Tebhirhane Memurlarının Vezaifine Dair Olan Talimata Zeyl", (1895), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, s.3230.
[312] YILDIRIM, "Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar Tebhirhaneleri", **Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar**, s.428.
[313] YILDIRIM, a.g.m., s.429.
[314] YILDIRIM, "Karantina İstemezük" Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyanlar", s.85.
[315] Bu Nizamname, 1928'de çıkarılan "Tababet ve Şu'abatı San'atlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun"a temel teşkil etmiştir ve birçok maddesi neredeyse aynı şekilde korunmuştur. Bkz. Kanun no: 1219, **Resmi Gazete**: 863, 14.04.1928.
[316] "Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname", **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, s.3053-3055.

Taşraya hekim temini konusu 1871'de çıkarılan "İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi" ile detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Bu nizamname, "memleket tabipliği" kavramını getirmesi ve kamu sağlığının sağlanmasında hekimlerden beklenilenleri detaylı bir biçimde anlatmasından ötürü tarihsel önemdedir. Nizamname, vilayetlere memleket tabibi ve tabip yardımcısı tayin edilmesini getiriyordu. Memleket tabipleri bulundukları yerlerde haftada iki deva muayene gerçekleştirecek fakir veya zengin gözetmeksizin ücret almayacaktı. Talep eden herkese ücretsiz aşı yapılacak ve muayeneye gelemeyecek durumda olanların evlerine gidilerek tedavileri gerçekleştirilecekti. Memleket tabibinin bir diğer görevi bölgelerinde yayılmakta olan hastalığı mahalli hükümet yetkilisine bildirmek ve tıbbi esaslara göre hastalıkla ilgili gerekli tedbirleri almaktı.[317] Nizamname memleket tabiplerine bulundukları bölgelerin topografyalarını tanımayı da zorunlu hale getiriyordu. Buna göre tabip, sorumlu olduğu bölgenin topografyasını öğrenecek ve o bölgede hastalığın neden çıktığını ve önlemlere rağmen neden devam ettiğini "keşf ve tayin" edecekti. Tabip göreve başladıktan dokuz ay sonra bölgesinin sıhhi ortamı hakkındaki incelemelerini bir rapor halinde Nezareti Tıbbiyeyi Mülkiye'ye bildirmeye mecburdu. Ayrıca ayda bir kez de sorumlu olduğu bölgesiyle ilgili tıbbi değerlendirmelerini Nezaret görevlisine iletecekti.[318] Nizamname'de açıkça belirtildiği üzere "memleket tabipliği" uygulamasıyla hekimlerden sadece bulundukları bölgedeki hastalıklara müdahale beklenmemekte, bu bölgenin tıbbi topografyasına dair raporlarla tüm bölgelerin sıhhi ortamı hakkında idari merkezin sürekli bilgilendirilmesi hedeflenmektedir.

"Memleket tabipliği" hekimlerin taşrada bulundurulmasını sağlayarak tıbbi hizmetleri yaygınlaştırdığı gibi ülkenin "tıbbi coğrafya"sını oluşturmaya yönelik bir girişimdi. Siyasi ve idari akıl, vatandaşlarının biyolojik ve sosyal yaşam ortamının tıbbi bilgisini tutmayı sistematik hale getirerek kamu sağlığını merkezi denetimle en etkin şekilde tesis etmeyi planlıyordu. II. Meşrutiyet döneminde kamu sağlığı konusunda merkezileşme devam etti ve bununla ilgili olarak kavramlar da değişti. 1913'te çıkarılan "Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi" ile 1871'de kullanılan "memleket tabipliği" kavramının yerini "hükümet tabipliği" aldı ve taşradaki tıbbi denetim artırıldı. Söz konusu Nizamname'ye göre her vilayette bir sıhhiye müdürü, hükümet tabipleri ve bölgesel sıhhi meclis bulunacak ve sıhhiye müdürü o ildeki sağlık işlerinin üst düzey sorumlusu olacaktı. Ayrıca vilayetteki genel çiçek aşısının yapılması, fenni temizlik ve dezenfektasyon, salgınların önlenmesi, tecrithanelerin

[317] "İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi", **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, s.3062-3063.
[318] "İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi", **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, s.3063.

kurulması, okul, bimarhane, darülaceze, han, otel, fabrika, imalathane, eczane, süthane vb. nüfusun sağlığını doğrudan ilgilendiren yerlerin sağlık yasaları hükümlerine uygun olması tıbbi otorite tarafından denetlenecekti.[319] Bu hükümler 1871'de çıkarılan Nizamname'nin detaylandırılmış biçimi olmakla birlikte 1913 tarihli Nizamname'de üç önemli yenilik göze çarpmaktadır. İlk yenilik, doğumlardaki artış ve azalma ile çocuk ölümlerindeki artış nedenlerinin analiz edilmesinin sıhhiye müdürünün görevleri arasında girmesiydi. Nüfus hareketlerini gözlemlemeye ve nüfusu artırmaya yönelik politikalar açısından önemli olan bu uygulama ile yetkililer doğum ve ölüm sayılarını her üç ayda bir ayrıntılı bir rapor ile tanzim edip sıhhiye müdürlüğüne göndereceklerdi. Bu bağlamda "nüfusun teksir (artış, y.n.) ve takviyesi hususuyla iştigal" etmek bölgenin sıhhiye meclislerinin görevleri arasında sayılıyordu. Dikkat çeken ikinci yenilik, bölge halkı ile işçilerin kategorik olarak ayrıştırılmasıydı. Buna göre hükümet tabipleri "ahali ve amelenin şerait-i sıhhiyesini tahkik" etmek ile yükümlüydü. Bununla ilgili bir başka maddede "amelenin temin-i sıhhati" sıhhiye müdürünün görevlerinden sayılıyordu.[320] Bu madde, nüfusun tıbbileştirilmesinden sağlıklı işgücü yaratma stratejisinin ortaya çıktığı yeri temsil ediyor, iş gücünün sıhhati, siyasetin sorumluluğu altına girmiş oluyordu.

"İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi"nde karşımıza çıkan ve nüfusun sağlığını tesis etmede tıbbi topografyaya duyulan ilgi, 1913'te çıkarılan "Topoğrafya-yı Tıbbiye Dair Talimatname" ile müstakil bir nitelik kazandı. Bu Talimatname üç bölümden oluşuyordu: I.Hava ve iklim (Ahval-i Havaieyye ve İklim); II. Toprak; III. Sosyal durum (Ahalinin Ahval-i İctimaiyyesine Dair). Birinci bölümde hava ve iklime dair bilginin hıfzıssıhha açısından önemli olduğunu belirtiliyor ve istatistiklere göre bazı hastalıkların belirli iklimlerde oluştuğu belirtiliyordu. Bundan ötürü başta rüzgarlar, yağmurlar ve gaz miktarları olmak üzere havanın ve iklim şartlarının analizinin kamu sağlığı açısından önemli olduğuna dikkat çekiliyordu. İkinci bölümde toprağın "hayat ve sıhhat-ı beşer üzerinde" mühim etkileri olduğu ifade ediliyordu. Sağlık için toprağın özellikle mikroplar açısından kimyevi açısından analizi şarttı. Dolayısıyla burada toprağın ve suların hastalıklar açısından kimyevi gözleminin önemli olduğu belirtiliyordu. Üçüncü bölüm ise nüfusun sosyal analizine ayrılmıştı. Talimatname'ye göre tıbbi topografya açısından nüfusun terbiye-i medeniyyesi, terbiye-i akliyesi, eğitim ve okuma yazma oranları, umumi hamam ve banyoları, hapishaneleri, silahhaneleri, eğlence ve gezinti yerleri, ahalinin genelde hangi sanayi kollarında çalışıldığı, fabrikalar, sanat ocakları,

---

319 "Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi", **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, s.3109-3110.
320 "Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi", **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, s.3110-3112.

fuhuş ve zührevi hastalıklar etüt edilmeliydi. Yine vilayetin genel nüfusu, yıllık doğum ve ölüm oranları, erkek ve kızlarda evlenme yaşları, kürtaja teşebbüs, ailelerin çocuk sayısı, bir kadının doğurduğu çocukların kaç tanesini büyütebildiği gibi nüfus hareketlerini doğrudan ilgilendiren konular da etüt edilmesi gereken başlıklardı.[321] "Topoğrafya-yı Tıbbiye Dair Talimatname" 19. yüzyılın kamu sağlığına dair bilgi birikimini süzgeçten geçirerek sadeleştiriyor ve güvenlik tekniklerinin tüm bileşenleri özetliyordu. Biyolojik ve sosyal bir varlık olarak insana etkide bulunmanın yaşam ortamını etkilemekten geçtiğine dair biyopolitik duyarlılık bu talimatname de açık bir biçimde izlenmektedir. Talimatname ile bedenlerin ve nüfusun yaşam ortamının tıbbi bilgisi idari pratiklerin bir parçası haline getiriliyor, çalışma şartları, toplumsal alışkanlıklar, yaşam tarzları, eğitim oranları gibi unsurlar hıfzıssıhhanın bileşenleri olarak tahayyül ediliyordu. Bu açıdan "Topoğrafya-yı Tıbbiye Dair Talimatname", erken Cumhuriyet dönemine hakim olacak hıfzıssıhhanın her bakımdan temelini teşkil ediyordu.

II. Meşrutiyet dönemde merkezileşme açısından şüphesiz en önemli adımlardan biri, sağlık hizmetlerinin 1914'te Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan *Sıhhıye-i Müdüriyet-i Umumiye* tarafından yürütülmesidir. Bu kurum 13 Mayıs 1914'te yayımladığı "Emraz-ı Sariye ve İstilaiye Nizamnamesi"ni ile salgın hastalıklarla mücadeleyi devlet görevi olarak tanımlamıştır.[322] Bu dönemde gerçekleşen bir diğer önemli olay modern yöntemlerle tıbbi bilincin toplumsallaştırılmasına yönelik adımlardan biri olan *Sıhhiye Müzesi*'nin kurulmasıdır. Alanında ilk olan *Sıhhiye Müzesi* "verem, frengi, çiçek gibi hastalıklardan korunmanın yollarını öğretmek; tifüs, sıtma gibi bitten ve sivrisineklerden geçen hastalıklarda bu zararlılarla mücadele biçimlerini bildirmek, yiyecek, içeçek ve giyeceklerle, yatılacak ve oturulacak yerlerin temiz tutulmasını özendirmek için, Batı'daki emsalleri örnek alınarak, renkli tablolarla doğal büyüklükte balmumundan, ibret verici ve yol gösterici modellerle halkı koruyucu sağlık açısından eğitmek amacıyla"[323] 1917 yılında kurulmuştur.

Tıbbi denetimlerin yaygınlaştırılması, yaşam ortamının tıbbileştirilmesi ve tıbbi bilginin toplumsallaşmasıyla birlikte beden ve nüfus politikaları açısından üç kritik alan, deliliğe, cinselliğe ve alkole yönelik tutuma tıbbi söylemin nüfuz etmesidir. Söz konusu olan, bedenin, hastalıklarla mücadele zemininde bu alanlar üzerinden kuşatılması ve

[321] "Topografya-yı Tıbbiye Dair Talimatname", **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, 3611-3614.
[322] YILDIRIM, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", s.1322.
[323] YILDIRIM, a.g.m., s.1322.

normalleştirilmesidir. Modernleşen Türkiye'de normalleştirici tıbbi bilginin beden ve nüfus politikalarına doğrudan ve en etkili bir biçimde girmesi 19. yüzyıldan itibaren hastalık kavramı etrafında inşa edilmiş bu üç alan üzerinden gerçekleşmiştir. Bu bağlamda delilik, frengi ve alkole yönelin tutumun tıbbileştirilmesinin geç Osmanlı döneminden itibaren gerçekleşmeye başladığını söylemek mümkündür.

İslam coğrafyası çalışan tıp tarihçisi Michael W. Dols, Ortaçağ Osmanlı toplumunda deliliğe dair bütünleştirici bir görüşün yokluğu nedeniyle sosyal hoşgörünün güçlü olduğunu belirtir. Dols'a göre kamu sağlığı kurumlarının eksikliği ise Osmanlı toplumunda delilere "muazzam bir özgürlük" sağlamıştır.[324] Deliliğin özgürlük olanakları ile Osmanlı toplumunda delilik tasavvurunda hakim olan romantik, kutsal ve akıllı deli algıları[325] 19. yüzyılda değişmiştir. Osmanlı'nın resmi akıl hastanesi olan *Süleymaniye Bimarhanesi*'ni 1838 yılında ziyaret eden Amerikalı bir hekim Earle, burada iç karartıcı odalarda boyunlara ağır halka ile uzun zincirlere bağlanmış delileri anlatmaktadır.[326] Bu gözlemler, en azından 19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde delilik algısında dönüşümün yaşandığını, deli-mahkûm özneler arasındaki sınırların bulanıklaştığını ve deliler üzerinde şiddetli bir kapatma pratiğinin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Deliliğe bakışta 19. yüzyılın ikinci yarısında başka bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bimarhaneleri ıslah amacıyla Osmanlı idaresi tarafından 1856 tarihinde görevlendirilen Dr. Luigi Mongeri, Bimarhane'deki zincir uygulamasını kaldırmış ve bu nedenle Türklerin Pinel'i[327] olarak adlandırılmıştır.[328] Foucault, delilerin zincirlerini çözen Pinel'in uygulamasıyla delilik algısında önemli bir zihniyet değişimin yaşandığını belirtir. Foucault'ya göre Pinel delilik üzerinde tıbbi otoriteyi tesis ederek deliler üzerindeki karar mekanizmasının kökünden değiştirmiş ve bu dönemden sonra tımarhaneler "ahlaki türdeşleştirme ve toplumsal ihbar aracı haline" gelmiştir.[329] Tıbbi bilgi ve kurumlar deliliği kuşatarak onu bir hastalık olarak inşa etmiş ve deliler, zincirlerden daha sıkı bir idari denetimin merkezine yerleştirilmiştir. Pinel gibi Mongeri de delilere yönelik algının değişmesinde, tımarhanelerin modernize edilmesinde rol aldığı gibi, Osmanlı'da modern psikiyatrinin oluşmasında öncülük

---

[324] Michael W. DOLS, **Mecnun: Ortaçağ İslam Toplumunda Deli**, Çev. Didem Gamze Dinç, Pinhan Yay., İstanbul, 2013, s.594-596

[325] DOLS, a.g.k., s.399-531.

[326] Fatih ARTVİNLİ, **Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2013, s.33.

[327] **Philippe Pinel** (1745–1826): Pinel, Batı'da modern psikiyatrinin oluşmasına öncülük etmiş ve 18. yüzyıl sonunda Fransa'da delilerin zincirlerini çözen hekim olmuştur.

[328] ARTVİNLİ, a.g.k., s.50.

[329] FOUCAULT, **Deliliğin Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 1995, s.702.

etmiş ve delilik üzerindeki tıbbi ve idari otoriteyi tesis ederek önemli bir zihniyet değişimini gerçekleştirmiştir. Bu zihniyet değişimini görmek açısından kritik belge 1876 tarihli "Bimarhanelere Dair Nizamname"dir. Söz konusu Nizamname büyük ölçüde Fransa'da 1838'de delilik üzerindeki tıbbi otorite ve devlet denetimini tesis etmeye yönelik olarak çıkarılan Akıl Hastalarıyla İlgili Kanun'un çevirisidir.[330] "Bimarhanelere Dair Nizamname", devletten ruhsat almadıkça Bimarhane açılmasını yasaklamakta, herhangi bir evde "mecnun zuhur" olduğunda hükümete ihbar edilmesi ve muayene edilmesini ve buralarda delilerin isim, şöhret, sanat, ikametgâh bakımından defterlerinin tutulmasını zorunlu hale getirmektedir. Bir başka madde "cinnete mübtela olan" olan delilerin hapsedilmesinin ancak hükümet tarafından gerçekleştirilebileceğini belirtmekte ve delilerin Bimarhanelere konulma sürecinde ise zabıtalar yetkilendirilmektedir. Nizamname delilerin denetlenmesi ve tedavi sürecine alınması açısından taşradaki mahalli hükümetlere görev vererek devlet otoritesinin gücünü arttırmakta ve delilere dair kayıt tutmayı sistemli hale getirmektedir.[331] Nizamname ile birlikte Bimarhane'ye gönderilecek kişilerin kaydını tutmak amacıyla bir form hazırlanmış bu formda kişiye dair genel bilgiler ile birlikte, ailesinde deli olup olmadığı, sara,sıtma, frengi, ateşli hastalık geçirip geçirmediği sorulmakta ve bu yolla hastalığın organik ve kalıtımsal bir nedene bağlı olup olmadığı tespit edilmek istenmektedir. Nizamname ile birlikte bu bilgi formu birlikte düşünüldüğünde "deliliğin tıbbileştirilmesi"nde ve devlet denetimine girmesinde kritik bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir.[332]

Deliliğin tıbbileştirilmesi gibi cinselliğin tıbbileştirilmesi de 19. yüzyılda ve 20.yüzyılın başlarında toplumsal denetimin, kamu sağlığı anlayışının oluşmasının ve normalleştirilmiş toplumun inşasının bir parçası olarak gelişmiştir. Bu bağlamda frengiyle mücadele modernleşen toplumlarda cinselliğin tıbbileştirilmesinde hayati bir kategoridir. Tarihsel olarak cinsellikle (özellikle de evlilik dışı cinsellikle) kodlanmış olan frengi, kamusal sağlığı ve üremeyi yönetilebilir bir noktada tutma stratejileri, genel anlamda nüfusun biyopolitikası ve beden politikaları için geniş bir kanal açmıştır. Zincirlerin çözülmesi deliliğin tıbbileştirilmesinin tarihsel dönemeci olması gibi frengiyle mücadele de cinselliğin tıbbileştirilmesinin tarihsel dönemecidir.

---

[330] ARTVİNLİ, a.g.k., s.74.
[331] "Bimarhanelere Dair Nizamname", **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, s.3373-3377.
[332] ARTVİNLİ, a.g.k., s.86-87.

Frenginin Osmanlı toplumunda idarenin dikkatini çekecek bir biçimde görülmesi 19.yüzyılın ikinci yarısına rastlamakla birlikte yüzyılın hemen başında da hastalığa yakalanan kişilerin olduğunu biliyoruz.[333] Bu dönemde özellikle savaşlar, göç ve artan yoksulluk sadece frenginin değil kolera, tifo, veba, dizanteri gibi[334] birçok bulaşıcı hastalığın yayılmasına uygun ortam hazırlamıştır. Frenginin İmparatorluk coğrafyasında ilk görüldüğü bölgeler Kastamonu ve Bolu olmuştur. 1865 yılında Osmanlı hekimi Marko Paşa (Marko Apostolidis) Bolu'da frengiyle mücadele edilmesi için rapor hazırlamış[335] ve bu bölgede meseleyle ilgili doktor görevlendirilmiştir.[336] Bu dönemde Kastamonu ve Bolu dışındaki çeşitli bölgelerde de frengiye rastlanmıştır. Örneğin Çıldır[337], İznik[338] , Konya[339], Bursa[340], Adana[341], Erzurum[342] gibi çeşitli illerde frengi hastalığı tespit edilmiş ve buralarda da frenginin önlenmesi için lokal tedbirler alınmıştır. Görüldüğü alanlara baktığımızda frenginin sıhhi coğrafyasının bir bulaşıcı hastalığın genel tablosunu ortaya koyduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısında fuhuşun kamu sağlığına ve genel ahlaka yönelik bir tehdit olarak algılanmaya başlanması[343] tarihsel olarak hâlihazırda zaten cinsellikle ve kadınlarla ilişkilendirilen frenginin, fuhuşun denetimine yönelik idari pratikler içine yerleşmesinin önünü açmıştır. 1869–1870 yıllarında Beyoğlu'nda (Altıncı Daire-i Belediye) fuhuşla mücadele için sağlık komisyonu oluşturulmuş, 1879 yılında genelevlerde çalışanların teftişi ve sağlık kontrollerinin yapılmasını öngören "Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi" çıkarılmıştır.[344] Söz konusu nizamname frengi mücadelesinin fuhuşun denetimi içerisinde konumlandırılması yönünde atılmış ilk önemli adımdır. Bu nizamnameyle genelevlerdeki kadınların muayenesinin yapılması ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla hekim, memur ve belediye çavuşunun görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.[345] Aynı yıl *Altıncı*

---

[333] **BOA**. C.AS. 434-18047, 09.RA.1218. (1803).
[334] YILDIRIM, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", s.1325-1331.
[335] **BOA**. A.MKT. MHM. 327-96, 24.L.1281. (1865)
[336] **BOA**. MVL. 710-65, 28.R.1282. (1865).
[337] **BOA**. MVL. 1036-79, 11.B.1284. (1867).
[338] **BOA**. MVL. 1047-111, 23.B.1284. (1867).
[339] **BOA**. MKT. MHM. 410-3, 12.S.1285. (1868).
[340] **BOA**. İ.DH. 620-43102, 19.C.1287. (1870).
[341] **BOA**. Y.A.RES. 11-14, 03.C.1298. (1881).
[342] **BOA**. Y.A.RES. 11-14, 03.C.1298. (1881).
[343] Müge Telci ÖZBEK, "Son Dönem Osmanlı İstanbulu'nda Yoksul ve Yalnız Kadınların Kontrolü ve Fuhuş (1900–1914)", **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, sayı:15, İstanbul, 2012, s.65.
[344] İnci HOT, **Sıhhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele**, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2001, s.76.
[345] HOT, a.g.k., s.76.

Daire-i Belediye Nisa Hastanesi adıyla "Umumhanelerdeki illetli kızların tedavisi için" bir hastane açılmıştır.[346]

1915 yılında çıkarılan "Emraz-ı Zühreviyyenin Men-i Sirayeti Hakkında Nizamname" ise daha kapsamlı ve ayrıntılı bir nitelik taşımaktadır. Bu nizamnameye göre sıhhiye heyetinin genelevleri denetlemesi, bulaşıcı hastalıklara yakalananların muayeneye yollanması, zührevi hastalıktan dolayı tedavi altına alınan kadınların iyileşmeden taburcu edilemeyeceği hükümleri getirilmiştir. Tam iyileştiğine dair rapor almayan kadınların genelevlere alınması yasaklanmış ve muayeneye gelmeyenlerin zorla muayenehaneye getirilmesi kararlaştırılmıştır.[347] 1915 nizamnamesi genel olarak ahlaki normları geri plana alan, hastalıkların izini sürerek yakalananları başkalarına bulaştırmadan tedavi altına almayı hedefleyen denetleyici bir mevzuattır.[348] Aynı tarihlerde çıkan "Frengi İlletinin Men-i İntişarı Hakkında Talimatname-i Sıhhi", frengilileri hükümet ve belediye tabiplerine bildirilmesini zorunlu kılmaktadır. Talimatname'ye göre evlenmek isteyen frengili hastalar sağlık belgelerini göstermeye mecburdur ve bu belgelerini göstermeyenlerin nikâhları kıyılmayacaktır. Bununla birlikte "fuhşiyyatla me'luf kadınlar zabıta tarafından sıkça teftiş olunarak" deftere kaydedilecek ve "haftada bir ve mümkünse iki kere" muayene edilecektir.[349] Yine II. Meşrutiyet döneminde halkı bilgilendirmek için çıkan "Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi" ise müstakbel nesillerin sağlığını frengi açısından değerlendiren tanımlar içermesi ve frengi ile delilik arasında ilişki kurması açısından diğer nizamname ve talimatnamelerden oldukça farklıdır. Frengiye dair bu bakış erken Cumhuriyet dönemi boyunca da etkisini sürdürecektir. Beyanname'de yer alan söz konusu madde şu şekildedir:

> "Frengililerin çocukları ekseriyetle doğmaz. Düşer veya ölü doğarlar. Berhayat olarak meydana çıkanlar da frengili ve birçok azaları noksan ve alil olur; zaif, kansız, budala, mecnun olurlar. Böylelikle frengiyi alan kimse hem kendinin hem hareminin hayatını zehirlemekle beraber bütün neslini de mahvetmiş olur."[350]

---

[346] HOT, a.g.k., s.76.-77.
[347] Zafer TOPRAK, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", **Tarih ve Toplum**, VII/39, 1987, s.162-164.
[348] TOPRAK, a.g.m., s.168.
[349] "Frengi İlletinin Men-i İntişarı Hakkında Talimatname-i Sıhhi", **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, s.3310-3311.
[350] "Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi", **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, s.3307.

19. yüzyılın sonu ve II. Meşrutiyet dönemi deliliğe ve frengiye dair olduğu gibi alkollü içkilere karşı da nüfus sağlığı açısından duyarlılığın geliştiği bir dönemdir. Geleneksel Osmanlı tıbbında keyif veren maddelere karşı dini temelli olarak hali hazırda belirli bir karşı tutum vardır. "Sarhoşluk ve sadece zevk için alkol tüketimi Müslümanlara yasak"[351] olduğu gibi sağlık açısından da zararlı madde olarak nitelendirilmektedir.[352] 19. yüzyıl *Sıhhatnüma*'sının sağlık öğütlerinde de bu tutum devam etmektedir. *Sıhhatnüma*'ya göre içki her bakımdan sağlığa zararlıdır:

> "Sarhoşluk veren içkilerin tümü zararlıdır. Bunlar önce mideye zarar verdikten sonra, dimağa da zarar verir. Kan basıncı yükselterek kişiyi sersemletir, duyarlılığı azaltır, bedeni uyuşturup keyif verir. Kasları da gevşeterek insanı dengede yürüyemez hale getirir."[353]

Sıhhatnüma'da bu değerlendirmelerle birlikte yüzyılın sonundan itibaren sıkça vurgulanacak bir argümana, içki-delilik özdeşliğine rastlanmaktadır. Burada yer alan "kısaca sarhoşluk için, geçici delilik denilebilir"[354] düşüncesi, içkiyle deliliği büsbütün özdeşleştiren ve alkol kullanan kişiyi bu argüman üzerinden kriminalleştiren bir noktaya ulaşmıştır. Bu tavrın emarelerini içeren ve alkol karşıtlığı denebilecek örgütlü bir tutum II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmıştır. Bu örgütlü tutumun karşılığı olan *Osmanlı Men'i Muskirat Cemiyeti* 1910'da kurulmuş ve cemiyetin kuruluş nizamnamesinde cemiyetin amacı şöyle açıklanmıştır:

> "Osmanlı Men-i Muskirat Cemiyeti'nin maksad-ı hakikisi içki denilen fennen muzır, dinen haram bil cümle müskıratın saf ve pak olan vatanımızda men'i istimaline çalışmak, tehdid-i mazarratına çare bulmaktır."[355]

Nizamnamede, medeni memleketlerde bu tür cemiyetlerin olduğu belirtilmekte ve verem, cinnet, intihar, ani felç gibi facialar ile zindan mahkumu katiller, ümitsiz sefiller, tedavisi mümkün olmayan aliller (kör, sakat, hasta) ve sakatların yüzde doksanının içki kullandığının

---

351 MOSSENSOHN, a.g.k., s.137.
352 ALTINTAŞ, **Osmanlı Sağlık Öğütleri**, s.81.
353 Mustafa HAMİ BEY, a.g.k., s.14.
354 Mustafa HAMİ BEY, a.g.k., s.14.
355 "Osmanlı Men-i Muskirat Cemiyeti Nizamnamesi", **Osmanlı Men-i Muskirat Cemiyeti, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı**, İstanbul, 1326 (1910), s.1.

sıhhi ve adli istatistikler ile ispat edildiği öne sürülmektedir.[356] İçki kullanmayı Allah'ın bahşettiği hayat hakkına ve kadere karşı gelmek olarak değerlendiren *Osmanlı Men-i Müskirat Cemiyeti*, bu yaklaşımını dini bir çevreye gönderme yaparak savunur:

> "Nefsine sui kasd eden bir adam cenabı hakkın en büyük nimeti olan nur-u hayatı söndürmüş, bina-yi ilahiyi yıkmış ve bu ihsanın kader ve kudsiyetini inkar etmiş olur."[357]

Osmanlı Men-i Müskirat Cemiyeti Nizamnamesi içkiyi "saf ve pak bir vatan"da tıbbi, sosyal ve dini açıdan bir sorun kaynağı olarak tarif ediyor ve içki ile yapılacak mücadeleyi tüm Osmanlı ölçeğinde öngörüyordu. Bu anlamda alkol karşıtlığını inanç, sağlık ve milliyetçi öğelerle kompoze edilmiş bir zemine oturtan cemiyetin bu tutumunda örgütsel olarak heterojen bir yapısı olması etkili olmuştur diyebiliriz

Bedenlerin kamu sağlığı pratikleri etrafında normalleştirilmesi, nüfus hareketlerini yönetmeye yönelik bir çabayla iç içeydi. Ahlaki normlar çerçevesinde çoğalan, yaşam tarzı, tutum ve davranışlarını bu normlar içerisinde icra eden bedenler sosyo-politik beklentileri karşılamaya her daim hazırdı. Kamu sağlığı siyaseti ve tıbbi denetim ile normalleşen bedenlerin terbiye edilerek güçlerinin artırılması ise bu siyasi ve toplumsal beklentilerle eklemlenen beden rejiminin bir diğer ağırlık noktasıdır. Bu bağlamda bedenin terbiyesi hem tıbbileştirme ve normalleştirmenin tamamlayıcı bir öğesi hem de yeni bedenin inşasının etkin yöntemi olmuştur.

3.3. Topyekûn Beden Terbiyesi

Bedenin terbiye ile güçlerini artırmaya yönelik disiplinci teknolojiler Batı'da siyasi pratiklerin parçası olarak gelişmiş, okul, hastane, kışla, atölye vb. gibi kurumların içerisine 17. ve 18. yüzyıllarda yerleşmişti.[358] Bu bakımdan Batı'da disiplinci beden teknojileri ile 18. yüzyılın ortalarından itibaren yerleşen nüfusun biyopolitikası arasında küçük de olsa

---

[356] "Osmanlı Men-i Muskirat Cemiyeti Nizamnamesi", **Osmanlı Men-i Muskirat Cemiyeti, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı**, İstanbul, 1326 (1910), s.1.

[357] "Osmanlı Men-i Muskirat Cemiyeti Nizamnamesi", **Osmanlı Men-i Muskirat Cemiyeti, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı**, İstanbul, 1326 (1910), s.2.

[358] FOUCAULT, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s.255-258.

kronolojik bir fark vardı.[359] Osmanlı coğrafyasında ise bu süreçler birbirinin içine geçerek 19. yüzyılda birlikte gelişmiş ve Batı'da olduğu gibi bedenin terbiyesi nüfusun biyopolitikasını kronolojik olarak öncelememiştir.

Geleneksel Osmanlı tıbbında bedenin işleyişindeki dengeyi sağlaması açısından harekete ve geleneksel sporlara (güreş, ata binmek, ok atmak vs.) olumlu bir atfedilmekteydi.[360] 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı toplumunda spor denildiğinde ise akla okçuluk ve güreş gibi geleneksel sporlar gelmekteydi.[361] Yüzyılın ortasında yazılan *Sıhhatnüma*'da hareketle ilgili şu nasihatler yer alıyordu:

> "Yemekten sonra az bir hareket vücuda yararlı ve gereklidir. Hareket etmeyen kişilerde hastalık ortaya çıkması kaçınılmazdır. Allah tüm organlarımızı hareket etsinler diye yaratmıştır. Bu nedenle, özellikle bazı organların hareketi hayatidir. Hareket özellikle kalp, mide ve bağırsaklar için şarttır. Bedensel hareket gibi, organlarımızdan herhangi birinin hareketinin azalması sağlığımızın bozulmasına yol açar, ölümle bile sonuçlanabilir. Örneğin, diz mafsallarını yeterince hareket ettirmeyen bir kişinin o mafsalı bir süre sonra hareket edemez olur. Her mafsalda zardan bir kese vardır. Tanrı kolay hareket edebilelim diye o kesenin içinde sabun köpüğü gibi kaygan bir madde yaratmıştır."[362]

Sıhhatnüma'da hareket konusunda çocuklara özel bir değini vardır ve hareket bedeni güçlendirici ve iyileştirici bir aktivite olarak önerilir: "Aşırıya kaçmadan hareket, zayıf bünyeli çocukları kuvvetlendirir. (…) Çocukların hareket etmeleri yaşamsal derecede önemlidir. Hareket etmeyen çocuklar, güçsüz ve soluk renkli olur. Bu yüzden şehir çocuklarına göre köy çocukları daha güçlü ve sağlıklıdır."[363] Harekete atfedilen bu tıbbi anlamlar genel olarak bedenin işleyişini, dengesini ve sağlığını korumaya yönelikti. Burada hareket siyasi bir anlamdan yoksun olarak sıhhi ve kültürel bir içeriğe sahipti ve *Sıhhatnüma*'da yer alan hareket tasnifleri de bu çerçeveye oturmaktaydı:

---

[359] FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi**, s.102-103.
[360] ALTINTAŞ, **Osmanlı Hekimlerinin Sağlık Kuralları**, s.87-91.
[361] Cem ATABEYOĞLU, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:6, s.1474.
[362] Mustafa HAMİ BEY, a.g.k., s.17-18.
[363] Mustafa HAMİ BEY, a.g.k., s.18.

> "Bedensel hareket iki türlüdür. Birincisi vücudun veya organın kişinin isteğiyle ilgili hareketidir, buna iradeye bağlı hareket denir. Bu tip hareket 9 hareketten oluşur: yürümek, oynamak, koşmak, sıçramak, avlanmak, eğzersiz yapmak (talim yapmak), hoş sesle şarkı söylemek. Diğer hareket ise, insan vücudun kendisinin değil, bir başka cismin üzerine binerek o cismin hareketi ile hareketlenmesidir. Bunlara irade dışı hareket denir. Arabaya binmek, ata binmek, kayığa binmek."[364]

Burada harekete atfedilen önem, bedenin bütün özellikleriyle terbiye edecek bir hareket sanatından uzaktadır ve bedenin terbiyesini siyasi ya da toplumsal hedeflere göre değil mevcut sağlığını muhafaza etmeye yönelik bir pratik olarak değerlendirmektedir. Mustafa Hami Bey'in 1859'da tercüme ettiği *Risale-i Riyazat-i Bedeniye-i Tıbbiye* başlıklı eser ise jimnastiği Osmanlı kamuoyuyla tanıştırarak hareketin modern usullerine kapı aralamıştır Bu eserde jimnastiğin tıbbi ve beden sağlığı açısından faydaları çizimler eşliğinde anlatılmakta ve toplumsal önemi vurgulanmaktadır.[365]

1860'larda itibaren modern jimnastiğin eğitim sistemine yerleştiğini görüyoruz. 1864'de Mekteb-i Harbiye'de jimnastik eğitimleri başlamıştır.[366] 1868'de Mekteb-i Sultani'nin (Galatarasay Lisesi) açılmasıyla modern jimnastik, eğitimin yerleşik bir parçası haline gelmeye doğru ilerlemiş[367] ve bu okula jimnastik salonu ve deposu yaptırılmıştır.[368] Bununla birlikte 1873'te okullarda jimnastik talimi için kullanılmak üzere telifi ödenerek *Cimnastik Talimatnamesi* başlıklı eserin devlet tarafından satın alındığını görüyoruz.[369] Fransızcadan Mustafa Hami Bey tarafından tercüme edilen eserde askeri talim ve jimnastik yöntemleri anlatılmaktadır.[370] Bu tarihlerden itibaren savaşların da etkisiyle militarist kaygılar giderek artmış, 1880'ler ve 1890'larda jimnastiğin kamu sağlığı ve sağlıklı nesil yaratmak açısından önemli olduğunu belirten metinler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1889'da yazdığı bir yazısında Ahmet Mithat, jimnastikteki amacın "kamu sağlığına yönelik" bir amaç olduğunu belirtmiş, Osmanlı'da jimnastiğin öncülerinden olan Ali Faik Bey de 1890'da yazdığı

---

[364] Mustafa HAMİ BEY, a.g.k., s.18.
[365] SCHREBBER, **Risale-i Riyazat-i Bedeniye-i Tıbbiye**, müt. Mustafa Hami Paşa, İstanbul, 1276 (1859).
[366] **BOA**. 316-74. 03/C /1281 (4 Ekim 1864).
[367] Veli Onur ÇELİK-Nefise BULGU, "Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:24, 2010, s.141.
[368] **BOA**. 22-140, 08/Za/1291 (9 aralık 1874).
[369] **BOA**. 14-113, 07/L/1290 (28 Kasım 1873).
[370] **Cimnastik Talimnamesi**, Müt. Mustafa Hami Paşa, Mekteb-i Harbiye Matabaası, 1283 (1867).

Jimnastik Yahud Riyazet-i Bedeniye başlıklı kitabında jimnastiğin akli gelişime, zekayı güçlendirmeye, bedeni bozukluklardan ve hastalıklardan korunmaya yaradığını anlatmıştır.[371]

Beden ve kamu sağlığına yönelik vurgularla birlikte, askeri mektepte ve askeri talimin unsuru olarak başlamasından da anlaşılacağı üzere jimnastik, ağırlıklı olarak çocukları ve gençleri askerliğe hazırlayan bir talim olarak görülmüş ve bu düşünce özellikle II. Meşrutiyet döneminde zirve noktasına ulaşmıştır. Askeri yenilgiler militarist bir beden politikasına önem verilmesine kaynaklık etmiştir. 19. yüzyıl ve II. Meşrutiyet dönemi boyunca orduyu modernize etmek için Batı'lı otoritelerden çeşitli biçimlerde destek alındığını düşündüğümüzde, Osmanlı'da askeri gücü tanzim etmek için bedenlerin terbiye ile disipline edilmesi gerektiğine dair bir anlayışın yerleşmesini Batı'nın merkezileşen devletlerinde gelişen "topyekûn savaş" fikri ile birlikte ele almak gerekmektedir.

Napolyon Savaşları (1799–1815), sadece belirli sayıda birliklerin değil bir ulusu oluşturan tüm yurttaşların katılacağı ya da savaş için hazır bulunacağı bir "topyekun savaş" fikrini doğurmuş ve bu dönemden itibaren "asker millet" anlayışı ulus devletlere hakim olmuştur. Bu anlayışın özellikle 19. yüzyılından sonunda itibaren Osmanlı aydınları ve Osmanlı Devleti üzerinde de yerleşmeye başladığını görüyoruz. II. Meşrutiyet Dönemi (1908–1918) "asker millet" söyleminin ciddi bir yükselişe geçtiği, Balkan Savaşları (1912-1913) ve I. Dünya Savaşı'nın da (1914-1918) etkisiyle militarizmin yükseldiği bir sürece karşılık gelir. II. Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı ordusunu modernleştirmek amacıyla İstanbul'a gelen ve burada üst düzey görevler alan Alman General Comlar von der Goltz'un (Goltz Paşa) topyekûn savaş fikrini ayrıntılı olarak anlattığı 1883 tarihli *Silahlanmış Millet* (Das Volk In Waffen) kitabı, 1887'de İngilizceye, 1889 yılında da Mehmed Tahir tarafından *Millet-i Müselleha Asrımızın Usul ve Ahval-i Askeriyesi* başlığıyla Osmanlıcaya çevrilmiş ve hem Avrupa'da hem de Osmanlı toplumunda büyük yankı uyandırmıştır. Goltz Paşa bu kitabında "günümüzde savaş büsbütün ulusların bir işi haline gelmiştir"[372] sözleriyle savaşların kazanılması için milletin tüm unsurlarıyla bir ordu gibi savaşa hazırlanması gerektiğini belirtir. Goltz Paşa'nın kitabı II. Meşrutiyet döneminde iktidarda bulunan ve Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının da kökenleri olan İttihat ve Terakki kadroları üzerinde büyük etki yaratmıştır. Örgütün önde gelenlerinden Ahmet Rıza, Goltz Paşa'nın eserinin

[371] Sanem Yamak ATEŞ, **Asker Evlatlar Yetiştirmek**, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s.104-107.
[372] Baron Von Der GOLTZ, **The Nation In Arms**, Trans. Ashworth, Philip A., 1887, s.viii-xi. Mehmed Tahir'in çevirisi için ayrıca bkz. Mirliva Von Der GOLTZ PAŞA, **Millet-i Müselleha: Asrımızın Usûl ve Ahvâl-i Askeriyesi**, 1889, s.15.

etkisiyle 1906'da *Asker*[373] başlıklı bir metin yazmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Goltz Paşa özellikle askeri talimlerin ve militarist bir beden terbiyesinin eğitim müfredatına girmesinde etkili olmuştur. Goltz Paşa yalnızca Osmanlı ordusunun modernleşmesi[374] üzerinde değil erken Cumhuriyet'in beden terbiyesi pratiklerinde ve "asker millet" söyleminin inşasında oldukça etkili olmuştur.[375]

Askeri talimlerin okullardaki eğitimle iç içe geçmesinde beden terbiyesi derslerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Erken cumhuriyet döneminde de sık sık karşımıza çıkacak bir figür olan olan Selim Sırrı[376], 1908 yılında bir *Terbiye-i Bedeniye Mektebi*'nin[377] açılmasını sağlamış, 1909 yılında İsveç'e gönderilerek burada spor alanında eğitim görüp yurda geri döndükten sonra Maarif Okulları Genel Müfettişliği'ne atanmıştır. Selim Sırrı'nın yaygınlaştırmaya çalıştığı beden terbiyesi programının esası jimnastiktir. İsveç'e bu konuda kendini geliştirmek için giden Sırrı, bu dönemde kaleme aldığı bir yazısında gençlere "her şeyden evvel vücudlarınızı takviye etmeği düşününüz. Jimnastik yapınız, top oynayınız, ne yaparsanız yapınız bütün manasıyla sportmen olmağa çalışınız" sözleriyle jimnastiği nasihat etmiş ve ardından bu öğüdünü bir İngiliz generalden yaptığı alıntıyla militarist bir çerçeveye oturtmuştur: "Biz muharebede galibiyeti kriket ve futbol meydanlarında öğrendik."[378] Bu yaklaşıma göre jimnastik ve spor askerliğe hazırlık yöntemidir ve okullardaki beden terbiyesi dersleri potansiyel askerler yetiştirmek amacıyla tanzim edilmiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde etkili olacak İsveç jimnastiği anlayışını tanıtmaya yönelik eserler II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıksa da[379], bu dönemde özellikle savaşların etkisiyle "beden terbiyesi" ağırlıklı olarak militarist bir siyasetin parçası olarak tahayyül edildi. Özellikle Balkan Savaşları'nda (1912–1913) alınan yenilgi, büyük toprak kayıpları ve

---

373 Ahmet RIZA, "Asker", **Ahmet Rıza Bey ve Vazife ve Mesuliyet Eserleri**, Haz. Mustafa Gündüz, 2011.
374 Bu konuda bkz. Zeynep GÜLER, **Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde Von Der Goltz Paşa'nın Rolü**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
375 Hasan ÜNDER, "30'ların Ders Kitaplarından ve Kemalizm'in Kaynaklarından Biri: Millet-i Müsellaha ve Medeni Bilgiler, **Tarih ve Toplum**, cilt:32, sayı:192, 1999. Goltz Paşa'nın eserinin kısaltılmış bir versiyonunun 1970 tarihinde Harp Akademisi Komutanlığı tarafından basıldığını görüyoruz. Bkz. Colmor von der GOLTZ, **Millet-i Müsellaha**, Harp Akademisi Komutanlığı, 1970.
376 **Selim Sırrı Tarcan (1874–1957)**: Türkiye'de İsveç jimnastiğinin tanınmasında, beden terbiyesinin yaygınlaştırılmasında ve Türkiye eğitim sistemine yerleşmesinde öncü olmuştur. Milletvekilliğinin yanı sıra, Beden Terbiyesi Başmüfettişliği ve Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Başkanlığı yapmıştır. Çoğu beden terbiyesi alanında olmak üzere çok sayıda eseri bulunmaktadır.
377 Selim Sırrı TARCAN, **Hatıralarım**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946, s.43.
378 Selim Sırrı'dan aktaran Sanem Yamak ATEŞ, a.g.k., s.155.
379 Selim Sırrı'nın İsveç jimnastiği üzerine önemli kitapları bu dönemde yayımlanmıştı. Bkz. Selim SIRRI, **İsveç Usülünde Jimnastik Terbiye-i Bedeniye**, İstanbul, 1326 (1910); **Terbiye-i Bedeniyye: İsveç Usülü ve Mektep Oyunları**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul, 1331 (1915).

buna bağlı olarak yaşanan nüfus azalması bedenin politikasının iyiden iyiye sosyal darwinist[380] ve militarist bir zemine yerleşmesine etkili olmuştur. Bu dönemde açılan birçok paramiliter gençlik örgütü, jimnastik aracılığıyla gençlerin savaşa hazır bir eğitimden geçirilmesinde aktif rol üstlenmişlerdir.[381] Devlet ve millet olarak hayatta kalmak için askeri başarı,[382] askeri başarı için sağlıklı nüfus ve zinde bedenler, zinde bedenler için etkin bir beden terbiyesi ve etkin bir beden terbiyesi için de jimnastiğin gerekliliği, II. Meşrutiyet dönemine hakim olan beden terbiyesini belirleyen çerçeveyi oluşturmuştur. Beden terbiyesi hem asker yetiştirmenin ve topyekün savaşa hazırlanmanın, hem de nüfusu sağlıklı hale getirmenin yöntemi olarak görülmektedir. 1913 tarihli ilköğretim programına "hıfzıssıhha", "terbiye-i bedeniye" ve "mektep oyunları" ile erkek çocuklar için "talim-i askeri" dersinin girmesi bu bağlamda anlaşılabilir.[383] Bununla birlikte özellikle sosyal darwinizmin etkisiyle beden terbiyesi ve ırk ıslahını savunmaya yönelik düşünceler arasındaki sınırların bulanıklaşmaya başladığını görüyoruz. Örneğin Osmanlı'nın önde gelen eğitimcilerinden Edhem Nejat Bey Osmanlı okullarında beden terbiyesine ve jimnastiğe yeterince önem verilmediğinden ötürü "hasta, sağlıksız" bir millete dönüştüklerini ifade ederek milleti biyolojik bir yapı olarak ele alır.[384] Milletçe sağlıklı olmak ve hayatta kalmak için yalnızca mevcut vatandaşları değil müstakbel nesilleri de siyasi planların içine dahil etmek gerektiğini savunan düşüncelerin ortaya çıkması, sosyal darwinizmin beden terbiyesine yönelen ilgiyle iç içe geçtiği hatlarda ortaya çıkmıştır.

3.4. Pronatalist Politikalar ve Islah-ı Irk

Modern siyasal bedenin inşası, müstakbel nesilleri de tıbbileştirme pratiklerinin içine alan geniş bir nüfus projeksiyonuna yaslanır ve 19. yüzyılda yükselen pronatalist[385] politikalar, yaşam üzerindeki iktidar bir parçası olarak gelişen bu projeksiyonun içerisinde somut bir anlam kazanmıştır. Doğumu artırma ve olası doğumların sonuçlarını mümkün

---

[380] Sosyal darwinizm, toplumsal anlamda "tür" üyelerinin yaşama mücadelesinden güçlü olanların ayakta kalacağı, diğerlerinin ise yok olacağı varsayımından hareket eder. Sosyal darwinizmin II. Meşrutiyet aydınları üzerindeki etkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Atila DOĞAN, **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, Küre Yay., İstanbul, 2012, s.177-207.

[381] ATEŞ, a.g.k., s.215-527.

[382] Militarizasyonu çocuklar üzerinden anlatan bir çalışma için bkz. Güven Gürkan ÖZTAN, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2011, s.45-59.

[383] ATEŞ, a.g.k., s.137.

[384] Edhem Nejat Bey'den aktaran ATEŞ, a.g.k., s.134.

[385] **Pronatalizm**: Doğumların artırılması gerektiğini savunan görüş.

olduğunca rasyonalize etme gayreti, geç Osmanlı döneminde pronatalist bir politika olarak kürtaj karşıtlığının ortaya çıkmasında ve ıslah-ı ırk tartışmalarının başlamasında karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan kürtaj karşıtlığı ve ıslah-ı ırk düşüncesi, Türkiye toplumunun biyomodernlik eşiğinin bir parçası olarak düşünülmelidir.

Osmanlı toplumunda 19. yüzyılın ilk yarısında kürtaj (ıskat-ı cenin) yasak olmasa da 1838'den itibaren kürtajı engellemeye yönelik sistematik adımlar atılmaya başlanmıştır.[386] Bu tarihte nüfusu artırma hedefi gerekçe gösterilerek kürtajın yasaklanması yönünde vilayetlere emir gönderildiğini görüyoruz.[387] 1839 tarihli bir belgede de kürtaj, nüfus azalmasının nedeni olarak nitelendirilmektedir.[388] Aynı tarihte kürtaj yapanların ve bu konuda ilaç verenlerin cezalandırılması gerektiğini belirten yazışmalara rastlıyoruz.[389] Gerçekten de kürtajı engellemeye yönelik ilk sistematik çabalar, öncelikle kürtajı gerçekleştirmek için kullanılan ilaçlar üzerindeki denetimi sağlamaya yönelik olarak ortaya çıkmıştı. İlaçların denetlenmesine dair bu mesele, 1852'de çıkarılan "Nizamname-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye" ile yasalaştırılmıştır. Bu nizamnameyle eczane açmada diploma zorunluluğu getirilmiş, eczanelerin denetlenmesi sistematik hale getirilmiş ve ilaçların satışı ve temini üzerindeki idari denetimler artırılmıştır. Böylelikle tüm ilaçlar için geçerli olan bu düzenleme ile kürtaj için kullanılan ilaçların denetimini de tesis edilmiş oluyordu.

Kürtajın ceza hukukuna girmesi ise 1858'de gerçekleşmektedir. Bu tarihte çıkarılan *Ceza Kanunu* kürtaj yapanı değil kürtajı gerçekleştiren kişilere ceza getirmektedir. Bu bağlamda 192. ve 193. maddeler kasten kürtaj yaptıran kişi, hekim, eczacı ve cerrahlara kürek ve hapis cezaları öngörmektedir:

> "Madde 192- Bir kimse darp yahut sair güne bir fiil ile bir hamile hatunun ıskat-ı cenin eylemesine sebep olur ise, diyet-i şeriyesi istifa olunduktan sonra, eğer bu teaddisi an kasdin olmuş ise muvakkaten küreğe konulur.
> Madde 193- Bir hamile hatunun gerek rızası olsun ve gerek rızası olmasın, ıskat-ı cenin ettirmek için ilaç içirip yahut esbab ve vesailini tarif edip de eseriyle çocuğu düşürülür ise, buna sebep olan kimse altı aydan iki seneye

[386] Tuba DEMİRCİ-Selçuk Akşin SOMEL, "Woman's Bodies, Demograpy and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Otoman Empire of the Nineteenth Century", **Journal of the History of Sexuality**, vol: 17, no:3, 2008, s.400.
[387] **BOA**. C.DH. 242-12099, 29/N/1254 (16 Aralık 1838).
[388] **BOA**. C.SH. 7-306, 25/L/1254 (11 Ocak 1839).
[389] **BOA**. C.ADL. 97-5849, 27/L/1254 (13 Ocak 1839).

> kadar hapis olunur. Ve eğer buna sebep olan tabip ve cerrah ve eczacı ise muvakkaten küreğe konulur."[390]

1859'da *Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'*nin Osmanlı idaresine kürtaj hakkında sunduğu takrirde kürtaj, Osmanlı nüfusunun azalmasının en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmekte ve yaygın olduğu belirtilmektedir. Söz konusu takrirde kürtajı önlemeye yönelik politikalar önerilmektedir.[391] Bununla birlikte terk edilen çocukların bakılmasına yönelik kurumların oluşturulması önerisi, yediden fazla çocuğu olanlara maaş bağlanması ve kız çocuklarının terbiye ve ahlaklarına özen gösterilmesine ("etfal-i nisanın terbiyelerine ve ahlaklarına dikkat ve itina olunması"[392]) yönelik tavsiyeler de takrirde dikkat çeken noktalardır.[393]

Osmanlı toplumunda doğumlar ciddi oranda ebeler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Ebelerin neden olduğu ölü doğumları engellemeye yönelik yasal adım 1861'de gerçekleştirildi. Bu tarihte çıkarılan "Memalik-i Mahrusa-i Şahanede Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname"nin sekizinci maddesi doğrudan ana rahmindeki çocuğun sağlığını korumaya yönelik bir tedbiri içermekte ve ebelerin ana rahmindeki çocuğun hayatını riske atacak hareketlerine yasaklama getirilmektedir:

> "Kabile (*ebe*, y.n.) kadınlar mengene ve diğer ebelik aletlerinden birini kullanması ve rahm-i maderde çocuğu çevirmesi ve delice denilen mahmuzlu çavdar gibi kaviyü't-tesir edviye isti'mal ve tertib eylemesi herhalde memnudur."[394]

1870'lerde ise kürtaj konusunun aydınlar tarafından nüfus meselesi etrafında tartışılan konulardan biri olduğunu görüyoruz. Basiretçi Ali, 1872 tarihli *Şehir Mektubu* yazısında nüfus artışını bir milletin geleceğinin güvencesi olarak değerlendirmekte ve kürtaj meselesini nüfus sorunu çerçevesinde tartışmaktadır.[395] Namık Kemal de aynı tarihlerde *Iskat-ı Cenin* başlıklı bir metin yazarak kürtaj tartışmasına dahil olmuştur. Kürtaj yapanları önce dini

---

[390] Ahmet AKGÜNDÜZ, **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır, 1986, s.864.
[391] Gülhan BALSOY, "Osmanlı Toplumunda Kürtajın Yasaklanması", **Toplumsal Tarih**, Sayı:223, 2012, s.24.
[392] BALSOY, a.g.m., s.25.
[393] BALSOY, a.g.m., s.25.
[394] "Memalik-i Mahrusa-i Şahanede Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname", **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, s.3054.
[395] DEMİRCİ- SOMEL, a.g.m., s.411.

bakımdan eleştiren yazar (Bu yazıda Namık Kemal kürtaj yapan kadınlar için "*ne Allah'tan korkuyor ne de Peygamber'den haya ediyor*" demektedir) bu konuda hükümetin şiddetli kanunlar çıkardığını fakat bu kanunların bir işe yaramadığından belirtir.[396] Namık Kemal, *Nüfus* yazısında konuya yer verir ve kürtajı nüfusu azaltan faktörlerden sayar.[397] Yazar, "vahşet", "cellâtlık" kavramları ile kürtaj yapanları sert bir dille eleştirir:

> "Çocuk düşürmek memalik-i Osmaniyenin en ziyade yürekler dayanmayacak facialarından biridir. Hatta bir zamanlar bu vahşet-i meluneyi icra için "kanlı ebe" namında mezun celladlar var idi. Acaba bir insan iki dakikalık safası için hasıl ettiği bir masumun daha dünyasını görmeden, daha validesinin memesini emmeden hayatına nasıl yürekle kast eder?"[398]

Ceza Kanunu'nda suç olarak tanımlanmasından itibaren kürtajla ilgili cezaların tatbik edildiğini[399] ve yüzyılın son çeyreğinde merkezi tedbir alma gayretlerinin arttığını görüyoruz. 1890'da kürtajın "dinen ve aklen" doğru olmadığına dair bir beyanname[400] hazırlanmış ve bu beyannamenin ardından cezai uygulamalarda artış olmuştur.[401] Bu dönemde, özellikle 1880'lerden itibaren, kürtaj karşıtı tutum da yükselmeye devam etmiştir. 1889'da Sabah gazetesinde çıkan *Iskat-ı Cenin* başlıklı bir yazıda kürtaj, nüfus sorunu ve ceza hukuku başlıkları altında ele alınmaktadır:

> "Bu sebep (iskat-i cenin) tenakus-u nüfusun belki en müessiri değildir, lakin en müdhişidir. İskat-i cenin bir tedbirsizlik, hata, kabahat değildir…dehşetli bir cinayettir. (…) kanun-u cezada iskatı-i cenine dair bir madde olup … o da 193. maddedir…"[402]

1880'lerden itibaren kürtaj konusundaki hassasiyete evliliğe dair tıbbi bir duyarlılığın eşlik ettiğini görüyoruz. Bu dönemde evlilik ve sağlık ilişkisine dair eserler yazan hekimlerin

---

396 Namık KEMAL, "Iskat-ı Cenin", **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Bütün Makaleleri 1**, Haz.. İsmail Kara-Nergiz Yılmaz Aydoğdu, Dergâh Yay. İstanbul, 2005, s.542-543.
397 Namık KEMAL, "Nüfus", **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Bütün Makaleleri 1, s**.75.
398 Namık KEMAL, a.g.m., **s**.78.
399 **BOA**. A.MKT.MHM., 300-48, 08 Z 1280 (7 Mayıs 1864)
400 **BOA**. MV. 60-35, 05 CA 1308 (17 Aralık 1890).
401 **BOA**. DH.MKT., 1501-31, 05 Ş 1305 (17 Nisan 1888); **BOA**. İ.DH., 1185-92723, 12 Za 1307 (30 Haziran 1890); **BOA**. İ.DH., 1214-95051, 10 C 1308 (21 Ocak 1891); **BOA**. İ.DH., 1244-97491, 10 S 1309 (15 Eylül 1891).
402 Alan DUBEN-Cem BEHAR, **İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940**, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s.195-196.

(birçoğuyla erken Cumhuriyet dönemi boyunca da karşılaşacağız) söylemlerinde evlilik kurumu baştan sona tıbbi bir alan olarak ele alınmakta ve evliliklerin tıbbi bilginin rehberliğinde gerçekleştirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu alanda öncü çalışmalardan olan Besim Ömer'in[403] *Sıhhatnüma-yı İzdivaç* (1886), *Sıhhatnüma-yı Aile* (1887), *Tenasül* (1891), *Ukm ü Ananet* (1889), Şükrü Kamil'in *Hıfzıssıhhat-ı İzdivaç* (1893), Hüseyin Remzi'nin *Sağdıç Rehber-i İzdivaç* (1899), Ahmet Said'in *Hıfz-i Sıhhat İzdivaç ve Tenasül* (1891) gibi eserler bu dönemde yazılmıştır. Üreme sistemleri, sağlıklı cinsellik ve doğum, ideal evlenme yaşı, doğru eş seçimi, evlilik ve ailede hijyenin önemi, kısırlık, doğurganlığın önemi, annelik gibi konuların ele alındığı bu eserler, evliliğin tıbbileştirilmesinde önemli bir bilgi birikimi ve duyarlılık oluştuğunu gösterirler.

Geç Osmanlı döneminde müstakbel nesillerin niceliğini güvence altına almaya yönelik biyopolitik strateji kürtaj karşıtlığını beslemişken, aynı nesillerin niteliğini yönelik kaygıları da ıslah-ı ırk tartışmaları motive etmiştir. Bu yöndeki tartışmalar sosyal darwinizmin etkisiyle 19. yüzyıl sonunda ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde yaygınlaşmıştır.[404] Hayat mücadelesinden güçlü olanın galip ayrılacağı ve bu gücünde ırkın saflığının ve bedenin sağlığının korunması ve iyileştirilmesiyle (öjeni) mümkün olacağına dair inanç, çökmekte olan devleti kurtarma politikalarının geliştirilmesinde devlet yöneticileri tarafından savunulan bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Herbert Spencer'in "sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" ilkesinin[405] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yöneticileri tarafından, milli bir fikir olarak yaygınlaştırılmaya çalışılması bu döneme tekabül eder.

Irkın ve milletin hastalanabilen, zayıflayabilen, yok olabilen ve güçlenebilen bir biyolojik mekanizma olduğunu savunanlara göre hayat mücadelesinden galip gelmenin başlıca yolu ırkı güçlendirmekten geçmekteydi. Doktor Burhanettin Bey 1911 yılında yazdığı *Za'if Irk* makalesinde, ırk zayıfladıkça çalışmayanların çalışanların yerini alacağını iddia etmekte ve bunu "milli bir tehlike" olarak görmektedir:

> "Milletler, memleketler hayali birer heyula değildir. Memlekete arz-ı iftikat eder. Millet de sağlam metin adamlardan mürekkep olursa iş görebilir aksi

[403] **Besim Ömer Akalın (1862-1940):** Türkiye tıp tarihinde doğum, anne ve çocuk sağlığı alanının öncülerindendir. Püerikültür, doğum tarihi, ebelik ve hıfzıssıhha gibi alanlarda çok sayıda eser vermiş olan Akalın, rektörlük ve milletvekilliği gibi çok sayıda idari ve siyasi görevlerde bulunmuştur.
[404] DOĞAN, a.g.k., s.177-184.
[405] Murtaza KORLAELÇİ, "Pozitivist Düşüncenin İthali", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce:Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,** İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.21.

halde göremez. Göremeyince memleketin beklediği hidmet de ifa edilmemiş olur, terakki edemez. Daha büyük bir tehlike vardır ki o da asr-ı hazırın tevlid eylediği bir kaide, cellad bir kaideden geliyor. O kaide: mücadele-i hayatta çalışanların çalışmayanların yerini almasıdır. Çürük efraddan mürekkep hey'etler çürük olur, çürük ise sağlam kadar çalışamaz. O halde yerini çalışana bırakır. Bu bir tehlikedir. Menşei de za'if ırkdır. Ondan dolayı bu za'ifi, milli bir tehlike telakki ediyorum. Yalnız tehlikeyi görmek elbette kafi değil, onu def' çalışmak gerekir. Bu hastalıkları az çok geçirmiş milletlerin çare-i tedavileri bizin için lazım – el takib birere eser olabilir."[406]

Benzer bir yaklaşımı Botanikçi ve Felsefeci Subhi Edhem'in *Darvinizm* (1909) ve Doktor Edhem Necdet'in *Tekâmül ve Kanunları* (1913) eserlerinde görürüz. Subhi Edhem'e göre "ıstıfa (*ayıklanma*, y.n.) pek haşindir" ve "yaşamağa gayr-i layık olanları o idam eder."[407] Zayıf ırkların eleneceğini ve yaşam hakkının güçlülerde olduğunu savunan Subhi Edhem gibi Edhem Necdet de benzer ifadeler kullanır. Necdet'e göre güçlüler, bir savaş ortamı olan tabiat içerisinde mükemmel silahlarla donanmış savaşçılardır:

"Hakk-ı hayat kavilerindir (*güçlülerindir*, y.n.). Zayıflar ölmeye mahkûmdur. Evet, hayat ebedi bir harptir, tabiat vasi bir muharabe meydanıdır. Orada yaşayan bütün mahlukat en mükemmel ve en son sistem silahlarla mücehhez muhariplerdir. Kaviler, en mükemmel silahlarla mücehhez olanlar hakk-ı hayat sahibidir."[408]

Edhem Necdet, eserinde, öjenistlerin ırkın tekâmülü (*evrimi, ilerlemesi, olgunlaşması,* y.n.) açısından temel önem atfettiği verasete ayrı bir başlık ayırır. Yazara göre "tekâmülde en büyük rol oynayan amil (*etken*, y.n.) verasettir"[409] ve eğer kazanılmış nitelikler "nesilden nesile intikal etmeseydi" tekâmül mümkün olamazdı.[410] Edhem Necdet'e göre iki türlü veraset vardır: Maddi ve manevi veraset. Maddi veraset kişilerin ecdatlarından aktarılan burun, kulak biçimi gibi bedensel özelliklerdir. Manevi veraset ise sıhhat ve hastalıkların,

---

[406] Aktaran Sanem Yamak ATEŞ, a.g.k., s.161.
[407] Subhi EDHEM, **Darvinizm**, Beynelmilel Ticaret Matbaası, Manastır, 1327 (1909), s.127
[408] Edhem NECDET, **Tekâmül ve Kanunları**, Kütüphane-i İçtihad, 1329 (1913), s.5.
[409] Edhem NECDET, a.g.k., s.75.
[410] Edhem NECDET, a.g.k., s.75.

mizaç, huyların, alışkanlıkların, yetenek ve şahsiyetlerin sonraki kuşaklara intikal etmesidir.[411]

Nüfusun sorunsallaştırılması, kamu sağlığı siyaseti, hastalıklar üzerinden tıbbi ve toplumsal normativitenin inşası, beden terbiyesi ve pronatalist politikalar gibi biyopolitik stratejilerle birlikte bedenlerin sağlığına yönelik politik ilgiye veraset analizlerinin dahil olması, normalleştirilmiş bir toplumun inşasında önemli bir kırılmayı temsil eder. Tıbbi normativite üzerinde yükselen beden ve nüfus politikalarının atıl bedenleri, mahkûm oldukları soyağacının kaçınılmaz ürünleri olarak nitelendirilir. Bu yaklaşıma göre müstakbel nesilleri ıslah etmek tam da atıl bedenleri üreten soyağaçlarında gerçekleştirilecek kesintilerle mümkün hale gelebilir. Bu durum aynı zamanda "homo medicus"un[412] siyasi, hukuki ve ahlaki otorite olarak yükselişininin zirve noktasıdır. Islah-ı ırk meselesini de düşündüğümüzde geç Osmanlı dönemi, kalabalık ve sağlıklı nüfus, sağlıklı işgücü ("amelenin sıhhati temini") ve güçlü askerler yaratmaya yönelik temel kaygılar ile müstakbel nesilleri siyasi hesapların bir parçası olarak sorunsallaştıran söylemleri farklı düzeylerde Cumhuriyet'in zihniyet iklimine devretmiştir diyebiliriz. Hıfzıssıhha ve terbiye gibi öjeninin de modernleşen Türkiye'de beden rejimin temel bir bileşeni olması, bu tarihsel süreklilik içerisinde anlam kazanmaktadır. Bununla birlikte "homo medicus"un siyasi, hukuki ve ahlaki otorite olarak yükselişininin temellerinin oluşması, biyolojik olana, bedenlere ve nüfusa dair bilginin giderek daha fazla tıbbi söylem ile donatılması ve bu söylemin devlet kurumlarında koordine edilerek toplum politikalarına dönüşmesi yine modernleşmenin tarihsel sürecine bütünsel olarak bakmayı gerektiren hatlardır. Bu bağlamda Türkiye'de nüfusun ve bedenlerin "devlet tarafından yapılan biyo-düzenlemenin"[413] nesnesine dönüşmesi, biyo-iktidar, beden politikaları ve devletin çakışması, 19. yüzyıl Osmanlı'sından erken Cumhuriyet dönemine uzanan süreci beden özelinde örgütleyen zemini oluşturur.

---

[411] Edhem NECDET, a.g.k., s.76.
[412] FOUCAULT, **Deliliğin Tarihi**, s.714-715.
[413] FOUCAULT, a.g.k., s.256.

4. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE’SİNDE BEDEN VE NÜFUS POLİTİKALARI

Erken Cumhuriyet döneminde beden ve nüfus politikaları, geç Osmanlı döneminde başlayan tıbbileştirme süreci ile genel bir süreklilik arzeder. Yaşam ortamının, bedenlerin ve nüfusun tıbbi bilgi sorunsallaştırılması bu dönemde giderek güçlenen bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde ulus devletin inşası ve merkezileşme, tıbbi bilginin devletle bütünleşmesini ve tıbbi pratiklerin daha koordineli bir biçimde yaygınlaştırılmasının önünü açmıştır. Kalabalık ve sağlıklı nüfus, güçlü ordu ve üretken iş gücü yaratma stratejileri erken Cumhuriyet dönemi beden ve nüfus politikalarını motive eden ilkeleri oluşturmuş. Bu ilkeler sürekli bir biçimde tıbbileştirme ve normalleştirme söylemiyle donatılmış, meşrulaştırılmış ve uygulanmıştır. Bu dönemde beden ve nüfus politikalarını kavranabileceği üç dispozitif olan hıfzıssıhha, terbiye ve öjeniyi besleyen de bu hatlar olmuş, bedenin ve nüfusun bilgisinin nasıl sorunsallaştırılacağını da bu çerçeve belirlemiştir. Kalabalık nüfus ve sağlıklı bedenler, siyasi, askeri ve iktisadi gücün bir ölçüsü olarak tasavvur edilmiş, bedenin ve nüfusun bilgisi ile yaşam hareketlerini düzenlemeye yönelik müdahaleler bu kaygıları yansıtmıştır.

4.1. HIFZISSIHHA: KAMUSAL HİJYEN VE SAĞLIKLI BEDENLER

Modernleşen Türkiye’de beden ve nüfus politikalarının üç dispozifinden biri olan hıfzıssıhha, ortam üzerinde etki eden, yaşam ortamının bileşenlerin tıbbileştiren biyopolitik bir stratejiyi ifade eder. Kamunun, nüfusun ve bedenlerin sağlık rehberi olarak, öncelikle insanın canlı varlık olarak edilgen bir parçası olduğu ortam öğelerini (sular, hava, iklim, atıklar, mekanlar) tıbbi bilginin analiz edilebilir bir nesnesi olarak ele alır. Bu öğelere yönelik bilgi, yaşamı etkileyen potansiyel değişimleri hesaplanabilir ve müdahale edilebir kılmayı hedefler. Hıfzıssıhhaya göre ortam üzerinde tıbbi gözetim ve denetim kurulmasıyla bedenlerin yaşamsal fonksiyonları ve nüfus hareketleri yönetilebilir hale gelebilir.

Hıfzıssıhha yaşam üzerinde kurulan tıbbi iktidarını sadece ortam üzerinde değil bedenler ve nüfus üzerinde de kurar. Hıfzıssıhha bedenlere ve nüfusa hastalıklar üzerinden ulaşır, hastalıklara dair tıbbi normativite içerisinden söylemler inşa ederek bedenin sınırlarını

belirleyen toplumsal normları inşa eder. Bu bölümde ele alınan frengi ve alkol, hıfzıssıhhanın normalleştirici söylemini en açık biçimde yansıtması ve bu bağlamda iktidarın sürekli bir biçimde meşgul olduğu alanlar olması nedeniyle modenleşen Türkiye'de beden ve nüfus politikalarında kritik bir yerde dururlar. Frengi ve alkol, hijyenist, terbiyevi ve öjenist kaygıların ortak odak noktaları olmuşlardır. Bu kategoriler üzerinden inşa edilen söylem yalnızca mevcut bedenleri değil müstakbel bedenleri de hesaba katarak öjenist bir kaygıyı kimi zaman açık kimi zaman da örtük bir biçimde hissettirir. Bedenleri ve nüfusu sağlıklı hale getirirken, terbiye ederken ve ıslah ederken tıbbi iktidar bu alanların içerisinden toplumsal yapıya nüfuz eder.

4.1.1. Bedenin ve Nüfusun Sağlık Rehberi: Hıfzıssıhha ve Hijyen Bilgisi

Sıhhatnüma, hıfzıssıhha, hijyen ve *sağlık bilgisi* kavramları Türkiye'de kamu sağlığı siyaseti ve beden sağlığı anlayışını tartışmak açısından kavramsal olarak geniş tarihsel ve toplumsal bir alan sunarlar. Bu kavramlar genel olarak sağlıklı yaşamanın yöntemini ifade etmek için kullanılmış olmakla birlikte hem kullanım ağırlığı hem de içerik açısından dönüşüm geçirmişlerdir. "Sağlıklı yaşam rehberi" anlamına gelen *Sıhhatnüma* 19. yüzyıl Osmanlı'sında sıkça kullanılan bir kavramken yüzyılın son çeyreğinde yerini hıfzıssıhha kavramına bırakmaya başlamıştır. Hıfzıssıhha kavramı da Türkiye'de modernleşmenin yerleştirileceği zaman dilimi içerisinde yerini korumuş ancak 1930'ların sonu ve özellikle 1940'larda tıbbi ve pedagojik metinlerin tercihi daha çok hijyen kavramından yana olmuştur.[414]

Erken Cumhuriyet döneminde hıfzıssıhha, hijyen ve sağlık bilgisi üzerine yapılan çalışmalar içerik ve yaklaşım olarak birbirine oldukça yakındır ve bu terimler çoğu kez

[414] Bu kavramsal dönüşümde 20. yüzyılın ilk yarısında yükselen öjenist söylemin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin 1905–1954 arasında başta Avrupa devletleri olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde kurulan öjenist derneklerin isimlerinde "hygiene" kavramına rastlıyoruz (Almanya, Macaristan, Avusturya, Japonya, Yunanistan). Bkz. Paul WEINDLING, "International Eugenics: Swedish Sterilization in Context", **Scandiavanian Journal of History**, 24(2), 1999, s.183-183.
Başka bir örnek verirsek, Almanya'da toplum sağlığı konusunda resmi bir konumu olan *German Journal for Public Health and Social Security* dergisi 1933'te ismini *Journal for the Promotion of Racial Hygiene* olarak değiştirmiştir. Bkz. Henry P. DAVID vd. "Abortion and Eugenics in Nazi Germany", **Population and Development Review**, 14(1), 1988, s.91.
Ayrıca, akıl hastalıkları konusuyla özel olarak ilgilenen öjenistlerin bu konuda "mental health" yerine "mental hygiene" kavramını kullandığını söyleyebiliriz. Bkz. Horatio M. POLLOCK, **Eugenics as a Factor in the Prevention of Mental Disease**, The New York National Committee for Mental Hygiene, New York, 1921 s.1-6.

birbirlerinin yerlerine kullanılmıştır[415] ancak hijyen metinlerinde öjenist eğilimlerin giderek daha baskın hale geldiğini söyleyebiliriz. Tıbbi, toplumsal ve siyasal bir kavram olarak hıfzıssıhha ve hijyen hem nüfusun bütününün hem de kişisel beden sağlığının rehberi olma iddiasını taşırlar. Anlam olarak genel karşılıkları "hastalıklardan salim olarak yaşamanın kaidelerinden bahseden ilim"[416] ve "sağlığı koruma ve insanları sağlıkta tutma bilgisi"[417] olarak ifade edilebilir.

Modernliğe, hıza, nizama ve güce gönderme yapan "makine" metaforu hıfzıssıhhaya dair metinlerdeki bedenin kavrayış biçiminde önemli bir yer tutar ve bu metinlerde beden ile "makine" arasında benzerlik kuran bir yaklaşım vardır.[418] Bu yaklaşıma göre "asrımız makine devridir. Makine, intizamın, yani düzenliğin sembolüdür".[419] Düzenlilik ve disiplinin karşılığı olan makine-beden özdeşleştirmesi modern yaşamın klasik sembolleriyle (saat gibi) tasvir edilir: "Vücudun sıhhat ve muhafazasına hizmet etmek bir saat makinası gibi işleyen ve birçok et ve kemik ve sinir parçalarından mürekkep olan "vücut makinasını" iyice bilmek ve tanımakla olur."[420]

Vigarello'nun belirttiği üzere modernleşmeyle hijyen "sağlığı niteleyen bir sıfat (kavram Grekçede 'sağlıklı olan' anlamında *hygeinos*'tan gelir) olmaktan çıkmış, sağlığın bakımını kolaylaştıran düzenek ve bilgilerin toplamına verilen ad olmuştur."[421] Hıfzıssıhha ve hijyen bilgisi de sağlık kadar belirli bir yaşam kültürünün genel ilkelerini belirleyen geniş bir alanı içine almıştır. İnsanın yaşadığı ortamın ve diğer insanlarla temaslarının beden üzerindeki

---

[415] Örneğin Julius Hirsch ve Muhiddin Erel tarafından yazılan ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde ders kitabı olarak okutulan 1934 tarihli **Hıfzıssıhha Ders Kitabı**'nın 1946'da yapılan 3. baskısında kitabın ismi **Hijyen Ders Kitabı** olarak değiştirilmiştir. Yazarlar bu baskıya yazdıkları önsözde bu değişimi "kitabın baştan başa yeni terimlere göre gözden geçirilmesi" olarak açıklarlar. Bkz. **Hijyen Ders Kitabı: Birinci Cilt**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1946, s.5. Yeni baskıya eklenen besin hijyeniyle ilgili bir bölümün dışında kitabın içeriği genel olarak aynıdır.

[416] Behaddin FAİK, **Yeni Hıfzıssıhha**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s.3.

[417] Julius HIRSCH- Muhiddin EREL**, Hijyen Ders Kitabı: Birinci Cilt**, s.17. Zeki Faik URAL, **İjiyen Notları**, Siyasal Bilgiler Okulu, 1948-49, s.1. Hamdi DİLEVURGUN, **Sosyal İjiyen**, Güven Basımevi, İstanbul, 1947, s.1.

[418] Bedene dair "makine" benzetmesi modern tıbbın insanı "bir organik öğeler bütününden oluşan canlı bir makine" olarak tanımlamasıyla ilişkilidir. Olivier FAURE, "Beden Üstünde Kesişen Bakışlar", **Bedenin Tarihi: 2**, Çev. Orçun Türkay, YKY, İstanbul, 2011, s.28.

[419] **Gençliğe Sağlık Kılavuzu**, Hayat Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1942, s.4. Selim Sırrı Tarcan'da insanın vücudu işlemek için yaratılmış bir makinadır" der. Selim Sırrı TARCAN, **Çocuklara Sağlık Öğütleri**, İstanbul, 1935, s.14

[420] Fuat MÜNÜR-İbrahim HİLMİ, **Millet Mekteplerine ve Halk Dersanelerine Mahsus Sağlık Bilgisi**, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1932, s.5. Benzer ifadeler için bkz. Doktor Muhittin CELAL, **Millet Mekteplerile Halk Dersanelerine Mahsus Sağlık Bilgisi**, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul, 1933, s.8.

[421] Georges VIGARELLO, **Temiz ve Kirli: Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımın Tarihi**, Çev. Zühre İlkgelen, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996, s.226.

potansiyel etkisinden hareketle sosyal ve fiziksel ortam, hava, sular, besinler, atıklar, hastalıklar, cinsellik gibi unsurların denetlenmesi hijyene esnek bir anlam vermiştir. Dr. Bahattin Faik Kökdemir'in[422] *Yeni İjiyen* başlıklı ders kitabında hijyenin bu geniş çerçeve içerisinde tarif edildiğini okuyoruz:

> "İjiyen, bize, havanın, suyun, türlü besin maddelerinin nicelik ve nitelikleri ve başka yiyecek ve içeceklerin karakter ve nelikleri, elbise, çalışma, idman, spor, uyku, özel temizlik, tütün ve üreşme işcenciliğinin denetimi, (tenasül (*cinsellik*, y.n.) faaliyetlerinin kontrolü), konutların ve genel yapıların yapı işleri, bunların havalandırılması, ısıtma ve ışıtması, süprüntü ve dışkıların yok edilmesi, adi hastalıklardan ve salgınlardan korunma yolları bir sözle; sağlığımızla uzaktan yakından ilgili her madde hakkında bizlere en doğru bilgiyi verir."[423]

Bu açıdan değerlendirdiğimizde hıfzısıhha ve hijyen anlayışının temelinde öncelikle sağlığı korumaya yönelik olduğunu yani "korunma bilgileri"ni[424] içerdiğini görürüz. Dolayısıyla salgın ve hastalık ortaya çıktından sonra yapılacak müdahaleleri değil ortaya çıkmasını önlemeye yönelik yaklaşımları içerir. Öte yandan başka araçlarla (spor, cinselliğin denetimi gibi) mevcut bedensel güçlerin geliştirilmesini önerir.

Hıfzıssıhha ve hijyen bilgisinin hastalık-öncesi döneme odaklanması tıbbi yaklaşımdaki dönüşümle yakından ilişkilidir. Kökdemir, *Yeni İjiyen*'de tıbbın artık hastalığın kendisinden çok potansiyel olarak ortaya çıkış koşullarına odaklandığını ifade eder. "Tıp bilimi, yüzyıllarca, hastalıkların sağıtılmasına, fakat hastalık iyice meydana çıktıktan sonra iyileştirilmesine emek vermiş; hastalıkların başlangıçlarına büyük önem vermemişti. Şimdi artık hastalıktan önceki döneme (devre) yani geriye doğru gitmek ve hastalığın başlangıcı ile sağlık arasındaki aralık hattına dikkatli bulunmak ihtiyacını duymuştur. Hastalıklara dair olan bugünkü bilgilerimiz sağlığa ilişkin (ait) olarak bildiklerimizden daha çoktur. Bu bakımdan sağlıklı gibi görünen bir şahıstaki, anormal gelişmeleri tam vaktinde önliyebilmeliyiz."[425] Süheyl Ünver'e göre bu durum tıpla hıfzıssıhha arasındaki ayrışmanın nedenidir zira

---

[422] **Bahattin Faik Kökdemir**: Erken Cumhuriyet döneminde Sinop milletvekili olarak görev yapmış hekimlerdendir. Kökdemir'in Maarif Vekaleti tarafından basılan 1932 tarihli **Yeni Hıfzıssıhha** kitabı yine Marif Vekaleti tarafından 1939 ve 1948'de iki cilt halinde **Yeni İjiyen** olarak basılmış, 1966'da bakanlık basımevi tarafından yeni baskısı yapılmıştır.
[423] Bahattin KÖKDEMİR, **Yeni İjiyen-1**,MEB Basımevi, İstanbul, 1948, s.1.-2.; REFET, Sıhhat Yolu, Maarif Vekaleti, 1929, s.224.
[424] Behaddin FAİK, **Yeni Hıfzıssıhha**, s.6.
[425] KÖKDEMİR, **Yeni İjiyen-1,** s.123.

hıfzıssıhha “sağlamların hasta olmamaları çarelerini bulur.”[426] Bu özelliğiyle hıfzıssıhha ve hijyen, hastalığın ortaya çıktığı belirli bir mekanı değil, insanın yaşadığı ortamı düzenlemeye yönelik stratejiler içermesiyle önleyici karakterdedir. Hastalığın kendisine değil potansiyeline odaklanan hijyen bilgisi, bedenin tıbbi denetiminin sürekli olması gerektiğini tasvsiye eder. Bütün nüfusun sağlığını potansiyel olarak hastalık riski altında tahayyül ettiği için de genelleştirilmiş, sıradanlaştırılmış bir karantina hali içten içe kendini hissettirir.

Hıfzıssıhha ve hijyen bilgisinin önleyici karakteri, bedenlerin ve nüfusun biyolojik seyrini kendi doğallığında değiştirebilmeyi ümit eder. Ortam ile beden arasında kurulan güçlü ilişki, sosyal ve fiziki ortama müdahaleyi, insanın biyolojik seyrine müdahaleyle aynı çerçevede düşünmeyi gerektirir. Dönemin halk sağlığı ve koruyucu hekimlik profesörlerinden Julius Hirsch ve Muhittin Erel’in tıp fakültesinde ders kitabı olarak okutmak üzere yazdıkları ve hijyen alanında dönemin en kapsamlı eseri olan *Hijyen Ders Kitabı,* modern bilimin insana sunduğu doğa üzerindeki hakimiyet imkanına vurgu yaparak ortam üzerinde tıbbi bir iktidarın mümkün olduğunu savunur: “Tabiat kuvvetlerine hakim olmak, insanı tabii muhit ve iklimin kifayetsizliklerinden kurtararak suni ve arzuya uygun iklimler yaratmak hususunda fennin ilerleyişinden hiç kimse şüphe edemez.”[427] Bu yaklaşıma göre ortamdaki sıhhi olmayan düzensizlik bilgi aracılığıyla düzene dönüştürülmelidir ve hijyenist söylem, ortamda saptanan düzensizliklerin bilgisini normla birlikte düşünür: “Hijyen, bir taraftan insan organizmasının normal çalışması hakkında fizyolojik bilgilere, diğer taraftan çevrenin (muhitin) doğrudan doğruya veya kalıtım (veraset) yolu ile doğurduğu düzensizlikler, zararlar ve konstitüsyonel (*yapısal*, y.n.) zafiyetler hakkında patoloji bilgilerine dayanır.”[428] Kamu sağlığı yaklaşımının altında yatan öjenist eğilimler de tam da bu noktada ortaya çıkar: Varolan biyolojik durumunun bilimsel müdahaleler ile ideal-normatif olana evriltilmesi, ortam ve kalıtımın yarattığı düzensizliği düzene sokmanın amacıdır. Bu eğilimleri açığa çıkaran metafor ise bitki-insan benzetmesidir. “Acaba medeniyetin husulüne yardım eden esbabı da (sebepleri, y.n.) tıpkı bir ağacın iyi yetişip iyi meyva alınabilmesindeki esbaba bağlayabilir miyiz?” sorusunu soran İstanbul Üniversitesi Hijyen Enstitüsü Doçenti Zeki Ragıp Yalım, bu soruya, “şüphesiz evet” cevabını verir.[429] Yazara göre bu durum kalıtım ve ortama gerekli önemin verilmesiyle gerçekleşir:

---

[426] Süheyl ÜNVER, **Eski Hekimlik, Yeni Hekimlik ve Hıfzıssıhha**, İstanbul, 1936, s.8.
[427] HIRSCH-EREL**, Hijyen Ders Kitabı: İkinci Cilt**, Birinci basımın önsözü.
[428] HIRSCH-EREL**, Hijyen Ders Kitabı: Birinci Cilt**, s.17.
[429] Zeki Ragıp YALIM, **İklim, Sağlık, Kültür**, CHP Konferansları, Eminönü Halkevi, 1938, s.8.

> "Her memlekette iklime göre yetişen hayvan ve nebat (*bitki*, y.n.) cinsleri nasıl tenevvular (*çeşitlilik*, y.n.) gösteriyorsa insanlar da iklime göre ırk ve kültür farkları göstermektedir. İyi bir tohumun fena bir toprağa veya fena bir tohumun iyi bir toprağa dikilmesile meyvaların da istenilen nefaset (*değer, kıymet*, y.n.) temin edilemediği gibi bir kültürün teessüsünde de veraset ve muhit çok önemlidir."[430]

Dönemin Milli Eğitim Bakanlarından Reşit Galip de benzer şekilde insanın üremesini doğa metaforlarıyla anlatır. Galip'e göre hayvanlarda ve bitkilerde olduğu gibi insanlarda da "üreme ve çoğalma vazifesi vardır" ve "bir ot, bir çiçek veya bir meyva tohumu kök salmak, topraktan dışarıya filiz vermek için nasıl toprak altında bir zaman geçiriyorsa insanlar da böylece ana vücudünde yavruluk devri geçirirler."[431]

Hıfzıssıhha ve hijyen bilgisi, fiziki ortam kadar kişinin içinde bulunduğu sosyal ortamın da denetlenmesini ve düzenlenmesini öngörür. İnsanın yaşadığı topluma karşı en verimli şekilde hazır ve nazır bulunmasının öğütlenmesi, sağlığı korumanın milli bir "ödev"[432] olarak tanımlanması, "terbiye ve aile terbiyesinin hıfzıssıhhaya"[433] dahil edilmesi onu sadece tıbbi değil "içtimai" (yani sosyal) bir ilim haline getirir. Bu bağlamda hijyenin "sosyal hijyen" boyutunun ortaya çıkması öncelikle topluma hizmet yükümlülüğüyle ilgilidir: "Beşeriyete karşı en müsmir (*verimli*, y.n.) bir tarzda hizmete elverişli olmak ve sıhhatini hali mükemmeliyette bulundurmak noktalarında bizzat cemiyet alakadardır. Bu ise ilme içtimai bir vasıf vermektedir."[434] Hirsch ve Erel de hijyenin sosyal karakterinin önemini insanın antropolojik tek-tipliliğine karşın sosyal farklıları gözetmesi açısından vurgularlar: "Fizyoloji ve patoloji, yaş, cins ve ırk farklarını göz önünde tutmakla beraber, bir tek insanı "Homo sapiens" çeşidinin bir tipi olarak ele alır ve incelerler. Hijyenci ise lokal, siyasal, ekonomik,

---

[430] YALIM, **İklim, Sağlık, Kültür**, s.13. Zygmunt Bauman'a göre bu yaklaşım modern devletin belirgin bir karakterini yansıtır: "Modern devlet bahçeci bir devletti. Benimsediği duruş bahçıvanlık duruşuydu. Nüfusun mevcut (yabani, terbiye edilmemiş) durumunu gayri meşru sayıp, var olan yeniden üretim ve özdengeleme mekanizmalarını elden çıkardı. Bunların yerine, değişimi, rasyonel tasarımın öngördüğü istikamete yöneltmek amacıyla inşa edilen mekanizmaları yerleştirdi. Aklın yüksek ve sorgulanamaz otoritesince yönetildiği varsayılan bu tasarım, günün gerçekliğini değerlendirme ölçütlerini sundu. Bu ölçütlere göre, nüfusu ikiye böldü: Beslenecek ve özenle çoğaltılacak faydalı bitkiler ve yok edilecek ya da kökünden sökülecek yabani otlar. Bu ölçütlere göre, (bahçıvanın tasarımında belirlenen) faydalı bitkilerin gereksinimleri el üstüne tutuldu, yabani ot ilan edilenlerinse yok sayıldı." Bkz. Zygmunt BAUMAN, **Modernlik ve Müphemlik**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2003, s.34.
[431] Reşit GALİP, **İnsan Bedeni**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s.56.
[432] KÖKDEMİR, **Yeni İjiyen,** s.124
[433] ÜNVER, **Eski Hekimlik, Yeni Hekimlik ve Hıfzıssıhha**, s.8.
[434] FAİK, **Yeni Hıfzıssıhha**, s.1.

mesleki veya her hangi başka birleştirici özel şartlar altında yaşayan insan grupları ile uğraşır."[435] Dolayısıyla hijyen bilgisinin sosyolojikleştirilmesinde, toplumsal ödev ve farklılıklar kadar bedenin sağlığını tehdit eden faktörlerin salt fiziki ortamdan gelmediğinin belirtilmesi de önemli yer tutar. Bu bağlamda hijyenin bir parçası olarak ortaya çıkan sosyal hijyen, "insanın çevresinde tabiatın meydana getirdiği muhitin değil sırf insanların toplum (cemiyet, sosyete) halinde yaşamalarından ileri gelebilecek olan sağlık bozucu etken (amil) ve etkileri (tesir) önlemek, bunlardan korunmak yollarını"[436] inceleyen bir dal olarak, bedeni biyo-sosyal bir varlık olarak kurgulayan denklemi tamamlar.

Beden sağlığını toplumsal faktörlerle ilişkilendiren sosyal hijyen iki açıdan iktisadi bir perspektif geliştirir. Birincisi sağlıklı nüfus ve bireyin ekonomi açısından önemi, diğeriyse hastalığın kaynağının ekonomik faktörlerde aranmasıdır. "Sağlık en büyük sermaye"[437], "sıhhat, her iş onunla görülen bir servettir"[438] gibi iktisadi göndermelere sıkça rastlanır. Beden sağlığı ve ekonomi arasında kurulan ilişki sadece benzetmeler değil somut argümanlarla da temellendirilir: "Bir memlekette nüfus-servet işinin başlıca dayanağı sıhhattir. (…) Bir kere refah başladımı sağlık peşi sıra geliyor. Fakat unutmamalı ki servet de ancak beden ve ruhu sağlam bir insanın elde edeceği bir nimettir."[439] Hirsch ve Erel, bazı hijyen problemlerinin ancak sosyal bilimlerin yardımıyla çözülebileceğini belirterek tüberküloz örneğini verirler: "Tüberküloz ve sosyal durum arasındaki ilişki açıktır. Birçok memleketlerin istatistikleri tüberkülozdan ölümün, genel ekonomik durumun düzelmesile azaldığını göstermektedir."[440] Modernleşmenin ve toplumsal yaşamın beden üzerindeki etkilerinin saptanması hijyene adeta sosyal bilim niteliği vermiştir. Yazarlara göre sosyal ve ekonomik faktörlerin hijyen ve hıfzıssıhhanın dikkatlerini yeni sosyal sorunlara çekmesi, endüstrileşmiş şehirlerin sonucudur: "Orta ve Batı Avrupanın endüstrileşmesi, büyük endüstri şehirlerinin kuruluşu, proletarya sınıflarının meydana çıkması, yeni sosyal şartlar doğurdu ve ortaya tamamen yeni hijyen problemleri çıkardı."[441] Bu problemler "iş ve endüstri zararlarından korunma, işsizlik, ev buhranı, besi zorlukları, çocuk ve kadın işçiliği, nüfusun azalması ve nüfusun kalitesinin

---

[435] HIRSCH- EREL**, Hijyen Ders Kitabı: Birinci Cilt**, s.18.
[436] Hamdi DİLEVURGUN, **Sosyal Hijyen**, s.1.
[437] Asaf KORYAK, **İçki ve Tütünün Zararları Bulaşık Hastalıklar**, Dereli Basımevi, İzmir, 1935, s.1.
[438] Süleyman Sırrı TİNEL, **Halk İçin Sağlık Öğütleri**, Sühulet Basımevi, İzmir, 1936, s.14.
[439] Zeki NASIR, "Sıhhat ve İktisat", **Ülkü**, Cilt:2., Sayı:11., Ankara, 1933, s.416.
[440] HIRSCH-EREL**,** a.g.k., s.20.
[441] HIRSCH-EREL**,** a.g.k., s.21. Julius Hirsch "Anadolu'da Bir Seyahat" başlıklı metninde de "modern hıfzıssıhha kültürü, bu asrın bidayetinde bilhassa sanayi ve kapitalist iktisadiyatın inkişafından istifade eden memleketlerde meydana gelmiştir" değerlendirmesi yapmaktadır. HIRSCH, "Anadolu'da Bir Seyahat", s.87.

bozulması v.s.”[442] gibi başlıklar altında toplanabilir. Dikkat çekilen nokta yalnızca sosyal durumun insan üzerindeki etkileri değil, aynı zamanda ekonomik yarar açısından taşıdığı riskleridir.[443] Örneğin çalışma süresi problemi “yalnız bedeni ve psikolojik yorgunluk ve yıpranma bakımından değil, ekonomik verim ve rentabiliteyi de (*kazançlılık, kar getirme olasılığı*, y.n.) göz önünde tutarak çözülebilir.”[444]

Hıfzıssıhha ve hijyenin öğütlediği sağlığı koruma hedefi, varolanın korunmasıyla yetinmeyen “yaşama gücünün arttırılması ödevini de içine”[445] alan bir savaştır. Hıfzıssıhha ve hijyenin toplumsal bir mesele olarak düşünülmesi, toplumsal meselelerin sağlık açısından kavranması, tıbbi bakışa nüfus karşısında alabildiğine geniş bir alan yarattığı kadar kamu sağlığı anlayışına sosyal darwinist bakışın eklemlenmesinin önünü açar. Bu bakışa göre toplumsal ve bireysel olarak hayatta kalma savaşı bir sağlık meselesidir. Kökdemir, *Yeni İjiyen*’in[446] önsözünde, “çağdaş milletlerin çokluk, sağlık ve sağlamlık bakımlarından en yüksek hadde varmış bulunmalarının”[447] esas olduğu bir dönemde Türklerin de geri kalmaması gerektiğini vurgulayarak şu sözlerle devam eder:

> “Binlerce pike dalışları yapmak, denizaltılarında bir kesecik oksijenle günlerce canlı kalmak ve enerjisini kullanabilmek, okyanuslar ortasında bir lastik sandal içinde ve kudurmuş dalgalar önünde her türlü yoksulluklara katlanarak yaşıyabilmek ve vatanın kendisinden beklemekte olduğu hizmetleri ve ödevleri düşünülmesi güç bir yetki ile başarabilmek artık bir realite olmuştur. Bu realitelerin her alanda Türk adamında da vücuda getirilmesi, gereklerinin alınması ve o yola girilmesi için ruhça ve bedence hazırlanılması millet fertlerinin gerçek ödevlerindendir.”[448]

Vatandaş ile ulusun kaderlerinin beden sağlığı noktasında bütünleştirilmesi, hem bireyi hem de nüfusun bütününü hedefleyen bir yaklaşıma yaslanır: “Hijyenin, görünürde teker teker

---

[442] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.21.
[443] Bununla ilgili olarak örneğin Bahattin Kökdemir “Genel Hijyen” uygulamaları içerisinde “halka yapılacak sosyal yardım”ı da sayar. [443] KÖKDEMİR, **Yeni İjiyen**, s.2.
[444] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.22. Neslin devamı için kritik bir önem atfedilen kadın ve çocuk emeği meselesi öjenik bir mecrada değerlendirilir. Bu nedenle “kadın ve çocuk işçiliği problemi ırk hijyeni ile de ilgilidir.” HIRSCH-EREL, a.g.k., s.22.
[445] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.17.
[446] Bu kitabın ilk baskısı için bkz. Behaddin FAİK, **Yeni Hıfzıssıhha,** Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.
[447] KÖKDEMİR, **Yeni İjiyen**, Önsöz.
[448] KÖKDEMİR, a.g.k., Önsöz.

insanlar üzerinde yaptığı inceleme ve araştırmaların hakiki amacı, fertlerin sağlığını, yaşama ve çalışma gücünü bütün bir millet, bir insan topluluğunun faydalanması için korumaktır."[449] Hijyeni toplumsal ve siyasal bir mecraya bağlayan bu kanal sayesinde hijyen bilgisini medeniyetçiliğe, milliyetçiliğe ve ulus inşasına adapte etmek mümkün hale gelir. Biyopolitik bir nüfus sağlığı tasavvurunda da, kişisel sağlığın kriterlerinde de kamusal olanın yararı gözetilir: "Vücudü diri, azası kuvvetli olmıyanın ne kendisine, ne vatanına, ne de insanlığa hiçbir hayrı, faydası dokunamaz."[450] Burada ulusun geleceği ile yurttaşların beden sağlığı arasındaki ilişkiye yapılan vurgu ayrıca önemlidir: "Bir ulusun iyi yaşayış ve ilerleyişi o ulusa bağlı kişilerin sağlıkları üzerindedir."[451] Hijyen hem medeni devletlerin bir özelliği[452] hem de milli kültürün yükselişi ve düşüşüyle yakından ilgilidir: "Hijyen tarihi, eski Türk, Çin, Hint, Babil, İran, Mısır milletlerinin ve klasik milletlerin, yani Yunanlıların ve Romalıların kültür tarihlerile sıkıca ilgilidir. Bu milletlerin kültürünün gelişmesile hijyenleri de yükselmiş, kültür ve sivilizasyonlarının çökmesile hijyenleri de yok olmuştur."[453] Ulusun gücü "milletin sıhhi standardını" oluşturmakla yakında ilgilidir ve bu standartların başlıklarını bedenin, ruhun, cinselliğin, üremenin olgunlaşması ve geliştirilmesi oluşturur. Bu gelişme ise tıbbi bilgi ve yaşama arzusu sayesinde gerçekleşir:

> "Bir milletin sıhhi standardı; O milletin kuvvetli ve sağlam olması, tabii surette tenasül (*üreme*, y.n.) ve tekessür etmesi, beden ve ruhunun daima tekamüle doğru gitmesi, sari ve salgın hastalıklardan kurtulması ve bu suretle uzun ömre malik olması demektir. Sıhhi standart ancak hıfzıssıhha yolunda senelerce yapılan çalışma ve gayret ile yükselebilir. Bu yolda yürüyecek millette evvela "yaşamak kaygusu" ve "hıfzıssıhha bilgisi" olmak lazımdır. Bunların her ikisini de ilim ve terbiye temin eder."[454]

Milliyetçi ideallere seferber edilmiş ve "sağlık propagandası"[455] ile halka yayılmış hijyenin temel amacı "milli varlığın, sağlık bakımından emniyet altına alınması"[456] ve " genel

---

[449] HIRSCH-EREL**, Hijyen Ders Kitabı: Birinci Cilt**, s.18.
[450] Doktor Muhittin CELAL, **Millet Mekteplerile Halk Dersanelerine Mahsus Sağlık Bilgisi**, Tefeyyüz Kütüphanesi, İstanbul, 1930, s.3.
[451] Ali Nihat Hekim BELGEN, **Genel Sağlık Öğütleri**, Suhulet Basımevi, 1937, İzmir, Önsöz. ; Asaf KORYAK, **İçki ve Tütünün Zararları Bulaşık Hastalıklar**, s.1.
[452] FAİK, **Yeni Hıfzıssıhha**, s.5.
[453] HIRSCH-EREL**, Hijyen Ders Kitabı: Birinci Cilt**, s.18.
[454] Zeki NASIR, "Halk Sıhhati", **Ülkü**, Cilt:1., Sayı:1., Ankara, 1933, s.73.
[455] Sağlık Propagandası "yurttaşı sağlık meselelerinde gerçeğe ve bilime uygun düşünür ve davranır hale getirmek için verilen bilgi demektir." Hamdi DİLEVURGUN, **Sağlık Propagandası ve Hayati İstatistik Bilgileri**, Akın Matbaası, Ankara, 1947, s..6.. Hamdi Dilevurgun'un verdiği bilgilere göre sağlık propagandası

sağlığı, milli varlığı korumak ve pekiştirmek"[457] olarak tarif edilir. Bunun sağlanmasıyla yükümlü olan organ devlettir: "Bugün devlet ve hükümetler, fertlerin ve neslin sağlığı ile yakından ilgilenirken, bunu sadece bir insani ödev olarak değil, her şeyden önce milli varlığın korunması için yapmaktadırlar. Bu sebepten sağlam bir nesil yetiştirebilecek olan herkes milliyetçilik ve devletçilik bakımından gelecek için bir garantidir."[458] 1930'da çıkarılan "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"nun ilk maddesi tam da bu bağlamda anlaşılabilir: "Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi Devlet hizmetlerindendir."[459] Tıbbi bilgi ve siyasi niyetlerle sağlam nesil yetiştirme kaygısı, hijyen ile öjeni arasındaki mesafenin alabildiğine daralması anlamına gelir ve hijyenin asıl görevi de devlet ve kanunlar yoluyla nüfusun biyolojik kalitesinde "iyileştirmeler" yapmaktır:

> "Dejenere çocukların yetişmesini önlemek için tedbir almak hakkı da bazı devletlerde genel sağlık kanunlarının çerçevesi içine alınmıştır. Bu tarzda, kalıtım (veraset) ve ırk hijyeni (öjenik) kanunlarına uyarak gelecek neslin doğrudan doğruya kalitesini korumaya da çalışılmaktadır. Çocukların ve anaların sağlık durumunu kanunlarla ve genel organizasyonlarla düzenleyerek milli varlığın hem kalite hem de kantite bakımından yükseltilmesi ve arttırılması, hijyenin esas ödevleri arasına girmiştir."[460]

Ulus inşasının yörüngesine girmiş hijyen, bedensel sağlık normlarını da buradan hareketle kurgular. Sağlığın anlamı artık sadece hastalıktan korunmak değil "toplumsal iyilik" halidir: "Sağlık, tam bir bedeni, sıhhi ve içtimai iyilik ve ferahlık hali olup, yalnız hastalık veya maluliyetin ademi mevcudiyetinden ibaret değildir."[461] Benzer şekilde Behaddin Faik'e göre de bedende "muayyen bir hastalık" olmaması sağlıklı olmak için yeterli değildir. Sağlıklı

---

amacıyla 1946'a gelindiğinde 660.000 sağlık afişi, 5.810.000 sağlık broşürü dağıtılmıştır. Bkz. **Sağlık Propagandası ve Hayati İstatistik Bilgileri**, s.7.

[456] HIRSCH- EREL, **Hijyen Ders Kitabı: Birinci Cilt**, s.24.

[457] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.25.

[458] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.24.

[459] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**, Sayı:1489, 6 Mayıs 1930. Kanun Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin hizmetlerini şu başlıklar altında toplar: doğum artırımı, çocuk ölümlerinin engellenmesi, anne sağlığı, salgınlarla mücadele, çocukluk, gençlik ve iş sağlığı, okul hıfzıssıhhası, suların sıhhi denetimi, sınırların, muhacirlerin, hapishanelerin ve eğlence yerlerinin hıfzıssıhhası, tıbbi istatistikler, sıhhi yayın ve propagandalar.

[460] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.24-25.

[461] HIRSCH-EREL, **Hijyen Ders Kitabı: İkinci Cilt**, VII.

olmak normdan sapmamaktır ve hastalık bir “muvazenesizlik hali”[462] yani dengesizlik halidir. Dengesizliğin tanımlanması ve norm, sadece hastalıklarla değil bedenin biçimiyle de ilgilidir. Örneğin boyu “dengesiz” biçimde uzun ya da kısa olanlar, zayıf yada şişman olanlar hasta gibi görünmese de bu kişiler “iyi de değillerdir”. Bedensel normun kriteri topluma verilecek hizmeti layıkıyla getirebilme ya da getirememe pratiğidir: “Bu şeraitteki bedenler (*boyu-kilosu “dengesiz” olanlar*, y.n.), o adamların muhitine ve cemiyetine karşı vermeğe mecbur oldukları hizmetin haddi azamisini vermeğe kabiliyetli değillerdir.(…) Budan dolayı sıhhat mefhumu ile, yatakta yatacak kadar muayyen bir hastalıktan muztarip olmıyan bir adamı değil, cemiyetin kendisinden beklediği müsmir işi azami randımanı ile verebilecek maddi, manevi kudrete malik olan bir ferdi anlamaktayız.”[463]

Hijyen bilgisinden beslenerek bedeni hedefleyen ve aynı zamanda bedensel sağlık normunu inşa eden milli ve toplumsal beklentiler üç başlıkta özetlenebilir. Birincisi militarist karakterdedir ve savaş kazanmak bedensel güçlenmeyi erdemleştirir: “Savaşların parlak bir yenme ile sonuçlanabilmesi için milletleri meydana getiren fertlerin her şeyden önce teker teker son derece sağlam ve esen yapılı bir gövdeye sahip olmaları gerektir. Sanki aklı, ciğerleri, yüreği, sinirleri, etleri ve kemikleri çelikten yapılı bir adam!”[464] İkincisi iktisadi karakterlidir ve özverili çalışmayı erdemleştirir: “Az çalışan, her şeyden biraz bilen ve hele kendini iyice bilmeyen veyahut bildiği halde vücut kudreti o işi yapmaya elvermiyen, kendisinden istenen ağır ve tehlikeli işlerden korkan ve çekinen ve her türlü özveriyi (fedakârlık) göz almıyan veya alamıyan insan için ne bugünün ne de hele yarının dünyası içinde, yaşayacak bağımsız bir millet arasında yeri yoktur.”[465] Üçüncüsü daha bireysel zeminde doğrudan normalliği veri alır. Buna göre “çeşitli ihtiyaç ve isteklerini normal bir şekilde yerine getiren insan, kendini rahat ve sağlıkta duyar.”[466] Hijyen çerçevesinde geliştirilen bütün bu yaklaşımlar (milli vazife, ekonomik ve toplumsal yararlılık, neslin bekası vs.) sağlıklı olmak konusunda normatif bir rehber sunar. Bu rehbere göre kişinin sağlıklılık göstergeleri şu başlıklar altından toplanır:

> “1- Haftanın yedi gününde, sıkılmadan, fazla bir yorgunluk hissetmeden, neşe ve şetaretle (*sevinç*, y.n.) muntazaman sekiz saat çalışabilmek kabiliyeti;

---

462 FAİK, **Yeni Hıfzıssıhha**, s.6.
463 FAİK, a.g.k., s.5.
464 KÖKDEMİR, **Yeni İjiyen**, s.4.
465 KÖKDEMİR, a.g.k., s.4.
466 HIRSCH-EREL, **Hijyen Ders Kitabı: Birinci Cilt**, s.17.

2- Sıhhate muvafık gıdaları günün muayyen zamanlarında, üç defa almak, kat'iyyen bir rahatsızlık duymamak;

3- Her gece sekiz saat rahat, uyku uyuyabilmek;

4- Fazla yorgunluk hissetmeksizin hergün en az bir saat oldukça şiddetli bedeni harekat ve idmanda bulunabilmek;

5- Hiçbir sıkıntı veya eza (*sıkıntı*, y.n.) hissetmeksizin günde bir saat muaşeret ve cemiyet hayatı geçirebilmek;

6- Günde en az iki saat edebiyat, güzel san'at, müzik ve saire gibi bir eğlence ile can sıkıntısı, göz yorgunluğu duymadan meşgul olabilmek;

7- Umumi bir surette, nefsine itimadı olmak, nikbin (*iyimser*, y.n.), neşeli bulunmak hali;

8- Tabii bir tenasül iştihasına (*istek, arzu*, y.n.) malik olmak."[467]

Tercüme bir eserde "zindeliğin unsurları" benzer biçimde şöyle sıralanır: "1. Adalelerin kuvvetli olması, 2. Tahammul kudreti, 3. Enerji, 4.Kuvvetli irade, 5.Cesaret, 6. Nefse hakim olmak."[468] Çoğalabilen, çalışabilen, kendine hakim olabilen, spor yapabilen ve ruh hali yerinde olan birey, hijyen açısından normaldir ve aynı zamanda makbul olandır. Dönemin hekimlerinden Süheyl Ünver "bugünkü hıfzıssıhha karşısında ideal bir insan istiyor"[469] derken tam da bu ilkelerin hedeflerine işaret eder. Normalleştirme, hıfzıssıhha ve hijyenin parçalarını bir araya getirerek "ideal insan" imgesi etrafında örgütler.

Söz konusu normların inşasında ve denetlenmesinde antropometrik, biometrik ve psikometrik ölçümler önemlidir. Murat Ergin'in belirttiği üzere 1938–1941 yılları arasında gerçekleştirilen CHP parti konferanslarının yaklaşık %30'u biometri ve antropometriye dairdir.[470] Antropometrik muayene kişinin (özellikle çocukların) boy-ağırlık, solunum kapasitesi ve adale ölçümüne dayanır. Cetveller normu tahsis eder ve gürbüz olmak bu cetvellere uygun olmaktır: "Bir çocuğun her yaşta boyu, ağırlığı ne kadar olması gerektir, bunu gösterir cetveller vardır. Boyu, ağırlığı yaşına göre olmıyan çocukların sağlığında bir aksama olduğu anlaşılır, doktora gösterilir. Gürbüz çocukların boylarile ağırlıkları arasındaki

---

[467] FAİK, **Yeni Hıfzıssıhha**, s.5.
[468] **Zindelik Atlası**, Muhit Neşriyat, İstanbul, 1931, s.6.
[469] ÜNVER, **Eski Hekimlik, Yeni Hekimlik ve Hıfzıssıhha**, s.8.
[470] Murat ERGİN, "Biometrics and Anthropometrics: The Twins of Turkish Modernity", **Patterns of Prejudice**, 3(42), 2008, s.295.

beraberlik doktorların yaptığı cedveldeki rakamlara uyandır."[471] Benzer şekilde sağlık da ölçülebilen bir değerdir: "Çocukta sıhhatın, hayatın değeri terazile ölçülür. Çocuk muntazam zamanlarda tartılacak, sıhhati ölçülecek, ağırlığı kayıt olunarak takip edilecektir."[472] Biometrik ve psikometrik muayenelerle hastalık takip edilir ve hijyen aynı zamanda yaşam boyu bir sağlık denetimidir: "Sağlık durumunun belli aralıklarla muayeneden geçirilerek denetlenmesi, son yılların belli başlı ilerlemelerinden biridir. Bu muayenelere henüz çocukluk çağında iken başlanılmalı ve gençlik, olgunluk ve kocalık yaşlarında iken de yani yaşama boyunca devam olunmalıdır."[473] Hijyen sadece biyolojik sapmaları değil kişinin tüm yaşam kültürünü ve kusurlarını denetleyen bütündür: "Aralı sağlık muayeneleri çok önemle ve dikkatle yapılmalıdır. Burada, ailenin geçmişteki sağlık durumu, iş ve güçleri, herhangi bir alışkanlıkları, besinleri, idman, uyku, alkol vesaire ile solunum, dolaşım vesair aygıtlarla sinirsel ve akıl sitemindeki durumları, besleniş dereceleri, çeşitli organlarla, diş, kemik ve bezelerin hali, damar basıncı (tansiyon), ortopedik kusurlar, kan, sidik, Wasserman, röntgen ve sair muayeneler yapılarak gereken önlemler alınmalıdır."[474] Dönemin sağlık bakanlığında danışmanlık ve daire başkanlıkları gibi önemli görevlerde bulunmuş olan sosyal hijyen yazarlarından Hamdi Dilevurgun'a göre de "halk sağlığı bakımından, hastalıkların ne mikdarda ve nerelerde çıktığını bilip ona göre tedbir almak için, hastalık istatistiği tutmağa lüzum vardır." İstatistik, nüfus politikasının bütününde olduğu gibi hastalıklar konusunda da başvurulan yegane bilim olur, rakamlar stratejilere kılavuzluk eder.

Hıfzıssıhha ve hijyen bilgisi bedenlerin ve nüfusun sağlığına normalleştirilmiş bir toplum arzusuyla rehberlik eder. Bedenlerin denetimini bu rehberle icra eden tıbbi denetim üreyebilen, milli varlığı koruyabilen ve çalışabilen bedenler kazanmayı umar. "Hayat mücadelesini" kazanmanın yolu rehberin mümkün olduğunca tatbik edilmesidir: Nüfus savaşlarından galip ayrılmak, hijyen ilkelerine göre sağlıklı üreyebilen bireylerle mümküdür. Meydan savaşlarında ulusun varlığını korumak, zinde, cesur ve "çelikten" bedenleri gerektirir. İktisadi savaşı kazanmak ise tüm bedensel kudretini çalışmaya vakfeden bireyler ile olanaklıdır. Hayat mücadelesinde bir bitki olarak insanı bu zeminde kurgulanmış bir bedene dönüştürmek, hıfzıssıhha ve hijyen pratiğini sadece bitkide değil bitkilerin yaşadığı ortamda

---

[471] Server Kamil TOKGÖZ, **Okul Sağlık Bilgisi**, Hapisane Matbaası, Ankara.; Selim Sırrı TARCAN, **Çocuklara Sağlık Öğütleri**, s.12.
[472] Besim ÖMER**, Nüfus Siyasetinde Çocuk Yetiştirme**, İstanbul, 1930, s.14.
[473] KÖKDEMİR, **Yeni İjiyen,** s.122.
[474] KÖKDEMİR, a.g.k., s.123. Hamdi Dilevurgun'a göre de "halk sağlığı bakımından, hastalıkların ne mikdarda ve nerelerde çıktığını bilip ona göre tedbir almak için, hastalık istatistiği tutmağa lüzum vardır." DİLEVURGUN, **Sağlık Propagandası ve Hayati İstatistik Bilgileri**, s.165.

tatbik etmekle mümkün olabilir: Yaşam ortamının tıbbileştirilmesi bedene ve nüfusa ulaşmanın yoludur.

4.1.2. Yaşam Ortamının Hijyeni: Sular, Hava, Atıklar ve Mekan Sağlığı

Kamu sağlığı siyasetinin ve kamusal hijyen söyleminin örtük motivasyonu, insanın yaşadığı ortamın denetim altına alınarak bedenlerin ve nüfusun yaşabileceği sıhhi riskleri müdahale edilebilir seviyede tutmaktır. Hastalık ortaya çıkmadan önlemeyi ve aynı zamanda nüfusu biyolojik olarak iyileştirmeyi hedefleyen yaklaşımın öne çıkan başlıkları suların, havanın, iklimsel etkilerin, atıkların ve mekanların denetimidir.

Modern hijyen, "toplumsal temizliği" "topografik temizliğe" bağlı olarak düşünür.[475] Bu anlamda bir kamu sağlığı siyaseti olarak söz konusu temizliğin tesis edilmesine suların tıbbi denetimi kritik bir yer tutar. Hijyenik su, sağlığın ön koşuludur ve sulara yönelik müdahaleler birçok hastalığın önüne geçmeyi sağlayabilir. "Modern topluluk hayatı, yetişir derecede ve temiz bir suyu her şeyden önce ve üstün tutar"[476] ilkesi, suların denetlenmesinin gündeme alınmasında etkili olmuştur. "Hijyen bakımından beklenen, suda sağlığa zararlı maddeler bulunmaması ve suyun ihtiyaca yetecek miktarda olmasıdır."[477] Suyun arıtılması kadar doğaya müdahale ederek de suların denetimi sağlanabilir: "Irmağı taşırtarak, akışını önleyerek, setler ve bentler yaparak da suni toprakaltı su tabakaları yapılabilir. Toprakaltı sular ile yeryüzü sularının birleşebilmeleri, hijyen bakımından önemlidir."[478] Yaşamla ilgili her şeyin standardının hedeflenmesi gibi suyun standardizasyonu da kamusal hijyen açısından önemsenir. Suyun denetimindeki amaçlardan başlıcası hastalığa neden olabilecek bakterilerin zararlarını önlemektir yani suyu arındırmaktır.[479] Öncelikle kullanılan su kimyasal zehirler, bitkisel ya da hayvansal parazitler içermemeli, "tadı hoşa gitmeli, tiksindirici olmamalı" ve "temizlik için kullanılmağa elverişli olmalıdır."[480] Suyun sıcaklığı belirli bir derece olmalı, kokusuz ve berrak olmalıdır. Suyun niteliği insanın psikolojik haline de olumsuz etkide

---

[475] Alain CORBIN, **Kokunun Tarihi**, Çev. Pınar G. Çelik vd., Dost Kitabevi, Ankara, 2007, s.122.
[476] KÖKDEMİR, **Yeni İjiyen,** s.40.
[477] HIRSCH-EREL, **Hijyen Ders Kitabı: Birinci Cilt**, s.326.
[478] HIRSCH- EREL, a.g.k., s.328.
[479] Suyun hijyeninin bu denli kritikleşmesinde tifonun önemli bir yeri vardır zira sulardan geçebilecek hastalıklar arasında en yaygını tifodur.
[480] HIRSCH- EREL, a.g.k., s.335.

bulunmamalıdır. Örneğin "bulanık su tiksindiricidir, iştah kesicidir. Bu ruhsal nokta diğer besi (*besin*, y.n.) maddelerinde olduğu gibi göz önüne alınmalıdır."[481]

Kamu sağlığını tanzim etmenin bir aracı olarak su, nüfus projeksiyonunun bir parçası olarak düşünülür. İstatistiklerden faydalanarak nüfusun su ihtiyacı hesaplanırken müstakbel nesiller de düşünülmelidir:

> "Bir şehrin su ihtiyacı her şeyden önce nüfusuna bağlıdır. Şehirlerde santral su tesisleri yapılırken yalnız bugünkü nüfus değil gelecekteki nüfusu da hesaba katmak gereklidir. Bir yerin su sarfiyatı bundan başka o yerdeki halkın ekonomik ve sosyal durumuna bağlıdır. Evlerde akar suyu, banyosu, kaloriferi ve her türlü konforu olan yerlerde, su sarfiyatı adam başına oranla daha fazladır."[482]

Evlerde, şehirlerde, köyler ve endüstride tüketilen su miktarları cetvellerle detaylandırılır.[483] Rakamlar rehberlik edebilecek detaylığa ulaştırılır. 1926'da çıkarılan "Sular Hakkında Kanun"da bölgelerin su tesisatlarının *Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti* tarafından nüfus ve şartlar göz önünde bulundurularak hıfzıssıhha kurallarına göre ıslah edilmesi kararlaştırılır. Aynı kanunda su kaynaklarının onarımı, bakımı, temizlenmesi ve "suyun sıhhat şartlartına uygun bir halde bulundurulması"ndan belediyeler sorumlu tutulur.[484] 1930 tarihli "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"nda içme suları, maden suları ve kaplıcalar üzerindeki tıbbi ve idari denetim artırılır. Bu kanunda içilecek ve kullanılacak suların "fennen" temizlenmesi ve kaliteli hale getirilmesi konusunda belediyelerin görev alanı genişletilir.[485]

Bedenin sağlığına karşı gelişen tıbbi duyarlılıklardan biri de hava akışlarının gözlemlenmesi ve denetlenmesidir. Alain Corbin'in "havalandırma saplantısı"[486] olarak nitelendirdiği durum, hijyen anlayışında merkezi bir yerde durur. Hava bedenin içine girerek ve tene temas ederek "sıhhi zararlara sebebiyet"[487] verebilir ve sadece fiziki süreçler değil

---

[481] HIRSCH- EREL, a.g.k., s.336.
[482] HIRSCH- EREL, a.g.k., s.350.
[483] HIRSCH- EREL, a.g.k., s.351.
[484] "Sular Hakkında Kanun", Kanun no: 831, **Resmi Gazete**, sayı: 368, 19 Mayıs 1926.
[485] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**, Sayı:1489, 6 Mayıs 1930.
[486] CORBIN, a.g.k., s.128.
[487] HIRSCH-EREL, **Hijyen Ders Kitabı: İkinci Cilt**, s.1.

toplumsal yaşamın kendisi de hava hijyenini tehdit edebilir: "Sağlığın gereği gibi korunması için her şeyden çok arı havaya muhtacız. Sağlığa zarar veren sebepler için de, kalabalık yüzünden hava bileşimindeki (terkip) değişiklik ve bozukluk en başta sayılmalıdır."[488] Hava kitlesel olduğu kadar doğrudan beden ve psişik durumla ilgili bir konu olarak kavranır. "Havayı hareketlendirerek hastalıklardan korunmak koruyucu hekimliğe hakimdir"[489] ve bu nedenle bedene temas eden havanın sık sık tahliye edilmesi gerekmektedir: "Kapalı ve kalabalık yerlerde gittikçe artan sıkıntı duygusu, vücuttaki ısının dağılıp yapılamamasından ileri gelmektedir. Böyle yerleri sık sık havalandırmak, yani içerideki atmosferi değiştirmek ve derimizin üstüne dokunduğunu duyacak kadar havayı kımıldatmak gerekir."[490]

"Havalandırma saplantısı" çocuk bakımı ve gençlik eğitimi açısından da önemsenir: Dönemin beden terbiyesi otoritesi Selim Sırrı Tarcan "açık hava çocukları gürbüz yapar" değerlendirmesiyle havalandırmanın önemini vurgular.[491] Türkiye'de modern tıbbın (özellikle kadın ve çocuk sağlığı alanında) kurucularından biri olan Besim Ömer de benzer şekilde "çocuk doğduğundan itibaren havaya, çok ve saf havaya, güneşe ziyade muhtaçtır. Açık havada, güneş ziyasından büyüyen çocuk kemik hastalığına uğramaz"[492] değerlendirmesi yapar. Reşit Galip de annelere seslenerek "yavrularınızı hergün açık havada gezdiriniz" nasihatinde bulunur.[493] Yine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin *Annelere Nasihat* broşüründe şu ifadeler yer alır: "Anneler yavrularını renkli, kanlı ve canlı olmalarını, bilhassa kemiklerinin kuvvetli olmasını temin için çocuklarını sık sık güneşe çıkarmalıdır. Havalar müsait olduğu zaman çocuğu iyi ve sık giydirmek şartıyla açık havada bir müddet güneşe maruz bırakmak en sıhhi bir harekettir."[494] Gençlerin eğitimi için çevrilmiş *Zindelik Atlası* isimli eserde de havayla ilgili olarak gençlere yönelik şu nasihatler yer alır: "Hava hayat için lazım olan şeylerin en birincisidir. Daima derin nefes alın. Pencereleriniz açık olarak, daha iyisi açık havada yatın."[495] Benzer şekilde "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"nun "Çocukluk ve Gençlik Koruması" bölümünde, "her şehir ve kasaba belediyeleri o şehir ve kasabanın vüs'at ve nüfusunun adedine göre icap eden büyüklükte küçük çocukların temiz hava almasına mahsus bir veya müteaddit bahçeler ve spor meydanları vücude getirmeğe mecburdurlar"

[488] KÖKDEMİR, **Yeni İjiyen,** s.56.
[489] CORBIN, a.g.k., s.132.
[490] KÖKDEMİR, **Yeni İjiyen,** s.58.
[491] Selim Sırrı TARCAN, **Çocuklara Sağlık Öğütleri**, s.3.
[492] Besim ÖMER, **Nüfus Siyasetinde Çocuk Yetiştirme**, s.14.
[493] Reşit GALİP, **Çocuk Bakım Öğütleri**, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1929, s.49.
[494] **Annelere Nasihat**, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatından, no:21, Hilal Matbaası, İstanbul, 1929, s.15.
[495] **Zindelik Atlası**, s.16.

hükmü yer alır.[496] Fuat Münür ve İbrahim Hilmi'nin *Millet Mekteplerine ve Halk Dersanelerine Mahsus Sağlık Bilgisi* kitaplarında havanın bileşimine dair bilginin sağlık açısından önemi belirtilir ve öğrencilere "saf bir hava" içine yaşamaları nasihat edilir:

> "Eğer İnsanlar havanın terkibini (*bileşimini*, y.n.) bilseler, saf havanın insan, hayvan ve nebatların kaffesine nekadar hizmetler yaptığını anlamış olsalar aralarında hiçbir hastalık görülmezdi. Şimdi bu sağlık bilgisini okuyanlara deriz ki: Hayatınızı saf bir hava içinde geçiriniz. Kırlarda, yüksek ovalarda, dağlarda, deniz kıyılarında gezininiz, yaşayınız."[497]

Münür ve Hilmi'nin değerlerdirmelerinde de görüldüğü üzre havaya karşı gelişen duyarlılıkta elbette hastalıkların etkisi önemlidir. Tıbbi yaklaşım "solunum aygıtı hastalıklarının pek çoğu insandan insana ancak hava yoliyle bulaşmaktadır"[498] bilgisini modern hijyene yerleştirmiştir. Bu nedenle "ev, okul, kışla, daire, gazino, sinema, tiyatro, otobüs, tramvay gibi yerlerde hastanın veya iletken (nakil) bir şahsın konuşup görüşme, aksırık veya öksürük ile savuracağı damlacıkların başkalarına bu hastalıkları bulaştırabildikleri kesin olarak ispat ve kabul edilmiş bulunmaktadır."[499] "Taunlaşmış hava"[500] tabirinin ("taun" veba demektir) temeli de buradadır. Kısaca havanın standardı ve "sıhhi hava" yeteri kadar oksijen verebilen ve "sıhhata zarar verecek maddelerin" bulunmadığı havadır.[501] Havanın hastalıklı hale gelmesinin temel nedeni ise toplumsallık ve modern yaşamdır: "Havaya karışan zararlı maddeler her şeyden evvel birçok insanların beraberce yaşaması neticesinde ve mesela yollardaki seyrüsefer, küçük ve endüstriel işçilik, teshin ve tenvir gibi teknik tesisattan husule gelir. Suların kirlenmesinde olduğu gibi havanın televvüsünde de esas sebep bilhassa insandır ve bu bakımdan vaki tedbirlerle birçok televvüsatın önüne geçmek mümkündür."[502] Dolayısıyla hastalıklı havaya yönelik tedbirler insanın sosyal yaşamına yönelik müdahalelerle mümkün hale gelebilir.

Havaya karşı gelişen duyarlılıkta "fena kokular" argümanı önemli bir yer tutar. "Fena kokular" bir zehirlenmeye yol açmasından ziyade "sübjektif olarak tiksinme, iğrenme ve

---

[496] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**, Sayı:1489, 6 Mayıs 1930.
[497] Fuat MÜNÜR-İbrahim HİLMİ, **Millet Mekteplerine ve Halk Dersanelerine Mahsus Sağlık Bilgisi**, s.135.
[498] KÖKDEMİR, **Yeni İjiyen,** s.78.
[499] KÖKDEMİR, a.g.k., s.78.
[500] HIRSCH-EREL, **Hijyen Ders Kitabı: İkinci Cilt**, s.1.
[501] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.1.
[502] HIRSCH-EREL a.g.k., s.2.

rahatsızlık hislerile karakterize edilebilecek hallerdir."[503] Bu durum fena kokuların zararsız olduğu anlamına gelmez. Çünkü fena kokular bedenin normal işleyişine zarar verebilir. Özellikle sinir sistemi, kan dolaşımı ve hazım konusunda bedeni bozar ve etki eder.[504] İğrenme hissisi tetikleyerek bulantı ve kusmaya yol açan fena kokular "daimi bir iştahsızlık" hali yaratarak "vücudun zindeliğine ve çalışma kabiliyetine"[505] ket burabilir. Fena kokular ağırlıklı olarak "nakil vasıtalarından, fabrikalardan, sair endüstri müesseselerinden çıkan gazlerle, yolların süprüntülerinden, mutfaklardan, evlerden vs. çıkan kokulardır ve çok defa bu fena kokuların sebebi bizzat insandır."[506] Fena kokuların analizinde ve genel olarak havanın bilgisinde kimyadan faydalanılır ve örneğin havadaki ozon, toz, karbondioksit miktarının yada otomobil egsozlarının, fabrikaların yaşam üzerindeki etkilerine yönelik analizler yapılır.[507]

İnsan öğesi sadece yaşam pratiğiyle fena kokulara neden olmaz. İnsanın bizatihi bedeni fena kokuların kaynağı olarak sorunsallaştırılır. İnsan bedeninden yayılan kokular ve özellikle nefes, ortamı zehirleyen öğeler olarak ele alınır.[508] Bedenin fena koku nedeni olması kişisel hijyen, beslenme ve hastalıklarla yakından ilgilidir. Bedenin fena koku yaymasında birincil sebep kişisel hijyen ve beslenme biçimidir: "İnsanlardan çıkan fena kokuların sebebi her şeyden evvel vücudun temizliğine kafi derece riayet etmemektir."[509] Yine soğan, sarımsak, lahana, balık gibi yiyeceklerde insan nefesinin fena kokular yaymasına neden olabilir.[510] Bedenin fena kokular yaymasında hastalıklar da önemli bir yer tutar. Hirsch ve Erel, "bazı hastaların nafiz ve karakteristik bir koku neşrettiklerini"[511] ifade ederler. Yazarların verdikleri örneklere göre "veremlilerin hususi ve küflü samanı andıran bir kokusu", şeker hastaları ester nevinden bir koku", kaşektik hastalar ile kanser hastalılar da "nahoş yavan bir koku" yaymaktadırlar.[512] Fena kokulara sınıflandırma yöntemiyle hastalıkların bilgisi iliştirilir ve hastalık, kokudan hareketle teşhis edilebilir hale gelir.

Havaya karşı geliştirilen duyarlılık modernleşme sürecinde hem kamusal ve hem bireysel koku giderme stratejilerini ortaya çıkarır. Richard Sennett, Avrupa'da şehirlerin 18.

[503] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.21.
[504] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.22.
[505] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.22.
[506] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.22.
[507] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.2-14.
[508] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.22.
[509] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.23.
[510] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.23.
[511] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.23.
[512] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.23.

yüzyıldan itibaren pislikleri ve insani atıkları sokakların altında açılan kanalizasyonlara atmaya başladığını belirtmektedir.[513] Modern hijyen, havalandırma stratejilerini şehir planı ile birlikte düşünür ve buna göre yeni şehir planları yapılırken hava hijyeni göz önünde bulundurulmalıdır.[514] Bu çerçevede "sokaklarda fena kokularla mücadele bilhassa iyi bir çöpçülük ve sokak temizlenmesi teşkilatile yapılabilir"[515] önerisi, şehre yönelik kamusal koku giderme stratejilerinden biridir. Fabrikaların, otomobillerin, ev ve lokantaların koku yayılımını engelleyecek şekilde denetlenmesi de kokulara müdahaleyi hedefler.[516] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", her şehir ve kasaba belediyesinin, hıfzıssıhha kanunu doğrultusunda o şehir ve kasabanın ihtiyaçlarına göre "sıhhi hususlara ait bir zabıta talimatnamesi" düzelemesini zorunlu hale getirir.[517] Aynı kanun, devlete ait hava gözlem kurumlarının "Sıhhat Vekâleti'nin tıbbi ve sıhhi istatistik ve coğrafya tanzimi için icap eden her türlü malumatı" vermeye mecbur olduklarını kararlaştırır.[518]

Hastalıklı havanın yayılmasına yönelik bireysel çözüm ise temizliktir. Bu bağlamda "insan vücudundan kokulara karşı en esaslı tedbir vücut bakımı ve elbiselerin temizliğidir"[519] nasihatinde bulunulur. Toplu taşıma araçlarında oluşan kötü hava da kamusal hijyen açısından problemdir. Burada "sıhhi bakımdan en büyük bir tehlike, aksırmak, öksürmek, konuşmak esnasında sıçrıyan damlacıklarla yolcuların bir intana uğratılabilmesidir. Bilhassa teneffüs yollarının intani hastalıklar, mesela grip, difteri, veren ve fakat had eksantemli hastalıklar da, bu suretle geçebilirler."[520] Bu konuda önerilen çözüm endüstiyel kurumların işbaşı, okulların da ders başı saatleri kalabalığa yol açmayacak şekilde onar dakikalık aralarla ayarlama yapma önerisidir.[521] Kötü havanın teması, insanların temasını önlemekle gerçekleşebilir. Bununla birlikte sık kullanılan mekanlar içinde havalandırma önerileri geliştirilir:

> "Ev mutfaklarında havagazının istimaline geçilmesi, münferit teshin vasıtaları yerine merkezi kaloriflerin ikamesi, küçük işçilikte ve fabrikalarda buhar makineleri yerine bir merkezden elde edilen elektirik enerjisinin kullanılmağa

---

[513] Richard SENNETT, **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul, 2002, s.236.
[514] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.25.
[515] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.24.
[516] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.24.
[517] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**, Sayı:1489, 6 Mayıs 1930.
[518] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**, Sayı:1489, 6 Mayıs 1930.
[519] HIRSCH-EREL**, Hijyen Ders Kitabı: İkinci Cilt**, s.24.
[520] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.24.
[521] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.24.-25.

> başlanması, is ve duman beliyesinin ehemmiyetli derecede azalmasına çok yardım etmiştir. Modern büyük şehirlerde yeni yapılan mahallelerin müşterek umumi bir kalorifere (uzaktan teshin) raptedilmeğe bağlanması da şehirlerde ocak mikdarını yeniden azaltacaktır. Nihayet, bilhassa şehir sahası dahilinde, demiryollarının elektiriklendirilmesi bu is ve duman menbaını da ortadan kaldıracaktır."[522]

Ortamın hijyen açısından sorunsallaştırılan başlıklarından biri de iklimdir. *Hijyen Ders Kitabı*, "iklim tesirleri ile hastalıklar arasında münasebetlerin mevcudiyetinden"[523] şüphe edilemeyeceğini belirtir. Bu yaklaşıma göre iklim hem hastalıklara hem de ırksal özelliklere etki eder: "Irklar arasındaki farklar, milletlerin ruhi ve bedeni intisacında görülen değişiklikler, tegaddi, giyim, iş vesair husustaki itiyatlar, medeniyet ve kültür sahasındaki tezahürat kısmen çok defa ehemmiyetli derecede mevzii iklim tesirlerine tabidir."[524] İklime adaptasyon meselesinde Darwinist ilke geçerlidir ve "iklimi değiştirmiş olan insan –yeni iklimin şeraitine uygun yaşayacağına – eski hayat tarzında (mesela giyim, tagaddi ve çalışma şekillerinde) devam edecek olursa"[525] sıhhi zararın meydana gelmesi tehlikesiyle karşılaşır. İklim aynı zamanda kişiliği dönüştürür: "Bir halkın karakterinde derin izler bırakması itibarile de çok ehemmiyetlidir."[526] Beden sağlığı olduğu kadar ruh sağlığında da iklimin etkisi tartışılır: "Hava vaziyetini ve iklimin tesiri yalnız bedeni faaliyete münhasır değildir; akli ve ruhi tesirleri de barizdir."[527] İlkbahar konusunda verilen bir örnek, cinselliği, intihar ve deliliği iklimsel ve mevsimsel etkilerle ortaya çıkan zeka zayıflamasıyla ilişkilendirir:

> "Mesela ilkbaharda psychomotor taharrüşlerin daha sık tezahürü müşahede edilmektedir, bunlar kısmen zekanın zayıflaması ile müterafiktir (Hellpach'a göre ilkbahar buhranı). İlkbaharda cinsi temayüllerin şiddetlenmesi, intiharların kesreti ve akıl hastanelerine yatırılanların artması bu hadise ile alakadar gösterilmektedir."[528]

---

522 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.39.
523 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.95.
524 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.94.
525 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.96.
526 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.96.
527 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.96.
528 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.97.

İnsanın tıbbi tahayyülünde bitki metaforuyla birlikte karşımıza çıkan ikinci metafor makinedir. Örneğin, sıcaklığın beden üzerindeki etkilerine dikkat çekilirken "makine-insan" metaforuna başvurulur. Bu yaklaşıma göre insan "tıpkı işleyen bir motor gibi ısınır"[529] ve bu ısınmayla oluşan hararet fazlasının bedenden atılması lazımdır. Atılmadığı takdirde "hararet toplanması" meydana gelir ve beden sağlığı açısından riskler oluşur. İnsan bu harareti en az miktarda yataktayken veya otururken, en fazla ise "çok şiddetli adali mesai"de iken atar.[530] Dolayısıyla bu meselede "zor işler" öğütlenir. Bu öğüde göre yüksek derecede adale mesaisi gerektiren işler bedendeki zararlı hararetin atılması açısından 'sağlıklıdır'. Zor işler kadar bilgi de hararetin tahliyesi açısından önemli bir araç olabilir. "Vücut sathının sühunet topografyası"nın elde edilmesi, normal cilt sıcaklığının ve "optimal iklim şartları"nın tespiti, bu konuda sıhhatli yaşam için başvurulabilecek bir rehberdir. [531] Modern kentli bireye bu konuda verilecek sıhhi reçete ise, tatil yapmak ve bedenin güneş ve temiz havayla temasının sağlamaktır: "Çalışma zamanlarını kapalı yerlerde (yazıhane, dükkan, atelye ve fabrikalarda) geçiren şehirliler, boş zamanlarında ve tatillerde şehirden uzak serbest tabiatta yaşamalıdırlar. Burada vücut, bilhassa açık elbiseler giyildiği takdirde, güneş şualarının, temiz havanın ve rüzgarların tesirlerine maruz kalır ve kan deveranı, madde ve enerji metabolisması tenbih edilmiş olur."[532]

Atıklar meselesi de kamu sağlığı söyleminin dikkat çektiği "en önemli hijyenik problemlerden biridir."[533] Atıkların tahliye edilmesi bu bakımdan kritik bir noktadır:

> "Evlerde, endüstrilerde, her türlü oturma ve çalışma yerlerinde kullanıldıktan sonra kirlenen ve kullanılmaz hale gelerek atılan sıvı ve katı atıklar, insanların çevresinden uzaklaştırılmalıdır. Bu en önemli hijyenik problemlerden biridir."[534]

Atıklar sıvı ve katı olarak iki bölümde sınıflandırılır: Lağım suları ve çöpler. Tahliye edilmeyen atıklar kokuşma yani "fena kokular" yaratır ve yeraltı sularını kirletebilir. Dışkılar ise tifo, dizanteri ve kolera gibi birçok hastalığın taşıyıcısı olabilirler. Sıvı atıklar

[529] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.99.
[530] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.99.
[531] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.108-109.
[532] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.97.
[533] HIRSCH-EREL, **Hijyen Ders Kitabı: Birinci Cilt**, s.390.
[534] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.390.

kanalizasyonlarla, katı atıklar ise belediye organizasyonları ile kaldırılır.[535] Atıkların analizinde de istatistik ve kimyaya başvurulur. Atıkların hijyenik tarzda giderildiği yerlerde tifonun azaldığına dair istatistiki veriler ile insan dışkısının detaylı bir kimyevi analizi, bu alanda verilecek mücadeleye rehberlik eder.[536] Havalandırma gibi atıkların tahliyesi de şehir planı ve nüfus projeksiyonu açısından önemsenir ve bu konuda şu hususlara dikkat edilmesi gerektiğine dikkat çekilir: "Nüfus miktarı ve nüfusun gelecekteki artma ihtimali; ev, endüstri ve genel kurulların lağım sularının miktarı; yağmurların miktarı; toprakaltı su tabakasının seviyesi ve bu seviyedeki değişiklikler; şehrin bulunduğu yerin jeolojik özellikler."[537]

Katı atıklar çöplerle birlikte hayvan kadavraları ve insan ölüleridir. Ölülerin hastalık yapan mikrop yayabileceği gerekçesiyle mezarlıkların şehir alanı dışında, özellikle "bol havalı ve güneşli mahallerde" olması önerilir.[538] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" "fenni şartları ve vasıfları haiz olmayan ve sıhhi mahzurları görülen mevcut mezarlıklar"ın kullanılmaması hükmünü getirir.[539] Kanun ayrıca "kolera, veba, çiçek, şarbon, cüam ve ruam illetlerinden vefat edenlerin nakli"ni yasaklar.[540] Ölünün yakılması da gerekli görüldüğü durumlarda hijyenik bulunan uygulamalardan biridir:

> "Ölüler ileri ülkelerde krematorium denilen özel fırınlarda yakılır. Krematoriumlar hususile mezarlık olarak ayrılacak yeter alanı olmıyan şehirler için çok uygundur. Bundan başka mezarlık kirası yüksek olan yerlerde halk için ucuz bir vasıtadır. Bazı hukukçular, sonradan otopsi yapmak gerekirse, ölüm sebebinin tayin edilememesinden ötürü, adalet işleri bakımından ölülerin yakılmasını doğru bulmamaktadırlar."[541]

Hijyen yazarları gibi "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"da ölülerin yakılmasını belirli kurallarla kabul eder:

> Madde 224- Ölülerin yakılması için fenni usulu dairesinde fırınlar yaptırmak istiyen belediyeler evvel amirde bu hususta Sıhhat ve İçtimai Muavenet

---

535 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.390-391.
536 HIRSCH-EREL, a.g.k.,s.391.
537 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.400.
538 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.424.
539 "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**, Sayı:1489, 6 Mayıs 1930.
540 "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**, Sayı:1489, 6 Mayıs 1930.
541 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.425.

> Vekâleti'ne müracaat ederek hazırlattıkları projeleri tasdik ettirip müsaade aldıktan sonra tesisata başlıyabilirler.
> Madde:225- Bir cesedi ihrak fırınlarında yaktırmak için aşağıda yazılı vesikaların vücudu lazımdır: 1. Ölünün hastalığı esnasında tedavisile meşgul olmadığı malum ve sabit olan resmi bir tabip tarafından verilmiş olup vefatını her hangi gayri tabii bir sebepten mütevellit olmadığını bildiren bir rapor ve defin ruhsatiyesi. 2. Cesedin yakılmasını arzu ettiğini mübeyyin olup mevtanın hayatta iken yazdığı vesika veya bu hususta şifahen arzu izhar ettiğini işidenlerden laekal (*en azından*, y.n.) üç zatın tahriri şehadet ve tasdikler. 3. Müteveffanın ölümünü mucip olan sebebin herhangi cinai bir fiilden münbais olmadığını bildiren ve mahalli polis idaresi tarafından verilen vesika. Madde:226- İhrak (*yakma*, y.n.) neticesi cesetten hasıl olan bakaya hususi kaplar derununda mezarlık dahilinde bir dairei mahsusada hifzedilir."[542]

Mekanların hijyen ilkeleri doğrultusunda denetlenmesi ve düzenlenmesi de yaşam ortamına etki etmeye yönelik kamu sağlığı yaklaşımının önemli bir bileşenidir.[543] Kapalı yerlerin ve mekanların (evler, atölye ve fabrikalar, okullar, hastaneler vs.) hijyenine özel bir önem atfedilir. Bedenin sağlığı yaşadığı mekana konumlandırılarak ölçülür: "Sıhhati yerinde olan insanın nasıl hasta olabildiğini anlamak için onu muhiti içine yerleştirmek, muhiti içinde nazarı mütaleaya almak icap eder."[544] Aileye atfedilen önem evi de hijyen açısından önemli hale getirir. Evin hijyenik nedenlerle sevilmemesi aile bütünlüğünü riske atar:

> "İçinde aile fertleriyle yaşamakta ve hayatımızın büyük bir kısmını geçirmekte olduğumuz konutlarımızın ijiyene uygun olması ve istirahatimize yarıyacak araçları kendinde toplamış bulunması gerektir. Denebilir ki bir milletin uzkişiliği (şahsiyeti) o milletin aile hayatiyle ve ailenin oturmakta olduğu evin şartlarıyla pek sıkı bir ilgi ve bağlılık gösterir. Eğer ev, istenilen ve güzel şartlar içerisinde bulunuyor ise bütün aile fertlerinin gözleri eve dönmüş olur. Ev, vatanımızın ta kendisidir, ve her şeyimizdir, eğer evin hali ve durumu

---

542 "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**, Sayı:1489, 6 Mayıs 1930.
543 Örneğin Foucault ve François Beuguin'in araştırmasına göre askeri hastaneler hava akımlarını düzenleyecek ve hastalıkları dışarı atacak bir düzenek olarak görülmüşlerdir. CORBIN, **Kokunun Tarihi**, s.142.
544 REFET, **Sıhhat Yolu**, s.13.

> kendisini aile fertlerine sevdirmeyecek şartlar içerisinde ise, kişi ister istemez başka yerlere yönelir ve evinden uzaklaşabilir."[545]

Burada da yine "havalandırma saplantısı" öne çıkar. Buna göre kapalı yerlerin havasında "rahatsızlık verici ve sıhhata muzır bir çok maddeler teraküm eder: İnsanların vücudundan çıkan kokular, zefir havası, ocaklardan havaya karışan gazlar vs."[546] Kapalı yerler aynı zamanda "enfeksiyon hastalıklarının bulaşmasını kolaylaştırıcı bir rol oynarlar."[547] Bu konuda geliştirilen nasihat şu şekildedir: "Hıfzıssıhha bize öğretir ki sıhhatin yerinde olması için yalnız havadar değil ayni zamanda güneş gören veya hiç olmazsa ziya (*ışık*, y.n.) alan meskenlerde ikamet etmek ikıza eder."[548] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" çözüm konusunda denetleyici hükümler getirir. Kanun, yeni yapılacak evlerin "sıhhi şartlara muvafık" olup olmadığının denetimini Sıhhat Vekâleti'nin iznine tabi tutar. Başka bir madde şöyledir: "İnşaatı itham edilmiş olsun veya olmasın içinde oturanların veya komşularının sıhhatine veya hayatına ehemmiyetli zarar vereceği anlaşılan meskenlerin ıslahına sahipleri mecburdurlar."[549]

Hirsch ve Erel'in yaptığı çözüm tartışmasına göreyse kapalı yerlerin hijyeninin mimari ve teknik önlemler ile sağlanabileceği halde bunda başarılı olduğu söylenemez. Yazarlara göre sıhhi çözüm sosyo-ekonomik meselelerle yakından ilgilidir: "Bugün halen gayri sıhhi meskenlerin ve çalışma yerlerinin bulunmasının sebepleri iktisadi ve içtimaidir."[550] Yazarlara göre asıl sorun hijyenden yoksun fakir mahallelerin varlığıdır. Mekan hijyeninden yoksun yoksul yerler aynı zamanda açlık, hastalık ve suçların türediği yerlerdir:

> "Buralarda insanlar dar, pis, çürük binalarda kalabalık kütleler halinde yaşarlar; ziyasız avlular ve sokaklar çocukların oyun yeridir. Bu bozuk havalı, kirli, en mübrem eşyalardan mahrum meskenlerde ayni zamanda açlık, hastalık ve cürümler insanların hayat kudretini kemirir."[551]

---

545 KÖKDEMİR, **Yeni İjiyen-2,** MEB Basımevi, İstanbul, 1950, s.3.
546 HIRSCH-EREL, **Hijyen Ders Kitabı: İkinci Cilt**, s.210
547 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.210.
548 REFET, a.g.k., s.207.
549 "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**, Sayı:1489, 6 Mayıs 1930.
550 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.210.
551 HIRSCH-EREL, a.g.k., s.211.

Yazarlara göre insanların bu mahalleleri terk etmemelerinin temel nedeni ekonomik olsa da mekansal şartlar buradaki insanların "sosyal ilerleme" yeteneğini yok etmiştir: "Bundan maada çok defa buraların halkı, gençler ve çocuklar da dahil olmak üzere, muhitlerinin sefaletine alışmışlar ve içtimai bakımdan yükselmek kabiliyetini kaybetmişlerdir."[552] Dolayısıyla sorun bir yaşam tarzı ve yaşam kültürü sorunu olarak sosyal hijyenin alanına girer. Bu konuda şöyle bir örnek verilir: "Hakikaten bazı şehirlerde bu sefalet yuvaları yıktırılarak halk başka yerler iskan edilmiş ve fakat kısa bir müddet sonra bu yeni meskenlerde de ayni sukut ve bakımsızlığın baş gösterdiği tesbit edilmiştir. Bu suihallerin izalesi içtimai hijyen ve içtimai siyasetin vazifeleleri sahasına dahildir."[553] Yazarların köy mekanlarını hijyen açısından analizi de benzer bir yaklaşım taşır. Buradaki yoksulluk, ilkellik ve hastalık nüfus artırımına da zarar verir:

> "Sefalet ve bakımsızlığa çok defa fakir köy mıntıkalarında dahi tesadüf edilir. Nüfus kesafetinin pek az olmasına rağmen bu gibi yerlerde köy evleri kalabalıktır. Ekseriyetle tek bir odadan ibaret olan iptidai kulübelerde insanlar ve hayvanlar beraberce gecelerler. Bu şartlar altında tevakki edilmesi imkanı olmayan pislik sineklerin ve sair haşaratın çoğalmasını mucip olur. Evler dışarıdaki bol ziya ve temiz havadan istifade edilecek şekilde yapılmamışlardır. Ne muntazam yatak yerleri ne de elverişli yemek kapları mevcuttur; su ihtiyacı, mülevvesat ve muzahrefatın izalesi uygun bir şekilde temin edilememiştir. Buralarda kahil ve çocuk intanları, doğum humması sık görülür; çocuk vefiyatı yüksektir."[554]

Yazarlara göre "mesken hijyeni (…) her yerde ve daima iktisadi ve içtimai tesirlere tabidir"[555] ve bu nedenle "köylük mıntakaların sıhhi bakımdan ıslahı her şeyden evvel içtimai sıhhi, iktisadi ve içtimai siyasi dava ve vazifelerdir."[556] Çözüm hem ekonomik, hem kültürel, hem de pedagojiktir: "Her şeyden evvel kazancın artması, bilgi ve kültür seviyesinin yükselmesi, giyinme ve yaşayış şartlarının ıslahı lazımdır. Köylü ancak o zaman sıhhi yaşayış ihtiyacını hisseder; evinin ve çiftliğinin temizlik ve intizamına riayet eder."[557]

---

[552] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.211.
[553] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.211.
[554] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.211.
[555] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.212.
[556] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.211-212.
[557] HIRSCH-EREL, a.g.k., s.212.

Hıfzıssıhha ve hijyen, bedeni fiziksel ve sosyal ortamın edilgen bir parçası olarak tasvir eder. Yaşam ortamına müdahale, bedene müdahalenin kendisidir ve biyopolitik paradigma etrafında sorunsallaştırılan yaşam, modernleşen toplumlarda tıbbi bilgiyle rasyonalize edilebilir hale gelmiştir.

4.1.3. Frengi, Cinselliğin Tıbbi Denetimi ve Normalleştirme

İnsan "tür" olarak olarak modern siyasetin nesnesi olurken siyasal bedenin inşası tıbbi pratikler dolayımıyla gerçekleşir. Bu inşada hastalıkların sorunsallaştırılma biçimleri hayati bir yer tutar. Bu hastalıklardan biri olan frengiyle mücadele modernleşen Türkiye'de beden ve nüfus politikalarını derinden etkilemiştir. Biyopolitik bir stratejiye dönüşen frengiyle mücadele, bedenlere ve nüfusa ulaşmanın meşru yollarından biri olarak erken Cumhuriyet dönemi boyunca önemini korumuştur.

Yeni rejimde frengiyle mücadele konusunda gerçekleşen ilk önemli gelişme 1920'de tartışılıp hazırlanan ve 1921'de çıkarılan *Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun*'dur. Kanunun hazırlayıcısı Bolu mebusu Dr. Fuad Bey frenginin tehlikesini şu ifadelerle somutlaştırmaya çalışmıştır: "Frengi; bendenizin nazarımda bugün memleketimizde Yunanın yaptığı fenalıktan daha fazla fenalık yapmaktadır. Bugün ahalimiz Yunanın düşman olduğunu bilir. Fakat frenginin kendisine yapmış olduğu tahribatı bilmez."[558] Dr. Fuad Bey söz konusu düzenlemeyi "memleketimizin derecei nüfusunun tezayüdüne ve vaktiyle darbımesel olmuş ırkımızın bünyesinin tekemmülüne medar olmak ve bu müdhiş hastalıktan birçok vatandaşımızı kurtarmak"[559] gayesiyle hazırladığını söylemiş, yasanın savunulması sırasındaki en büyük destekçisi Operatör Emin Bey'de "maksat ırkımızı tahripten vıkayadir" diyerek Fuad Bey gibi frengiyle mücadeleyi bir nüfus meselesi olarak formüle etmiştir.[560] On maddelik bu kanunla birlikte frengi ihbarı ve tedavisi ile frengi hastalarının kendisinin tedavisinin durumu hakkında doktordan alacağı belgeyi yanında bulundurması zorunlu hale getirilmekte; sıhhi evlenme raporlarının daha fazla idari denetime tabi olması kararlaştırılmakta ve hastalığını bilerek başkasına bulaştıranlara hapis ve para cezası

[558] **TBMM. Zabıt Ceridesi**, Cilt: 7., Devre:1, İçtima senesi:1, 2.basılış, Ankara, 1944, s.41.
[559] **TBMM. Zabıt Ceridesi**, s.33.
[560] **TBMM. Zabıt Ceridesi**, s.45.

öngörülmektedir.[561] Dr. Fuad Bey bir frengilinin hastalığını başkasına bulaştırmasını "bir cürüm telakki"[562] edecek bir yasanın Ceza Kanunu'nda olmamasının, frengiyle mücadelede bir eksiklik olduğunu ifade etmiş ve meselenin cezai yaptırım boyutunun olması gerektiğini belirmiştir. Bu kanun'un frengiyle mücadele açısından tarihsel önemi tam da Fuad Bey'in gerekçelerinde yatmaktadır. Frengiyi bir felaket olarak resmeden, "korkunç", "tehlikeli", "berbat" bir hastalık olarak tarif eden yaklaşıma II.Meşrutiyet dönemi literatüründe de rastlamak mümkün olmakla birlikte[563] 1921 kanunu bu algıyı siyasi olarak çok daha merkezi bir noktaya taşımaktadır. Zira bu kanunla birlikte frengi, zührevi hastalıklar içerisinde müstakil bir hastalık olarak kendine özgü idari ve söylemsel bir alan açmakta; frenginin bulaştırılması suç ve ceza sistemiyle ilişkilendirilerek adli pratiğin alanına dahil edilmektedir. Öte yandan frengiyle mücadelenin bir nüfus meselesi olarak ortaya konmasında önemli bir aşama katedilmekte ve frengiyle mücadelenin odağına aile ve evlilik kurumu kesin bir dille yerleştirilmektedir.

Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun, mecliste ciddi tartışmalara neden olarak kabul edilmiştir ve bu tartışmalar hastalığın algılanışı konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Yasaya ciddi bir muhalefet oluşmuş ve bu muhalefetin birincil derdi kadınların muayenesi konusu olmuştur. Muhalifler frenginin salt cinsel yolla bulaşan bir hastalık olduğu yargısından hareketle "bakire kızlarda frengi olmayacağı" ve bu nedenle bakirelerin frengi muayenesinden muaf tutulması gerektiğini söylemişler, "genç bir kızı bir tabibin eline verip muayene ettirmek pek yollu bir şey değildir", "keşfi avret haramdır", "ırz her şeyden mukaddestir" gibi argümanlarla tasarıda değişiklik istemişlerdir.[564] Tartışmada en çok alkış alan konuşmalardan birini yapan Nusret Efendi, frengiyle mücadelenin yolunun "din ile tababeti" birleştirmekten geçtiğini söyleyerek, kadim bir dışlanma geçmişi bulunan cüzam hastalığı konusunda şu hadisi örnek vermiştir: "Cüzam illetine müptela olan insanlardan kaçınız, nasıl ki, aslanlardan kaçtığınız gibi."[565]

1921 kanunu tartışmalarına genel olarak baktığımızda yasaya itiraz edenler frenginin iddia edildiği kadar yaygın olmadığını, sadece hastaların muayene edilmesi gerektiğini söylemişler ve kadınların muayenesinin mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Doktorlar ise

---

[561] **TBMM. Zabıt Ceridesi**, s.34.
[562] **TBMM. Zabıt Ceridesi**, s.33.
[563] Ebru BOYAR, "Social Perceptions of and State Responses to Syphilis In The Late Otoman Empire", **Turkish Historical Review**, 2011, s.112.
[564] **TBMM. Zabıt Ceridesi**, s.38-46.
[565] **TBMM. Zabıt Ceridesi**, s.39.

frenginin sanıldığından çok daha ciddi bir problem olduğunu, muayenelerin koruyucu ve önleyici bir nitelik taşıması gerektiğine vurgu yapmış ve frengiyle mücadelenin ulusal bir mesele olarak tahayyül edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Frenginin sosyal bir mesele, "içtimai bir yara" ve nesli tahrip eden bir tehlike kavranmasında 1920'ler de önemli bir mesafe alınmıştır.[566] *Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun*'un tartışılması sırasında meseleyi ırkın tahribattan korunması ekseninde okuma eğilimlerinin genel olarak erken cumhuriyet döneminde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle 1930'lar ve 1940'larda frengiye dikkat çeken metinlerin başlıca eğilimi, frenginin aileleri, ulusları ve hatta tüm insanlığı tehdit eden ve nüfusa nicelik ve nitelik olarak zarar veren toplumsal bir felaket olduğu yönündedir. Bu iddia frengiyle ilgi metinlerin dilini bir yandan aşırı politize ederken öte yandan söz konusu hastalığa dair endişeyi diri tutmaya motivasyon sağlamıştır.

Frenginin etrafında geliştirilen korku halesinin dayanaklarını, hastalığın tarif edilişi aşamasından itibaren okumak mümkündür. Reşit Galip frengiyi "dört azgın canavar"dan biri (diğerleri belsoğukluğu, verem, sıtmadır) ve "en gürbüz vücutları kemirip çürüten ve çöktüren hastalık"[567] olarak tarif eder. Frenginin diğer hastalıklarda olmadığı varsayılan "tekinsiz" karakteri ile şahıs ve sosyal sınıf tanımaz özelliği, herkesin potansiyel olarak frengi tehlikesi altında olabileceği düşüncesine temel oluşturur. Bu düşünceye göre "fakirin kulübesine, zenginin kaşanesine, alimin beynine"[568] bulaşabilen frengi "zenginde, fakirde de, çapkınında da sofusunda da, bulunması muhtemel içtimai bir hastalıktır."[569] Frengi "tekinsiz" olduğu kadar "haindir" ve buradan hareketle hastalık adeta düşünebilen ve planlı olarak saldırabilen cisimleştirilmiş bir düşman imgesi etrafında tarif edilir: "Frenginin mikrobu bedenimize girdiği vakit tehlikeli ve sinsi bir düşmandır, asabımıza halel getirmeğe muvaffak olmak için birçok seneler fırsat bekler ve maalesef çok defa muvaffak olur…"[570] Ulusu hedef alan düşman imgesi hastalığın kaynağını 'dışarıda' arayan geleneksel inancı besler. Dönemin Cerrahpaşalı hekimlerinden Ahmet Şükrü'nün frengi isminin kökeniyle ilgili olarak sarfettiği, "hastalığın memleketimizdeki ismi "frengi-daülfrenç"dir. Bu isim çok yerinde kullanılmış

---

566 Doktor FAİK, "Frengi Hastalığı ve Fenalıkları", **Kurtuluş Yolu**, 1926, 1(4), s.43-44. Doktor NURETTİN,"İçtimai Yaralarımızdan Frengi", **Halk Yolu**, 1923, 1(14), s.91-94. **Hilal-i Ahmer Mecmuası**, "Frenginin Nesle Tesiratı", 5(55), 1926, s.207-208.
567 Reşit GALİP, **Dört Azgın Canavar**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s.13
568 Ş., "Frengi Nedir ve Nasıl Bulaşır", **Muğla Halkevi Dergisi**, 1938, 11: 5-6., s.5.
569 Naciye Emin HANIM, "Sütninelerin, Ahçılarınızın, Hizmetçilerinizin Kanlarını Mutlak Muayene Ettiriniz", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul,1933, s.700.
570 D.G. ZILANAKI, "Frenginin Tevlit Ettiği Sinir Hastalıkları", **Sıhhat Almanakı**, s.962.

olup hastalığın bize de "Frengistan"dan geldiğine iyi bir işarettir"[571] sözleri buna örnek olarak verilebilir.

Frengi etrafından örülen korku imgesinin temel araçlarından biri de frenginin yanına ölümcül sonuçları fazla olan iki hastalığın eklenmesidir: "Beşeriyeti tahrip eden ve her biri birer afet mahiyetinde olan hastalıklardan başlıcaları ve en tehlikelileri verem, frengi, kanserdir. Bu afetlerle her memlekette mücadele ediliyor."[572] Üçlüdeki diğer öğeler kimi zaman değişse de frenginin yeri sabittir. Frenginin verem ve kanser gibi hastalıklarla yan yana getirilmesi hem hastalığa dair kaygıyı artırırken hem de mücadelenin aciliyetine vurgu yapar. Bu üçlemeyi dönemin sağlıkla ilgili kanunlarda ve hazırlanan istatistik raporlarında da görürüz.[573] Onlarca hastalık arasından frengi, bu kanun ve raporlarda müstakil başlıklar altında bilgi verilen üç hastalıktan biridir.

Frengiye dair geliştirilen felaket nitelendirmesi yalnızca ulus ölçeğinde kalmaz ve söz konusu metinlerde frengi, dünyayı ve insanlığı tehdit eden kadim bir sorun olarak ele alınır. Bu yaklaşıma göre sınır tanımayan "içtimai bir afet"[574] olarak frengi, "bütün insanlığı tehdit eden içtimai bir hastalıktır."[575] Edinildiği kaynak gösterilmeden kullanılan devasa ölüm oranları insanlığın frengi karşısındaki savunmasızlığını ispatlama gayesindedir. Mevcut hastalıkların ciddi bir kısmını frengiye bağlayan bir hekimin "dünyada mevcut hastalıkların üçte birini teşkil eden frengi mikrobu"[576] değerlendirmesine benzer bir okumayı Şükrü Kamil'in Roma imparatorluğunun yıkılışını frengiye bağlayan şu sözlerinde buluruz: "Frengi yüzünden mahvolmuş milletler vardır. Kainata hükmeden Roma imparatorluğunun bilahara küçüle küçüle ufacık bir krallık haline gelmesine bais olan sebeplerden biri ve belki birincisi frengidir."[577]

Kaynağı 'dışarıda' olan 'sinsi' ve 'tekinsiz' bir 'düşman' olarak frengi sadece kişileri değil ulusu, nesli ve ırkı da tehdit eden bir hastalık olarak kavranır. Bu yaklaşıma göre

---

[571] Ahmet ŞÜKRÜ,"Frengi", **Sıhhat Almanakı**, s.206.
[572] Selanikli NAMİ,"Hekimlik, Hekim; Rolleri; Aile Hekimi, Esirgeme Hekimliği", **Sıhhat Almanakı**, s.707.
[573] Bu konuda şu kaynaklara bakılabilir: **İstatistik Yıllığı: İkinci cilt-1929**, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul,, 1929, s.86-87. **İstatistik Yıllığı: 1930**, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1930, s.127. **Küçük İstatistik Yıllığı: 1938-1939**, Cilt-2, İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşiriyet no:141, Sühulet Basımevi, 1940, s.98-99. **Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941**, cilt:4, neşriyat no:192, Ankara, 1941, s.95-96.
[574] Ş., "Frengi Nedir ve Nasıl Bulaşır", **Muğla Halkevi Dergisi**, 1938, 11: 5-6, s.5.
[575] Asım KERMENLİ, "Frengi Nasıl Bir Hastalıktır?", **Sıhhat Almanakı**, s.273.
[576] O. KEMAL, "Beyin Frengisi ve Isıtma Hastalığı İle Tedavisi", **Sıhhat Almanakı**, s.803.
[577] Ş.K. TALİMCİOĞLU, **Zührevi Hastalıklardan Resimli Frengi**, Nümune, İstanbul, 1939, s.3.

frenginin zararları "yalnız hastanın şahsına değil, aynı zamanda nesle, ırka, cemiyete şamildir. Bu itibarla fenalığı hiçbir hastalık ile mukayese edilemez."[578] Frengiye dair ulusal endişe, bu hastalığın "memleketimizde son derece çoğalmakta"[579] olduğu ifadeleriyle canlı tutulur. Hem çoğalan hem de "nüfusun azalmasına sebep"[580] olan frenginin nüfus azalmasındaki payının büyüklüğüne yapılan vurgunun başlıca argümanlarından biri, Cumhuriyet'in reel ve hassas konularından biri olan çocuk ölümleridir. Bu yöndeki bir değerlendirmede "frengi kadar çocuk öldüren diğer bir hastalık yoktur"[581] denilmektedir. Dönemin en önemli frengi uzmanlarından Hulusi Behçet de, frengi, "nüfusun azalmasında, en büyük sebeptir. Bu nedenle Frengi savaşı nüfus meselesidir"[582] sözleriyle bir otorite olarak meseleyi aynı düzlemde sorunsallaştırır. Frenginin yol açtığı nüfus azalmasının miktarı konusunda devletin resmi istatistiklerinin değil daha çok Batı'dan verilen kaynağı belirsiz örneklerin kullanılması dikkat çekicidir. Örneğin frengi konusunda uzun bir makale yazan Kilisli Rifat "her yıl 142.000 fransız frengiden ölüyor"[583] iddiasında bulunur ve "insanların yüzde 75'i bu berbat hastalığa musap"[584] gibi dehşet verici rakamlar kullanır. Rifat'in makalesinde nüfusu büyük oranda azaltan hastalıklar listesinde klasik üçlü yan yanadır: "Bu üç içtimai hastalığın (frengi, verem, kanser) umumi ölüm nispetindeki hissesi yüzde 25 kadar bir şeydir".[585] Nüfus kaybının Batı'dan verilen örneklerle temellendirilmesi üç açıdan değerlendirilebilir. Öncelikle Batı'yı işaret eden bu rakamlar hastalığın ismini Batı'dan hareketle tanımlayan ve genel olarak hastalığı Batı'yla özdeşleştiren yaklaşım açısından tutarlıdır. İkincisi, bu hastalık karşısında Türk modernleşmesinin rotası olan "ileri medeniyetlerin" dahi aciz kalması frengiyi bir felaket olarak kurgulayan bakış için oldukça etkili bir argümandır. Son olarak aşağıdaki tablolarla görebileceğimiz üzere Türkiye'deki resmi istatistik raporlarında frengiden kaynaklı nüfus kayıpları hususunda "içtimai afet" nitelendirmesini besleyebilecek bir dayanak bulunmamaktadır.

Frenginin nüfusu yok ettiği noktasında birleşen bu değerlendirmeleri, hastalıkların neden olduğu ölüm oranları ile ilgili bilgi içeren erken cumhuriyet döneminin resmi

---

578 Ahmet ŞÜKRÜ, "Frengi", **Sıhhat Almanakı**, s.206.
579 NACİ, "Belsoğukluğu ve Frengiden Korunma Çareleri", **Sıhhat Almanakı**, s.694.
580 Ş., "Frengi Nedir ve Nasıl Bulaşır", s.6.
581 Cevdet Kerim İNCEDAYI, "Frenginin Tehlikelerine Dair Umumi Bilgiler ve Bu Hastalıkla Mücadelede Halka Nasihatler ve Tenbihler", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi**, 7(46), 1941.
582 Hulusi BEHÇET, **Frengi, Niçin Ayıp Görülür?**, İstanbul Halkevi, İstanbul, 1935, s.3.
583 Kilisli RİFAT, "İçtimai Hastalıklardan: Frengi", **Mülkiye: İlmi, Mesleki Aylık Mecmua**, 1933. (sayfa numaraları yok.)
584 RİFAT, a.g.m.
585 RİFAT, a.g.m.

istatistikleriyle birlikte okuduğumuzda çok farklı bir tablo ile karşılaşırız. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından hazırlanarak Reisi Cumhur'a takdim edilen beş senelik (1925–1930) mesai ve istatistik raporunun bir bölümünde, hastalıklardan ölümler konusunda rakamlar içeren bir cetvel yer almaktadır. 1925–1930 arasında 28 hastalıktan kaç kişinin öldüğü konusunda önemli bilgilere ulaşabileceğimiz bu cetvel içerisinde frengiye rastlayamayız.[586] Benzer şekilde dönemin Sıhhiye Mecmuası'ndan edinilen hastalıklardan kaynaklı ölüm oranlarına baktığımızda da 25 hastalık içerisinde frengiden kaynaklı ölüm miktarı yer almamaktadır.[587] *İstatistik Umum Müdürlüğü* tarafından yayımlanan *İstatistik Yıllığı*'nda yer alan bilgilere göre ise 1928 yılında frengiden ölenlerin toplam sayısı 186, 1929 yılında ise 83'tür.[588] Frengi konusunda 'felaket" vurgulu metinlerde ciddi bir çoğalma olduğu 1930'lar ve 1940'larda da rakamlar diğer birçok hastalıkla kıyaslandığında bu kaygıları temellendirebilir durumda değildir. 1931–1939 yılları arasında Cumhuriyet'in üç büyük kenti olan Ankara, İstanbul ve İzmir'de sebeplerine göre bu kentlerdeki toplam ölüm göstergeleri bu konuda belli bir fikir verir niteliktedir. Söz konusu göstergeler aşağıdaki gibidir:[589]

Ölüm Nedeni	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Frengi	39	39	20	20	27	26	39	30	8
Grip	75	224	54	40	74	28	52	39	42
Apandisit	35	36	63	52	61	35	44	65	64
Tifo	178	113	142	136	158	236	396	111	114
Diyabet	42	42	90	67	79	94	125	117	111
Difteri	59	62	56	53	70	98	48	74	49
Kanser	539	574	617	732	630	815	876	879	862
İshal ve Anterit	1952	1568	1326	912	1324	2055	1321	1091	950

[586] **BCA** (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 301000-220-18, 14.12.1930.
[587] İnci HOT, **Sıhhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele**, İstanbul Üniversitesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi,, İstanbul, 2001.
[588] **İstatistik Yıllığı**, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1930, s.127.
[589] Rakamlar şu kaynaklardan derlendi: **Küçük İstatistik Yıllığı: 1938–1939**, Cilt-2, İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşiriyet no:141, Sühulet Basımevi, 1940, s.67-71; **Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941**, cilt:4, neşriyat no:192, Ankara, 1941, s.102-108; **Nüfus Hareketleri İstatistiği**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:173, Ankara, 1941, s.60-65.

Verem	2507	2373	2088	2262	2320	2260	2343	2270	2286
Zatürre	1932	3032	2863	2095	2280	2545	2498	2934	2333
Kalp Hastalıkları	2480	2751	2541	2417	2375	2783	3080	3363	3089

Bu verilerde görüldüğü üzere 1930'lar boyunca frengiden kaynaklı ölümler, tıbbi, sosyolojik ve siyasi metinlerde felaket alarmı verilmeyen bulaşıcı (grip, tifo) ya da bulaşıcı olmayan (apandisit, diyabet) birçok hastalığın çok altındadır. Örneğin 1939 yılında üç büyük kentte frengi 8, apandisit 64, diyabet 111 ölüme neden olmuştur. Frengiyle birlikte sosyal felaket olarak dikkat çekilen kanser ve veremin yol açtığı kayıplara baktığımızda ise, frengiyle karşılaştırılamayacak ölçüde büyük bir fark görülmektedir. Örneğin 1931 yılında kanserden ölenlerin sayısı frengiden ölenlerin yaklaşık 14 katı, aynı yıl veremden ölenlerin sayısı frengiden ölenlerin yaklaşık 64 katıdır. Bunlarla birlikte 'nüfus meselesine' dönüşmeyen kimi hastalıkların yol açtığı ölümler hem frengi hem de kanser ölümlerinin çok üstündedir. Bu hastalıklardan biri olan ishal ve anterit (ince bağırsak iltihabı) nedeniyle 1931–1939 arasında, 912 ile 2055 arasında değişen oranlarda insan yaşamını yitirmiştir. 1930'lar boyunca bu hastalıktan ölümlerin en az olduğu 1934 yılında bile ölüm oranı frengiden yaklaşık 46 kat daha fazladır. Tabloda görüldüğü üzere en fazla ölüm nedeni kalp hastalıklarıdır ve illa bir hastalık ulusal felaket olarak nitelendirilecekse veya bir hastalığa karşı "topyekun ve ısrarlı bir savaş"[590] verilecekse önce buradan başlanması daha gerçekçi görünmektedir. 1940'larda da hastalık kaynaklı ölüm oranlarının seyri benzerdir. 1940–1948 yılları arasında Ankara, İstanbul ve İzmir'de sebeplerine göre toplam ölüm göstergeleri şu şekildedir:[591]

Ölüm Nedeni	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948
Frengi	21	26	9	9	15	13	4	6	13
Grip	45	35	58	41	35	22	20	24	35
Apandisit	49	46	48	30	35	41	33	26	31

[590] 1945 yılında frengi ve trahomla mücadeleyle ilgili olarak C.H.P. Genel Sekreterliğinden Halkodalarına dağıtılmak üzere C.H.P. İl İdare Kurulu Başkanlığı'na gönderilen bir belgede şu ifadeler yer almaktadır: "Frengi ve trahomun bulaşık olduğu yerler halkını ağır afetlere uğratan bu dertlerden kurtarmak, topyekûn ve ısrarlı bir savaşın neticesine bağlıdır." Bkz. **BCA**, 490100-26-22. 6/6/1945.

[591] Rakamlar şu kaynaklardan derlenmiştir: **Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945**, Yayın no:253, Ankara, 1947, s.115-123. **Türkiye İstatistik Yıllığı**, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No:328, Cilt:18, 1950, Ankara, s.65-66. **İstatistik Yıllığı**, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No:303, Cilt:17, Ankara, 1949, s.63-64.

Tifo	136	168	233	164	134	158	118	121	93
Diyabet	107	87	88	70	62	93	74	26	92
Difteri	63	93	75	76	66	62	38	31	36
Kanser	946	939	988	885	1086	1022	1042	1116	1070
İshal ve Anterit	1292	919	1676	1134	1451	1256	1295	1034	1498
Verem	2452	2621	3441	3635	3353	3667	3569	3614	3517
Zatürre	2997	2579	3144	2761	3039	3093	2739	2617	2636
Kalp Hastalıkları	3623	3654	4522	4101	3999	4169	3971	3797	4709

Frengide kısmen bir azalma eğilimi olmakla birlikte zatürre, verem, ishal ve anteritin neden olduğu ölüm oranları genel çizgisini korumaktadır. Kalp hastalıklarından ölümlerde 1940'larda ciddi bir artış olduğunu görüyoruz. Üç büyük ilde frengiden kaynaklı toplam ölümün (26 ölüm vakası) en yüksek olduğu 1941 yılında, kalp hastalıklarından ölenler frengiden ölenlerin yaklaşık 140 katıdır.

Hem bulaşıcı hem de bulaşıcı olmayan hastalıklardan kayıpların genel bağlamı içerisinde frenginin yol açtığı ölümlerin oranı böyleyken, nasıl oluyor da frengi konusunda felaket alarmı verilmekte ve frengi, nüfusu yok eden sosyal bir afet olarak sunulmaktadır? Bu sorunun yanıtlarını bulabileceğimiz çerçeveyi modernleşen Türkiye'de ideal birey konusunda gelişen norm arayışları oluşturmaktadır. Belirli bilimsel bilgi, politik ilkeler ve normlardan hareket ederek bedensel, ahlaki ve psişik olarak ideal nesil yetiştirme kaygıları için frengi, tarihsel ve toplumsal bellek içerisinde kullanışlı bir araca dönüşmeye son derece müsaittir ve bu aracın etkin bir biçimde kullanılmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Frengi etrafında geliştirilen söylem bir yandan hastalık ortaya çıkmadan tüm nüfusu potansiyel olarak frengiye yakalanma riski çerçevesinde ele almakta, bir yandan da bu riski veri alarak toplumsal ahlakı restore etmeyi amaçlamaktadır. Buna göre frengi tüm ulusu tehdit ediyorsa mücadele ulusal düzeyde verilmeli ve hasta ya da değil toplumun bütününü katetmelidir. Frengi üzerinden geliştirilen normalizasyon çabaları hem cinsel ve ahlaki ötekinin inşasında işlev görmüş hem de dönemin yükselen öjenik eğilimlerine meşruiyet referansı olarak kullanılmıştır. Cevad Kerim İncedayı "frengiden korkumuzun en mühim sebebi, bu hastalığın nesilden nesile

geçerek cinsin ve soyun bozulmasında, nüfusun azalmasında büyük tesirleri bulunmasından"[592] gelmektedir derken tam da bu öjenik kaygılara işaret eder. C.H.P. Genel Sekreterliğinden Halkodalarına dağıtılmak üzere C.H.P. İl İdare Kurulu Başkanlığı'na gönderilen belgede "gelecek nesillerin gürbüz ve temiz ahlaklı oluşları"nın[593] frengiyle mücadelenin yer aldığı "sağlık davası"na bağlanması yine bu zeminde anlaşılabilir. Benzer yaklaşımı başka metinlerde de görürüz.[594] Bu metinlerden birini yazan Hazim Pekin frenginin yol açtığı bozulmayı şöyle detaylandırır:

> "Frengi nesil ve ırkı bozan bir enfeksiyondur. Çünkü kafa tası, alın, göz, kulak, dudak, diş ila…da husule getirdiği gayri tabiiliklerle fizyonomiyi; uzunluk, kısalık, cücelik, her suretle çocuk kalma, etraf nisbetsizliği; bacakların yay gibi kabarması, bir uzuv bozukluğu, yokluğu ila… ile vücudu değiştirdiği gibi zeka fakültesini alt üst ederek musaplarını dejenere de eder. Acip şekillere bürünerek nesilden nesle intikal eden bu hal bir ırkın maddiyat ve maneviyatını tarumar emiye kâfi gelir."[595]

Benzer şekilde Hulusi Behçet de frengili ebeveynlerin çocuklarından sağ olarak kalanlar "abdal, budala, ahmak veya Ruhan geri dejenere insanlar şeklinde ortaya çıkıyor. Ve yahut hayat mücadelesinde zaif, cılız, renksiz insanlar meydana geliyor"[596] değerlendirmesinde bulunur. Genel olarak bu yaklaşıma göre frengi nüfusun sadece nicelik olarak değil nitelik olarak da başlıca düşmanıdır ve frengi ile uğraşmak sadece nüfusu çoğaltmak değil aynı zamanda "bir ulusun sağlam ve kuvvetli olmasına yardımdır."[597]

Nüfusu artırma ve müstakbel nesilleri nitelik olarak geliştirme eksenli yaklaşımın odaklandığı başlıca alan cinselliktir. Cinsellik bedenin politikası ile nüfusun biyopolitikasının birleşme noktasındadır[598] ve bu anlamda bir yandan beden disiplinlerine bağlıdır, yani talim

---

592 Cevdet Kerim İNCEDAYI, "Frenginin Tehlikelerine Dair Umumi Bilgiler ve Bu Hastalıkla Mücadelede Halka Nasihatler ve Tenbihler", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi**, 7(46), 1941.
593 **BCA**. 490100-26-22. 6.6.1945.
594 Ali RIZA, "Veladi Frengi", **Sıhhat Almanakı**, s.252-258.; İsmail Hakkı KUTKAM, **Frengi**, Halk, İstanbul, 1937.; Mazhar OSMAN, **Frengi ve Sinir Hastalıkları**, Kenan, İstanbul, 1945.; M. SAİM, "Gençliğin Cinsi Terbiyesi", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi**, 1(5-6), 1934, s.331-338.; İhsan ÖZGEN, **Üç Bela: Frengi, Fuhuş, İçki**, Dereli, İzmir, 1935.; Şükrü Kamil TALİMCİOĞLU, **Zührevi Hastalıklardan Resimli Frengi**, Nümune, İstanbul, 1939.
595 Hazim PEKİN, **Muhtasar Frengi**, Kader, İstanbul, 1939, s.VI.
596 Hulusi BEHÇET, **Frengi, Niçin Ayıp Görülür?**, İstanbul Halkevi, İstanbul, 1935, s.9.
597 BEHÇET, a.g.k., s.3.
598 FOUCAULT, "İktidarın Halkaları", **Özne ve İktidar**, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı, İstanbul, 2005, s.153.

terbiye, güçlerin çoğaltılması, tıbbi teknikler ve psikolojik muayenelere, özetle, beden üzerinde yaratılan gerçek bir mikro-iktidara yol açar, öte yandan da doğurduğu tüm bu sonuçlarla nüfus düzenlemesine bağlıdır ve bütüncül kaygılardan hareketle oluşan kitlesel önlemlere, istatistik varsayımlara, toplumsal bedenin tümünü ya da bütün içindeki grupları ilgilendiren müdahalelere olanak verir. Cinselliği devlet ile kişi arasında kamuyu ilgilendiren bir bahis konusu haline getiren nokta tam da burasıdır. Modern devlet yurttaşların cinsel etkinliğini nasıl yürüttüğünü bilerek bu etkinlikleri denetler ve ulusun yararı için yönetmek ister. Cinsellikten "yönetilecek, yararlılık sistemleri içine sokulacak, herkesin azami iyiliği düzenlenecek, en yüksek verim doğrultusunda işletilecek bir şey olarak söz etmek"[599] onu kamusal yararlar doğrultusunda düzene sokma uğraşıyla somutluk kazanır. Bu bakımdan cinsellik aynı anda hem bedenin yaşamına, hem de insan türünün yaşamına giriş yolu oluşturur. Sadece mevcut yurttaşların değil müstakbel nesillerin biyolojik olarak sağlamlılığını güvence altına alma gibi gayretler cinselliğin öjenik normlar (çoğalması makbul olanlar ile olmayanları belirleyen ilkeler) etrafında tıbbi denetime tutulmasıyla hedefine ulaşabilir. Bu bağlamda frengiden hareketle "ırkımızın istikbali temamen cinsi terbiyenin tahtı hükmünde bulunmaktadır"[600] sözleri, öjenik kaygıların odaklandığı cinselliğin frengiyle mücadele konusunda taşıdığı önemini vurgular. Tarihsel geçmişi cinsellikle kodlanmış bir hastalık olarak frengi 'doğru' cinselliğin ne olduğu konusundaki tartışmalara referans olur: "Önümüzdeki şahsın sıhhatinden ziyade ailenin saadeti, ulusun ilerisi mevzuubahisdir. Cinsi vazifelerini tabii yolda idare edecek bir ferd, şahsını, ailesini, evladını, nihayet bulunduğu cemiyeti, sevdiği ulusu koruyacaktır."[601] Frengi üzerinden yapılan bu öğütler bir yandan arzu edilenin, ulusun ve devletin hedeflerine koordine bir cinsellik olduğunu göstermekte, cinselliği ulusun hizmetinde anlamlı olabilecek bir etkinlik haline getirmekte ama bir yandan da hastalığın bulaşmasında "tabii yoldan" idare edilmemiş cinselliğin varlığının altını çizmektedir. Frengi üzerine yazılan metinlerin içinde çalışan ve normativiteye vurgu yapan bu bakış, cinsellik, karakter, ruh ve ahlak konusunda normal olan ile olmayan arasına kalın çizgiler çekmektedir.

Frengi tartışmalarının bireylere dair normatif bir söylem zemininde dışlama stratejileri üreten veçhelerine gelmeden önce frengililerin hastalıklarını neden sakladıkları konusunda yürütülen tartışmalara değinmekte yarar var. Hekimlerin frengililer konusundaki ortak

---

[599] FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi**, s.26.
[600] M. SAİM, "Gençliğin Cinsi Terbiyesi", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi**, 1(5-6), 1934, s.332.
[601] Hulusi BEHÇET, **Frengi, Niçin Ayıp Görülür?**, s.11.

kanılarından biri, frengililerin hastalıklarını çoğu kez gizlediğidir. Şükrü Kamil'in ifade ettiğine göre "frengiye tutulan şahıs hastalığın alametlerini bir pislik ve bir utanılacak vak'a telakkisinde ısrar eder" ve bu gizlemenin sebebi "aile, akraba, dostların batıl düşünüşleri"dir.[602] Hulusi Behçet'de frenginin halk arasında utanılacak bir şeymiş gibi algılanmasının sebebini "bilgisizliğimiz"[603] olarak açıklar. Peki, neden kalp hastalıkları, dizanteri, tifo vs. değilde frengi toplum içinde utanılacak ve gizlenecek bir hastalık olarak algılanmaktadır? Utanma ve gizlenme meselesi önemlidir çünkü bu sorunun cevabı tam da meseleye dikkat çeken tıbbi metinlerde bulunmaktadır. Frengiyle mücadele stratejisi bir yandan nüfusun bütününü içine almayı hedeflerken bir yandan da bu nüfus içindeki kimi bireyleri tecrit ya da karantinayla açıklanamayacak türde bir dışlamanın nesnesi haline getirmektedir. Aşağıda alıntıladığımız pasajlarda görebileceğimiz gibi frengiyi fuhuş, içki, patolojik davranışlar ve toplumsal değerleri ihlal eden neredeyse bütün norm-dışılıklarla özdeşleştiren yaklaşım, frengiliyi tıbben içeri almayı ve kontrol altında tutmayı hedeflerken toplumsal zeminde "dışarıda" bırakır. Buradan yaklaştığımızda frengili olmayı normalleştiren, onu açığa çıkmaya ve tedavi olmaya çağıran dilin aynı zamanda frengiliyi cinsel, psişik ve ahlaki anormalliğin içinde konumlandırması bu gizlenme konusunda güçlü bir gerekçe olabilir.

"Frengi yalnız cinsi temasla geçmez"[604] değerlendirmesini birçok hekim paylaşır: "Ezcümle ustura, taraf, baş fırçası, doktor ve dişçilerin temizlenmemiş aletleri, sigara ağızlıkları, pipolar, ağızla çalınan musiki aletleri, diş fırçaları ve saire frenginin sirayetine vasıta olabilirler."[605] Burada da ifade edildiği üzere sıradan bir bulaşıcı hastalığın bulaşma kanalları frengi için de geçerlidir. Benzer şekilde cinsel ilişki de frengi dışında birçok enfeksiyon hastalığının (örneğin grip) bulaşmasına neden olabilir. Hulusi Behçet bu konuda şu soruyu sorar: "Eğer cinsi birleşmeyi, göz önünde tutarak muhakeme ediyorsak, cinsi temastan alınması mümkün, daha nice frengi kadar mühim hastalıklar vardır. Sosyal felaketleri itibarile, frengi derecesinde ağır olan veremi, neden aynı hastalıklar çerçevesine ithal etmiyoruz?".[606] Mazhar Osman'a göre bu sorunun cevabını cinselliğin neden olduğu çifte suçlamada (frengilinin kendini suçlaması ve başkalarının ona suçlu muamelesini yapması) bulabiliriz: "Frengi cinsi hastalık, zührevi hastalık, nihayet gençlik hastalığı veya

[602] TALİMCİOĞLU, **Zührevi Hastalıklardan Resimli Frengi**, s.13-15.
[603] BEHÇET, a.g.k., s.4.
[604] BEHÇET, **Frengi, Niçin Ayıp Görülür?**, s.6.
[605] Asım KERMENLİ, "Frengi Nasıl Bir Hastalıktır?", **Sıhhat Almanakı**, s.273.; H. ÖMER, "Belsoğukluğu ve Tedavisi", **Sıhhat Almanakı**, s.433.
[606] BEHÇET, **Frengi, Niçin Ayıp Görülür?**, s.6.

gizli hastalık diye halk arasında tanılır. Çok defa tenasüli münasebetten ileri geldiği için ayıp hastalık sayılır. Yakalanan büyük bir suçlu gibi utanır, hastayı tanıyanlar da suçlu nazarile bakar."[607] Frenginin bulaşma kanalları konusundaki görece itidalli tıbbi söylem, frengili bireyi kendi açık etmeye davet eder. Buna göre kendini gizleyen frengili birey hastalığı cinsel yoldan kapmamış olabileceği için utanç duymadan tıbbi yardım almalıdır. Bu itidal, hastalığın "çok defa tenasüli" yani cinsel yolla bulaştığına yapılan vurgunun ağırlığını değiştirmemiştir.[608]

Cinselliğe indirgenmiş frengi bir ruh halini, karakteri, alışkanları ve yaşam tarzını analiz etmenin formülünü sunar. Dr. İhsan Özgen'in 1935'te yazdığı *Üç Bela: Frengi, Fuhuş, İçki* risalesi, frenginin hangi kavramlarla birlikte tartışıldığını göstermesi açısından çarpıcı bir metindir. Üç başlıktan (frengi, fuhuş, içki) oluşan risalenin tüm başlıklarındaki değerlendirmeler frengiyle ilişkili olarak işlenir. Yani frengi "üç bela"nın merkezinde yer alır. Risalede frengi konusunda korku duygusu yaratan bir dil vardır ve bu dil, bedenleri yaralar içinde kalmış frengi hastalarının resimleriyle cisimleştirilmeye çalışılır.[609] Özgen'in ilk değerlendirmesi şöyledir: "Frengi berbat bir hastalıktır. Soyu sopu kurutur. Adamı alil, sakat eder, çoluk çocuksuz bırakır. Frengi adamı deli eder, tımaraneye, hapisaneye tukar. Frengi adamı adamlıktan, insanlıktan çıkarır, rezil eder."[610] Bu yaklaşıma göre frengi bir insanın bedensel ve ruhsal sağlığını yok ettiği kadar toplumsal konumunu ve ahlaki statüsünü mahveder. Özgen'in risalesinde dikkat çeken bir diğer nokta da risalenin "fuhuş" ve "içki" bölümlerinde frenginin gençler ve kadınlar üzerinden anlatılmasıdır. Bu bölümler neredeyse tamamen fuhuş ve kadınlara karşı genç erkeklerin uyarılması şeklinde yazılmıştır. Özgen'in metnine hakim olan eril bakış, kadını, erkeğin "delikanlılık" çağının arzu nesnesi ve de hastalık kaynağı olarak kurgular. Bu bağlamda "kadın isteği delikanlılık çağının bir

---

[607] OSMAN, **Frengi ve Sinir Hastalıkları**, 1945.

[608] Ahmet ŞÜKRÜ, "Frengi", **Sıhhat Almanakı**, s.207. ; Ali EŞREF, "İçtimai Dertlerimizden Biri", **Sıhhat Almanakı**, s.229.

[609] Dönemin tıbbi metinlerinde sadece frengi konusunda değil çeşitli hastalıklara dair çizimlerin bu metinlere konulduğunu söyleyebiliriz. Buna rağmen frengiyle ilgili çizimleri diğer çizimlerde görmediğimiz anlamda kendine özgü hale getiren kimi ayrıksılıklar vardır. Bu ayrıksılıklar frengiyi ahlaki dejenerasyon, delilik ve suçla özdeşleştiren öğelerden oluşmaktadır. Örneğin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti 1930'larda Sağlık Propaganda Neşriyatı'ndan *Frengiye Yakalanmaktan Kork* başlıklı bir poster yayımlamıştır. Bu poster üzerinde frengiye dair altı adet çizim bulunmaktadır. Posterin merkezinde yer alan ve diğer çizimlere göre büyükçe olan çizimde, birlikte içki içen ve flört eden üç kadın ve üç erkek yer almakta, bu çizimin altında ise "Böyle eğlencelerde bulunmaktan sakın" yazmaktadır. Posterde yer alan dikkat çekici diğer bir çizim ise, deli gömleği giydirilmiş ve parmaklıklar arkasında yer alan birkaç insan figüründen oluşmaktadır. Bu çizimin altında ise "Hastalığını tedavi ettirmeyenlerin sonu" yazmaktadır. Söz konusu poster için bkz. Emine Ö. EVERED-Kyle EVERED, "Sex and the Capital City: The Political Framing of Syphilis and Prostitution in Early Republican Ankara", **Journal of the History of Medicine and Allied Sciences**, 68(2), 2013, s.296.

[610] ÖZGEN, **Üç Bela: Frengi, Fuhuş, İçki**, s.1.

işareti"dir[611] değerlendirmesinde bulunan Özgen, cinsel arzularını kontrol altına alamayan genç erkekleri "evlenmeden birleştiğin kadın sana öyle fenalıklar verebilir ki onları sen ömrün oldukça taşırsın"[612] sözleriyle uyarır. Bu yaklaşım frenginin bulaşma biçiminin nasıl tahayyül edildiğini de gösterir. Frengi meselesi fuhuş başlığı altında hastalık kaynakları (kadınlar) ve hastalıktan korunması gerekenler (gençler) arasında taşınan bir salgın olarak çerçevelendirilir. Özgen'e göre "bu dertlerin" mekanları şehirlerde bulunan ve "kadınların etlerini, butlarını parayla" sattıkları "bir takım evler"dir. Bu evleri "zehirli yerler" olarak nitelendiren yazara göre buralara gidenlerin, "yani genel kadınlarla birleşenlerin başına belalar gelebilir. O hastalıkların en hafifi bel soğukluğudur."[613] "Genel kadınlarla birleşen gençler"in hastalığa yakalandıklarının ilk işareti vücutta çıkan utanç kaynağı çıbanlardır.[614]

Frengi ile mücadelede kadınlara yapılan özel vurgu Özgen'le sınırlı değildir.[615] Aşağıdaki alıntıda yalnızca fahişelerin değil 'sergüzeşt' yaşam süren kadınların da hastalık kaynağı olarak damgalandıklarını görmekteyiz:[616]

> "Hastalığın hakiki nakilleri sergüzeşt peşinde gezen kadınlar ve fahişelerdir. Sergüzeşte atılan bir kadın ergeç bu hastalığa yakalanır; ekseriya pek kısa zamanda husule gelir. Bu kadınlar yüzde yüz hastalıklıdır. Salim bir fahişe tasavvur etmek bir hayaldır. Bila istisna bunların hepsi, ihtiyarı, genci, güzeli, çirkini, kibarı ve süflisi hastalıklıdır. Bunlar daha sergüzeşte atıldıklarının ilk aylarında hastalanırlar. Hiçbir nizam, hiçbir tıbbi takavyüt ve nezaret bunları

---

611 ÖZGEN, a.g.k., s.20.
612 ÖZGEN, a.g.k., s.32.
613 ÖZGEN, a.g.k., s.22.
614 ÖZGEN, a.g.k., s.22. "Çıban" meselesi herhangi bir yaraya değil sembolik anlamlarla yüklü bir damgalamaya karşılık gelir. "Çıbanlı" olarak isimlendirilen kişiler hem fuhuşla hem de frengiyle özdeşleştirilmektedir. Örneğin Mithat Cemal Kuntay'ın **Üç İstanbul** (1936) romanında genelevde çalışan bir kadının "çıbanlı Zehra" olarak isimlendirilmesi frengi-fuhuş-kadın özdeşleştirmesinin bir örneği olarak okunabilir. Bkz. KUNTAY, **Üç İstanbul**, Oğlak, İstanbul, 1998, s.226.
615 Emine Ö. Evered ve Kyle Evered erken Cumhuriyet döneminde Ankara'da frengiyle mücadelenin nasıl gerçekleştiğini ele aldıkları çalışmalarında, frengiyle mücadelenin biyolojik değil sosyo-politik bir karakter taşıdığını belirtirler. Yazarlara göre bu konuda geliştirilen sosyo-politikanın en önemli gündemi ise kadınların kontrol altına alınmasına yönelik hedefler ve fuhuşun polisiye yöntemlerle denetimi olmuştur. E.Ö EVERED.- K. EVERED, "Sex and the Capital City: The Political Framing of Syphilis and Prostitution in Early Republican Ankara", s. 296-299.
616 Dönemin Batılı devletlerinde de durum benzerdir ve genel olarak hastalığın sorumluluğu kadınlara yüklenmektedir. (Andrew NIKIFORUK, **Mahşerin Dört Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, çev. S. Erkanlı, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.145). Örneğin 1930'larda Avrupa'da yapılan bir anketin frenginin "sirayet menbaı" olarak şu rakamları verdiğini görüyoruz: "600 fahişe, 350 kadın garson, 602 hizmetçi kadın, 448 amele kadın, 478 evli kadın" (CAVAILLON, "Abolitionist Memleketlerde Frenginin İhtiyari veya Mecburi Tedavisi", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi**, 1(5-6), 1934, s. 459).

> hastalıktan vareste kılamaz. Bu hal onların hazin sanatlarının icabıdır. Bunlar zahiren tamüssıhha bir nikap altında hastalığı rastgeldiklerine aşılarlar."[617]

'Başıboş kadın' ile 'fahişe' arasında ayrım yapan bu yaklaşım frengiyi evlenmemiş ve aile sahibi olmayan kadının kaderi olarak sunarken erkeği de hastalığın bir aracı konumuna yerleştirir. Baba hastalığı kadınlardan alarak anneye, anne de çocuğa aşılar.[618]

Frengiyi kadınları kriminalize ederek anlatan benzer bir yaklaşımı "Kız Öğretmen Okulu Doktoru" İsmail Hakkı Kutkam'ın *Frengi* risalesinde görürüz. Erkeklere yönelik olarak konuşan Kutkam'a göre frengi özellikle sarhoşken alınır: "Sarhoş her şeyi hoş görür, her kirli kadın onun için dünya güzelidir. Farkında olmayarak kendini çirkefe atar".[619] Bu zeminde devam eden Kutkam'a göre frengi "keyf verici fena kadınlardan alınır"[620] ve erkekler devletin denetiminden kaçmış "fena, kirli ve hastalıklı kadınlar"dan aldıkları bu hastalığı köylerine, 'temiz yuvalarına' ve 'ulusun annelerine' taşırlar:

> "Büyük şehirlerde ve bazı kasabalarda kıyıda köşede fuhuş yapan fena, kirli ve hastalıklı kadınlar ki bunlar gizlidir. Hükümetin kontrolündan kaçmıştır. Kendi illetlerini kendilerile oynaşan biçarelere, sarhoşlara, ahmaklara verirler. Bu gibi kadınlarla temas edenler yüzde yüz bu hastalığı alırlar. Güçlükle, alnının terile köyünde, tarlasında kazandığı para ile çoluk çocuğunun, evinin, eşinin düzenini temin edecek yerde geldiği şehir ve kasabada bu parayı fena kadınların yanında bitiren adam köyüne, evine, yurduna bela, musibet getirir; kendi elile karısının koynuna, yavrusunun bağrına yılan sokar, bu adam çok bahtsızdır, bu adam canidir."[621]

Başka bir yaklaşım da frenginin kaynağını kadınların "doymaz hırsında" aramaktadır: "Bu hal sinir ve tenasül yorgunluğundan ileri geliyor, çünkü bu günkü insan kendi kuvvetlerini

---

[617] EŞREF, "İçtimai Dertlerimizden Biri", **Sıhhat Almanakı**, s.229.
[618] RIZA, "Veladi Frengi", **Sıhhat Almanakı**, s.254.
[619] KUTKAM, **Frengi**, s.20.
[620] KUTKAM, a.g.k., s.3. "Fena kadınlar" tabirine Reşit Galip'te de rastlarız. Galip'in halka sağlık öğütlerinden biri "fena kadınlarla buluşmaktan sakınınız. İki dakikalık zevk için ocağınızı söndürmekten korkunuz" şeklindedir. Reşit GALİP, **Sıhhat Koruma Bilgisi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s.20.
[621] KUTKAM, a.g.k., s.6-7.

ölçemiyor ve kadın doymaz bir hırsın mağlubu bulunuyor. İşte bir aileyi ve bütün ırkı değerden düşüren şaibeler, cılızlık ve beyin bitkinliği bundan ileri geliyor."[622]

Kadınlarla birlikte frengi tartışmalarının öne çıkan bir diğer kesimi gençlerdir. Özgen, "delikanlılar, kendinize sahip olunuz. Kendinizi herhangi bir duygu içinde kaybetmeyiniz. Bütün ömrünüzce sürecek acıları, dertleri bu yaşta kapabilirsiniz"[623] nasihatinde bulunarak gençlerin korunmasına özel bir anlam atfeder. "Frengi için en müsaid yaş gençlik çağıdır; zira frengi en çok cinsi münasebetle geçer"[624] ya da "insan bu dehşetli illete gençliği ve faaliyeti esnasında duçar olur"[625] gibi değerlendirmelerin asıl nedeni ulus inşasında gençlere atfedilen önemdir: "Memleketimizde tahribat yapan içtimai hastalıklarımızdan biri de belsoğukluğudur. Irkın en genç ve güzide unsurlarına savlet ederek bunları yaptığı korkunç ihtilatlar ile zebun bırakmaktadır."[626]

Frenginin oluşmasında "sefahatin, bilhassa gizli fuhşun mühim bir vasıta olduğu muhakkaktır"[627] düşüncesi yerini genel olarak korumakla birlikte bakışın ağırlık noktası hastalığın "her yerdeliği" iddiasına kayar. Bu yaklaşıma göre frengi potansiyel olarak toplumsal yaşamın her yerindedir ve bu nedenle tüm sosyalleşmeler risklidir. Örneğin insanlara güvenmenin frengi konusunda taşıdığı 'riski' bir hekim şu sözlerle açıklar: "Ekseriya muayenehanelerimize müracaat eden hastalar hemen daima itimadın kurbanıdır. Kimi zatüzzevç bir kadından, kimi seviyei içtimaiyesi yüksek bir şahıstan ve kimi yalnız kendisile görüşen bir kadından hastalık almışlardır. O halde hastalık herkeste mevcuttur."[628] Bu değerlendirme bir yandan frengiyi fuhuş mekanlarıyla özdeşleştirir öte yandan da hastalığı modern kent hayatının merkezinde arar. Örneğin Mazhar Osman şu değerlendirmesinde frengiyi Batı'lı yaşam tarzını sorgularken frengilileri modern hayatın 'şehvet kurbanları' olarak tanımlar: "Güzel cinsi, şehvet oyunlarını, içki keyiflerini canlandıran şiirler, romanlar, hele tiyatrolar, sinemalar, nihayet sokaklara kadar taşan "flirt"ler ayıp değil de şehvet derslerinin zaruri neticesi olan belsoğukluğu ve firengi sözlerini söylemek, bunların ne olduğunu tanımak mı ayıptır? Şehvetin kurbanı olan hastalar mı suçlu ve kirli?."[629] Frengi

---

622 Kilisli RİFAT, "İçtimai Hastalıklardan: Frengi".
623 ÖZGEN, a.g.k.,s.20.
624 İNCEDAYI, "Frenginin Tehlikelerine Dair Umumi Bilgiler ve Bu Hastalıkla Mücadelede Halka Nasihatler ve Tenbihler", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi**, 7(46), 1941.
625 D.G. ZILANAKI, "Frenginin Tevlit Ettiği Sinir Hastalıkları", **Sıhhat Almanakı**, s.963.
626 EŞREF, "İçtimai Dertlerimizden Biri", **Sıhhat Almanakı**, s.227.
627 KERMENLİ, "Frengi Nasıl Bir Hastalıktır?", **Sıhhat Almanakı**, s.273.
628 NACİ, "Belsoğukluğu ve Frengiden Korunma Çareleri", **Sıhhat Almanakı**, s.695.
629 Mazhar OSMAN, **Frengi ve Sinir Hastalıkları**, 1945.

meselesi sadece fuhuş meselesi olarak değil aynı zamanda bir yaşam tarzı, karakter ve ahlak meselesi olarak kavranır.

Frengi, modernleşmeyle birlikte özellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl başlarında ahlaki dejenerasyonla özdeşleştirilmiş ve sosyal tabuya dönüştürülmüştür.[630] Frenginin bu özdeşleştirmelerle ahlak, karakter ve yaşam tarzı etrafında tartışılması frengilileri yargılayan ve kriminalize eden bir algıya zemin hazırlamaktadır. "Ben tıbbiye talebeliği çağlarımda ve sonra muavinlik zamanlarımın iptidalarından "sifilomanyaklarına" rasgelirdim"[631] sözleriyle öğrencilik yıllarında karşılaştığı frengileri "sifilomanyak" olarak tanımlayan bir doktorun bu ifadesi, frengilileri delilik, ahlaki dejenerasyon ve toplumsal itibar kaybıyla özdeşleştiren genel algının bir parçasıdır.[632] Bu bakış üzerinden geliştirilen yaklaşıma göre frengi tedavi edilmezse o kişinin yaşamı "delilikle" geçer.[633] Şükrü Kamil'e göre frengi delilikle öylesine bağlantılıdır ki "akıl hastaneleri aranırsa mevcutların çoğunun ya kazanılmış veyahut anadan babadan geçmiş frengililerin çokluğu teşkil ettiği görülür."[634]

Frenginin delilikle bütünleştirilmesinin yanında ahlaki dejenerasyonla da ilişkilendirildiğini görürüz. Frengili, toplum için 'zararlı' bir figür olarak resmedilir: "Frengi insanı tenbel, ahlaksız, karaktersiz yapar. Her frengili yarı bir deli, bir meczup demektir. Ne kendine tam manasile hayrı vardır, ne de mensup olduğu cemiyete, aksine hem kendine hem cemiyete zararlıdır."[635] Bir hekim trafik kazalarını dahi frengiye bağlamaktadır: "Kazaların çoğu şöförün beynine vurmuş frengisinden, hiç olmazsa sarhoşluğundan, esrarkeşliğinden veya Heroin gibi bir zehire alışmasındandır."[636] Frenginin kişiyi bedenselden ziyade toplumsal bir çöküşe sürüklemesi çeşitli veçheleriyle anlatılır ve ortak kanaat frengilinin

---

[630] Geertje BOSCHMA, **A Rise of Mental Health Nursing**, Amsterdan University, Amsterdam, 2003, s.132.
[631] Hüseyin Zade ALİ, "Sifilomani ve Frengiye Dair Bilgilerimizin Tarihinden Bir Nebze", **Sıhhat Almanakı**, s.234.
[632] Frenginin akıl hastalığı ile ilişkilendirilerek öjenik söylemin hedefine dönüştülmesine Batı'da da rastlamak mümkündür (Ian DOWBIGGIN, **The Quest For Mental Health**, Cambridge, New York, 2011, s.109; POLLOCK, **Eugenics As a Factor in the Prevention of Mental Disease**, 1921, s.4) Frengilileri sosyal olarak itibarsızlaştırma niyeti taşıyan psikiyatrik özdeşleştirmelere de yine dönemin Batı'lı devletlerinde çeşitli biçimlerde rastlanılmaktadır. Örneğin frengiyle mücadele Almanya'da anti-semitik politikanın bir parçasına dönüştürülmüş (Robert M. KAPLAN, "Sypilis, Sex and Psychiatry: 1789–1925", **Australasian Psychiatry**, 18(1), 2010, s.22-27), ABD'de de ise siyah karşıtı kampanyanın aracı olmuş ve hastalık siyahilerle özdeşleştirilmiştir (Troy DUSTER, **Backdoor of Eugenics**, Routledge, London, 2005, s.82-83; Nancy ORDOVER, **American Eugenics: Race, Queer, Anatomy, and Science of Nationalism**, Minnesota, London 2003, s.259).
[633] TALİMCİOĞLU, **Zührevi Hastalıklardan Resimli Frengi**, s.3.
[634] TALİMCİOĞLU, a.g.k., s.3.-4.
[635] TALİMCİOĞLU, a.g.k., s.3.
[636] Naciye Emine HANIM, "Sütninelerin, Ahçılarınızın, Hizmetçilerinizin Kanlarını Mutlak Muayene Ettiriniz", **Sıhhat Almanakı**, s.700.

yaşadığı kişisel felakettir: “Bu gibi hastalar hastalığının ilk devresinde mücrimane ve akılsız hareketlerile işlerini bozup sermayelerini gaybettikten ve kendileri ile ailelerini sefalete sevkettikten sonra nihayet kendilerini timarhenede bulurlar ve orada pek çabuk sefil bir akibete uğrarlar.”[637] Frengiliyi ‘katil’, ‘müflis’, ‘tecavüzcü’, ‘rüşvetçi’ vs. olarak tasvir eden bir doktorun değerlendirmeleri, toplumsal sorunların ciddi bir kısmının frengi üzerinden okunduğunu göstermesi açısından son derece çarpıcıdır:

> “Beyin frengisi hastalığına yakalananlar başlangıçta huy değişikliği gösterirler. Doğru ve ağır başlı bir adam iken rüşvet yer, küçük kızlara laf atar, alış veriş yaparken kıymeti olmayan bir şeyi çalar, külhanbey ve fahişlerle düşüp kalkar, tenasül aletini gösterir, ırza tecavüz eder. Bir zaman bu marazi hali yanındakilerinin nazarını çekmeksizin işiyle meşgul olur, mesleği icabı başkalarının hayatına nihayet verebilecek tehlikeli işlerde çalışır. Şoförlük, kaptanlık, kayıkçılık yapar. Şoför ise dikkatsizlikle başkalarını çiğner, otomobilini dükkanların içine kadar sokar, kaptansa yüzlerce kişinin hayatını taşıyan gemiyi puslayı şaşırark karaya oturtur veya kayalar içinde gemiyi parçalayarak zavallı insanları denize döker. Teessüriyet, zeka ve muhakemesi müthiş bir yınkıntıya uğrar; tacir ise elindeki paraları lüzumsuz yere sarfeder. Çocuklarının nafakasını, en lüzumlu ihtiyaçlarını düşünmez, gramofon ve radyolar alır, karşılıksız ve senetsiz binlerce borç lira verir, dengi olmayan küçük kızlarla, evlatlığı ile evlenmeğe kalkar, daha sonraları hafızası silinir, çocuklarının ismini bile unutur, sigarasile düdaklarını yakar, on paraya muhtaç iken marazi zenginlik fikrile etrafına milyonlar dağıtır. Elmas ve pırlantadan köşkler, yüksek kaldırımın merdivenelrini altından yaptırır, allahlık, hükümranlık iddiasında bulunur, dünya orduları bir işaretile harekete gelmeğe hazırdır. Küreyi arzın bir tek sahibi olur.”[638]

Frenginin toplumsal bir sorun olarak okunması onu fuhuş hastalığı kategorisinde olmasının yanında başka bir kategoriye daha dahil eder. Bu kategori “ahlak hastalıkları”dır ve bu hastalıkların listesi dönemin tıbbi tercihleri kadar resmi ideolojinin politik alerjilerini de (örneğin feminizm) yansıtmaktadır:

---

[637] D.G. ZILANAKI, “Frenginin Tevlit Ettiği Sinir Hastalıkları”, **Sıhhat Almanakı**, s.962-963.
[638] O. KEMAL, “Beyin Frengisi ve Isıtma Hastalığı İle Tedavisi”, **Sıhhat Almanakı**, s.803-804.

> "Beşerin bünyesini kemiren içtimai hastalıklar arasında en korkunç ve dehşetlisi ahlak ve fuhuş hastalıklarıdır. (…) Ahlak ve fuhuş hastalıkları, insanları terakki ve kemalin her şeklinden geri bırakır. Bu hastalıklar nelerdir?... Sadizm, mazohizm, fetişizm, tribadizm, nihilizm, feminizm, safizm, üranizm… bir çok perversionlar ile nekrofili, azophili, nenfomani ve erotomailer; kokain, morfin, heroin, alkol düşkünleri, firengi, belsoğukluğu, yumşak şankr… ananet, akamet, sakamet gibi fuhuş hastalıkları. (…) Bir psikopat, saralı, isterik, alkolik, bir veremli, bir frengili hastalıklarının tesirlerile öyle istihaleler, öyle cinsi ve tenasüli tahavvüller hasıl ederler ki, bir frengili, bir alkolik bir saralıya zemin hazırladığı gibi bir saralı da bir deliye beşik hazırlarlar."[639]

Frenginin bulaşması ile ilgili teşhisin güçlü bir şekilde evlilik dışı cinsellik[640], ahlak, makbul olmayan yaşam tarzları ve delilik üzerinden tartışılması çözüm tartışmalarının da çerçevesini belirlemiştir ve çözümler cinselliğin evlilik kurumu içinde denetimi ile ahlaki reçetelerden umulmuştur.[641] Frengiyle mücadelenin mantığını kavramak açısından Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne ait 1929 tarihli bir belge belirli bir hareket noktası sağlayabilir. Söz konusu belgede cüzamlılara dair "memleketimizde bulunan cüzamlılar için yapılacak tedbir onların tecridini temin etmekten ibarettir"[642] ifadeleri yer alırken frengiye dair "umumi bir surette mücadele edilmektedir"[643] sözlerine rastlanmaktadır. Gerçektende frengiyle mücadelede cüzamlılar için uygulanan şekilde bir tecrit değil geniş bir mücadele ve önleyici tedbirler mantığı içerisinde hareket edilmiş, "gelecek nesillerin gürbüz ve temiz ahlaklı oluşları" bu mücadelenin başarısıyla ilişkilendirilmiştir. [644]

Frengiyle mücadele nüfusun bütününü düşünecek biçimde "umumi bir surette" ve çok boyutlu olmakla birlikte hastalığın cinsel, psişik ve ahlaki anormallikle ilişkilendirilmesinin etkisini genel olarak çözüm tartışmalarında görmek mümkündür. Bu bağlamda mücadelenin

---

[639] Nurettin RAMİH, "Ahlak ve Fuhuş Hastalıkları", **Sıhhat Almanakı**, s.753-757.

[640] George Mosse'nin belirttiği üzere "ulusun iyi durumda olması büyük ölçüde aileninki ile ilintilidir. Aile hayatının bozulduğu noktada maddi ve siyasi yıkım da başlar; normal bir cinsel gelişim sağlayarak, aile devletin yükümlülüğünü basit, ucuz ve iyi bir şekilde yerine getirir." (Selda ŞERİFSOY, "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928–1950", **Vatan, Millet, Kadınlar**, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim, İstanbul, 2009, s.169).

[641] Besim Ömer'e göre "ahlakla uğraşanlarla hekimler (…) birbirlerine o kadar sıkı bağlıdırlarki hekim istemese bile bir kerteye kadar ahlakçı olmaktan kurtulamaz."[641] Besim ÖMER, **Kızlarımız İçin**, İstanbul, 1935, s.6

[642] **BCA**. 301000/220-8, 22.7.1929.

[643] **BCA**. 301000/220-8, 22.7.1929.

[644] **BCA**. 490100/26-22, 6.6.1945.

içeriğini toplumun ahlaki nizamı, cinselliğin tıbbi denetimi ve gençliğin cinsel terbiyesinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Çözümler denetleyici ve pedagojik olarak iki temel kategoriye ayrılmaktadır. Denetleyici önlemler fuhuş, cinsellik ve evliliğin tıbbi denetiminden oluşmaktadır. Fuhuş konusunda iki farklı görüş vardır. Bu konudaki görüşlerden biri fuhuşu tamamen yasaklamaya yöneliktir: "Fahişeleri ele güne karşı sokaklardan toplayıp devşirmeğe ve fuhşu teşhir etmeğe karşı savaş açmak, intan düçar olmuş olan kadınların tedavisile uğraşmak ve onlara hallerine ve sıfatlarına layık ve münasip bir iş bulmak çok daha doğru bir tedbirdir."[645] Bu yaklaşıma göre yalnızca fahişelerin eğitilip başka işlerde istihdam edilmesi yeterli değildir ve "halkı fuhşa ve zinaya teşvik eden kitapları ve romanları ortadan kaldırmak"[646] gibi tedbirler de gereklidir. Diğer görüş ise fuhuşun yasaklanmasının değil denetlenmesinin daha doğru bir çözüm olduğu yönündedir:

> "Medeniyetin bazı müdahenakarlıkları vardır, halka hoş görünmek için fahişelere iş bulmak, fuhuş yapanları cezalandırmak, umumhane ve randevu evlerine müsaade etmemek gibi "abolizme" (*yasakçılık,* y.n.) denilen usul. Fuhşu kaldırmağa Amerika, İngiltere, İskandinavya, bir dereceye kadar Almanya, teşebbüs etmiştir. Bu usulün şöylece iki sene tatbiki bile sıhhatçe ne kadar tehlikeli olduğunu gören hekimlerimiz bu imkansızlığı itiraf etmişler ve fuhşu inzibat altına almanın en doğru yol olduğunu söylemişlerdir. Vekâlet fuhşun inzibatına ve frenginin sirayetinin tahdidine ileri derecede taraftardır."[647]

Frengiyle mücadelede geliştirilen önemli bir çözüm önerisi de evliliğin teşviki ve tıbbi denetimidir. Bu düşünceye göre "en nafi akli ve mantıki çare (teehhül-evlenmek) keyfiyetidir. Emrazı Zühreviyeden birinci vasıtai tahaffuz teehhülüdür"[648] ve erken evlenmeyi teşvik[649] hem ahlaki bir mesele hem de frengiyle mücadelenin vazgeçilmez bir öğesi olarak görülür. Benzer şekilde Reşit Galip'te "Türk delikanlıları! Kendi can yoldaşınızdan başka hiçbir kadınla temasta bulunmayınız. Herkesle düşüp kalkan kadınlarla yatmaktan çekininiz!"[650] sözleriyle hastalığın müsebbibi olarak kadınları gösterirken cinselliği evlilik-için bir alan

---

[645] RİFAT, "İçtimai Hastalıklardan: Frengi".
[646] RİFAT, a.g.m.,
[647] Mazhar OSMAN, "Cümhuriyetin Sıhhat Siyaseti", **Sıhhat Almanakı**, s.40-41.
[648] NACİ, "Belsoğukluğu ve Frengiden Korunma Çareleri", **Sıhhat Almanakı**, s.695.
[649] İNCEDAYI, "Frenginin Tehlikelerine Dair Umumi Bilgiler ve Bu Hastalıkla Mücadelede Halka Nasihatler ve Tenbihler"; AKALIN, **Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı?-1**, Ahmet İhsan, İstanbul, 1938, s.15.
[650] Reşit GALİP, **Dört Azgın Canavar**, s.13.

olarak telkin eder. Besim Ömer'e göre ise "ahlak, döle sıkı bağlı olan duyguya o kadar dokunmaz (*yani cinsel arzuyu engelleyemez*, y.n.), yalnız Venüs hastalıklarının (*zührevi hastalıkların*, y.n.) bulaşmasını azaltmağa yarar."[651] Bu bağlamda ahlaklı birey evlilik-öncesi cinsellikten kaçınmalıdır çünkü "bekarlıkta esenlik için en iyi yol pek sıkı olarak kendini tutmak, bütün bütün el yummak, birleşmekten kaçmaktır."[652]

Evliliğin tıbbi denetimine dair tartışmaların doktorların tartışmalarıyla sınırlı kalmayarak yasal yaptırımlarla sonuçlanmasını bu zeminde kavramak gerekmektedir. Evlilikleri hastalıklar açısından tıbbi kurallara bağlayan maddelerin yer aldığı en kapsamlı kanun, 1930'da çıkarılan "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"nudur. Kanun'un 122. maddesi "evlenecek erkek ve kadınlar evlenmeden evvel tıbbi muayeneye tabidir" hükmünü, 123. maddesiyse "frengi bel soğukluğu ve yumuşak şankr (bir tür zührevi hastalık, y.n.) ve cüzama ve bir marazi akliye müptela olanların evlenmesi memnudur" hükmünü getirerek frengililerin evlenmesini yasaklar.[653] Bundan bir yıl sonra çıkarılan 15 maddelik "Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname" ile evlilik muayenelerinin nasıl yapılacağı konusunda bilgi verilir. Bu nizamnameye göre doktor muayene ettiği kişinin "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"nda belirtilen hastalıklardan birini taşıdığı hususunda belirti görmezse "erkekler ve kadınlarda başka başka tarzda olmak üzere muayeneleri icra edilecektir" hükmü getirilir.[654] Nizamname'ye göre erkekler için detaylı bir muayene öngörülürken kadınlarda yalnızca ağız muayenesi, bakirelerde ise sadece ağız ve dirsek ucu muayenesi getirilir.[655] (Bu ayrıma baktığımızda kadınların muayenesinin 1921'de çıkarılan "Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun"un kabul edilmesi esnasında mecliste yapılan tartışmalarda yasaya muhalefet edenlerin istediği biçimde devam ettiğini söylemek mümkün.)

Frengiyle mücadelede önerilen çözümlerin bir başka başlığını pedagojik nitelikli öneriler oluşturmakta ve bu öneriler gençliğin cinsel terbiyesinin önemine yapılan vurgu etrafında şekillenmektedir. "Gençliğin cinsi terbiyesi daha ilk mektepten itibaren metodik bir surette"[656] organize etmek gerekli görülmüş ve frengi, okullarda gençlerin cinsel terbiyesine

[651] ÖMER, **Kızlarımız İçin**, s.6.
[652] ÖMER, a.g.k., s.7.
[653] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**, Sayı:1489, 6 Mayıs 1930.
[654] "Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname", **Resmi Gazete**, Kararname no: 11682, Sayı:1904, 21 Eylül 1931.
[655] "Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname", **Resmi Gazete**, Kararname no: 11682, Sayı:1904, 21 Eylül 1931.
[656] SAİM, "Gençliğin Cinsi Terbiyesi", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi**, 1(5-6), 1934, s.331.

dair derslerin verilmesine meşruiyet sağlayacak argümanların öne sürülmesinde etkili olmuştur:

> "Bu hastalığın tehlikelerini, mahiyetini ve tahaffuz çarelerini gençlere öğretmek lazımdır. Mektepler ve kışlalar bunları öğretmek için en iyi yerlerdir. Tenasüli terbiye dersleri Amerikada liselerde değil ilk mektep programlarında bile vardır. Bu hastalıktan bahsetmek artık ayıp sayılmamalıdır. Hayata atılan bir genç hemen ekseriya tesadüfün önüne çıkardığı fırsatlara ramolmaktan kendini alamamaktadır. Gençlerin bu ihtiyacı takdir edilmeli ve tanınmalıdır. Onlara geçeceği bu korkunç yolların tehlikeleri ve icabında bundan tahaffuz çareleri öğretilmelidir."[657]

Gençlere yönelik nasihatler, 'iffetli' olmanın kendileri ve nesiller için öneminin öğretilmesinden oluşmaktadır: "Gençler, iffeti muhafaza etmenin frengi ve belsoğukluğu gibi hastalıklardan sakınmak için en kat'i çare olduğunu, iffetsizliğin kendilerile ileride nesillerinin hayatı ve sıhhatini en vahim surette ihlal edeceğim hatırdan çıkarmamalıdırlar."[658] Bu nasihatlerin belirli bir programa ve sistematiğe bağlanması yönündeki ilk adım okullarda konferanslar verilmesi yönündedir. *Türk Cilt ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti*'nin 1932–1933 tarihli faaliyet raporunda "ahlaki propaganda işlerile iştigal etmek üzre on kişiden mürekkep bir sıhhi ve ahlaki zührevi hastalıklara karşı koruma cemiyeti"[659] oluşturulması kararlaştırılmış ve bu ekibin okullarda konferanslar vermesi hedeflenmiştir. Cinsi terbiyenin içeriği konusunda ahlaktan öjeniğe uzanan çok boyutlu bir müfredat öngörülür: "Cinsi terbiye mektepte ulumü tabiiyye, hıfzıssıhha ve ahlak ve muallimleri tarafından yapılacak, tenasül ve tevlit fiilleri, veraset kanunları, öjenik, terbiye-i etfal, cinsi hıfzıssıhha ve cinsi ahlak dersleri"[660] verilecektir. "Hekimin vazifesi ahlaki esaslara dayanarak doğrudan doğruya sıhhi dersler vermekten ibarettir"[661] ifadeleri tıbbi nasihatlerin esasında ne denli ahlaki kurallarla kompoze edildiğini göstermektedir.

---

657 EŞREF, "İçtimai Dertlerimizden Biri", **Sıhhat Almanakı**, s.231-232.
658 M.H., "Gençlik Hıfzıssıhhası", **Sıhhat Almanakı**, s.974.
659 İNCEDAYI, "Cilt ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti Senelik Kongresi", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi,** 1(1), 1934, s.67.
660 SAİM, "Gençliğin Cinsi Terbiyesi", s.337.
661 İNCEDAYI, "Frenginin Tehlikelerine Dair Umumi Bilgiler ve Bu Hastalıkla Mücadelede Halka Nasihatler ve Tenbihler", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi**, 7(46), 1941.

Frengiyle mücadelede izlenen bu tür önleyici yöntemlerle birlikte toplumun belirli cinsel, bedensel ve ahlaki normlar etrafında şekillendirilmesini hedefleyen normalleştirici söylemler birlikte anlam kazanmıştır. Frengiye ve frengililere yönelik olarak gelişen politik ve tıbbi söylem, bir yandan frengili olmayı sıradanlaştırırken diğer yandan bu kişilere dışlayıcı ahlaki kodlar yüklemiş ve frengi açısından riskli görülen gruplar (özellikle fahişeler, deliler vs.)[662] kriminalize edilerek potansiyel tehlike olarak resmedilmiştir. Genel olarak ahlaki dejenerasyonla özdeşleştirildiğini düşündüğümüzde frenginin dönemin AIDS'i olduğunu söylemek mümkündür.[663] Hakim söyleme göre frengi bir yaşam tarzı meselesidir ve bu bakımdan bireyin nasıl bir yaşam sürdüğünün göstergelerini sunar. Frengi etrafında yürütülen tartışma, ulusun ahlaki inşasında makbul olan ile olmayan ahlaki özellikler arasına kalın çizgiler çeker. Bu bağlamda frengili birey, psikolojik, cinsel ve ahlaki 'anormallikler' olarak tarif edilen bir çerçeve içinde kurgulanmasıyla dönemin 'normal' olarak kabul edilen bireyinin ahlaki ötekisine karşılık gelir. Tüm bunları değerlendirdiğimizde, frengiye ve frengili olmaya dair geliştirilen yaklaşımlar bir yandan kamusal ahlakı restore etmek için etkili bir araç işlevi görmüşken öte yandan belirli toplumsal damgalama biçimlerine kaynaklık etmiştir.

4.1.4. Hazların Tıbbileştirilmesi ve Alkol Karşıtı Söylem

Erken Cumhuriyet döneminde frengi konusunda gelişen duyarlılığın bir benzeri "keyif veren zehirler" olarak tanımlanan tütün, alkol ve uyuşturucu maddeleri konusunda oluşmuştur. Ahlaki, sosyal ve biyolojik dejenarasyon söylemi keyif veren maddelere karşı alınan tavrın meşrulaştırılmasında etkili argümanlar olmuşlardır. Mazhar Osman'a[664] göre "keyif veren zehirler" "alkol, eter, morfin, heroin, kokain, esrar, afyon vesairedir."[665] Hirsch'e göre de "tütün, kahve, çay, alkollü içkiler"[666] bu kapsamda değerlendirilebilir.

---

[662] Emine Ö. Evered ve Kyle Evered'de göre erken Cumhuriyet döneminde frengiyle mücadele edilirken fahişeler adeta "epidemiyolojik sanıklar" olarak görülmüştür (E. EVERED - K. EVERED, "Sex and the Capital City: The Political Framing of Syphilis and Prostitution in Early Republican Ankara", s. 298).

[663] DOWBIGGIN, **The Quest For Mental Health**, Cambridge, New York, s.54. ; Dorothy PORTER, **Health, Civilization and The State: A History of Public Helath From Ancient To Modern Times**, Routledge, London, 1999, s.302.

[664] **Mazhar Osman Uzman (1881-1951)**: Türkiye'de psikiyatrinin öncülerindendir. Almanya'da nöroloji ve psikoloji eğitimi alan Uzman Yeşilay Cemiyeti ve Bakırköy Ruh ve Sinr Hastalıkları Hastanesi'nin kurucusudur. Uzman'ın psikiyatri alanında çok sayıda kitabı bulunmaktadır.

[665] Mazhar OSMAN, "Uyuşturucu Maddelerin Zararları", s.238.

[666] HIRSCH, "Üniversite Gençliği ve Tütün", s.306. Çay ve kahvenin zararları konusundaki duyarlılığa başka metinlerde de rastlanır. Örneğin Doktor A. Koryak'a göre çay ve kahvenin çok içilmesi "insanı zayıflatır. Yürek

Dönemin yazarlarına göre bu maddeler "şahsi istiklal ve serbestiyi daraltır, bir bağlılık hali doğurur"[667] ve kullananların bedenleri ve psişik yapıları hastalıklara karşı savunmasız kalırlar, ahlaki ve biyolojik yozlaşmaya eğilim gösterirler. Keyif veren maddeler meselesi genellikle, bedenin işleyişinin zarar görmesine ("vücudu çürütücüdür")[668], üreme güçlerinin ve neslin bozulmasına[669], nüfus sorununa[670] ve deliliğe[671] bağlanır.

Keyif verici maddeler içinde tütün ve alkole özel bir vurgu vardır. Dönemin popüler sağlık risaleleri yazan Lokman Hekim konuyla ilgili risalesinin girişinde meseleyi vatan, nüfus, kadın, ahlak, fuhuş, ruh sağlığı gibi geniş bir çerçevede sorunsallaştırır:

> "Memleketimizde yalnız İstanbul'da ve şehirlerde değil, köylerimizde bile günden güne yayılan bir bela salgını var. Gençlerimizi çeşit çeşit hastalıklara yakalatan afet var! Kızlarımızı kadınlarımızı fena yollara sürükliyen, aile ocaklarını harap eden elektrikli bir kapan var! Vatanımıza, yurdumuza en lazımlı nüfuzumuzun kökünü baltalıyan yıldırımlı bir çapa var! Çocuklarımızın, delikanlılarımızın ruhlarını, ahlaklarını, seciyelerini, karakterlerini perişan eden zehirli bir bomba var! İnsanları dünya cehennemine götüren ispirtolu içkilerin milletimiz arasında seneden seneye arttığını gördükçe çok keder ediyorum. Anadolu'dan, Trakya'dan ve İstanbul'dan muayenehaneme gelen hastalarımın çoğu, işret yoluna kurban olmuş zavallılardır. Tütün içe içe fena hastalıklara yakalanmış biçarelerdir. Tetkik ediyorum, Anadolumuzun en ufak köyüne bile giren rakılar, şaraplar ve biralar

---

çarpıntısı yapar, iştihadan keser, uykusunu kaçırır hatta, bazan erkekliğini de götürür." Asaf KORYAK, **İçki ve Tütünün Zararları Bulaşık Hastalıklar**, s.4.

667 HIRSCH, "Üniversite Gençliği ve Tütün", s.313.

668 **Gençliğe Sağlık Kılavuzu**, Hayat Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1942, s.8.

669 Dr. KUDSİ, "Alkolizm", **İçki Düşmanı Gazete**, sayı:3, 1933. Mahir ÖZDEMİR, **İşret: İçki Belasından Kurtulmanın Çareleri**, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul, 1932. Şükrü KAMİL, **Kendi, Kendinin Doktoru**. A. KORYAK, **İçki ve Tütünün Zararları Bulaşık Hastalıklar**. Mazhar OSMAN, "Tütün ve Bihassa Ruha Tesirleri", Fahrettin Kerim GÖKAY, **Sağlık Düşmanı Keyif Verici Maddeler**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948. ; REFET, **Sıhhat Yolu**, Maarif Vekâleti, Ankara.

670 Osman'a göre "keyif veren zehirler bugünün en büyük düşmanıdır. Harbden, taunlardan da yamandır. Harb olur biter, salgın gelip geçer, lakin bu zehirler, insanların kendi dileklerile başlarına musallat ettiği bu belalar her gün beşeriyeti yıkmağa çalışıyor, hayatı kısaltıyor, sağlamları hasta ediyor, tüten ocakları söndürüyor, aile saadeti bırakmıyor." OSMAN, "Uyuşturucu Maddelerin Zararları", s.235.

671 ÖZDEMİR, **İşret: İçki Belasından Kurtulmanın Çareleri**. F. K. GÖKAY, Sağlık Düşmanı Keyif Verici Maddeler. KORYAK, **İçki ve Tütünün Zararları Bulaşık Hastalıklar**. OSMAN, "Uyuşturucu Maddelerin Zararları". Lokman Hekim, **İspirtolu İçki Kullananların ve Evlatlarının Çekecekleri Hastalıklar ve Belalar**. **Gençliğe Sağlık Kılavuzu**. KAMİL, **Kendi, Kendinin Doktoru**.

halkımızın sihhatlarını, sağlıklarını bitiriyor. Vücutlarını kemiriyor. Temiz ruhlarını bozuyor. Evlatlarını yok ediyor."[672]

Medeniyetçi paradigma bu konunun ele alınışında da yer edinir. Bu zeminden yapılmış bir değerlendirmeye göre keyif verici maddeler "medeniyetsiz milletlerin Avrupa kültürüne verdiği çok şüpheli ve felaket getirici bir hediyedir. Keyif vericilerin kullanılması bir medeniyetsizlik buluşudur."[673] Yazara göre tam da bu bakımdan tütün, kültür tarihi açısından "öğretici" bir nitelik taşır: "Zira medeniyetsiz Kızılderililerin barbarca bir geleneğinin önüne geçilemiyen bir bulaşıcı hastalık gibi bütün insanlığa nasıl musallat olduğunu gösterir."[674]

Tütün nüfusun kaybına yol açan faktörlerden biri olarak tartışılır. *Gençliğe Sağlık Kılavuzu* başlıklı metinde "bir kilo tütünle dört bin insan öldürülebilir"[675] ifadelerine rastlarız. Meseleye cinsiyetler düzleminde yaklaşan Mazhar Osman'a göre ise tütün, güzelliğin ve erkekliğin kaybıdır: "Sigara içen bir kadına bakamam, parmağının arasında sigara tutan en güzel bir kadın bence güzelliğinin hiç olmazsa dörtte üçünü kaybetmiştir."[676] Yazar, erkeklere ise "hadım olmamak için şimdiden sigarayı bıraksınlar"[677] nasihatında bulunur. Tütünün fizyolojik zararlarına dikkat çekişe ahlaki olumsuzluklar eşlik eder. Bu konuda oldukça sert olan Mazhar Osman "Tütün ve Bihassa Ruha Tesirleri" (1942) başlıklı konuşmasında şöyle der: "Tütün içenler çok egoist olur. Kendisinin sevdiği şeyin herkes tarafından sevildiğini zanederler, birçoğu hoşa gitmediğini bildiği halde, sigarasını tüttürür, dumanını savurur, kimseyi rahatsız ettiğini düşünmez."[678] Osman'a göre "yangınların çoğunun sebebi atılmış bir sigara artığıdır. Koca binalar, mahalleler, milyonlarca servetler bir aptal veya ihmalkâr egoist bir adamın pis keyfine kurban olur."[679]

Keyif veren maddelere yönelik tutumda özellikle alkol karşıtlığı beden ve nüfus politikalarında diğerlerine çok daha fazla güçlü bir kanal açmıştır. 1920 yılı Türkiye'de alkol karşıtı hareketin gelişmesi açısından kritik gelişmeleri barındırmaktadır. Bunlardan ilki 5 Mart

---

[672] Lokman Hekim, **İspirtolu İçki Kullananların ve Evlatlarının Çekecekleri Hastalıklar ve Belalar**, 1945, İlksöz.
[673] HIRSCH, "Üniversite Gençliği ve Tütün", s.308.
[674] HIRSCH, a.g.k., s.309.
[675] **Gençliğe Sağlık Kılavuzu**, s.11.
[676] OSMAN, "Tütün ve Bihassa Ruha Tesirleri", s.315.
[677] Osman, a.g.m. s.329. Fahertin Kerim Gökay da "nikotinin erkek husyesi üzerinde üreme hücrelerine etkisi dokunduğu, nikotonin üreme gücünü azalttığı, gebeliğe kötü etkisi olduğu" değerlendirmesinde bulunur. GÖKAY, **Sağlık Düşmanı Keyif Verici Maddeler**, s.56.
[678] OSMAN, "Tütün ve Bihassa Ruha Tesirleri", s.317
[679] OSMAN, a.g.m. s.318.

1920'de *Hilal-i Ahdar Cemiyeti*'nin[680] (Yeşilay) kurulması, diğeri ise 28 Nisan 1920'de teklif edilerek 14 Eylül 1920'de kanunlaşan *Men-i Müskirat Kanunu*'dur. *Hilal-i Ahdar Cemiyeti*'nin kurucusu Mazhar Osman 1945 yılına kadar Cemiyetin başkanlığını yürütmüş, onun ardından da Fahrettin Kerim Gökay[681] 1945–50 tarihleri arasında cemiyete başkanlık etmiştir. Dolayısıyla erken Cumhuriyet dönemi boyunca cemiyetin başkanlığını psikiyatrlar yürütmüş ve bu dönemde alkol karşıtı harekete doktorlar yön vermiştir. *Hilal-i Ahdar Cemiyeti Nizamnamesi*'nde cemiyetin amacı, alkol karşıtı propaganda yapmak, aileleri ve öğrencileri sağlık konusunda bilinçlendirmek, alkol bağımlısı olarak tespit edilenlerin tedavi edilmesini sağlamak bu konuda kanunların çıkarılmasına çalışmak, alkol karşıtı kongreler düzenlemek ve uluslararası alkol karşıtı kongrelerde Osmanlı hükümetini temsil etmek şeklinde özetlenmiştir.[682]

Tıpkı frengi için olduğu gibi yeni rejimin bu konudaki ilk yasal teşebbüsü Birinci Meclis tarafından gerçekleştirilmiştir. 1920'de çıkarılan Men'i Müskirat Kanunu'nun[683] birinci maddesi, sarhoşluk veren her türlü içkinin üretilmesini, ihracatını, satışını ve kullanılmasını yasaklamaktadır. İkinci madde, üretenlere ve temin edenlere para cezası getirmektedir. Üçüncü madde kullananlara ve sarhoşluğu görülenlere para ya da hapis cezası getirmekte, dördüncü madde mevcut içkilerin toplanıp imha edilmesini kararlaştırmaktadır. Beşinci madde ise tıpta kullanılacak alkolün Sıhhiye Vekâleti tarafından kontrol edilmesini öngörmektedir.[684] Ali Şükrü Bey tarafından hazırlanan kanun teklifi üç gerekçeye dayandırılmaktaydı: Dini yasak, toplumsal yıkım ve dini bir yasak olmadı halde ABD'nin içkiyi yasaklamış olması.[685] Kanun görüşmeleri sırasında çıkan tartışmalarda içki yasağına

---

680 *Yeşilay Cemiyeti* 1934 yılında "kamu yararına dernekler" arasına alınmıştır. (**BCA**. 30.18.1.2.-48.64.8. /19 Eylül 1934.

681 **Fahrettin Kerim Gökay (1900–1987):** Türkiye'de psikiyatrinin öncülerinden olan Gökay, Yeşilay Cemiyeti başkanlığının yanı sıra milletvekilliği, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, İmar ve İskan Bakanlığı, İstanbul Valiliği görevlerinde bulunmuştur. Gökay'ın toplum sağlığı ve psikiyatri alanında çok sayıda çalışması bulunmaktadır.

682 Nizamnamenin ilgili bölümü şu şekildedir: Cemiyetin maksadı içki mücadelesidir. Bu maksadın temin-i husuli için: 1. İşretin zararlarını halka anlatmak üzere hitabe ve mev'izeler (vaaz, öğüt, y.n.) tertibi, risale ve makaleler neşri vesaire gibi terbiye-i fikriyeye hadim çarelere tevessül edecek. 2. Mekteplerde hıfzıssıhhat derslerinin ta küçük sınıflardan itibaren bir ehemmiyeti azime ile talim edilmesine teşebbüs edecek. 3. Daulkuul (*alkol bağımlısı*, y.n.) ile müptela olanları hastanelerde tedavi ve ani mümsikler arasına ithale çalışacak, ailelerine muavenet ve evlatlarının terbiyesine dikkat edecek. . Müfit ve tatbiki mümkün görülen çarelerin kabuliyle kanuniyet kesb etmesini temin için Heyeti teşriiye ve kuvvei icraiye nezdinde teşebbüsatta bulunacak. 5. Türkiye'de içki ilmine kongre akd edebilecek, sair memleketlerde bu maksadla tertib edilen beynelmilel kongrelerde Osmanlı hükümetini temsilen murahhaslar gönderebilecek. **Hilal-i Ahdar Cemiyeti Nizamnamesi**, Hilal, Dersaadet, 1920, s.2-3).

683 **Müskirat**: Sarhoş eden, sarhoşluk veren şeyler. Ferit Develioğlu, "Müskirat", **Osmanlıca-Türkçe Lügat**, s.741.

684 "Men'i Müskirat Kanunu", **Düstur**, 3. Tertip, Cilt:1, s.63.

685 Onur KARAHANOĞULLARI, **Birinci Meclis'in İçki Yasağı**, Ankara, 2007, s.13-14.

Adliye encümeni, daha önemli konuların olduğu gerekçesiyle, Maliyet Vekâleti ise maddi zorunluluklardan ötürü karşı çıkmıştır. Sıhhiye Vekâleti ise yasağın gerçekleştirilmesini desteklemiştir. Sıhhiye encümeni yasayı desteklerken içkinin birçok cinayete neden olduğunu ve bundan da önemlisi "neslimizi inkıraza sevkeden en mühim amiller" arasında bulunduğunu belirtmiştir.[686] Kanu tasarlayan Ali Şükrü Bey de şeriat savunuculuğuyla suçlanmasının ardından, "benim böyle bir kanun layihasını takdim etmekten maksadım, sırf neslimizi müthiş bir beladan kurtarmak içindir. Dini ciheti herkes için malumdur" sözleriyle esas kaygısının tıbbi ve toplumsal olduğunu belirtmiştir.[687] Gerçekten de sarhoşluk veren maddeler dinen kesin bir şekilde yasaktır. İçki karşıtlığı rahatça bu temele dayandırılarak gerekçelendirilebilir ve halk daha tanıdık bir söylemin içerisinden ikna edilebilirdi. Ancak erken Cumhuriyet döneminde içki karşıtı söylemin baskın bir şekilde tıbbi ve toplumsal temelde meşrulaştırıldığını görüyoruz.

Fahrettin Kerim Gökay'ın 1935 tarihinde Altıncı Ulusal Tıp Kurultayı'na sunduğu "Türkiye'de Alkolizm Problemi Raporu", bu dönemde alkonün tıbbi söylemde nasıl sorunsallaştırıldığı konusunda detaylı bilgiler verir. Gökay raporunun girişinde alkolü öncelikle nüfus meselesi bağlamında ele alır. Gökay'a göre nüfusa hem nicelik hem de nitelik olarak zarar vermesiyle alkol, ulusun varlığını tehlikeye atan sebeplerin başında gelmektedir:

> "Ulusumuzun ruhen ve bedenen zindeliğini bozan ve bilhassa onun geleceğini tehlikeye koyan amilleri araştırmak, etüd etmek hepimiz için ulusal bir borçtur. Bütün dünya nüfus siyasasında doğumu artırmak, ölümü azaltmak problemleri kafalarda önemli yer tutuyor. Sayıya verilen ehemmiyet derecesinde kaliteye bilhassa beden ve ruh sağlamlığına müstesna bir değer verilmektedir. Bir ulusun sıhhi ve içtimai varlığını tehlikeye koyan amiller arasında alkolizm ön safta etüd edilmektedir."[688]

Alkolün verem ve frengiye de kaynaklık etmesinden ötürü "iki misli" daha tehlikeli olduğunu ifade eden Gökay, alkolün toplumsal etkilerini üç ana başlığa ayırır: Alkolün bedeni ve ruhi tesirleri; alkolün irsiyet üzerindeki tesiri; alkolizmin içtimai ve iktisadi tesirleri.[689] Gökay

---

[686] KARAHANOĞULLARI, a.g.k., s.17-18.
[687] KARAHANOĞULLARI, a.g.k., s.39.
[688] Fahrettin Kerim GÖKAY, "Türkiye'de Alkolizm Problemi Raporu", **Altıncı Ulusal Tıb Kurultayı**, Kader Matbaası, Ankara, 1935, s.3.
[689] GÖKAY, a.g.k., s.5.

alkol karşıtı hareketin hedeflerini de bu çerçevede özetler. Nüfus kaygısı, hayat mücadelesinden galip gelme arzusu ve çalışma verimi, alkol karşıtı hareketi motive eden ana faktörlerdir:

> "Alkolizme karşı Millet ve Devletin elbirliğiyle yaptığı bu savaşın tek bir hedefi vardır. O da kökünü tarihin derinliklerinden alan ve medeniyetler yaratan Büyük Ulusumuzun Aziz Ülkemizde ruhan ve bedenen sağlam olarak yetişmesi ve üremesidir. Buna mani olacak, bizi tereddiye götürecek, hayat mücadelesinde bizi mağlup edecek, çalışma verimimizi azaltacak her tehlikeye karşı fen ve bilgi yolunda savaşmak vazifemizdir. Türk hekimi ve Türk bilgini her vazifesi gibi bunu da severek yapıyor ve yapacaktır."[690]

Gökay'a göre alkol, "çalışma iradesi, çalışma arzusu, çalışma hasılatını felce uğratıyor" olmasıyla sosyo-ekonomik hayata zarar verir.[691] Alkol sadece çalışma verimliliğini düşürmekle kalmaz, çalışma ve öğrenme maharetini de zedeler. Kuyumculuk, nakış, musiki aleti gibi nazik işlerde olumsuz etkileri olduğu gibi göz hareketleri, el çabukluğu, hafıza, "kafa hesabı", öğrenme tecrübesi gibi zihni faaliyetleri etkiler.[692]

"Türkiye'de Alkolizm Problemi Raporu"nda alkolün cinsi hastalıklar ve suçla ilişkisine de ayrı başlıklar ayrılmıştır. Gökay'ın raporu, insnaların cinsi hastalıkların % 79'una sarhoşluk esnasında ve Pazar günleri yakalandığını iddia eder. Raporda ayrıca "evlenmeden evvel giderilen bekâret perdesinin birçokları sarhoşluk esnasında" olmuştur iddiası vardır.[693] Alkolün suçla olan ilişkisine dair değerlendirmelerde de benzer bir yaklaşım vardır. Rapora göre "alkolizmin sebep olduğu içtimai teamüllerin en tehlikelisini hiç şüphesiz cürümler (*suçlar*, y.n.) teşkil eder" ve bu görüş Batı'lı kaynaklardan aktarılan hapishane istatistikleriyle temellendirilir.[694]

1933'te çıkarılmaya başlanan *İçki Düşmanı Gazete* alkol karşıtlığı konusunda sistematik bir çaba olması açısından önemli bir yerde durur. Gazetenin başyazarı Fahrettin

690 GÖKAY, a.g.k., s71.
691 GÖKAY, a.g.k., s.29.
692 GÖKAY, a.g.k., s.32.
693 GÖKAY, a.g.k., s.48-50
694 GÖKAY, a.g.k., s.52-53.

Kerim Gökay gazeteye yazdığı "Yolumuz" başlığı altındaki ilk yazısında gazetenin hedeflerini şu sözlerle tarif eder:

> "Bilgi ve fen ışıklarile aydınlanan yolumuzda varmak istediğimiz gaye memlekete bedenen, ruhan sağlam bir nesil yetiştirmektir. Çünkü seririyatların müşahedeleri, laboratuarların tecrübeleri gösteriyorki içti iptilası tereddinin (*yozlaşma, soysuzlaşma,* y.n.) en mühim amilidir. Türk cemiyetini tereddiden korumak her türk vatandaşının en esaslı vazifesidir."[695]

Gazetenin yazarlarından Dr. Kudsi benzer argümanlarla alkolizmin sonuçlarını üç başlık altında değerlendirir: Şahıslar için (kazalar, salgın hastalıklara yakalanmalar, zehirlenme ve ölüm); Aile için (sefalet, kadın ve çocuğa kötü örnek olma); Irk için (alkolizmin çocuğa geçmesi, çocuk düşürmeleri, akıl hastalıklarının oluşması).[696]

Dönemin yazarlarına göre alkol kaynaklı bedensel değişimler hastalıklar kapsamında değerlendirilir. Mazhar Osman'a göre keyif veren zehirler arasında toplumsal kabul görmesi nedeniyle içkiye özellikle dikkat etmek gerekir: "İçki görünürde en munisidir (sempatik, sevimli). Harimlerimize kadar girmiş, sofralarımızda itibar görmüş, muaşeret lazimesi arasına sokulmuş, asırlardan beri alışılmış bir zehir… Zehir olduğuna tereddi edenler de çok."[697] Osman'a göre "haylazlığın, serseriliğin, ahlaksızlığın, cinayetlerin anası sarhoşluktur"[698] ve bu maddeleri içenler "serseri olmuş, dilenci, hırsız, hatta daha fenası olmuş, o zehiri tedarik etmek için dilencilik, dolandırıcılık, sahtekârlık, hırsızlık, ırzsızlık, nihayet adam öldürme"[699] gibi eğilimlere girerler. Şükrü Kamil'e göre ise "ayyaşlık, pişman olmıyanlar, bırakıp bırakıp içenler ve içmeden duramıyanlar olmak üzere üç cinstir."[700] Kamil, bu temel sınıflamadan hareketle alkolün beden üzerindeki (mide, akciğer, bağırsak, böbrek, kalp) etkilerini "ayyaş hastalıkları" başlığında toplar. "Ayyaş hastalıkları" konusunda detaylı bilgi içeren bu

---

695 GÖKAY, "Yolumuz", **İçki Düşmanı Gazete**, Sayı:1, 1933, s.2.

696 Dr. KUDSİ, "Alkolizm", **İçki Düşmanı Gazete**, Sayı:3, 1933, s.3. Dr. Kudsi "çocuk ve alkolizm" başlıklı başka bir yazısında İsviçre'de yapılmış bir araştırmanın sonuçlarını paylaşır. "Sarhoş babalardan hasıl olan 1086 çocuk" üzerinde yapılmış bu araştırmaya göre çocukların tamamı çeşitli oranlarda bedensel, psikolojik ve ahlaki olarak "sorunludur". Dr. KUDSİ "Çocuk ve Alkolizm", Sayı:5, s.2. Yazarın verdiği başka bir istatistiğe göre alkoliklerden olan 764 çocuğun 322'si dejenere, 131'i saralı, 150'si akıl hastasıdır. Dr. KUDSİ, "Alkolizm", **İçki Düşmanı Gazete**, Sayı: 12, s.4. Benzer istatistikler için bkz. GÖKAY, **Sağlık Düşmanı Keyif Verici Maddeler**, s.33.

697 OSMAN, "Uyuşturucu Maddelerin Zararları", s.238.

698 OSMAN, a.g.m., s.241. Dr. Kudsi'nin değerlendirmesine göre de "çok alkol kullanılan yerlerde cinayetler fazladır." Dr. KUDSİ, "Alkolizm", **İçki Düşmanı Gazete**, Sayı: 12, s.4.

699 OSMAN, "Uyuşturucu Maddelerin Zararları", s.236.

700 Şükrü KAMİL, **Kendi, Kendinin Doktoru**, Tefeyyüz Kütüphanesi, İstanbul, 1932, s.471.

haritanın dikkat çeken kısmı, alkolün üreme organları ve sinir sistemi üzerindeki etkilerini anlatan kısımlardır. Kamil'in sınıflandırmasında "ayyaş hastası" kadınlar, "hayzın nizamının bozulması, bütün bütün kesilmesi, yahut çok kan akması, kan akmaları, çocuk düşürmek, kısır kalmak, çok zor doğurmak, doğacak çocuğun karmakarışık (ucube) doğması"[701] gibi özellikler gösterirler. Erkekler ise "tenasül avadanlıklarının küçülmesi ve aslın bozulması, iş görmekten kalması"[702] gibi özellikler gösterirler. Psişik yapıya etkileri de "ahmaklık, sara, bunama, delilik, hezeyan, cinayet"[703] şeklindedir. Bu kişiler "sara, aptal, cani, içki delisi ve bütün vereme götüren yollara elverişli çocuk"[704] dünyaya getirirler. Benzer şekilde Sadi Irmak da "alkolizmle suçların sıkıca birbirine bağlı bulunduğunu" belirtir.[705] Irmak'a göre "alkolizm en çok yaralama ve ahlaki taaddilerde, ikinci derecede öldürme ve vurmada ve en sonuncu olarak kundakçılık ile hırsızlıkta müessirdir."[706]

Keyif verici maddelere karşı mücadele meselesi vatanı kurtarma mücadelesiyle eşdeğer olarak düşünülür: "Vatanı tehlikede gören her ferd nasıl silaha sarılırsa vatandaşlarını ırkdaşlarını hemcinsini bu yüzden tehlikede gören bizler de silahımız olan bilgiye sarılıyoruz. Düşmanı yenmek, tehlikenin önüne geçmek lazım…"[707] Sadi Irmak[708], alkol-siyaset ilişkisini başka bir açıdan daha değerlendirir. Yazara göre siyasi karışıklıklar ile alkol arasında doğrudan bağlantı vardır: "Alkolizm ihtilallerin en kudretli unsurudur. Bu hal ihtilal başlarına malumdur. Ve gayelerine ulaşmak için çok defa bu vasıtayı kullanırlar. (…) Fransa büyük ihtilali sırasında alkol kitlenin kan garizesini ve reislerin ihtilal iradesini coşturmuştur."[709]

Alkolün siyasi sükûnet, nüfus meselesi, nesil sağlığı, cinsellik ve psişik yapı üzerindeki etkileri kadar sosyal ve ekonomik yaşamdaki etkilerine de değinilir. Bu noktada geliştirilen söyleme göre alkol alan kişi, dilini, parasını ve cinselliğini denetleyemeyendir. Lokman Hekim'e göre sarhoş insanın "utangaçlığı kalmaz" ve ruhsal olarak hissettiği "serbestlik hissi" ile "her fenalığı, her rezilliği, her edepsizliği, her ahlaksızlığı yapmıya

---

701 KAMİL, a.g.k., s.485.
702 KAMİL, a.g.k., s.485.
703 KAMİL, a.g.k., s.486.
704 KAMİL, a.g.k., s.486. Mahir Özdemir de "sarhoşların çocukları babalarından irsen türlü türlü hastalık almış doğarlar" değerlendirmesinde bulunur. ÖZDEMİR, **İşret: İçki Belasından Kurtulmanın Çareleri**.
705 Sadi IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, Ankara, 1941, s.57
706 IRMAK, a.g.k., s.59.
707 OSMAN, "Uyuşturucu Maddelerin Zararları", s.237.
708 **Mahmut Sadi Irmak (1904-1990):** İstanbul Üniversitesi'nde hukuk, Berlin Üniversitesi'nde biyoloji ve tıp eğitimi almış olan Irmak, öğretmenlik ve akademisyenliğin yanı sıra uzunca bir dönem milletvekilliği yapmış ve 1945-47 arasında Çalışma Bakanı olmuştur. Irmak, erken Cumhuriyet döneminde kriminoloji alanında çeviriler yapmış, gençlik, nüfus politikaları, suç ve ekonomi üzerine çok sayıda yazı yayımlamıştır.
709 Sadi IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.60

kalkar. (…) Bir (dilbaz kadın) gibi (dile metanet!) verir. Söylenir. Malumat furuşluk yapar. Siyasete, mesleğine ait nutuklar, konferanslar vermeğe kalkışır! Yakası açılmadık lügatlar paralar. Fakat fikirlerinin hemen kaffesi bozuktur. Saçma sapandır, abuk subuktur!"[710] Sarhoş aynı zamanda parasını denetleyemeyendir: "Kendi kendini o (içki aleminin!) en büyüğü, en zengini ve hatta patronu, kumandanı zanneder. Bol keseden atar durur. En cimri, en tamahkâr bir adam olduğu halde kuruşu değil, liralarını bile cömertçe sarfeder. (…) Herkese türlü türlü kadehler, türlü türlü mezeler ihsan eder. Arkadaşları isterlerse olanca parasını da ikram eder."[711] Para üzerindeki denetimini yitiren sarhoş, ailesini de dağıtır:

> "Karısı zengin ise ve kendisine muhabeti de varsa, zavallının parasını aşırır. Elmaslarını, mücevherlerini, altınlarını, mallarını (Emniyet sandığına! İpotek (rehin) vererek liraları çeker, ve içkiye yatırır. Nihayet malları sattırır. Ayyaşların çoğu kumarbaz olurlar. Bu cihetle çok kazanacakmış! Hülyasile karısının, varını, yoğunu yer, içer, içki ziyafeti çeker, kumara yatırır ve bütün paraları (devecik yaparak!) üstüne oturur! Kendi servetini, ailenin bütün gelirlerini bitirdikten sonra çocuklarını evlatlık! Olarak dostlarına vermeğe kalkışır. Hiçbirşey yapamazsa (dilenciliğe!) başlar…"[712]

Benzer şekilde olaya ekonomi açısından bakan *İçki Düşmanı Gazete*'si yazarlarından Dr. Kudsi'ye göre de "alkol maddi bir zehir olduğu kadar da iktisadi bir zehirdir. (…) Tasarruf ile alkol arasında bariz bir tezat vardır."[713] Yazar bu konuyu şöyle formüle eder: "Alkol=milli inhitat (*çöküş*, y.n.) + (şahsın + ailenin felaketi) + iktisadi açılma."[714] Tasarruf meselesine Gökay da değinir. Yazara göre "alkolü bırakanların ve ailelerinin cüzdanları çabucak kabarmakta ve yaşayış durumları yükselmektedir."[715] Gökay alkolün yalnızca şahsi değil milli ekonomi üzerindeki olumsuz etkisine de değinir:

---

[710] Lokman Hekim, **İspirtolu İçki Kullananların ve Evlatlarının Çekecekleri Hastalıklar ve Belalar**, s.3. Benzer değerlendirme için bkz. ÖZDEMİR, **İşret: İçki Belasından Kurtulmanın Çareleri**, s.8-9. KAMİL, **Kendi, Kendinin Doktoru**, s.472-473.

[711] Lokman Hekim, **İspirtolu İçki Kullananların ve Evlatlarının Çekecekleri Hastalıklar ve Belalar**, s.3.-4.

[712] Lokman Hekim, **İspirtolu İçki Kullananların ve Evlatlarının Çekecekleri Hastalıklar ve Belalar**, s.15. Benzer şekilde Reşit Galip'e göre de içki "aile yuvasının geçimini bozan şeytandır." GALİP, **Sıhhat Koruma Bilgisi**, s.23.

[713] Dr. KUDSİ, "Alkolizm", **İçki Düşmanı Gazete**, Sayı: 12, 1933 s.4.

[714] Dr. KUDSİ, "Alkolizm", **İçki Düşmanı Gazete**, Sayı: 12, s.4.

[715] GÖKAY, **Sağlık Düşmanı Keyif Verici Maddeler**, s.36.

> "Toplum içerisinde, sosyal düzeni bozmak, sürünenlerin sayısını artırmak, cezaevi veya tımarhane ödeneği ile devlet bütçesine yük olmak, yurdun milli zenginliğinden milyonlarcasının bu uğurda yok olmasına önayak olmak bakımından içki en büyük sosyal yıkım olmaktadır."[716]

Alkol meselesi cinsel sağlıkla da yakından ilişkilendirilir ve "cinsel hastalıkların çoğuna sarhoşlukta yakalanıldığı" ifade edilir.[717] Meseleye buradan yaklaşan ve cinsiyetçi bir yerde duran yazarlara göre sarhoş hem erkek hem de cinsel arzularını denetleyemeyen kişidir:

> "Vücudun en büyük hakimlerinden biri olan (irade kuvveti) (nefsine hakim olma kudreti) kaybolmuştur. Bu sırada sarhoşun gözleri aksileme açılır. Çünkü şehveti, hayatın cevheri (abı hayatın menbaı!) biraz gıcıklanmağa başlamıştır. Asıl erkeklik ve kadınlık uyanıklığı ve lezzeti alevlenmiştir."[718] (…) "Baytak (60)lık bir kocakarıyı (ayın on dördü gibi güzel!) 18 yaşında (pertevbar bir kız oğlan kız!) (pırlanta gibi bir piliç!) zanneder. Hiç kimseden çekinmiyerek o acuzenin üstüne atılır. Dans etmek ister. Tecavüz eder."[719]

Alkolizm konusunda hassas bir isim olarak Sadi Irmak, alkolün zararlarını ölüm, sinir ve vücut hastalıkları ve toplumsal yıkım çerçevesinde özetler:

> "1-Ölümlerin %10u ya doğrudan doğruya veya bilvasıta alkol tesirile olur.
> 2-Sinir hastalıkları alkolikler de içmeyenlere nazaran 3, ciğer hastalıklar 2, devran hastalıkları 2, hazım cihazı hastalıkları 4 misli fazladır.
> 3-Vasati ölüm nisbetini yüz olarak kabul edersek meyhane sahiblerinde ve garsonlarda 130, bira fabrikası sahiblerinde 140, bira tüccarlarında 155, birahane amelesinde 162 dir.
> 4-Yaralama vak'alarının günlere dağılışı şöyledir: Bu gibi bin tecavüzden 500ü Pazar günü, 180i Pazartesi günü, 90ı Salı günü, 60ı Çarşamba günü, 50si Perşembe günü, 80, Cuma günü, 90 ı Cumartesi günü olmaktadır. Keza 1115

---

716 GÖKAY, a.g.k., s.35.

717 GÖKAY, a.g.k., s.34. Kız Öğretmen Okulu Doktoru İsmail Hakkı Kutkam'a göre de "en fena hastalıklar sarhoşlukta alınır. Göz bulanık, beyin dumanlıdır." KUTKAM, **Frengi**, s.20. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 131. maddesi genel evlerde alkolün tüketilmesini yasaklar. "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**, Sayı:1489, 6 Mayıs 1930, madde:131.

718 Lokman Hekim, **İspirtolu İçki Kullananların ve Evlatlarının Çekecekleri Hastalıklar ve Belalar**, s.4.

719 Lokman Hekim, a.g.k., s.4.

> cürüm vak'asından 700 ü meyhanede, 86 sı evlerde, 98si sokakta 87 si iş yerlerinde olmaktadır."[720]

Alkol-suç özdeşliğinden hareketle Irmak meyhaneleri suç mekanları olarak tarif eder:

> "Bazıları hafifletici olsun diye suç işlemeden önce içerler: diğer taraftan meyhaneler suçluların ve orospuların toplandığı yerlerdir. Londrada 1880de müşterileri yalnız hırsız ve orospulardan ibaret olan 5000 meyhane bulunmuştur."[721]

Irmak, İstanbul'da da meyhanelerin gençleri nasıl tehdit ettiğini anlatır: "Şu tabloya bakınız: Üniversite ile Vefa, İstiklal, Harbiye liseleri ve Yüksek muallim mektebinin bulunduğu Şehzade başı sahasında on tane meyhane vardır. Ve bunların müdavimleri bilhassa gençlerdir. Kat'i ve sert alkol yasağı belki bazı mütemerrit alkolikleri vazgeçiremez, fakat muhakkak ki gençliği kurtarır."[722]

Genel olarak değerlendirdiğimizde alkol meselesinin algılanışında başvurulan alanların nüfus, beden, cinsellik, ahlak, suç, delilik ve iktisadi faydalar olduğunu söylemek mümkündür. Alkol karşıtlığında toplumun belirli cinsel, bedensel ve ahlaki normlar etrafında şekillendirilmesini hedefleyen normalleştirici söylemler etkili olmuştur. Bu bağlamda alkol kullanımı üzerinden nüfusun belirli kısmı hem tıbbi hem de ahlaki açıdan "anormal" olarak değerlendirilmiş ve bu kişilere dışlayıcı ahlaki kodlar yüklenmiştir. Tıpkı frengi gibi alkol de, normal ile anormalin sınırlarını belirlemiştir.

Kamu sağlığı siyasetini tanzim eden hıfzıssıhha ve hijyen bilgisi ve bu bilgiyle ortaya çıkan pratikler, modernleşen Türkiye'de beden ve nüfus politikalarının kritik bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşam ortamını sular, hava, atıklar ve mekan üzerinden, bedeni frengi ve alkol karşıtı propaganda üzerinden tıbbileştiren hıfzısıhha ve hijyen, biyomodernleşen bir toplum inşa etmenin rehberleri ve deneyimleridir. İnsan yaşamı giderek daha fazla tıbbileştirme ve normalleştirmenin çifte işleyişinin ürünü olmuştur. İnsanın yaşam ortamına, cinselliğine, hazlarına ve tercihlerine bu bilgi içerisinden nüfuz eden tıbbi

---

720 IRMAK, **Kendimize Doğru: Memleketimizin Bazı Meseleleri**, Foto Magazin Basımevi, 1943, s.105.
721 IRMAK, a.g.k., s.59.
722 IRMAK, a.g.k., s.102.

normativite, toplumsal sağlığı bu normativite etrafında tesis etmiştir. Modernleşen Türkiye’de yeni insan, toplumsal normlarla örülen zihniyet ikliminde bu bilgiyle icra olunan biyopolitik stratejiler ile anlaşılabilir.

4.2. TERBİYE: YENİ BEDENİN İNŞASI

Beden ve nüfus politikaları, yaşam ortamı, bedenler ve nüfus üzerinde kurulan tıbbi bir iktidarla birlikte bu bütünün içerisinde bedeni terbiye ederek normalleştiren, şekle sokan ve güçlerini artıran tekniklerle gerçekleşir. Erken Cumhuriyet döneminde beden terbiyesi "her derde deva" olarak görülmüş, terbiye sayesinde tıbbi, toplumsal ve politik beklentilerin gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür. Bu bakımdan beden terbiyesine yönelik duyarlılığın gelişmesinde tıbbi bilginin etkisiyle beden terbiyesi spora ya da jimnastiğe indirgenmemiş, son derece kapsamlı bir faaliyet alanı olarak düşünülmüştür. Beden terbiyesi, bedene bakmanın çeşitli yollarının (hijyen, ahlaki ve cinsel eğitim, açık havada gezi, deriyi sertleştirmek, beslenme, savaşçı özellikleri ve çalışma verimliliğini artırma) bir kompozisyonu, siyasi ve askeri güç, iktisadi kalkınmanın aracı ve toplumsal normları inşa etmenin bir parçası olarak tahayyül edilmiştir. Bu bekletileri karşılayacağı umulan yeni beden, tıbbi bilgiyle güçlendirilmiş terbiyevi bir iktidarla inşa edilmeye çalışılmıştır.

4.2.1. Bedenlerin Islahı: Bahçıvan, Zararlı Otlar ve Terbiye

İslam düşüncesinde terbiye kelimesinin kökeninde "korumak, ıslah etmek, gözetmek, yükseltmek" anlamları olmakla birlikte genel olarak "çocuğu veya ekini besleyip büyütmek, geliştirmek" anlamında kullanılmaktadır.[723] İslam düşünürlerinden Ragıp el-İsfahani terbiyeyi, "bir şeyi en mükemmel derecesine ulaşıncaya kadar inşa etmek" şeklinde tanımlamaktadır.[724] Modern Türkçede ise terbiyenin başlıca anlamları eğitim ve görgü olmakla birlikte "hayvanı alıştırma", "dizgin" gibi anlamlara da gelebilmektedir.[725] Bu yönleriyle terbiyenin kavramsal içeriği zengindir, ıslah, denetleme, geliştirme ve yetiştirme gibi birçok kavramı karşılamaktadır.

Terbiyenin nesnesi çoğul olsa da (bitki, hayvan, insan), modernleşen Türkiye'de terbiyenin genel kullanımında daha çok insanın eğitimi kastedilmiş, ancak bu anlamını pekiştirmek ve zenginleştirmek amacıyla zaman zaman diğer canlılara da gönderme

[723] Ziya KAZICI-Halis AYHAN, "Talim ve Terbiye", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:39, TDV, 2010, s.515.
[724] Ziya KAZICI-Halis AYHAN, a.g.m., s.515.
[725] "Terbiye", **TDK**.

yapılmıştır. Örneğin Türkiye'de beden terbiyesinin yaygınlaştırılmasının öncü ismi Selim Sırrı Tarcan, terbiyenin önemini, insanın inşa edilmeye teşne bir hayvan oluşuyla açıklamaktadır: "Çocuk insan olmağa namzet bir küçücük hayvandır. Doğduğunun ilk günlerinde ağzından başka uzuvlarının hiçbiri vazifesini bilmez. Gözü görmez, kulağı işitmez, el ve ayağı tutmaz. O yalnız emmesini bilir."[726] Tarcan'ın 'hayvan' benzetmesi modern aklın insanı kavrayış biçiminin bir tezahürüdür. Bu yaklaşıma göre terbiye, işlenmemiş haldeki biyolojiyi insana dönüştüren yöntem ve düşünüşü ifade eder. Türkiye'de modern eğitimin yerleşmesinde ilk akla gelen isimlerden biri olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun, "terbiye hem bir teknik ifade eder, hem de hususiyle bir zihniyetin ifadesidir"[727] sözleri bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Modern terbiye, bireyi işlenmemiş biyolojik bir malzeme olarak değerlendirmiş ve kavramın kullanım alanlarına tıbbi, hijyenist ve öjenist bir dil nüfuz etmiştir. Kavramın haritasına dağılan bu çizgiler, sosyal darwinist vurgularla perçinlenmiş ve tıbbileştirilen terbiyenin genel amacı toplumsal normlara ve siyasal hedeflere uygun nesiller yetiştirmek olarak tarif edilmiştir. "Mağlupların hayat hakkı yoktur"[728] düsturu bu felsefenin motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu düşünceye göre insanlar gibi doğan, büyüyen, terbiye edilebilen canlı bir varlık olarak ulus da gelişebilir ya da yok olabilir. Ulusun varlığının güvencesi, modern terbiye ile nesiller arasında bedensel ve zihinsel süreklilik sağlamaktır. Örneğin dönemin ilk akla gelen pedagoglarından H.Fikret Kanat[729], terbiyenin önemini şöyle tarif eder: "Terbiye sayesinde istidatları (*yetenekleri*, y.n.) muvafık şekilde gelişen genç nesil bir taraftan kendinden evvelki nesillerin kıymetlerini muhafaza etmekle ve diğer taraftan bu kıymetlere yenilerini katmakla milletin hayatını emniyet altına almış ve kuvvetlendirmiş olur."[730] Kanat'a göre hayat mücadelesi karşısında ulusun varlığının korunması, yaşlanma karşısında yapılacak gençlik aşısı ve müstakbel nesillerin terbiyesiyle mümkündür:

> "Tarihte milletlerin uzun müddet genç ve dinç kalmaları veyahut çabuk ihtiyarlamaları ve ölmeleri birinci derecede genç neslin terbiyesine verdikleri ehemmiyete tabidir. Zira terbiye yetişkin neslin yaşatıcı kıymetlerini genç

[726] Selim SIRRI, "Çocuk Nedir?", **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s.5.
[727] İsmail HAKKI, "Maksat", **Terbiye**, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1932, s.5.
[728] Selim SIRRI, "Beden Terbiyesi", **Radyo Konferanslarım**, s.110.
[729] **Halil Fikret Kanat (1892–1974)**: Türkiye'de pedagoji alanında doktora yapmış ilk eğitimcidir. Almanya'da eğitim görmüş olan Kanat, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde dersler vermiş, Köy Enstitüleri'nin kurulmasında rol almış ve Talim ve Terbiye Kurulu Üyeliği yapmıştır. Kanat'ın pedagoji tarihi ve eğitim sosyolojisi alanında çok sayıda eseri bulunmaktadır.
[730] H. Fikret KANAT, **Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye**, Çankaya Matbaası, Ankara, 1942, s.5.

> nesle telkin etmekle millete mütemadiyen gençlik aşısı yapıyor, milletin bünyesini durmadan tazeliyor demektir. Bu bakımlardan yeni neslin terbiyesini ihmal etmiyen milletler her zaman genç ve dinç kalırlar."[731]

Bu yaklaşıma göre 'genç' ve 'dinç' kalamayan milletlerin çözülmeleri kaçınılmazdır ve bu çözülme biyolojik bir yok oluşa gönderme yaptığı kadar ahlaki yozlaşmaya ve çürümeye de gönderme yapar. 'Tereddi' yani yozlaşma (soysuzlaşma ve dejenerasyon anlamında da kullanılmaktadır) kavramı bu dönemde hem tıbbi (kavramın tıbbi kullanımını *öjenik* bölümünde de göreceğiz) hem pedagojik metinlerde sıkça karşılaştığımız kavramlardandır. Nesillerin bedensel ve ahlaki tereddilerinin önlemek üzerine metinler yazan doktorlar ve pedagogların ortak noktası toplumun bütünü tarafından içselleştirilen ahlaki normların önemini vurgulamalarıdır. Örneğin İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre "maarifi ahlakileşmiyen bir memleketin ahlakı da tereddiden (yozlaşma, y.n.) kurtulamaz."[732]

Toplumu terbiye aracılığıyla ahlakileştirme idealinin geniş bir tartışmasını H. Fikret Kanat'ın - erken Cumhuriyet döneminin bir pedagoji eseri klasiği olan- *Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye* kitabında buluruz. Bu eserinde Kanat, ahlaki yozlaşmayı genel olarak topluma, devlete ve düzene karşı bencillik ve özellikle iktisadi anlamda bir bireycilikle tanımlar. Rejimin toplumdan kusursuz bir dayanışma ve bireylerden vazifelerini icra beklediği bir politik atmosferde bencillik ve bireycilik şiddetle eleştirilmektedir: "Bu meselenin ilk izah şekli yetişkin neslin milletleri yaşatan kıymetlere zamanla kayıtsız kalmaları ve bunların yerine hayvanlık ve hodbinlik (*bencillik*, y.n.) temayüllerine kıymet vermeğe başlamalarıdır. Rahatlığa ve zevke düşkünlük, vazifeye kayıtsızlık, para hırsı ve hususi menfaatlerin her şeyden üstün tutulması gibi ahlaksızlıklar hodbinlik temayüllerinin tabii neticeleridir."[733] Toplumsal ahlaka yönelik eleştirilerini sürdüren Kanat 'hastalık' kavramına başvurur. Kanat'a göre "millet bünyesini için için kemiren bu hastalıklar zamanla cemiyeti çözük hale sokar"[734], "fertlerde içtimai ruh adeta söner" ve "çözük cemiyetlerde herkes herkes için değil, herkes yalnızca kendisi için çalışır."[735] Ulusal dayanışmadan uzaklaştıran bencil yaşamın panzehiri terbiyeyi devlet politikalarıyla 'topyekun' hale getirmektir. Terbiyeyi devletin organize etmesi sadece ulusal bütünlüğü güçlendirmekle kalmaz, bu aynı zamanda ileri toplum göstergesidir.

---

[731] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.5.
[732] İsmail HAKKI, "Maarifin Mesuliyeti", **Terbiye**, s.14.
[733] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.6.
[734] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.6.
[735] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.6.

Kanat, ‘ileri’ toplumlarda milleti yani nüfusu ıslah etmenin “topyekun terbiye”den başka bir yolu olmadığını belirtir: “İptidai (ilkel, y.n.) cemiyetlerde terbiye birinci derecede ailenin işidir. Muhit, ailenin telkinlerini tamamlamakla iktifa eder. Hâlbuki müterakki (ileri, y.n.) cemiyetlerde ailenin ve muhitin telkinlerine mutlaka milletin umumi hayatını organize eden devlet kuvvetinin karışması ve devletin, aileye ve muhite de kayıtsız kalmamak şartile, bütün milletin topyekûn terbiyesine ehemmiyet vermesi lazımdır. Başka türlü milleti yenileştirmek ve ıslah etmek mümkün değildir.”[736]

Sosyal darwinist olduğu kadar tıbbi (“hastalık” ve “temiz hava” kavramlarına başvurması) ve öjenist (sıkça “soysuzlaşma” kavramını kullanması) bir kavramsal repertuarı kullanan Kanat’a göre soysuzlaşmanın önlenmesi ve gençlerin ruhunun temiz olması, toplumsal havanın temiz olmasına bağlıdır ve toplumsal hava, ancak sert kanunların denetimiyle temizlenir. Kamu sağlığı otoriterleri ve siyasetçilerin salgınlar karşısındaki havalandırma saplantısını sosyolojik alana transfer eden Kanat, “topyekûn milli terbiye” olarak adlandırdığı ideal sistemi “umumi havanın temiz olmasına” yani kamusal ahlakın tanzim edilmesine bağlar:

> “Müterakki milletlerin topyekûn terbiyesinden anlaşılan mana, ilk yaştan askerlin çağının sonuna kadar geçen zaman içinde bütün genç neslin terbiye edilmesidir. Mamafih genç nesle fena telkinler yapılması ihtimali karşısında yetişkin neslin hayatını da organize etmek devleti idare edenlerin vazifesidir. Memleketin hiçbir yerinde soysuzlaşma (tereddi) denilen ve milletleri yavaş yavaş temelinden sarsan ve çürüten ejderhanın başıboş gezmesine müsaade etmemeli, sert ve fakat son derece adil kanunlarla içtimai havayı daima temizlemelidir. Memlekette esen umumi hava saf ve temiz olursa gençlerin ruhu temiz kalır, iradeleri ve ahlaki kuvvetleri de iyice gelişir.”[737]

Terbiye sadece toplumsal ve bireysel ahlakları temizleyen değil, sakatları düzelten, bedensel ve ruhsal ‘zayıflıkları’ kamusal çıkarlar için yararlı hale getiren ve tüm nüfusu değerlendiren bir uğraştır: “Müterakki memleketlerde hiçbir fert ve hiçbir istidat bakımsız

---

[736] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.6.
[737] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.6.

kalmıyor. Kadın, erkek, kör, topal, kolsuz, bacaksız, bedence ve ruhça zayıf olan herkes gerek kendisi ve gerek mensup olduğu millet için faydalı bir şekilde yetiştirilmeğe çalışılıyor."[738]

'Tereddi' gibi sıkça kullanılan kavramlardan biri de ahenktir. Topyekûn terbiyenin gerçekleşmesi, ortak idealler için seferber olan bireyler arasında sağlanan ahenk sayesinde olabilir ve bu ahenk "fertlerin müşterek bir ideale, müşterek bir dünya ve hayat telakkisine malik olmaları"[739] sayesinde anlam kazanır. Zira "ölüm dirim kavgalarında" "hasta ve zayıf bir duruma" düşen milletlerinin sonunu hazırlayan şey "müşterek bir ideal"den yoksun oluşlarıdır.[740] Kanat'a göre "Türk milletini ölmezliğe ulaştıracak" meziyetler, sağlam beden, çalışma erdemi, halkçı düşünce ve ahlaklı birey olmaktan oluşmaktadır: "Kuvvetli vücut, iş sevgisi, temiz ahlak, sağlam karakter, pürüzsüz halkçılık ve hususi menfaatleri umumi menfaatlere feda eden milli ve sosyal bir ruh ölmezliğin başlıca esaslarıdır."[741]

Nüfusun ulus, ulusun da doğan, gelişen, hastalanabilen, ölen ve genel anlamda yaşayan bir organizma olarak tahayyül edilmesi, bütün organlarıyla ahenkli olması temenni edilen bu gövdenin hangi hastalıklardan muzdarip olabileceğini gündeme getirir. Topyekûn terbiyenin hedefi olan "milliyet ideali"[742] aynı zamanda hastalıklardan arınma sürecidir ve milliyetçi bir nüfus perspektifi bu hastalıkların tarif edilmesindeki zenofobik tonları artırmaktadır. Bu bakışa göre milli bünyenin arınması gereken 'hastalıkların' en mühimi azınlıklardır. Tasvirde kullanılan dil ise pedagogdan çok bir hekimi anımsatmaktadır. Tıbbın dili terbiyenin dağarcığını baştan sona etkilemektedir:

> "Millet içinde birliği bozan ve bir idealin yerleşmesine mani olan amiller arasında azınlıkların önemli bir rol oynadığını unutmamak lazımdır. Bir cemiyetin içinde yaşayan azınlık gruplarında çoğunluktan ayrı bir din veya ideal bulunursa ve bağlandıkları itikatlarda ve ahlaki telakkilerde ayrılık görülürse bunlar cemiyetin bünyesinde her zaman zararlı ve tehlikeli bir unsur sayılırlar. Her yabancı unsurun, manevi uzviyet sayılan cemiyet içinde bir hastalık amili olduğu malumdur. Yabancı unsurların fazlalığı hastalığın şiddetini arttırır ve neticede uzviyeti zayıflatır ve öldürür. Sosyoloji ilmi,

[738] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.9.
[739] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.10.
[740] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.10.
[741] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.58.
[742] "Milliyet ideali, milletin selameti, bekası ve yükselmesi gayeleri etrafında fikir, his ve irade kuvvetlerinin insanın ruhunu derinden sarmasiyle teşekkül eder". Bkz. KANAT, a.g.k., s.35.

> bünyenin sağlamlılığı ve dinçliği bakımından, yabancı unsurların bünyeden uzaklaştırılmasını zaruri ve faydalı görmektedir. Tecrübeler gösteriyor ki bünyesinde fazla yabancı maddeler taşıyan her fiziki uzviyet enerjisinin azaldığını ve ihtiyarladığını ispat eder. Manevi uzviyet sayılan bir millette yabancı unsurları ve yabancı fikirleri kendi içinde salkıyacak olursa ihtiyar ve uzviyet gibi yaşamağa mahkum kalır."[743]

Benzer biçimde Selim Sırrı Tarcan da, yabancılar-hastalıklar ilişkini biyolojik annelik üzerinden anlatır. Yazara göre yabancı kadınlardan çocuğa her türlü biyolojik ve toplumsal hastalık geçebilir: "Yabancı bir kadının memesinden yalnız maddi değil, bin türlü manevi nakiselerin de çocuğa geçeceğini düşünmek iktıza eder. Böyle yabancı kadınların sütünden yavruların kanına sıtma, verem, şeker hastalığı gibi hırsızlık, yalancılık, nankörlük tohumları da girebilir."[744]

Sağlıklı bir nüfusun nasıl yaratılacağı anlatılırken hekimlerde rastladığımız bitki metaforuna pedagoglarda da sıkça rastlarız. İsmail Hakkı modern terbiyenin öznesi olan çocuğu "içtimai ot"a benzetir.[745] Ona göre mürebbi (öğretmen) bahçıvan gibidir ve terbiye ile otların (yani öğrencinin) irsen getirdiğini bozuklukları gidermeye çalışır:

> "Terbiye de insan müdahalesinin en son haddi rençber, bahçıvan, çiftçi, ziraat mütahassısı müdahalesinin son haddidir. Bahçıvan hiçbir zaman veraset, can hamlesi yerine geçmeyi düşünmez. Veraseti bir mata gibi alarak onun azami inkışafına engel olan harici sebepleri imhaya çalışır. Böcek, kurak, ot, fazla nem, gıdasızlık gibi. Bilakis bu verasetin azami surette inkişafına hizmet edecek müsait şartları temine çalışır. Temizlik, su, gübre, çapa gibi. Mürebbinin vaziyeti de buna benzer. Yapacağı şey tekamülün harici şartları üzerinde çalışmaktır. Mürebbilerin vazifesi insan ağacının sağ ve salim neşvüneması için harici muhit üzerinde çalışmaktır. Yoksa bu tekamüle düşman olup onu tekdir ve takpih etmek yahut bu tekamülün yerine kendi

[743] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.67.
[744] Selim SIRRI, "Çocuk Nedir?", **Radyo Konferanslarım**, s.7.
[745] "Çocuk denilen bu "içtimai ot" hangi kökler, gövdeler ve kalensüvelerle cemiyet denilen bu beşeri toprağa yapışacaktır? Pedagojinin kendi selameti için en basit bir netice almak üzere gülünç olmamak için halletmiye mecbur olduğu bir mesele de budur." Bkz. İsmail HAKKI, "Tekâmül vetiresi ve pedagoji", **Yeni Türk Mecmuası**, Kanunisani 1933, cilt:1, sayı:4, s.326.

> tekamülünü koymak, çocuk hesabına çalışmak değildir. Böyle oldukça terbiye yok; tabiati zorlama tekâmülü anlamamak vardır."[746]

Selim Sırrı terbiyeyi toprak-tohum metaforu üzerinden anlatırken[747] H. Fikret Kanat bahçıvan metaforunu zenofobik bir bakışla kullanır:

> "Bu, (*yabancılardan arınmak*, y.n.) bir çiftçinin tarlasını ıslah etmesine benzer. Tarlada iyi mahsul almağa karar veren çiftçi, her şeyden önce, mahsule zarar vermesi ihtimali olan bütün yabancı otları köklerile beraber söküp atmak zorundadır. Bu yapılmadığı takdirde tarlanın verimi azalmakla kalmaz, toprağın altında sinsi sinsi sağa sola kök salan ve toprağın hayat ve verim kabiliyetini emen yabancı otlar, günün birinde, tarlanın büsbütün zayıflamasına ve verimsiz kalmasına sebep olur."[748]

Milli bünyeyi kemiren bu yabancı otlar karşısında fazla enerji kaybetmeden cerrahi bir müdahale önerilir: "Yapılacak biricik iş, radikal hareket etmek, bir operatör gibi yarayı bir hamlede kökünden söküp atmaktır."[749]

Terbiyeyi bir doktor gözüyle okumak, pedagoglardan kamu sağlığına yönelik önerilerin çıkmasına imkan sağlar. İsmail Hakkı'nın "Açık Hava Mektepleri" başlıklı makalesi, hijyenist perspektifin modern terbiye tahayyülüyle nasıl bütünleştiğini görmek açısından iyi bir örnektir. Söz konusu makalede İsmail Hakkı, Avrupa'ya gitmeden önce, 1909 yılında, açık hava mektepleriyle ilgili bilgileri Fransız terbiye mecmuası "L'education"dan aldıklarını ve bu mekteplerle ilgili onlarda uyanan izlenimin olumsuz olduğunu anlatır. Bu bilgilerin İsmail Hakkı üzerinde bıraktığı izlenime göre açık hava mektepleri 'ilkelliktir': "Açık havada, güneşin, havanın taşların ve toprakların yabancısı

---

746 İsmail HAKKI, "Tekâmül vetiresi ve pedagoji", s.326.

747 "Terbiye edilmemiş toprağa ekilen tohumların mükemmel mahsul vermesine imkan yoktur. Terbiyenin harsa takaddüm etmesi zaruriridir." Selim SIRRI, "Beden Terbiyesi", **Radyo Konferanslarım**, s.115.

748 H. Fikret KANAT, a.g.k., s.68.

749 H. Fikret KANAT, a.g.k., s.68. Pedagog-hekim özdeşleşmesi, tıbbi metaforların kullanılması ve terbiyenin bir hekim gözüyle okunmasını İsmail Hakkı'da da görüyoruz. İsmail Hakkı, köy mektepleriyle bir konuda ilgili kendisine yönelik, "İsmail Hakkı B. bir köy ki inkıraz buluyor, bırakınız o köyü kendi haline!... demek istiyor" gibi bir eleştiriye şu cevabı verdiğini aktarıyor: "Siz yarayı derisinden tedavi etmek istiyorsunuz, ben ise kana, gıdaya, havaya müracaat edilmeli diyorum. Siz köyü cahil bir doktor gibi tedavi edeceksiniz, belki de öldüreceksiniz. Ben ilk sebeplere kadar çıkmak, hastalığın birinci amillerini araştırmak, ondan sonra ve ona göre tedavi etmek istiyeceğim…Bana atfetmek istediğiniz kadercilik, tevekkül bunamı derler?". İsmail HAKKI, "Köy Mektebi", **Terbiye**, s.66-67.

olmıyan çıplak, esmer ve gürbüz çocuklardan mürekkep bir mektep müstemlikesi, medeni bir vahşiler ülkesi tahayyül ederdik…”[750] Açık hava mekteplerini medeniyetten uzak ‘vahşi’ bir uygulama olarak tasavvur eden İsmail Hakkı, 1910 yılında Avrupa’ya gidip oradaki okulları tetkik ettikten sonra fikrinin keskin bir biçimde değiştiğini aktarır. “Açık hava mekteplerinin gelişigüzel bir hakikat değil, fakat pek insani, pek ahlaki bir hakikat olduğunu”[751] aktaran İsmail Hakkı’nın bu konudaki fikirlerinin değişmesinde söz konusu mekteplerin tıbbi faydalarını görmesi etkili olmuştur. Zira açık hava mektepleri, terbiye mekânının tıbbi açıdan faydalı sıhhi bir ortama dönüştürülmesidir ve bedeni hem terbiye eden hem iyileştiren bir yöntemden başka bir şey değildir. Havalandırma saplantısı bu sefer de bedenin havalandırılması düşüncesinde karşımıza çıkmaktadır: “Açık hava mektepleri hem sıhhat, hem de irfan müessiseleridir. Bunlardan maksat şehirlerde havasızlık, güneşsizlik, yiyeceksizlik yüzünden bozulan, kansızlaşan, kan fıkaralığına uğrıyan çocukları kurtarmaktır. Binaenaleyh açık hava mektebi medeniyetin içinde yuvasızlık, güneşsizlik ve açlık düşmanlarına karşı döğüşen bir silahtır.”[752]

Garpta Hayat kitabında Avrupa gözlemlerini ve okullarını anlatan Selim Sırrı da Batı’da terbiye meselesinde tıbbi bilgiye ve hijyene gösterilen ilgiye dikkat çekerken öğretmenin aynı zamanda bir hekim olduğuna vurgu yapar. Sırrı, Sofya’da yapılan eğitimle ilgili yaptığı şu gözlemini paylaşır:

> “(*Sofya’da*, y.n.) muallim mekteplerinin programlarında dikkatinizi celbetmesi iktıza eden üç mühim ders var: bunlardan biri içtimaiyat, diğeri halk tababeti, üçüncüsü maaşeret usulü.
> Avamın içtimai seviyesini yükseltecek, onlara milli duyguları verecek, yaşamak ilmini öğretecek muallimlerdir. Bazı sari hastalıklara karşı tedabir almasını bildirecek, aşı ameliyesi yapacak, muzır hayvanlardan tahaffuzu, temizliğin lüzumunu anlatacak, kırık, çıkık, burkulma, bayılma, seyelanı dem gibi birden bire hal olursa ilk tebirlerde bulunacak ancak halk hekimliğini bilen ilkmektep hocalarıdır.”[753]

---

[750] İsmail HAKKI, “Açık Hava Mektepleri”, **Terbiye**, s.71.
[751] İsmail HAKKI, a.g.m., s.71.
[752] İsmail HAKKI, a.g.m., s.71-72.
[753] Selim SIRRI, **Garpta Hayat**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s.93-94.

Geleneksel Osmanlı eğitiminde dinileştirilmiş terbiyenin modernleşmeyle birlikte tıbbileşmesi, öğretmenleri kamu sağlığı siyasetinin uygulayıcıları haline dönüştüren sürecin tarihsel arka planıdır. Maarif Vekâleti'nin 1943 yılında başlattığı, 500 eseri hedefleyen *İyi Yaşama* yayın serisi, tıbbi bilgiyle terbiyenin bütünleşmesine yönelik sistematik bir çabadır. Projenin mimarı Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, serinin ilk kitabına yazdığı sunuş yazısında söz konusu yayınların önemini "iyi yaşama, sağlıklı, ahlaklı ve medeni olma" arasında bağlantı kurarak açıklar: "Tifüs taşıyan bitin yiğitlerde değil, ancak pislerin vücudunda yer aldığını öğrenmekten başlıyan medeni yaşayışı; en yüksek insan cemiyetlerinde aranan ince ahlak ve nezaket kurallarına kadar kavramak ve tatbik etmek zorunda olduğumuz bu ileri asırda, ileri insan cemiyetlerinden bir adım bile geri kalamayız. Sağlık bilgisini ilgilendiren bu ilk eser, medeni yaşamanın birinci şartı sağlamlık olduğu için, İyi Yaşama yayın serisinin başında geliyor."[754]

Buradan baktığımızda *İyi Yaşama* yayın serisinin ilk kitabının dönemin çocuk hekimlerinden İhsan Hilmi Alantar tarafından yazılması tesadüf değildir. Söz konusu eserin ismi *Sağlam Okul Gençliği*'dir. Alantar eserinde, tıbbi ve terbiyevi bilgiyi ulus inşasına adapte eder. Alantar'a göre terbiyenin amacı öncelikle ulus duygusunu yerleştirmektir ve "ulus duygusu olan bir çocuk aynı zamanda iyi eğitilmiş bir çocuktur."[755] Bu bağlamda hem ailedeki hem de okuldaki terbiye, "Türk çocuklarında ulusal duygular uyanmasını" sağlamalıdır. Çünkü bu terbiyeyle "büyüyen bir Türk çocuğu zamanı gelince kendisine düşen ulusal ödevi seve seve yapacaktır demektir."[756] Bunlarla birlikte terbiyevi bir niyet ve tıbbi bir bakışla Alantar, terbiyeyi, bedeni ve benliği dizginleme ve itaatkâr hale getirmenin bir aracı olarak düşündüğünü şu sözlerle ifade eder: "Bunda Amaç, vücudun iş güdümlerini düzenli tutmak, benliği dizgin altına almak, büyüklerin dediklerini yapmak, başkalarının hakkını bilmektir."[757]

Bir hekim olarak Alantar'ın dikkat çektiği beden meselesi, Nasuhi Baydar ve Selim Sırrı'ya göre tam da terbiye sisteminde eksik olan şeydir. Sırrı'ya göre yaşama sanatı olan "vücut ilmi" ihmal edilmiş bir alandır: "Bugünün terbiye sistemleri bize yaşamak san'atinden başka her şeyi öğretiyor. Liselerde, yüksek mekteplerde, darülfünunlarda lisaniyat, edebiyat, ruhiyat, felsefe, sosiyoloji, riyazıyat, daha birçok ilimler, fenler okunuyor. Bütün fikte ait bu

---

[754] İhsan Hilmi ALANTAR, **Sağlam Okul Gençliği**, Maarif Matbaası, Ankara, 1944.
[755] İhsan Hilmi ALANTAR, a.g.k., s.21.
[756] İhsan Hilmi ALANTAR, a.g.k., s.21.
[757] İhsan Hilmi ALANTAR, a.g.k., s.20.

mesainin yanında vücut ilmine ya pek az yer verilir veya hiç verilmez."[758] İktisatçı Baydar'a göre ise bir terbiye sisteminde beden ihmal edilirse verimlilik sağlanamaz: "İlmin hakimiyetini tesis için istediğiniz kadar mektep açınız, moral terbiyeye layık olduğu ehemmiyetin hatta fazlasını veriniz; bilginler ve ahlaklı insanlar yetiştirmiş, fakat bedeni ihmal ettiğiniz takdirde vatandaşın kabiliyeti nisbetinde verimli olmasını sağlayamamış olursunuz."[759]

Benzer bir eleştiriyi Selim Sırrı'nın öğrencisi ve kariyerinin ileri safhalarında Beden Terbiyesi Genel Direktörü olacak olan Vildan Aşir de yapar.[760] Aşir'e göre de "beden işlerine kayıtsızlık" çağdaş terbiyenin başarılarını çocukların sağlığına bağladığı bir devirdi ciddi bir sorundur:

> "Asri terbiyenin bütün muvaffakiyetini çocukların sıhhatından, neşesinden ve saadetinden beklediği bu devirde, bizim mekteplerimizde sıhhat ve neşe kaynağı olan beden işlerine karşı korkunç bir kayıtsızlık var. Beden, dimağ ve ruh arasındaki tam bir ahengin kıtmetini henüz anlamadığımız için mekteplerimizde, tedris heyetinin ekseriyetini teşkil eden en kuvvetli grubun bütün dikkati çocukların kafalarına, her ne bahasına olursa olsun birçok bilgileri en az ameli faydalar doğuracak şekilde doldurmak üzerinde toplanıyor."[761]

Nasuhi Baydar ve Selim Sırrı, bedenin terbiye sisteminde ihmal edilmesi konusuna dikkat çekmiş diğer pedagog ve hekimlerden bir adım öteye giderek beden terbiyesini, genel eğitimin merkezine yerleştirirler. Baydar'a göre "Beden terbiyesi umumi terbiyenin bir cüzüdür."[762] Selim Sırrı da benzer bir yaklaşım geliştirir: "Beden terbiyesi umumi terbiyenin esasını teşkil eder, çünkü insanın ruhan, fikren olduğu gibi bedenen de tekemmülüne nüfuzlu bir surette yardım eder. İnsan her türlü ahvalde hareketlerine hakim olmak için kuvvetli, mukavemetli, sıhhatlı ve çevik olmağa mecburdur. Ondan başka bir işi başarmak için kendine güvenmek, itidal ile çalışmak, cesur ve gözüpek olmak ta lazımdır ki, bütün bu saydıklarımız

---

[758] Selim SIRRI, "Genç Kalmanın Sırları", **Radyo Konferanslarım**, s.69.
[759] Nasuhi BAYDAR, "Devlet ve Spor", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:1., Ankara, 1939, s.4.
[760] Vildan AŞİR 1945 yılında bu göreve getirilecektir. **BCA.** 19877-179.35.6. / 19.12.1945.
[761] Vildan AŞİR, **Atletizm ve Mektebe Tatbiki**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.203.
[762] Nasuhi BAYDAR, "Doğru Yol", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:4., Ankara, Nisan, 1939, s.2.

ancak makul bir beden terbiyesi ile elde edilir."[763] Selim Sırrı'nın her alanda başarı için bedeni işaret etmesi, siyasal, toplumsal ve iktisadi beklentilerin bir ifadesidir. Bu beklenti, beden terbiyesin "her derde deva"[764] olarak düşünülmesiyle özetlenebilir.

4.2.2.Beden Makinesinin Terbiyesi: Hesaplı, Tıbbi, Kadim

Havalandıran, yabancı otlardan arındıran, ahlakileştiren, çevikleştiren bir terbiyenin hedefi olan ve bu sayede yararlı haline getirileceği düşünülen bedenin kavranışı da modern imgeler etrafında gerçekleşir. Bu imgeler makine ve harekettir. Hıfzıssıhhada bedenin hararetinin boşaltmanın sağlık açısından önemi anlatılırken karşımıza çıkan makine imgesi, beden terbiyesinin de metaforudur.

Genel olarak modern beden kültüründe "motorla bir tutulan bir beden imgesi"[765] ile karşılaşırız. Bu düşünceye göre endüstriyel toplumlar makineler üzerinde yükselir ve modern toplumun yaratılmasında makineler ve bedenler birbirine benzeyen iki güçtür. Söz konusu teşbihin kullanımına modernleşen Türkiye'nin pedagoglarında da rastlıyoruz:

> "Vücudumuzun gayet san'atlı bir makine olduğunu anlamak için onu çok tetkike lüzum yoktur. En sathi bir nazar bile bunu bir görüşte anlar. O halde hiç şüpheye düşmeden vücudumuzun tıpkı buhar kuvveti ile işliyen otomatik bir bir motör (moteur) gibidir diyebiliriz."[766]

Bedeni makine olarak tarif etmek onu tıbbın alanından çıkarmak anlamına gelmemektedir. Makine imgesi tıbbi bir bilgi ile rasyonalize edilmektedir. Örneğin beden denilen bu makineyi iyi kullanmak, ondan tam kapasite istifade etmek ve onu korumak için ciddi bir tıbbi anatomi bilgisi gerekmektedir:

> "Herhangi bir makineyi iyi kullanmak, ondan çok istifade etmek için ne suretle işlediğine, nekadar buhar kuvvetine ihtiyacı olduğuna, manivela kollarının

---

[763] Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s.143.
[764] "Her derde deva şey…", **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı:16, Ankara, 1936, s.15.
[765] Georges VIGARELLO- Richard HOLT, "İşlenen Beden: 19. Yüzyılda Jimnastikçiler ve Sporcular, **Bedenin Tarihi 2**, s.257.
[766] Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.96.

vazifelerine, hulasa bütün teferruatına vakıf olmak nasıl lazımsa, vücut makinesini de iyi kullanmak, yıpranmaktan korumak için çatısını teşkil eden kemiklerin, muhtelif kısımlarını biribirine kenetleyen (mafsal)ların yani oynak yerlerinin, manivela kollarını işleten (adale) etlerin ve adaleleri faaliyete getiren kanın, kanı sevkeden kalp ve temizleyen ciğerlerin, nihayet bütün vücudu kuşatan sinirlerin vazifelerini bilmek iktıza eder."[767]

Bir makine olarak bedenin en önemli özelliği sürekli işlemesi, çarklarının çalışması yani hareket etmesidir."Hareket beşikten mezara kadar her zihayat olan ferdin vasfı farikı!"[768] olduğu kadar çağa damgasını vuran en önemli olgudur: "İçinde yaşadığımız asırda o kadar büyük faaliyetlere şahit oluyoruz ki buna doğrudan doğruya hareket asrı demek çok muvafık olur."[769] Hareket sağlığın, gücün ve disiplinin temelidir: "Hareket sıhhatin, kuvvetin, çevikliğin, ahenk ve intizamın teminine, inkışafına, idamesine hadim bir vasıtadır."[770] Hareket sağlığın da temelidir. İşlemeyen bir makinenin paslanması gibi hareket etmeyen bir beden de hastalıklı ve zayıf olur: "Hayat devalı bir faaliyetten ibarettir. İnsanların bütün istidat ve kabiliyetleri hareket ve faaliyetlerle gelişir. İşlemeyen, hareket etmiyen bir uzuv zayıf kaldığı gibi beden de hareketsiz kalırsa paslanır, cılız ve hastalıklı olur."[771]

Beden terbiyesinin bilimsel metotlarla yapılması konusunda ciddi hassasiyetleri olan Selim Sırrı'ya göre beden terbiyesi meselesi doktorlar ve pedagogların işidir: Ona göre "terbiye ve bilhassa beden terbiyesi, rasgele kimselerin" vazifesi değildir ve "bu meseleyi halle salahiyettar (yetkili, y.n.) doktorlar ile pedagoglardır."[772] Tıbbi bilginin beden terbiyesindeki konumunu sağlamlaştırmasında özellikle fizyoloji önemli bir yer tutmaktadır. "Vücudun işleyerek mükemmelleşmesi için tatbik edilecek mümareselerin fiziyoloji ve pedagojinin icap ettirdiği şekilde yapılması" bu işi "muvaffakıyetle başarmak için" elzemdir.[773] Fizyoloji bilgisi hem gücün ekonomik kullanımı (*vücudumuzun kuvvetini tasarruf*) hem de bedenin iyi yönetimini (*hüsnü idare*) sağlar.[774]

---

767 Selim SIRRI, a.g.k., s.96.
768 Selim SIRRI, "Hareket Nasıl Bir Gıdadır?", **Radyo Konferanslarım**, s.99.
769 Selim SIRRI, a.g.k., s.101.
770 Selim SIRRI, a.g.k., s.101.
771 H. Fikret KANAT, a.g.k., s.214.
772 Selim SIRRI, "Beden Terbiyesi", **Radyo Konferanslarım**, s.115.
773 Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.1.
774 Selim SIRRI, a.g.e., s.1. Yine başka bir pedagoga göre beden terbiyesinin başarısını onun fizyoloji ve anatomi ile olan yakınlık ilişkisinde aramalıyız: "(Alman, İsveç, Çek, Amerikan) bunların hepisi vücudun sıhhatta bulunmasını temin etmeği ve vücudun teşekkülatını güzelleştirip kuvvetlendirmeği gaye edinmiş beden terbiyesi sistemleridir. Her hangi bir beden terbiyesi sisteminin muvafık olup olmadığı birinci derecede onu fizyoloji ve

Beden terbiyesinin tıbbın yanında konumlandıran sadece Selim Sırrı değildir. Örneğin Server Kamil'e göre "iyi anlaşılmış egzersiz kürün fiziyoloji prensipleri ile idare olunması mecburidir."[775] Yine Beşeri Fizyoloji Doçenti Hayri Kaleli de bu meselenin "tıbba bağlanması" gerektiğini savunur: "Sporu teşkilatlandırırken, onu tıp ilmine bağlamak en doğru bir iş olacaktır. Genç cümhuriyetimizin bu yolda da hızlı yürümesinin ne kadar isabetli olduğuna inanıyoruz."[776] Başka bir hekim, Hulusi Özverim'e göre de beden terbiyesi koruyucu tıbbın yani hıfzıssıhhanın esas yollarından biridir:

> "Hıfzıssıhha, insanları vakitsiz ölümden ve hastalıktan korumayı, ihtiyarlığın ilerlemiş günlerine kadar iş görme kabiliyetini saklamayı kendisine gaye edinmiştir. Bunun için o, insan sağlığına tesir edecek harici muhitin zararlarından kaçınmanın, kaçılmayacak zararlara karşı da vücudu daha mukavim kılmanın yollarını gösterir. Beden terbiyesi, bu yolların belli başlılarından biridir."[777]

Sürekli hareket etmek zorunda olan beden için şehir hayatı elverişsiz görülmektedir. Dönemin otoriter rejimlerinde sıkça karşımıza çıkan şehirleşme eleştirisi, bu defa şehir hayatının hareket için elverişsiz olduğu düşüncesi üzerine kurulur. Bu yaklaşıma göre modern şehrin özel yaşam mekanları, yani apartmanlar, harekete olanak vermemektedir:

> "Faaliyetten ibaret olan hayat gençler için katmerli bir kıymet ve önem kazanmaktadır. Onların başlıca temayülleri, bedeni kuvvetlerin faaliyetine müteveccihtir; çocuklar ve gençler koşmak, sıçramak, tırmanmak, yapmak, yıkmak ve atmak hırsile çırpınırlar. Bu gibi hareketler için apartmanların

---

anatomi ilimlerile olan yakınlığında arayabiliriz. Anatomi ve fizyoloji ilimleri üzerine müesses bir sistem ise muvaffaktır. Değilse asla!" Adnan DEMİRTAŞ, "Beden Terbiyesi ve Ehemmiyeti", ?", **Enerji: Aylık Kültür Dergisi**, Cilt: 1., Sayı:1., 1937, s.35.

[775] Server Kamil TOKGÖZ, "Beden Terbiyesi", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:2., Ankara, Şubat 1939, s.10

[776] Hayri KALELİ, "Sağlık Bakımından Spor ve Biz", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:2., Ankara, Şubat 1939, s.45

[777] Dr.Hulusi ÖZVERİM, "Hıfzıssıhha Bakımından Beden Terbiyesi ve Spor", Beden Terbiyesi ve Spor, Cilt:2., Sayı:13., Ankara, İkinci Kanun, 1940, s.28. Selim Sırrı'ya göre yaşam artık bir varlık-yokluk savaşıysa İsveçlilerin "yaşama savaşında muvaffak"[777] olmalarının nedeni beden terbiyesinde ilerleyerek sağlıklı bir gençliğe sahip olmalarıdır. Sırrı, "o sarışın, o altın saçlı, pembe yüzlü, beyaz kasketli" İsveçli gençlere hayranlığını şu sözlerle anlatır: "Upsalada en çok hoşuma giden darülfünun gençlerinin yüzlerinde gördüğüm neşe ve sıhhattir. Hepsi de endamlı, sağlam ve vakur." Selim SIRRI, "Upsala Darülfünununda Neler Gördüm?", **Radyo Konferanslarım**, s.302.

> katları tamamen elverişsizdir. Şehir çocukları serbest hareket oyunlarından habersiz olarak büyürler. Yersizlik ve arkadaşsızlık onların istedikleri şekilde oymalarına ve gelişmelerine imkan vermiyor. Kontrol altında gezintiler, yapma bebek oyunları ve oda içinde tepinmeler suni hareketlerdir; çocuklar hareket ve oyun temayüllerini böyle suni şeylerle bir türlü gideremezler."[778]

Pedagojik çerçevede harekete atfedilen psikiyatrik anlama göre hareket sayesinde çocuklar 'kötü' enerjilerini atarak bedensel ve ruhsal anomalilerden kurtulmaktadır. Şehirlerdeki evler gibi esas terbiye mekanı olan okullar da bu harekete olanak tanımaktan uzak görüldüğü için eleştirilir:

> "Okul hayatı çocukların ve gençlerin hareket temayüllerini tatmin etmekten çok uzaktır. Okulda birkaç saat oturarak vakit geçiren çocuk evde okul vazifelerini hazırlamak, resim ve harita yapmak, roman ve mecmua okumak suretile günün büyük bir kısmını hareketsiz geçirmeğe mecbur kalır. Ve bundan ötürü birçok gençlerde hazımsızlık, asabiyet, hırçınlık ve sıhhatsizlik belirtileri görülmektedir. Böyle muhitlerde sık sık doktorlardan imdat istenmesi tabidir. Halbuki sıhhi yorgunluğun, sıhhi uykunun, sıhhi iştahının ve tabii hazmın en iyi doktor olduğunu bilmiyen kimse kalmamıştır."[779]

Hareketten uzak durmanın sadece bedenin sıhhatini değil karakterini de deforme ettiği düşünülmektedir ve bu bakışa göre hareketsiz olarak 'tembelce yaşamak hem ahlaki hem de bedensel bir soysuzlaşmaya yol açar: "İtiraf etmek lazımdır ki bu telakkiler, yani hareketten çekinmek, her işimizi başkalarına gördürmek temayülleri ahlaki ve fiziki soysuzlaşmanın kuvvetli belirtileridir. Yüksek manevi kabiliyetlerimizin gelişmesini bedenin gelişmesile ve iş sevgisile müvazenede bulundurmadıkça soysuzlaşmanın önüne geçmenin imkanı olmıyacaktır. Hayatta her türlü normal ve sıhhi gelişmelerin beden sağlamlılığa bağlı bulunduğunu herkesin idrak etmesi son derece lüzumludur."[780] Hareketin ahlak üzerindeki etkisine yapılan vurgulara hekimlerde de rastlarız. Hıfzıssıhha uzmanı Server Kamil *Okul Sağlık Bilgisi* kitabında hareketin ve özellikle egzersiz yapmanın bedensel ve psişik önemine dikkat çeker. Kamil'e göre egzersiz sayesinde öğrenci kendisini hem makbul olmayan arzu ve

---

[778] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.216-217.
[779] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.217.
[780] H. Fikret KANAT, a.g.k., s.217-218.

isteklerden (hevesat) kurtarır hem de bedensel şekilsizliklerini onarır: "Ekzersiz devran ile teneffüsü faal kılarak gıda mübadelesini kolaylaştırır ve ayni zamanda da ahlak üzerine mühim bir tesir icara eder. Muvazeneli bedeni hareketler yapan, sıhhatine zarar verici hevesattan dahi kendini kurtarmış olur. Ekzersizin edükatif cihetten ehemmiyeti çocukta maharet, mülayemet ve irade uyandırmakla beraber onu dimaği çalışmalara da alıştırmasıdır. Nihayet ekzersiz vücudtaki şekil bozuklarını ıslah etmekle de estetik bir tesir gösterir."[781]

Tıbbi bilginin içinden bakan terbiyenin beden ve hareket odaklı bir kanala yoğunlaşması ve terbiyenin beden üzerindeki etkilerinin tıbbi pratiğin bir parçası olarak düşünülmesi terbiyeden beklenilen faydayı arttırmaktadır. Terbiye, bedeni geliştirmenin, sağlığı korumanın, yaşamı uzatmanın ve beyni güçlendirmenin vazgeçilmez aracıdır: "Vücudün inkişafı, sıhhatın muhafazası, hayatın uzaması, dimağın faaliyet ve cevvaliyeti için, beden terbiyesinin ne mühim bir amil olduğu münakaşaya değmiyecek kadar anlaşılmış, umumiyetle kabul olunmuş bir hakikattir."[782] Genelleştirilmiş bir okul sistemi içinde bedenleri terbiye etmek, nüfus üzerinde işleyen modern tıbbi iktidarın tamamlayıcı bir bileşenidir. Terbiyeden beklentiyi arttıran bir faktör de bedeni yararlı hale getirmenin 'ekonomik' yöntemi olarak görülmesidir.

Beden terbiyesine yönelik ilgilin yükselmesinde 'masrafsız' bir yöntem olmasının önemli bir etkisi vardır. Beden terbiyesinin tanımı da bu noktadan hareketle ekonomik bir zemine oturtularak yapılmaktadır. Buna göre beden terbiyesi "cismen ve fikren asgari yorgunluk ile azami fayda temin eden faaliyetlerin heyeti mecmuası"[783] olarak tarif edilir. Beden terbiyesiyle nesilleri güçlendirmek için sağlık sanatoryumlara, hastanelere, spor salonlarına ve hatta eğitmenlere gerek yoktur. Açık havalarda her birey beden terbiyesini icra edebilir. Bu açıdan hem pratik hem de ekonomiktir:

> "Bir neslin kuvvetlenmesine büyük yardımı olan metodik beden terbiyesi muhakkak olarak bütün usullerin en kolayı, en faidelisi ve en pratiğidir. Çünkü bu usul hiçbir masrafı mucip olmaz. Mektebin bahçesinde, cimnastikhanede, bir meydanda bu metodun tatbiki her zaman için kabildir. Kat'iyetle iddia

---

[781] Server Kamil TOKGÖZ, **Okul Sağlık Bilgisi**, Hapisane Matbaası, Ankara, 1938, s.65-66.
[782] "Beden Terbiyesi", **Resimli Şark**, No:4, İstanbul, 1931, s.31.
[783] Selim SIRRI, "Hareket Nasıl Bir Gıdadır?", **Radyo Konferanslarım**, s.102.

> edilebilir ki günlük metodik kültür fizik seansları bir neslin temelini atacak esaslı bir yoldur."[784]

Makinenin özelliği düzenli çalışması yani bir intizam dahilinde iş görmesidir. Bedenin bir makine olarak tahayyül edildiğini düşündüğümüzde makineden beklenilen intizamın beden de beklendiğini görmek şaşırtıcı olmaz. Sadece makine gibi işlemek için değil tasarruf ve verim için de intizam esastır: "Hayatta bir intizama bağlanmamış ne vardır ki kusursuz bir ahenk içinde inkışaf seyrini takip edebilsin. Tabiatın canlı ve cansız bütün kıymetlerinde intizamın tam bir tezahürü yok mu? İnsan dehasının ve elinin yarattığı her şeyde intizam kemal ölçüsü ile beraber yürümüyor mu? İyi çalışan, insana "makine gibi çalışıyor" deriz. Makineye bize örnek olan intizamı, biz vermedik mi? Sade zamandan tasarruf etmek ve daha verimli mesai vücude getirmek için de intizam şarttır."[785]

Beden terbiyesi hesaplı, "her derde deva" ve tıbbi olmasının yanı sıra kadim yani ezelidir. Selim Sırrı'nın beden terbiyesi konusundaki temel kitabı olan *Beden Terbiyesi Oyun-Jimnastik-Spor*'da yaptığı Antik Yunan okuması hem beden terbiyesinin kadim bir uğraş olarak ele alması hem de erken Cumhuriyet döneminin zihniyet iklimini yansıtması açısından ilgi çekicidir. Sırrı beden terbiyesinin kadim oluşunun köklerini Batı-dışı toplumlarda arar ve buradan hareketle Türklerin tarihini beden terbiyesiyle buluşturur. Yazara göre Türkler medeniyetin her alanında olduğu gibi beden terbiyesi konusunda da ilk yaratıcı toplumlarındandır: "Vücut idmanlarının mucidi Yunanlılar değildir. Onlardan evvel Mısırlıların, onlardan da evvel Hintlilerin ve Türklerin kendilerine mahsus idmanları varmış."[786] Sırrı'nın Antik Yunan okumasında dönemin politik iklimini yansıtan ikinci nokta, bu toplumun terbiyeye biçtiği rol konusudur. Sırrı'ya göre Antik Yunan toplumunun beden terbiyesindeki başarısının nedeni, terbiyenin amacının memleketin refahı için insan yetiştirilmesi olmasıdır: "Eski Yunanistan'da terbiyenin gayesi memleketi refaha ulaştıracak insan yetiştirmekti. Memleket ancak vatandaşların himmetile refaha erebileceği için her fert bütün kudretini onun saadeti uğrunda kullanırdı."[787] Sırrı'nın Antik Yunan okumasında dikkat

---

[784] Adil GİRAY, "Gürbüz Bir Nesil Nasıl Yetişir: Genç Mekteplilere Düşen Vazife I, **Okul-Spor**, Cilt:1., Sayı:2., 1939, s.34. Benzer bir değerlendirme **Türk Spor Kurumu Dergisi**'nde şu ifadelerler yapılıyor: "Tevatır olarak değil tecrübe etmiş bulunarak söylüyorum: "her derde deva" bir şey var, tecrübesi meydanda, bedava…her derde deva olan şey "Spor"dur." "Her derde deva şey…", **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı:16, Ankara, 1936, s.15.

[785] "İzci İntizamı Sever", **Okul-Spor**, Cilt: 2., Sayı:20., 1940, s.318.

[786] Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.5.

[787] Selim SIRRI, a.g.k., s.8-9.

çeken üçüncü nokta, öjenist bir bakışın izlerini taşımasıdır. Buna göre ırkın saflığı ve üstünlüğü beden terbiyesinde başarının koşuludur:

> "Olimpiyatlara iştirak edecek gençlerde ırki, içtimai, ahlaki ve teknik bir mümtaziyet (*ayrı ve üstün vasıflık*, y.n.) aranırdı. Müsabakalara girenlerin halis Yunanlı olması ve iştirak ettiği sporun bütün kaidelerini mükemmel bilmesi şart idi."[788]

Sırrı'nın Antik Yunan okumasında dönemin zihin dünyasını yansıtan bir diğer nokta sınıf çatışmasına ve genel olarak toplumsal sınıf kavramına yüklenen olumsuz anlamdan kaynaklanır.[789] Beden terbiyesinde başarının koşulu toplumsal farkları yansıtmamasıdır ve yazarın tarihsel olimpiyatları sınıf-üstü olarak resmetmesi bu bağlamda anlaşılabilir: "(Olympie) de vücut güzelliği gibi, fikir ve ahlak güzelliği de takdir edilir, mükâfatlandırılırdı. Müsabakalara zengin, fakir, tacir, feylesof, şair, san'atkar, asker her sınıftan, her nevi insan iştirak ederdi."[790]

Erken Cumhuriyet döneminde ulusun ve devletin çıkarlarını gözetmeyerek bireysel kazanç peşinde koşmanın genel terbiye açısından oldukça olumsuz bir özellik olarak görüldüğünü yukarıda aktarmıştık. *Hodbin* (bencil) kavramı frengilileri ve alkol kullananları nitelendirmek için de kullanılan bir kavramdı. Yine öjenik bölümünde göreceğimiz gibi 'hodbinler' öjenistler tarafından da "ahlak hastaları" kategorisinde değerlendirilmektedir. Selim Sırrı'nın Antik Yunan toplumunda beden terbiyesi anlayışının neden bozulduğuna dair yaptığı değerlendirmeler de bu çerçeveye oturur. Bireysel hırslar, rekabet ve aşırılık sadece beden terbiyesini de bozan özellikler olarak okunur. Sırrı'ya göre "sporun en büyük düşmanı olan kazanç sevdası Yunan sporcularını ahlaki bir sukuta maruz"[791] bırakmaktadır. Bu

---

[788] Selim SIRRI, a.g.k., s.9.

[789] Sınıf meselesine bu bakış, 1935 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nda partinin yeni programı üzerine konuşan genel sekreter Recep Peker şu sözlerinde izlenebilir: "...Türkiye'de ulusal endüstri ilerlemektedir. Mevcut işçilerimizin sayısı artacaktır....İşçi sınıfları, klasik isçi sınıf mücadelesi, liberal devletin her fena cereyana açık ruhunda doğup onun içinde beslenmiş bulunan ve gaye olarak onun yerine bir sınıf tahakkümü devleti kurmayı güden noktai nazarı takip eden cereyanlar, ulusal Türk devletinin değerli evlatlarından ve yurttaşlarından ibaret olan bu yeni genç Türk işçi sınıfı zehirlenmesine yön vermesin ve bu genç tabaka yurt için olduğu kadar kendileri için de felaket getiren yanlış duygularla zehirlenmesin." Diren ÇAKMAK, "Toplumsal Uzlaşma Belgesi 1936 Tarihli İş Kanunu", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(2), 2007, s.132.

[790] Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s.10. Şu ifadelerinde de Sırrı'nın beden terbiyesine sınıf-üstü bir konum biçtiğini görüyoruz: "Gymnaslara zenginlerden fıkaraya kadar her sınıftan insanlar başka, başka sebeplerle devam ederlerdi." Selim SIRRI, a.g.k., s.13.

[791] Selim SIRRI, a.g.k., s.31.

nedenle fedakâr sporcunun yerini menfaat peşinde koşanlar almıştır: “Atletizm eski sadık meraklılarını kaybediyor. Artık vücut güzelliği, memleket şerefi arayan ve yalnız bir tefne dalından taçla kanaat eden fedakâr insanların yerine spordan birçok maddi menfaatler bekliyen profisiyonel atletler türüyor ve onların elinde spor müsabakaları çığırından çıkıyor.”[792] Bu değerlendirme, beden terbiyesi tekniklerinden beklentiyi de açığa vurmaktadır. Beden terbiyesinden beklenen, rekabetçilikten uzak milli hedefler etrafında dayanışma gösteren sporcular yaratmasıdır.

4.2.3. Beden Terbiyesinde Teknikler ve Ekoller

Erken Cumhuriyet döneminde beden terbiyesi denildiğinde akıllara üç temel alan gelmektedir: Oyun, jimnastik ve spor. Bu üç alana dair değerlendirmeler basit pedagojik sınıflandırmalardan ziyade her alana denk düşen zihniyet biçimlerini yansıtmaktadır. Beden terbiyesine rehberlik eden bilgi, bedenin hangi teknikle terbiye edileceği ve bu teknikten ne beklenileceğini gösterir.

Bir beden terbiye biçimi olarak oyun, çocukluğun kurgulanışını anlatmaktadır. Çocukluğun güdülerle hareket eden ve insanın oto-kontrolden yoksun dönemi olarak tahayyül edilmesi, oyun kavramının rasyonalize edilme biçimini yansıtmaktadır. Bu yaklaşıma göre oyunda kendiliğindenlik hakimdir: “Oyun hariçten hiçbir tesire tabi olmadan kendi kendine zuhura gelen (*Instinctif*) bir harekettir.”[793] Bu kendiliğindenlik zararlı bir dönem değil bilakis tesadüfen hareket etmeyi öğrenmenin sağlıklı bir çıraklık evresidir:

> “Çocuk bütün kuvvetlerini sarfederek büyür. Vücudu mütemadiyen hareket eder. Bu hareket az zaman içinde oyun şeklini alır. Taklit, oyun meylinden birkaç ay sonra başlar. Oyun bir neşe kaynağıdır. Çocuk oyunla güler, haykırır, sıçrar, tepinir, koşar, atlar. Oyundan mahrum edilen bir çocuk sudan mahrum olmuş çiçek gibi sararıp solar. Oyun sıhhat ve saadetin nazımıdır.”[794]

---

[792] Selim SIRRI, a.g.k., s.31. Selim Sırrı’ya göre bu bozulmadan sonra beden terbiyesinin yükselişi modern zamanlara rastlar. “1800 tarihine kadar bedene ait faaliyetler büsbütün gözden düşmüş, ne mekteplerde ne hariçte spor mahiyetinde olan vücut idmanlarına kıymet verilmemiştir. Avrupa ve Amerikada bugün fevkalade ehemmiyet kespeden beden terbiyesinin nihayet 150 senelik bir mazisi vardır.” Selim SIRRI, a.g.k., s.39.
[793] Selim SIRRI, “Beden Terbiyesi”, **Radyo Konferanslarım**, s.107.
[794] Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.145.

Çocukluğu modern akıl tarafından işlenmemiş hayvani bir malzeme olarak gören bakışa göre cinsiyet ve oyun arasında doğrudan bir ilişki vardır. Oyun cinsiyeti bedene kodlar: "Dikkat olunacak olursa görülür ki her hayvan cinsiyetinin iktıza ettirdiği oyunları oynuyor"[795] düşüncesi çocukluğun cinsiyet-dışı bir kategori olmadığına gönderme yapar. Bu yaklaşıma göre cinsiyet, insanın en işlenmemiş dönemi olan çocuklukta da sabit ve belirleyici bir alandır. Çocukluk-cinsiyet ilişkisi askerlik ve annelik üzerinden örneklendirir ve bu açıdan çocukluğun toplumsal rollere bir "hazırlık evresi" olduğunu düşünülür: "Erkek çocuklar üç dört yaşına gelince bir değnek bulur, at gibi üzerine biner veya bir tahta parçasını kılıç gibi boynuna asar, onunla eğlenir. Halbuki kızlar ellerine geçirdikleri bez parçalarından bebek yapar ona ninni söyler, onunla hoş vakit geçirir. Bu oyunlar hiç şüphe yok ki onların ileride dahil olacakları hayata bir hazırlık mümaresesinden başka bir şey değildir."[796]

Çocuklar oyun sayesinde yaşamları boyunca oynayacakları cinsiyet rollerini öğrendiği gibi kendilerini ve başkalarını yönetmeyi de öğrenirler. Cinsiyet yasaları gibi liderlik, kural ve görevler de hayatın öğrenilmesi gerekli noktalarıdır: "Oyun sayesinde çocuklar kendi kendilerini idare etmeği öğrenirler. Aralarında reisler intihap ederler, kaideler vazederler ve farkına varmadan içtimai hürriyetin ilk tecrübelerini yaparak hayatın çıraklık devrini yaşarlar."[797] Oyunun temel özelliklerinden biri de erken Cumhuriyet döneminin sıkça vurgu yapılan erdemlerinden biri olan fedakârlığı öğretmesidir: "Oyunla çocuklar kendi menfaatlerini, vicdani temayüllerini arkadaşlarının uğruna feda etmeği öğrenirler."[798]

Beden terbiyesinde ikinci teknik jimnastiktir. Jimnastik oyundan daha derin etkileri olan, "asabı muharrike merkezleri terbiye" eden, "irade kudreti"ni güçlendirerek bedeni hareketlerini daha iyi yönetmesini sağlayan ve "bu sayede hem zamandan, hem mesaiden tasarruf" edilmesini sağlayan bir alandır.[799] Genel olarak beden terbiyesi için söylediğimiz tıbbın yanında konumlandırma meselesi jimnastik için de geçerlidir. Bu düşünceye göre "cimnastik biyolojiye ait bir ilimdir, onun talim ve terbiyede yeri tababetle hıfzıssıhhanın yanındadır."[800]

---

[795] Selim SIRRI, a.g.k., s.147.
[796] Selim SIRRI, a.g.k., s.147-147.
[797] Selim SIRRI, "Beden Terbiyesi", **Radyo Konferanslarım**, s.107.
[798] Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.148.
[799] Selim SIRRI, a.g.k., s.143-144.
[800] Selim SIRRI, "Beden Terbiyesi", **Radyo Konferanslarım**, s.108.

Oyun ve jimnastik birbirini tamamlayan yöntemler olarak görülse de sağladıkları fayda bakımından ayrı düşünülürler. Jimnastik rasyonel ve "bir başkası tarafından tertip edilen akli bir hareket"[801] oluşuyla oyundan ayrılır. Jimnastikte "vezni, ahengi, hududu" olmayan bir kendiliğindenlik yerini plan ve programa, oyundan alınan zevk ise yerini faydaya bırakmıştır:

> "Çocuk oyunun lüzumunu hisseder, cimnastiğin lüzumunu idrak etmesi lazımdır. Çocuk oyunu kendi kendine sever, cimnastiği mürebbi sevdirir. Çocuk faaliyette zevk arar, mürebbi faaliyette fayda olduğunu öğretir."[802]

Jimnastiğin oyundan farkı bunlarla sınırlı değildir. "Biyolojik bir fen"[803] olarak jimnastik "vücudun kusurlarını düzeltir."[804] Bununla birlikte "oyun hayatın nazımı olan bir fıtri faaliyet"[805] iken jimnastik "vücudumuzdaki mafsal ve adale gruplarının vazifelerini tam bir ahenktar bir surette görebilmesi için bir prensip dahilinde yapılan akli ve tahlili mahiyette hareketler"[806] sayesinde "bilcümle uzuvlarımızın terbiyesine"[807] imkan verir.

Beden terbiyesinde üçüncü teknik spordur. Tıpkı jimnastik gibi spor da "hıfzıssıhhatin bir şubesidir."[808] Bedeni rasyonel olarak yönetmeyi öğreten jimnastikten farklı olarak spora rekabet ve güç hakimdir. "Cidal ve rekabet, hayatta en lüzumlu iki muvaffakiyet amilidir"[809] ve bu yönleriyle spor bireyi yaşam mücadelesinde galip hale getirmenin bir yöntemidir. Rekabete duyulan alerji esnetilir ve mücadele spor yoluyla sosyal darwinist bir bağlamda olumlanır:

> "Sporda ilerlemek, geçmek, muvaffak olmak arzusunda doğan şiddetli bir faaliyettir. Sporun esas karakteri yarış ve müsabakadır. Spor bir taraftan herkesin fevkinde olmak hırsı ile hissiyata, diğer taraftan bu muvaffakiyete

---

801 Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.149.
802 Selim SIRRI, "Beden Terbiyesi", **Radyo Konferanslarım**, s.108.
803 Selim SIRRI, "Hareket Nasıl Bir Gıdadır?", **Radyo Konferanslarım**, s.103.
804 Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.149.
805 Selim SIRRI, "Hareket Nasıl Bir Gıdadır?", **Radyo Konferanslarım**, s.102.
806 Selim SIRRI, a.g.m., s.103.
807 Selim SIRRI, a.g.m., s.103.
808 Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.150.
809 Selim SIRRI, "Hareket Nasıl Bir Gıdadır?", **Radyo Konferanslarım**, s.104.

> amil olan teknik mesai ile akla ve mantığa istinat eder. Spor ahlaki, fikri, bedeni evsafı yükselterek insanı hayat mücadelesine hazırlar."[810]

Sporun faydalarından biri de, Cumhuriyet entelektüellerinin arzuladığı dayanışmacı toplum yapısını güçlendirmesi, bencilliği yok ederek bireyleri fedakârlığa sevketmesidir. Buna göre "spor hodbinlik hislerini öldürür, gençleri feragate, fedakârlığa alıştırır. Şahsi menfaatini cemiyetin menfaatine feda etmek lazımgeldiğini gençlere öğretir. Spor şahsi arzuları, şahsi teferrüt hislerini susturur."[811]

Tüm bu özellikler spora, oyun ve jimnastik karşısında üstün bir konum kazandırmaz. Üç teknik birbirine bağımlıdır, "çocukluklarında oyunla cimnastiği ihmal edenler, sporun hiçbir şubesinde mükemmel olamazlar."[812] Bununla birlikte jimnastik akıl ve ilke ise spor da uygulamadır:

> "Cimnastik prensip, spor tatbikattır. Tatbikatın prensipe takaddümü caiz olmadığından cimnastikten evvel spor yapılması caiz değildir. Cimnastik bir terbiye, spor ise harstır. Terbiye harstan evvel geldiği için cimnastik spora takaddüm etmiştir."[813]

Oyun, jimnastik ve spor arasında kurulan bu ilişki ortak bir hedef etrafında anlam kazanır. Bu hedef tekâmüldür: "Spor teşekküle değil, tekâmüle (*olgunlaşma*, *gelişme*, *evrim*, y.n.) hadim bir vasıtadır. Oyun ile cimnastik ise teşekkülün yardımcılarıdır. Bir şeyin tekâmül etmesi için teşekkül etmesi zaruridir. Bu sebeple teşekkül daima tekemmüle takaddüm eder. İyi teşekkül etmiyen bir şey tekemmül edemez."[814] Tekâmülü yalnızca bedenin sağlamlaşması değil ırkın biyolojik gelişmesidir. Selim Sırrı'ya göre "bütün milletlerin spordan beklediği" şeylerin ilki "Irkın tekâmülü", ikincisi ise "sıhhat ve ahlakın itilası"dır.[815] Sporun bir diğer faydası disiplini öğretmesidir. Bu düşünceye göre "spor bir disiplin mektebidir"[816] ve disiplin meselesi bedenin militarize edilmesinin anahtardan kavramı olacaktır.

---

810 Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.150.
811 Selim SIRRI, a.g.k., s.152.
812 Selim SIRRI, "Beden Terbiyesi", **Radyo Konferanslarım**, s.109.
813 Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.153.
814 Selim SIRRI, "Hareket Nasıl Bir Gıdadır?", **Radyo Konferanslarım**, s.104.
815 Selim SIRRI, "Spordan Neler Bekliyoruz?", **Radyo Konferanslarım**, s.119.
816 Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.152.

Modernleşme sürecinde devletlerin beden terbiyesin anlayışını etkilemiş iki temel ekol vardır: Pehr Henrik Ling'in (1776–1839) geliştirdiği İsveç ekolü ve Friedrich Ludwig Jahn'ın (1778–1852) geliştirdiği Alman ekolü. Bu ekoller yalnızca Batı'daki beden kültürünü değil Türkiye'de beden terbiyesi anlayışı da derinden etkilemişlerdir. Almanya'da modern jimnastiğin kurucusu Friedrich Ludwig Jahn milliyetçi-militarist bir beden terbiyesi ekolü geliştirmişti. Bir değerlendirmesinde "kişi sadece vatan savunması için yürütülen savaşta, taşıdığı şeref ve sorumluluğa yakışır şekilde mücadele eder, zafer kazanır ve hayatını yitirir"[817] diyerek özetle savaş, şeref ve feda kavramlarını ulusal çıkar bağlamında formüle ediyordu. İsveç ekolünün önde gelen savunucularından Selim Sırrı da Jahn'ın beden terbiyesi anlayışını tam da bu noktadan yakalıyor ve şu yorumu yapıyordu:

> "Yan cimnastiğe bir din gibi inanıyor ve ondan çok şeyler bekliyordu. Yanın himmeti ile jimnastik Almanya'nın her tarafına yayıldı ve büsbütün milli bir mahiyet aldı. Yan Alman ittihadını kuvveden file çıkarmak için büyük bir gayret gösterdi. Cimnastikleri hususi müesseselerden çıkardı. Irkın kuvvetlenmesi, milli hislerin canlanması jimnastik sayesinde mümkün olur. Memleketi düşman nüfuzundan kurtaracaklar kalplerinde vatan muhabbeti yer tutan vücutları kavi, gözleri pek gençlerdir, diyordu."[818]

Jahn'ın ifadeleri ve Selim Sırrı'nın yorumlarından da görüldüğü üzere Alman ekolünde beden terbiyesinin asıl amacı vatan savunmasına yönelik milliyetçi Alman gençliği yaratmaktır. Jahn beden terbiyesine "milli ve askeri bir şekil vermişti"[819] ve jimnastiği herkes için milli bir vazifeye dönüştürmüştü: "Yan (*Jahn,* y.n.) diyor ki: "Jimnastik herkes için bir vazifedir. Vatanın selametini, milletin atisini düşünen her hamiyetli genç idman edip vücudunu kuvvetlendirmeğe mecburdur. Millet, vatan, jimnastik; bu üç kelime birbirinden ayrılmaz. Yortu günleri halk zevk ve sürurunu içki ile, sefahetle değil, şehir meydanlarında jimnastik yapmakla göstermelidir."[820]

Milliyetçi-militarist idealler II. Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet dönemi beden terbiyeleri için de çok önemliydi fakat Selim Sırrı ve dönemin beden terbiyesi yazarları teorik

---

[817] Ulrich BRÖCKLING, **Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.135.
[818] Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.55.
[819] Selim SIRRI, **Şimalin Üç İrfan Diyarı Finlandiya-İsveç-Danimarka**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1940, s.85.
[820] Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.62.

olarak İsveç jimnastiğine sıcak bakıyorlardı.[821] Bu jimnastiğin Türkiye'de yayılmasını sağlayan kişi olan Selim Sırrı, 1900'lerin başında hem Alman jimnastiğini hem de İsveç jimnastiğini tanıtan eserler yazmıştı.[822] Sırrı 1909 yılında "beden terbiyesinin ilmi ve terbiyevi şeklini tahsil etmek üzere"[823] İsveç'e gitmiş ve dönüşünde İsveç jimnastiğini ülkesinde yaymak için uğraşmıştır.[824] Sırrı'ya göre bu ülkelerin hem bedenen hem de ahlak olarak yükselmelerinin temelinde beden terbiyesini organize etmekteki başarıları yatmaktadır. Örneğin Finlandiya'da "…ilk mekteplerden Üniversiteye kadar her irfan yurdundan duş tertibatını havi mükemmel alat ve edevatla donanmış bir, hatta birkaç cimnastik salonu vardır. Bedeni ve fikrine yolu ile bakmasını bilen bu insanlar ahlakan da bu sayede çok yükselmişlerdir."[825]

Sırrı'nın İskandinav ülkelerini övmesinin bir başka nedeni beden terbiyesini asker ulusun yaratılmasında başarılı bir şekilde kullanmalarıdır: "Ucu bucu görünmiyen bu ülkede (*Finlandiya*, y.n.) yaşıyan insanlar tam manasile cesur ve kahramandırlar. Sağlam olduğu kadar, çevik ve atik olan Finler atıcılıkta, binicilikte ve bilhassa güreşte meşhurdurlar."[826] Görüldüğü üzere İskandinav ekolünde de milliyetçi-militarist çizgiler vardı. İsveç jimnastiğinin daha ideal bulunmasının nedenlerine baktığımızda birkaç temel noktanın etkili olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle İsveç ekolü tıbbi bilgiyle daha içli dışlı idi ve genel olarak hıfzıssıhhanın hedeflerine uygundu. Bu bakımdan sağlıklı nesiller yaratma hedeflerine ulaşmak için daha işlevsel görülmekteydi. Selim Sırrı, Jahn'ın yönteminin "fiziyoloji, teşrih, hayatiyat, içtimaiyat ilimlerine"[827] uymadığını söyleyerek şu karşılaştırmayı yapıyor:

> "Alman bedeni terbiyecileri ferdin bedeni ve ahlaki kuvvetlerini daha ziyade savaş icapları bakımından terbiye etmek gayesini gütmüşlerdir. Bu eski

---

[821] İsveç jimnastiğini örnek gösteren yazılardan bazıları için bkz. Adnan CEMGİL, "İsveç Jimnastiği ve Dinamizm", **Yeni Adam**, 1 (2), İstanbul, 1934, s.2-3. Kemal KAYA, "İsveç'te İdrott ve Okul", **Enerji: Aylık Kültür Dergisi,** Cilt:1., Sayı:4., 1937, s.107.
[822] Selim SIRRI, **Terbiye-i Bedeniye: Alman Jimnastikleri**, İstanbul, 1903; Selim SIRRI, **Terbiyevi İsveç Jimnastikleri ve Mektep Oyunları**, İstanbul, 1909; Selim SIRRI, **İsveç Usülünde Jimnastik Terbiye-i Bedeniye**, İstanbul, 1910.
[823] Selim SIRRI, **Şimalin Üç İrfan Diyarı Finlandiya-İsveç-Danimarka**, s.50.
[824] Sırrı, bu ülkelerde gördükleri üzerine **Şimalin Üç İrfan Diyarı Finlandiya-İsveç-Danimarka** başlıklı eserinde anlatmaktadır. Selim Sırrı'ya göre Finlandiya, İsveç ve Danimarka, genel olarak eğitim, bilim, teknik, halk kültürü, sanat, medeniyet, kadın hakları, çocuk bakımı ve beden terbiyesi konusunda örnek memleketlerdir: "Mükemmel insanlığın mümeyyiz vasfı bedeni, ahlaki ve fikri terbiyenin yüksekliğidir. Yeryüzünde bu muvaffakiyeti elde eden birinci İsveçliler ise, hiç tereddüt etmeden söyleyebilirim ki, ikinci Finlerdir." Selim SIRRI, a.g.k., s.17.
[825] Selim SIRRI, a.g.k., s.18.
[826] Selim SIRRI, a.g.k., s.23.
[827] Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, s.86.

> Isparta'daki "her şey harp için" yapılan ve ufak yaşlardan başlanan askeri talimlerin bir nevi taklidi ve tekâmülüdür. Halbuki İsveç cimnastiğinin yaradıcısı olan Ling'in ideali daha beşeri ve daha şumüllüdür. Onun programında sırf asker terbiyesi bahis mevzuu değildir. Esaslı gayesi vücudun sıhhati ve organ fonksiyonlarının ahenkli gelişmesidir. Hekimler tarafından hararetle karşılanan ve ilmi cephesi olan bu metod az zaman zarfında kabul edilmiştir."[828]

Ling'in geliştirdiği İsveç ekolü sadece tıbbi değil aynı zamanda terbiyeviydi ve bu açıdan modernleşen Türkiye'den bedene yönelik politikaların iki hattını (tıp ve terbiyeyi) bünyesinde topluyordu. Sırrı'ya göre Ling "fiziyoloji ve anatomiye istinad eden terbiyevi mahiyette bir cimnastik usulü keşfetmişti."[829] Tıbbi ve terbiyevi bir beden terbiyesi metodu geliştiren Ling, jimnastiği adale güçlenmesine indirgemiyor, solunum, kan dolaşımı, hazım, eklemler, sinir sistemi gibi birçok noktanın gelişmesini önemsiyordu. Sırrı'ya göre Ling "her uzvun salim bir şekilde inkişafını temin eden, asabın hakimiyetini tanzim eden, kalbin, ciğerlerin, azayı dahiliyenin vazifelerini kolaylaştıran mümareseleri ayrı, ayrı gruplara ayırdı. Bugün dünyaca takdire mazhar olan usulünü meydana getirdi."[830] Her organı geliştiren ve bedeni sağlıklı hale getiren Ling metodu Cumhuriyet'in hıfzıssıhha anlayışı açısından son derece uygundu.

Ling'in yöntemi sadece bedenin organlarını değil sinir sistemini de terbiye ediyordu. Akıl hıfzıssıhhasına olan bu yatkınlık Ling'in metodunu cazip hale getiren noktalardan biriydi. Bu konuda Sırrı şu aktarımı yapıyor: "Ling diyor ki: "Jimnastik, hareketlerimizin terbiyesine hadimdir. Yalnız adaleleri değil kışrı dimağdaki asabı muharrike merkezlerini de terbiye eder."[831] Ling'in yöntemini cazip hale getiren bir diğer nokta da İsveç'teki alkol ve verem karşıtı hareketin ihtiyaçlarına cevap vermesiydi. Selim Sırrı'nın aktardığına göre Ling'in beden terbiyesi metodunu geliştirmesinde alkolizm ve verem karşıtı mücadele etkili olmuştu: " (*Ling*, y.n.) İki büyük musibetin İsveç ırkını kemirip mahvetmekte olduğunu keşfetmekte müşkülat çekmedi. Bunlardan biri işret beliyesi (*alkolizm*, y.n.), diğeri de verem

---

828 Rasim ADASAL, "Çağımızın Başarılarından Beden Terbiyesi", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:5., Sayı: 49., Ankara, 1945, s.4-11.
829 Selim SIRRI, **Şimalin Üç İrfan Diyarı Finlandiya-İsveç-Danimarka**, s.85.
830 Selim SIRRI, **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor,** s.90.
831 Selim SIRRI, a.g.k., s.94.

illeti idi."[832] İsveç ekolünün verem ve alkol ile mücadele eden Cumhuriyet'in beden terbiyesi konusundaki taleplerine cevap vermesi Selim Sırrı'ya göre anlaşılır bir durumdu. Ona göre Alman ve İsveç yöntemleri arasındaki farkın nedeni de "milli ihtiyaçlardı" ve beden terbiyesinin bu ihtiyaçlara göre şekillenmesi doğru bir yöntemdi:

> "Her şeyden evvel beden terbiyesi milletin bünyesine uygun olmalıdır. Alman, İsveç usulleri ihtiyacın doğurduğu şekillerdir. Napoleon istilasından sonra Almanya askerlikten uzaklaştırılmıştı, yani ölüme mahkûm edilmişti. Milleti sevenler bu hale dayanamadılar. İçlerinde eğlence tarzında beden hareketleri yapılan kulüpler arasında gayeleri, her Alman gencinin manialarını, elinin değdiği yerde, pazusu kuvvetiyle aşabilmesi, Fransız kalelerine bir maymun gibi sıçrıyabilmesi, iyi süvari olması idi. Bunun için geren hareket şekillerini (Yahn) çıkarmışlardır. (Per Henry Ling) İsveç'in güneşi kır yerlerinde yaşıyan kansız, zayıf halkı kuvvetlendirmek, teneffüs hareketlerinin inkişafına faydalı olmak isteğiyle İsveç usülü dediğimiz beden hareketleri şekillerini kurmuştur."[833]

İskandinav ülkelerini ve İsveç ekolünü cazip hale getiren noktalardan biri de kadınlar ve beden terbiyesi arasındaki ilişkiydi. Selim Sırrı kadınları zorunlu askerliğe çok erken dönemde almalarıyla da Finlandiya'yı övmektedir: "Medeni milletler arasında mecburi askerlik hizmetine talip olan kadınlar ilk defa olarak Finlandiyada görülmüştür. Bunlara (Lotta-Svard) diyorlar. Bu kadın ordusunun fiilen hizmette bulunan miktarı 40,000 dir. Hususi bir üniformaları vardır."[834] Sırrı'nın kadın askerler değerlendirmesi ataerkil toplum tasavvurunun izlerini taşır ve bu yönüyle de genel olarak erken Cumhuriyet dönemi beden terbiyesi anlayışındaki cinsiyetçi bakışı açığa vurur. Bu bakışa göre kadınlar, bedenlerin en standart düzeninin sağlandığı askeri yapıda da erkeğin yardımcısı, bakıcısı ve 'eklentisidir'. Sırrı'ya göre Finlandiya'daki kadın askerlerin "vazifeleri seferberlikte ordunun iaşe ve hastabakıcılık işlerini yapmak ve ileri hatlarda harp eden erkeklerin yemeklerini pişirmektir.

---

[832] Selim SIRRI, a.g.k., s.89.
[833] Dr.Hulusi ÖZVERİM, "Hıfzıssıhha Bakımından Beden Terbiyesi ve Spor", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:13., Ankara, İkinci Kanun, 1940, s.28.
[834] Selim SIRRI, **Şimalin Üç İrfan Diyarı Finlandiya-İsveç-Danimarka**, s.16.

Hepsi de asker gibi büyük bir disiplin dahilinde yaşarlar ve buna rağmen hiçbiri kadınlıklarından bir şey kaybetmemişlerdir."[835]

Benzer bir bağlamda Selim Sırrı, Cumhuriyet'in başlıca erdemlerinden annelik ve ev kadınlığına uygun bir yöntemi İsveç'te bulmuştu. Sırrı'ya göre İsveç'teki "kadın kültürü" bu ülkenin insanlarının yaşam savaşı ve beden terbiyesi konusundaki başarısının sebeplerinden biriydi.[836] Sırrı'ya göre "İsveçte kadınlar da erkekler kadar Beden terbiyesine düşkündürler. Genç kızlar, orta yaşlı bayanlar, hatta beyaz saçlı büyük valdeler cimnastik salonlarına devam ederler."[837] Başarı kadınların beden terbiyesine olan düşkünlükleri değil "erkekleşmeden" bu işi bir "vazife" gibi görerek gerçekleştirmiş olmalarıydı: "Bu cimnastik merakı oradaki genç kızların ne adalelerini sertleştirmiş, ne de onları erkekleştirmiş değildir. Cimnastik veya spor orada bir hüner, bir marifet değil, bir vazife, bir ibadet gibidir."[838] "Erkekleşmemek" kadına biçilen asıl rolün yani "ev kadını" olmanın teminatıydı: "İsveçte kadınların talim ve terbiyesi bir lüks değil bir zarurettir. Orada tahsilini bitiren her genç kızın iki büyük düşüncesi vardır: Biri hayat mücadelesinden yılmamak. Diğeri mükemmel bir ev kadını olmak."[839] Bu yaklaşıma göre beden terbiyesiyle gelişen kadın "sağlam, diri oldukça yetiştireceği yavruda sağlam, diri olacaktır."[840]

Erken Cumhuriyet döneminde İsveç jimnastiğine duyulan bu ilgi, bu dönemde söz konusu ekolün Türkiye'deki beden kültürünü tek başına şekillendirdiği anlamına gelmemektedir. Buradaki kritik mesele beden rejimindeki ağırlık noktalarıdır. Ling'in yöntemi ve terbiyeden beklentileri modernleşen Türkiye'nin kamu sağlığı siyasetinde yerini her zaman korumuş ve bu siyasetin hedeflerine cevap üretebilmiştir.

1930'lardan itibaren ise İsveç jimnastiğinin tıbbi beklentileri milliyetçi-militarist ideallerle eklemlenmiş, bu dönemde söylemin ağırlığı sağlıklı nesillerden savaşçı nesillere kaymıştır: "Sağlam vücut, hücuma hazır vücuttur"[841] düşüncesi dönemin genel zihniyet dünyasını yansıtmaktadır. 1933 yılında Almanya spor direktörü Carl Diem'in Türkiye'deki

---

835 Selim SIRRI, a.g.k., s.16. Kadına "spor davası"nda ikincil konum atfedilmesi Selim Sırrı'ya özgü değildir. Örneğin **Türk Spor Kurumu Dergisi**'ndeki bir yazıda "Türk kadını, ulusal spor kalkınmasında Türk erkeğinin yanında olacaktır" denilmektedir. Fuat PARA, "Kadın ve Spor", **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı:9, 1936, s.6.
836 Selim SIRRI, a.g.k., s.62.
837 Selim SIRRI, a.g.k., s.70.
838 Selim SIRRI, a.g.k., s.70.
839 Selim SIRRI, a.g.k., s.70-71.
840 Fuat PARA, "Kadın ve Spor", **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı:9, 1936, s.6.
841 MUSOLINI, "Gençlik ve Hayat", Türkçeye Çeviren: Kazım Sevinç, **Resimli Şark**, No:8, İstanbul, 1931, s.9.

"Türk gençliğinin beden terbiyesi için vücuda getirilecek bir teşkilatın projesini hazırlamak"[842] için iki aylığına Türkiye'ye davet edilmesi bu bağlamda anlaşılmalıdır.

4.2.4. Disiplin, Militarizm ve Beden: Silahlı Millet ve Topyekûn Savaş

Tıbbi bilgiyle sağlıklı hale getirilmiş, terbiye yöntemiyle zararlı otlardan arındırılmış, doğru bilgi ve tekniklerle işlenmeye hazır olan bedenlerin siyasallaşmasının temel hatlarından biri disiplindir. Burada beden terbiyesinin amacı bedeni disipline ederek savaşmaya hazır hale getirmektir. Erken Cumhuriyet döneminde ulusa atfedilen militarist anlam ulusun bütün üyelerini birer asker olarak yetiştirmeyi gerektirir.

Beden terbiyesinde disiplinsizlik bir hastalık olarak görülmektedir. Bu disiplinsizliğe karşı disiplinin hedefi ise oto-kontrolü yüksek, nefsine hâkim ve ahlaklı nesil yetiştirmektedir:

> "Noksan teşkilatlı, ehliyetsiz ve fena vasıflı öğretmenlerden ve müdürlerden teşekkül eden okullarda en çok görülen hastalık disiplinsizliktir, başıbozukluktur. Bununla her ne pahasına olursa olsun mücadele edilmelidir. Çünkü başıbozukluk, fertlerde, ahlaki ve içtimai meziyetlerin gelişmesine son derece manidir. Malumdur ki disiplin, çocukların muayyen içtimai nizamlara ve kayıtlara bağlı olmasıdır. Bu da ya içten gelen bir istekle veyahut isteksiz olarak vaki olur. Her iki ihtimalde de disiplin ruhi kuvvetlerin, başıboş temayüllerin zapt ve rapt altına alınmasının ilk zahiri şeklidir. Ve dikkat edilirse görülür ki başıbozukluk ve serserilik, çok zaman, disiplinli bir hayat yaşamamaktan ileri gelir. Buna mükabil iradeli ve nefsine hakim olan şahsiyetler daha ziyade mazbut ve muntazam bir hayat içinde yetişirler."[843]

İdeal disiplinin temel özelliklerinden birisi, disiplin duygusunun dışarıdan dayatılmak yerine kişinin içinden gelmesidir. Disiplin "self-goverment" yani öz-yönetimi kurar:

> "Şüphe yok ki iyi itiyatlar ve kuvvetli karakterler içten gelen ve sevilen bir disiplin içinde daha iyi ve daha çabuk gelişir. Çocuk disiplinin lüzumuna kani

---

[842] **BCA**, 490 1 0 0 /1116.75.2. /26.10.1938.
[843] H. Fikret KANAT, **Milliyet İdeali ve Topyekun Milli Terbiye**, s.197-198.

olur ve kanaatine uygun hareket ederse itiyatları daha kuvvetli, karakteri daha sağlam ve içtimai hareketleri daha şuurlu olur. Bunun için Anglo-Saksonların Selfgoverment dedikleri kendi kendini idare prensini yirminci asır pedagojisinin en kıymetli ve verimli buluşlarındandır. Bu prensipe içtimailik (sosyalite) prensibi denmesi çok yerindedir."[844]

İdeal disiplinin bir diğer özelliği ise kişiyi gündelik yaşam pratiklerinde yakalayabilmesidir. Zora değil rızaya dayanan bir terbiye, "körükörüne itaat" yerine "serbesite intizam" öğretmenin "hasta bir çocuk" olan öğrenciyi yetiştirmesinin koşuludur:

"Okul disiplini hakimane ve keyfi değil serbest ve hürriyete müstenid olmalıdır. Cezalar tam vaktinde yapılmalı ve işlenen hata ile mütenasip ve çocuğun mizacına uygun olmalıdır. Öğretmen, okurları korkutmak değil onların muhabbetlerini kazanmıya çalışmalıdır; ve bilmelidir ki tenbel bir okur ekseriya hasta bir çocuktur. Öğretmenin okura karşı gösterdiği dikkati çocuk hissetmemelidir. Bu sayede şahsiyetine itimad verecek nisbi bir serbestiye alışmaya başlar. Hülasa edükasyonun maksadı körkörüne itaat diğil, serbestide intizamdır."[845]

Dönemin terbiye zihniyetine paralel olarak disiplin kavramı militarizmle harmanlanmış, beden terbiyesi ve özellikle de spor bu militarist disiplini tanzim etmenin başlıca ayakları olarak görülmüştür. "Disiplin olmıyan yerde milli kuvvet aranır mı?"[846] düşüncesi, bedenin disipline edilmesinden beklenilen milliyetçi-militarist kaygıları yansıtır. Disiplin ve militarist söylem bedenle öylesine bütünleşmiştir ki bu yaklaşımda beden artık sadece intizamlı çalışan bir makine olduğu kadar adeta bir ordu gibi yapılanmıştır: Militarist bir fizyoloji icat edilir:

"İnsanın vücudu harp halinde bulunan bir orduya benzer. Dünyaya geldiğimiz dakikadan itibaren cidal başlar ve ölünceye kadar devam eder. Galebe daima iyi hazırlanmış, iyi yetiştirilmiş ordunundur. Harp halinde bulunan bir ordu yürürken düşmanın taarruzundan emin olmak için keşif kollarına muhtaçtır. Bu

---

844 KANAT, a.g.k., s.198.
845 Server Kamil TOKGÖZ, **Okul Sağlık Bilgisi**, s.83.
846 "İzci intizamı sever", **Okul-Spor**, Cilt:2., Sayı:20, 1940, s.318.

> kollar kıt'a kumandanları vasıtasile başkumandana düşmanın vaziyetini bildirirler. O halin icabına göre tertibat alır."[847]

Ordu, hiyerarşi ve emir-komuta demektir ve bu yaklaşıma göre beden bu hiyerarşiyi de yansıtmaktadır. Ordu-bedenin komutanı -modern akla atfedilen hiyerarşik tepe noktasına uygun olarak- elbette beyin ve akıldır: "Beden ordusunun başkumandanı dimağdır. Keşif hizmetlerini havassımız görüyor. İşitme, görme, koklama, tatma, dokunma vazifeleri keşif hizmetlerinden başka bir şey değildir."[848] Bedenin diğer organları da bu ordunun önemli birer parçasıdır. Örneğin orduyu beslemek gerekmektedir ve bu görevi mide yerine getirmektedir: "Orduda olduğu gibi vücudun da merkezi sıkletini mide teşkil eder. Midenin vazifesini kolaylıkla ve selametle yapabilmesi için ona muntazam saatlerde temiz gıda vermek ve onu yormamak lazımdır."[849]

1930'larda bedenin militarizasyonuna paralel olarak beden terbiyesi işlerinin merkezileştirilmesi taleplerinin yükseldiğini görüyoruz. 1933 yılında Doktor Cevdet Kerim "samimiyetle itirafa mecburuz ki, sporumuzun bugünkü vaziyeti bir elden idare edilmemesi yüzündendir"[850] değerlendirmesi yaparak beden terbiyesi işlerinin tek elden yani devlet tarafından idare edilmesi gerektiğini belirtir. 1936 yılında 19 Mayısın "Spor Bayramı" olarak kutlanması da hem beden terbiyesinin "topkeyunlaşmasında" hem de milliyetçi-militarist bir karakter kazanmasında önemli bir gelişmedir. 1937 yılında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramının yüksek bir surette kutlanması için şimdiye kadar alınan tedbirler hakkında" Ankara Valiliği ve C.H.P. Başkanlığı'na gönderdiği bir telgrafta bayramın önemini hekimler ve pedagogların yaklaşımlarını özetler nitelikteki şu sözlerle anlatıyordu:

> "Türk ulusunun kurtulma savaş ve hareketini ellerine almak üzere Büyük Şef Atatürk'ün Samsun'da Anadolu'ya ayak bastığı tarih olan 19 Mayıs'ın yurtta spor bayramı olarak kabul edilmesine geçen 1936 yılında toplanan Türk Spor Kurumu kongresinde karar verilmiş be ilk kutlama geçen yılda yapılmış idi.

---

[847] Selim SIRRI, "Genç Kalmanın Sırları", **Radyo Konferanslarım**, s.66.
[848] Selim SIRRI, a.g.m., s.67.
[849] Selim SIRRI, a.g.m., s.67.
[850] "Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul vilayet idare heyetinin 1933 senesi kongresinin idare heyeti reisi Cevdet Kerim Bey tarafından okunan raporudur", **Yeni Türk Mecmuası**, Cilt:1., 1933, s.30.

Kongrenin bu kararı çok yerinde idi. Çünkü her şeyden önce, 19 Mayıs, Türk milletinin yeniden harekete geçmesi ve fizik ve moral kalkınmasının ilk hamlesidir.

19 Mayıs SPOR VE GENÇLİK bayramı adını vereceğimiz bu bayram, ayrıca bütün millete güzel insan, hareketli insan, canlı insan, uyanık insan, dürüst insan, mert insan idealini aşılamak, hava, ışık, su, dağ sevgisinin sindirmek, temizlik, sağlamlık ve güzellik aşkını yerleştirmek ve artırmak için bir vesile sayılacaktır.

C.H. Partisi bunu böyle anlamaktadır."[851]

1936 yılı aynı zamanda Türk Spor Kurumu'nun CHP'ye katılış yılıdır. Kuruma bağlı spor kulüpleri törenle partiye katılarak "şehir içinde dolaşmışlar ve Ulus meydanına gelerek çelenk koymuşlardır."[852] Cumhuriyet döneminin ünlü şairlerinden Behçet Kemal Çağlar bu gelişmeyi "En Büyük Bayram.." olarak değerlendirmektedir. Çağlar'a göre "davalarını, bütün memleket davalarının en iyi ve tek başarıcısı Cumhuriyet Halk Partisine tevdi etmek isabetini gösteren Türk sporcuları candan bir tebriki hak etmişlerdir."[853] Çağlar CHP Ankara Parti Başkanı'nın "partili olmakla sporcu olmak arasında fark yoktur"[854] sözünün isabetli olduğunu belirtmektedir. Parti ile devletin bütünleştiği bir süreçte 1938 yılında çıkarılan "Beden Terbiyesi Kanunu"[855], beden terbiyesinin hem partileşmesi hem de devletleştirilmesi açısından o güne kadar atılmış en ciddi adımdır. Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü Neşriyat ve Propaganda Müdürü Saffet Gürol, Kanun'un önemine "parti prensipleri" esasında değinmektedir: "Beden terbiyesi ve spor bazılarının anladıkları gibi basit bir oyun ve eğlence işi değildir. Bir memleketin yarınını idare edecek olan gençliği, fizik ve moral bakımdan ve Parti prensipleri esaslarına göre, yetiştirecek en feyizli bir yoldur. Esasen Cümhuriyet Hükümeti de bunu böylece kabul etmiş, beden terbiyesi ve spor işlerinin idaresini devletleştirmiştir. Devletin ele aldığı her mesele mühim bir yurd davasıdır."[856]

"Beden Terbiyesi Kanunu", beden terbiyesinin tek elden yürütülmesi talepierini karşılar niteliktedir. Kanun ile milliyetçi ülküler, devletçilik ve militarizm, sosyal darwinist

[851] **BCA**, 490 1 0 0 /3.15.18. / 08.04.1937.
[852] "Sporcular ve C.H.P.", **Türk Spor Kurumu Dergisi,** Sayı:19., 1936, s.5.
[853] B.K. ÇAĞLAR, "En Büyük Bayram", **Türk Spor Kurumu Dergisi,** Sayı.19, 1936, s.2.
[854] B.K. ÇAĞLAR, a.g.m., s.2
[855] "Beden Terbiyesi Kanunu", Kanun no:3530, 1938, **Resmi Gazete**, 29.06.1938.
[856] "Gençlik Kulüp ve Grupları Her Yerde faaliyete geçerken Ankara Radyosunda bir konuşma", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:21., Ankara, Eylül, 1940, s.III.

bir bakış ile beden terbiyesi potasında bir araya getirilir. Kanun hakkında görüş bildiren Dr. Osman Şevki Uludağ sporda izlenecek tarzın "antrepoloğların, fizyoloğların ve pataloğların el verliği ile varacakları neticeye bağlı"[857] olacağını dile getirerek beden terbiyesi konusunda tıbbi yaklaşımı sürdürürken bu durumun ancak devletin eline geçmesiyle güçlenebileceğini belirtir: "Yıkılmamak için kuvvetli olmağa muhtacız. Dayanıklı ve sağlam yaşamak için de bu teşkilatın mutlak surette Devletin eline geçmesi şarttır."[858] Kanun'un mecliste onaylanması sırasında söz alan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da bu çerçeve içerisinde bir konuşma yaparak beden terbiyesinin önemini devlet, Türklük ve milli kültür açısından anlatır. Kaya, beden terbiyesinin önemini şu üç nokta üzerinden değerlendirmektedir:

> I."Her terbiyenin olduğu gibi, beden terbiyesi, ferdleri milletlere ve milletlerle beraber bütün beşeriyete hayırlı bir eleman olarak yetiştirmek gayesini istihdaf eder. Beden terbiyesi ile vücudu kuvvetlendirmek, güzelleştirmek, gençlerimizi, ferdlerimizi hayat savaşı için kudretli bir hale getirmek istiyoruz."[859]
>
> II. "Fikir terbiyesi, kuvvetli bir fikir terbiyesi şüphesiz ki, sağlam vücudda bulunur. Sağlam vücud elde edebilmek için yalnız milletin verdiği tabiî eleman kâfi değildir. Onu zamanımızın bilgilerile ve tecrübelerile teçhiz ederek yetiştirmek lâzımdır. Türk milleti esasen kuvvetlidir. Cihanda « Türk gibi kuvvetli » denmenin elbette bir sebebi vardır. Türk milleti kuvvetini yalnız kendi ırkından almış değildir, kuvvetini yalnız ırkî hususiyetine de borçlu değildir. Türkler bütün sporları yapmış ve onlarla vücudunu kuvvetlendirmiş bir millettir."[860]
>
> III."Beden terbiyesi ve spor Türklerde millî bir anane olmakla beraber, her şeyde olduğu gibi, bunu da nizam altına almak icab ederdi." (…) "Bizim kendi millî ve ananevi olan sporlarımıza da ayrıca ehemmiyet verilmektedir. Bunların başında güreş gelir; güreş memleketimizin ananevi sporudur. Bu vücud ve adaleyi kuvvetlendiren ve ayni zamanda kafanın işlemesini icab ettiren bir spordur."[861]

---

857 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.5., C.26., İ.8., 29.06.1938., s.486.
858 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.5., C.26., İ.8., 29.06.1938., s.487.
859 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.5., C.26., İ.8., 29.06.1938., s.484.
860 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.5., C.26., İ.8., 29.06.1938., s.484.
861 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.5., C.26., İ.8., 29.06.1938., s.484.- 485.

Beden Terbiyesi Kanunu 28 maddeden oluşmaktadır. Birinci madde, Kanun'un çıkarılış felsefesini özetlemektedir:

> "Yurddaşın fizik ve moral kabiliyetlerinin ulusal ve inkılabçı amaçlara göre gelişimini sağlayan oyun, spor ve jimnastik faaliyetlerini sevk ve idare etmek maksadile Başvekâlete bağlı ve hükmi şahsiyeti haiz bir Beden terbiyesi genel direkötürlüğü kurulmuştur."[862]

Kanun çıkarıldıktan sonra Başvekâlet Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü'ne Tümgeneral Cemil Taner getirilir.[863] Taner, "direktörlüğün fikirlerini yaymak ve beden terbiyesini yaygınlaştırmak" amacıyla çıkarılan *Beden Terbiyesi ve Spor* mecmuasının ilk sayısına "yeni teşkilatın hangi esaslar dairesinde çalışacağını izah" amacıyla verdiği beyanatında, Beden Terbiyesi Kanunu'nun çıkarılmasının ne anlamana geldiğini açıklar. Taner, konuşmasını üç başlık altında yapar: 1- Beden Terbiyesi kanunun ruhu, 2-Sporda Disiplin, 3. Yurd Müdafaasına yaramak gayemizdir. 4- İsimleri bir, iki ile sayılan mahdut şahıslar yetiştirmek. Söz konusu konuşmada Taner, Beden Terbiyesi Kanunu'nun ruhunu şu sözlerle değerlendirir:

> "Yurddaşın fizik ve moral kabiliyetinin yüksek derecede olması devletin başlıca kuvvet ve kudretini teşkil eder. Yurd müdafaası işinde olsun, başka işlerde olsun her türlü silah, teçhizat ve alat ve edevat ancak birer vasıtadır. Bunları kullanacak olan insandır. Silah, teçhizat ve vasıtalar ne kadar mükemmel olursa olsun kullanacak eller kudretsiz ve beceriksiz, kullanacak kafalar şuursuz, idraksiz, hasılı insanın fizik ve moral kabiliyeti noksan olursa vasıtanın mükemmelliğinden istifade etmek mümkün olamaz. Gerek yurd müdaasında, gerek hayat savaşında fertler hasmı ile veya hedefi ile kendi arasında o kadar mütenevvi engellere tesadüf eder ki, bunları aşmaksızın hasmının yanına varıp onunla boğuşarak mağlup etmeğe veya hedefine ulaşmaya muvaffak olamazlar. Bu engeller ya, katedilecek uzun bir mesafe, ya aşılacak geniş bir hendek, bir duvar, ya geçilmesi mecburi nehir, ya aşılması zaruri bir karlı dağ, bir yalçın kaya gibi bir tabiat manii, yahut da hiç uyumayan ve gizli faaliyetten geri kalmıyan yapacakları ferdi faaliyetten alıkoyacak, azim

[862] "Beden Terbiyesi Kanunu", Kanun no:3530, 1938, **Resmi Gazete**, 29.06.1938.
[863] **BCA**, 30 18 1 2 / 85.94.17. / 12.11.1938.

> ve iradesini felce uğratacak, ona muvaffakiyetsizlik şüphelerini aşılayacak, hasılı moralini, maneviyatını zafa uğratacak ferdi inisyatifinden mesuliyet hislerinden mahrum kılacak, kötü propagandalar veya mükeyyefat nev'inden cazip görünür, fakat kötü ve tehlikeli bir zevk tatması gibi manevi engellerdir. Bu manilerden birincisini aşabilmek için ferdin fizik kabliyetinin gelişmiş, ikincisini aşabilmek için irade kuvvetinin, nefse hakimiyet kudretinin, hasılı moral kabiliyetinin yükselmiş olması lazımdır."[864]

Taner'e göre Beden Terbiyesi kanunun bir diğer önemi disiplinin önemini kavratmasıdır: "Disiplin bir arada yaşıyan ve birlikte iş gören, birlikte hareket ve faaliyette bulunan fertlerin muayyen prensiplere, kaidelere umumun muvaffakiyeti için içten gelen bir arzu ile hiç itiraz etmeksizin mutavaat etmesi ve icabında şahsi duygu, heves ve kaprislerinden fedakârlık etmesi, o cemiyetteki fertler arasında küçüğüne sevgi, büyüğüne saygı, dengine samimi arkadaşlık ve müsamaha ruhunun yaşaması ve yaşatılmasıdır. Disiplin bir cemiyetin fertlerini birbirine bağlıyan bir bağdır. Bir cemiyetin, bir birliğin kuvveti bu bağın kuvveti ve gevşekliği derecesiyle mütenasiptir."[865] Taner'e göre Kanun'un üçüncü önemi "yurd müdafaasına yaramak" hedefini aşılamasıdır:

> "Ferdin sıhhati, tenasübü, gürbüzlüğü yurd müdaası bakımından lüzumlu ve zaruri olduğu içindir ki Devlet bununla kendisini alakalı görmektedir. Bu yolda ferdin sarfedeceği enerjinin kıymeti bu bakımdan ölçülmek gerektir. Doğrudan doğruya veya dolayisile yurd müdafaasına elverişli olmak mahiyetini haiz olmıyan ve ayni zamanda bu yüksek gayeyi de hiç göz önünde tutmıyarak, mesela yalnız sıhhat ve yalnız güzellik ve tenasüp endişesiyle veya diğer bir yalnız şahsi menfaati ve hususi duygusiyle sarfedilen gayretler manevi bakımdan hodgamane bir didinmeden ileri geçemez ve ferdin yurd müdafaasına faydalı olmak gayesini temin edemez. Fakat birinci gayeyi de istihdaf eden disiplin altında fenni ve muntazam çalışmalar ayni zamanda ferdin hem sıhhatini, hem tenasübünü, hem güzelliğini temin eder, diğer endişelerini daha tatmin edebilir. Ordu talimatnamelerinin birinde şöyle bir

---

[864] Cemil TANER, "Beden Terbiyesi Teşkilatının Esasları", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:1., Ankara, 1939, s.2.
[865] Cemil TANER, a.g.m., s.14.

> madde vardır: "Talimlerde hiçbir zaman maksat gösterişe feda edilmemelidir."[866]

Bu düşünceler sadece Cemil Taner'in değil bu konuda yazan dönemin birçok yazarda rastlanır. Bunlardan biri olan Bahri Özdemir'e göre beden terbiyesinin nedeni milli savunma gereğidir: "Hayat; cümlemizin malumu olduğu üzere hülkati ademden beri mücadeleden ibarettir. Taarruz ve müdafaa tarzları da kuvvet ve mukavemetle kaimdir. Galebede çeviklik, maharet ve zekanın da büyük bir kıymeti vardır. Bu sebepten milletler, devletler, milli müdafaalarının temellerini teşkil eden ordularına gürbüz ve kuvetli erler bulmak mecburiyetinde olduklarından bütün dünyada Culture physique beden terbiyesine başvurmak zarureti umumiyetle hasıl olmuştur."[867]

Disiplin ve milli müdafaa kadar Türklük de beden terbiyesinin içinde konumlanır. Bu düşünceye göre Türkler ezelden beri zaten spora yatkın bir millettir: "Çadırda doğup at üstünde ölmüş Türkler esastan ve ezelden sporcudurlar."[868] Türkler sadece tarihsel olarak değil ırksal olarak da spora yakın ilgi gösteren bir millettir: "Bugünkü vesikalar, sporla en çok meşgul olan ırkı Türk olarak göstermektedir."[869] Benzer bir görüşe Türklerin asker bir millet olması da onun sporculuğundan kaynaklanır: "Tarihin gösterdiği devirlerden beri cihanın asker bir millet olarak tanıdığı Türklerin harbteki kudretlerini halkın sporculuğunda aramak lazımdır."[870] Genel olarak baktığımızda Türklüğü asker-millet kavramı ve sporla buluşturan bir resmi tarihin kurgulandığını görürüz. Örneğin B. Vandemir'e göre eski Türkler, "Sümerler, Hititler, Etiler", spora, beden terbiyesine ve gençliğe çok önem vermişlerdir.[871] Vandemir meseleyi şöyle tasvir eder:

> "İskitler dahi, evvelki yazılarımızdaki bütün Türkler gibi tam 1200 yıl kuvveti evvela fertte; ferdin beden ve kafa kuvvetinde aramışlardır, cinsiyet farkı gözetmeden kadın, erkek beden terbiyesine önem vermişler; sonra iyi teşkilatile içtimai cemiyet hayatı içerisine kuvvet salmışlar (atcılıkta, avcılıkta,

---

[866] Cemil TANER, a.g.m., s.14.
[867] Bahri ÖZDEMİR, "Spordan Maksat-Gaye", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:2., Ankara, Şubat 1939, s.45.
[868] M. ÖZ, "Yanlış Anlayış, **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:3., Ankara, Mart, 1939, s.52.
[869] Yarbay HALİT, "Yurd Müdaasında Sporun Ehemmiyeti", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:12, Ankara, Birinci Kanun, 1939, s.7.
[870] Yarbay HALİT, a.g.m., s.7
[871] B. VANDEMİR, "Eski Türklerde Kuvvet Anlamı", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:12., Ankara, Birinci Kanun, 1939, s.3-6.

güreşte, denizcilikte, silah kullanmakta) tam bir maharet sahibi olmuşlardır. Medeniyet ve sanattaki üstünlükleri de buna inzimam edince kuvvetli bir millet ortaya çıkmış ve şüphesiz böyle bir milletle de kuvvetli bir orduya sahip olmuşlardır."[872]

Türklerin tarihsel olarak sporla yakınlığı kadar sık tekrarlanan bir deyim de"Türk gibi kuvvetli" sözüdür. Bu söz beden terbiyesi üzerine metinlerin adeta mottosu olmuştur.[873] Asker-millet ve Türklük, şiirler kanalıyla da telkin edilir ve bu şiirler okullara gönderilen *Beden Terbiyesi ve Spor* dergisinin sayılarında yer alır. Bu şiirlerden biri olan Necdet Rüştü'nün "Sporcu Marşı" tam anlamıyla Beden Terbiyesi Kanunu'nun felsefesini yansıtmaktadır:

Sporcu Marşı
"Dört kıt'ada derler bize tunç gövdeli erler,
Attıkça adım Asya'da sarsılmada yerler.
Genciz, yürürüz dev gibi, Türk böyle ilerler:
Titretsin ayaklar yine dünyayı sesile,
Türkler geçiyor elde spor meş'alesile.

Türk kuvvetinin eski, büyük destanı vardır,
Tarihteki yapraklara sığmaz şanı vardır.
Gençlikde, yenilmaz Atatürk'ün kanı vardır.
Titretsin ayaklar yine dünyayı sesile,
Gençler yürüyor elde spor meş'alesile.
"Kuvvetli çıkar meydana Türk milleti dünden,
Aldık bu spor emrini Başbuğ İnönü'nden.
Türk gençliği askerliğe idmanlı bugünden.
Titretsin ayaklar yine dünyayı sesile,

---

[872] B. VANDEMİR, "Etrüsk ve İskit Türklerinde Kuvvet Anlamı", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:14., Ankara, Şubat, 1940, s.6.

[873] Beden Terbiyesi Kanunu", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:1., Ankara, 1939, s.6. ; M. ÖZ, "Yanlış Anlayış, **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:3. Ankara, Mart, 1939, s.53. ; Enver Behnan ŞAPOLYO, "Hun Türklerinde Spor", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:6., Ankara, Haziran, 1939, s.7.; Tayyar YILDIZ, "1939 Greko-Romen Güreş Birincilikleri", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:6., Ankara, Haziran, 1939, s.22.

Gençler yürüyor elde spor meş'alesile."[874]

'Silahlı millet' söylemi beden terbiyesi anlayışının köşe taşlarından biridir. Yeni yetişen nesillerin "ellerine kalem kadar sabanı, makine kadar da silahı yaraşır olmalarına çalışmak"[875] kaygısı öne çıkmaktadır. Hakim düşünceye göre "…sporun gayesi de askerliğin gayeleriyle aşağı yukarı aynidir. 1-Disiplin, 2-Sağlam ve çevik vücut!"[876] Örneğin Ziya Ateş, ordu iç hizmet talimatnamesini "herkes için en güzel rehber" olarak takdim etmektedir:

> "Türk milleti, asker doğmuş, asker yaratılmıştır. Ordu onun mutlak bir uğrağıdır. Sporun biricik ve en son gayesi ise, beden, sıhhat, fikir, ruh, terbiye, intizam, inzibat, ahlaki ve medeni kaidelere riayet ve saire bakımından bütün vatandaşların kendilerini yurt hizmetine, memleket müdafaasına hazırlamaları demek olduğuna ve bu anlamla Ordu gençliğe ve icabında genç ve ihtiyar bütün memleket efradına dayandığına göre bu talimatname sporcularımız için ve hepimiz için en mükemmel bir rehberdir. Sporcu bir nevi asker, asker ise tekemmül etmiş insan demektir. O kemale hepimiz her halde ermeliyiz, ermeğe çalışmalıyız."[877]

Hayri Ragıp Yalım'a göre ise asker-milletin yaratılması için mekteb-kışla-klübün "aynı hedef için elele vererek"[878] çalışmaları gerekmektedir. Yazara göre "mekteb onları (*yani öğrencileri*, y.n.) fikir terbiyesine muvazi ve mütevazin bir kültür fizik terbiyesinden geçirip bunları kışlaya devredecektir. Çünkü mekteb onu yetiştirmek hususundaki vazifesini ikmal etmiş olacaktır. Şu halde mekteb ve kışla spor ve kültür fizik kaynaklarıdır."[879] Benzer şekilde B. Vandemir "Silahlı Millet" yazısında Türk milletini şöyle tarif ediyor: "Bir elinde

---

[874] Necdet RÜŞTÜ, "Sporcu Marşı", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:4., Ankara, Nisan, 1939, s.3.
[875] Vildan AŞİR, "Okul Sporunun Gayesi", **Okul-Spor**, Cilt:2., Sayı:19., 1940, s.291.
[876] Mümtaz Faik FENİK, "Disiplin Sağlam ve Çevik Vücut", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:3., Sayı:25., Ankara, İkinci kanun, 1941, s.21.
[877] Ziya ATEŞ, "Herkes İçin En Güzel Rehber", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:6., Ankara, Haziran, 1939, s.14. Dönemin önemli simalarından Burhan Felek de sporun askerliğe hazırlık olduğunu anlatır: "Bugün spor artık en liberal ve demokrat memleketlerde bile bir nevi askerlik hazırlığı ve daha başka tabirle askerlik bir çeşit spor sayıldığı için harb ile spor arasında büyük yakınlık görülüyor ve sporun harb sebebile ihmali terviş edilmiyor. İşte bu mülahazalardır ki bugün bir taraftan cephelerde döğüşen milletler, diğer taraftan ya kendi aralarında ya komşularına karşı spor müsabakaları yapmaktan geri kalmıyorlar. Doğrusunu da söylemek lazım gelirse harp de bir büyük, bir tehlikeli fakat ne kadar şerefli bir spordur, değil mi?". Burhan FELEK, "Harb ve Spor", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:10., Ankara, Birinci Teşrin, 1939, s.4.
[878] Hayri Ragıp YALIM, "Fizik ve Moral Kalkınmada Üç mühim müessesenin hizmetleri: Mekteb-Kışla-Klüb", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:6., Ankara, Haziran, 1939, s.29.
[879] Hayri Ragıp YALIM, "Fizik ve Moral Kalkınmada Üç mühim müessesenin hizmetleri: Mekteb-Kışla-Klüb", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:6., Ankara, Haziran, 1939, s.29.

medeniyet dehası, sanat ve bir elinde eşsiz koruyucu silahı… Kuvvet…”[880] Yazara göre hedef silahlı millettir: “Parolamız yine şudur: “Milli şefin, hükümetin ve Büyük Millet Meclisinin etrafında peyk ve bir vücut halinde hazır silahlı millet…”[881] *Beden Terbiyesi ve Spor* dergisinde yer alan imzasız bir yazı da ise “silahları alıp ormanlara çıkma” çağrısı yapılır: “Yurtdaşlar: Çantanızı alınız, kırlara koşunuz, kayığınızı alınız, denizlere açılınız. Tüfeğinizi alınız, ormanlara çıkınız. Yürüyünüz, koşunuz, atlayınız, yüzünüz!.”[882] Dergini başka bir sayısında ise “El Bombasını Nasıl Atmalı?” gibi doğrudan savaş taktikleri anlatan yazılara da rastlarız.[883]

Beden terbiyesinin yaygınlaştırılmasına yönelik propagandanın motivasyonunu iki temel nokta oluşturuyordu: Milli müdafaa ve iktisadi kalkınma. 18.05.1939 tarihli “Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü Memurlarının Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun Teklifi”nde yaygınlaştırma meselesi bu noktalar üzerine oturtuluyordu:

> “Memleketimizde şimdiye kadar muayyen bir zümreye inhisar etmiş olan spor ve beden terbiyesinin halkımız arasına yayılması ve bütün yurtdaşların heveslendirilmesi ancak neşriyat ve propaganda ile kabil olabilecektir. Vatandaşların yüksek beden ve normal vasıflı insanlar olarak yetiştirilmesi memleket müdafaasının ve iktisadi kalkınmanın en büyük bir amili olarak telakki edildiği ve bütün garp memleketlerinde olduğu gibi spor ve beden terbiyesinde birinci derecede yer verildiği her vesile ve vasıta ile anlatılmak lazımdır. Sporda ve beden terbiyesinde ileri gitmiş milletlerin neşriyatı takip edilerek yurtdaşların tenvir ve irşadında da fayda görülmektedir.”[884]

Yaygınlaştırma politikalarının bir başka özelliği her kurumda uygulanan standart bir pratik öngörmesiydi. Beden Terbiyesi Genel Direktörü Cemil Taner Başvekalet Yüksek

---

[880] B. VANDEMİR, “Silahlı Millet”, **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:20, Ankara, Ağustos, 1940, s.3.

[881] B. VANDEMİR, a.g.m., s.4. Silahlı millet, topyekun harp kavramıyla iç içedir: “Kadınlarımıza gelince: şu bir iki senedir kulaklarımızın alıştığı bir tabir vardır: “Topyekun harp”. Her zaman işittiğimiz bu tabiri kısaca izah edeyim. Topyekun harp demek bir memlekette kadın, erkek bütün insanların, fabrikaların, mahsullerin, yolların ve şimendiferlerin hülasa canlı cansız her şeyin yurdu müdafaa eder bir halde olması demektir. Memleketin bütün varlığının bir harb halinde zaferi kazanmağa yaraması demektir.” “Isparta Gençlik Kulübünün Açılış Töreninde Meb’us Kemal Ünal’ın Nutku”, **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:20., Ankara, Ağustos, 1940, s.29.

[882] “Açık Hava ve Beden Terbiyesi” (imzasız yazı), **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:6., Ankara, Haziran, 1939, s.8.

[883] Haluk HEKİMOĞLU, “El Bombasını Nasıl Atmalı?”, **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:3., Sayı:27-28., Ankara, 1941, s.28.

[884] **BCA.**, 30 10 0 0 / 145.38.5. / 18.05.1939.

Makamı'na yazdığı bir yazıda şöyle diyordu: "Gerek mekteplerde, gerek Orduda ve gerekse bunların dışında yapılacak bütün Beden terbiyesi faaliyetinin, aynı gayeye müteveccih olmak üzere, aynı prensipler dahilinde ve aynı sistemle tatbik olunması lüzumu aşikardır."[885]

Beden Terbiyesi Kanunu ile beden terbiyesini yaygınlaştırmak amacıyla doğrudan Başvekâlete bağlı Ankara merkezli Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü kurulmuştur. Kanunun 4. maddesi yaygınlaştırmanın esas yolu olan beden terbiyesi mükellefiyetini yani zorunluluğunu getirmektedir:

> "Gençler için kulüplere girmek ve boş zamanlarında beden terbiyesine devam etmek mecburidir. Hangi yaştaki vatandaşların ne kadar müddetle ve hangi mevsimlerde spor mükellefiyeti altında bulunacakları ve ne gibi devair ve müesseselerde beden hareketlerinin tatbiki lazım geleceği İcra Vekilleri Heyetince tayin olunur."[886]

Genel Direktör Cemil Taner mükellefiyeti şu sözlerle açıklıyordu:"Düsturumuz: Birimiz hepimiz için, hepimiz birimiz için olunca hepimiz demek olan devletin kendisinin kuvvetinin bir cüzünü teşkil eden birimizin fizik ve moral kuvvetini başıboş bırakmakta, onun artmasını temin edecek tedbirleri ve tertipleri alarak ferdi bu tedbirlere ve tertiplere uymağa mecbur kılmakta elbette hakkı vardır. Bu sebepledir ki, kanunun dördüncü maddesi ile: Gençler için kulüplere girmeyi ve boş zamanlarında beden terbiyesine devam etmeyi mecburi kılmış ve bir nizamname ile tayin edilecek yaştaki vatandaşları spor mükellefiyetine tabi tutmuştur."[887] Mükellefiyet günlük beden terbiyesi çalışmasını 4 saat olarak belirliyordu.[888] "Spor faaliyeti ve malzemesi için" tahsil edilen bütçenin hangi dallara ne oranda paylaştırılacağı da belirlenmişti. Militarist kaygılara uygun olarak en fazla bütçe jimnastik ve izciliğe ayrılmıştı. Buna göre jimnastik ve izcilik % 20, Atletizm %15, Atıcılık, Dağcılık ve

---

885 **BCA.**, 30 10 0 0 / 145.38.11. / 17.01.1940.

886 "Beden Terbiyesi Kanunu", Kanun no:3530, 1938, **Resmi Gazete**, 29.06.1938. Behçet Kemal Çağlar mükellefiyet getirilmeden iki yıl kadar önce yazdığı "Sporla Mükellefiz!" başlıklı bir yazıda mükellefiyetin önemini ele almıştı: "Spor hepimizin boynuna borçtur. Çünkü biz vücut sağlamlığımızı; karakter salabetimizi; vücut, ruh ve kafa muvazenemizi tesis ve muhafaza etmekle yalnız kendimiz ve ailemiz hesabına değil, Türk cemiyeti, Türk istikbali ve gelecek Türk nesilleri hesabına da mükellef bulunuyoruz. Spor bir "farzıkifaye" değildir. Hepimiz sporla mükellefiz." B.K. ÇAĞLAR, "Sporla Mükellefiz!", **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı:15, 1936, s.2.

887 Cemil TANER, "Beden Terbiyesi Teşkilatının Esasları", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı,:1., Ankara, 1939, s.2-14.

888 **BCA.**, 30 10 0 0 / 145.39.2. / 31.05.1940.

Su Sporları, Güreş, Futbol, %10, Sportif oyunlar, Eskrim ve Bisiklet % 5 olarak taksim edilmişti.[889]

Zorunlu Beden Terbiyesi faaliyetlerinde katılımlarda sorunlar vardı. 11.12.1940 tarihinde Genel Direktör, Beden Terbiyesi Bölge Başkanlığı'na gönderdiği bir değerlendirme yazısında bazı bölgelerde faaliyetlere katılımın olduğu ancak bazı bölgelerde mükellefiyetlerin katılmadığını belirtiyordu. Genel Direktör şu hususlarının dikkate alınmasının katılımı arttırmak açısından faydalı olacağını belirtiyordu:

> "a)Faaliyet günlerini ve saatlerini mükelleflerin iş vaziyetine göre tanzim etmesi, icap ederse mükelleflerin iş vaziyetlerine göre muhtelif çalışma gruplarına ayırarak her grup için ayrı gün ve saat tahsis etmek, hatta bidayette yalnız Pazar gününün tahsisi caizdir.
> b)Fena havalarda çalışan için kapalı yerler temini veya böyle zamanlarda çalışma yerine, Halkevleri toplantı yerlerinde gençlerin moralini yükseltecek faideli öğütler verdirilmesi,
> c)Yaptırılacak faaliyetin sıkıcı olmamasına dikkat edilmesi, oyuna ve tenevvüe fazla yer verilmesi, kırlara, açık hava gezintilerine fazla yer verilmesi,
> d)Her fırsattan istifade ederek gençlere açık hava idmanlarının lüzumu ve idman yorgunluklarının yurt müdafaası bakımından faidesi hakkında telkinat yapılması."[890]

"Beden Terbiyesi Kanunu", faaliyetleri yaygınlaştırmayı ve katılımları denetlemeyi kulüpler aracılığıyla gerçekleştirmeyi hedefliyordu. Söz konusu madde şu şekildedir: "Gençlerin beden terbiyesi ve sporu bu kanun ile kurulacak ve bu kanun hükümlerine intibak ettirilecek olan kulüpler ve gruplar vasitasile yaptırılır. Mekteb ve kışla dışında elli ve daha çok beden terbiyesi mükellefiyeti çağında yurddaş bulunan köy, kasaba, şehir ve münferid mahallerde kulüb, ellinde az olan yerlerde spor grupları kurulur. Beden terbiyesi mükellefiyeti çağında yurddaş sayısı beş yüzden fazla olan kasaba ve şehirlerde her kulübe beş yüzden fazla ve iki yüzden noksan düşmemek şartiyle kasaba ve şehir kulüpleri tesis olunabilir."[891] Kanunun 21. maddesi "memur ve işçi sayısı beş yüzden fazla olan müesseseler,

---

[889] **BCA**, 30 10 0 0 / 145.39.2. / 31.05.1940.
[890] **BCA**, 30 10 0 0 / 145.40.1. / 11.12.1940.
[891] "Beden Terbiyesi Kanunu", Kanun no:3530, 1938, **Resmi Gazete**, 29.06.1938.

fabrikalar, ticaret evleri ve sair kurumlar"da genel direktörlüğün teklifiyle burada çalışanların beden terbiyesi yapabilecekleri jimnastik ve spor alanları yapmaya mecbur tutuluyordu.[892] Kanunun 22. maddesine göre "beden terbiyesi işleri kışlalarda Milli Müdafaa Vekâleti, ceza evlerinde Adliye Vekâleti, okullarda Maarif Vekâleti" tarafından tatbik ediliyordu.[893]

Gençlik kulüplerinin yaygınlaştırılması sürecin en kritik parçasıydı. Hayri Ragıp Yalım "asıl üzerinde durmak istediğimiz en mühim şey, kulüblerdir"[894] sözünü boşuna söylememişti. Çünkü kulüpler "tahsil kanalından geçmeyenlerle, bu kanaldan hatta ali tahsilden ve kışladan geçtikten sonra hayatta serbest kalan ve oldukça mühim bir yekun tutan gençler"[895] için oldukça önemliydi. Kulüpler "işte bu serbest kalanların"[896] beden terbiyesini sağlayacaktı. Kulüp kültürünün yaygınlaşmasında dönemin İtalya'sı etkili olmuştur. Nüzhet Haşim Bey 1934 yılında yazdığı "Türkiye Gençlik Teşkilatı" başlıklı raporunda "hem genç kuşağı eskilerin tesirinden kurtarmak, hem de onlara yeni hayatın icaplarını çabuk aşılamak için Türkiye'nin çok köklü bir gençlik teşkilatına ihtiyacı" olduğunu belirttikten sonra "bize en iyi örnek olabilecek" örneğin "İtalya'daki gençlik teşkilatı" olduğunu yazmaktadır.[897] Direktörlüğün dergisi Beden Terbiyesi ve Spor'da da İtalyan gençlik teşkilatını anlatan yazılar yer alıyordu. Bu yazıların birinde söz konusu kulüpler şöyle anlatılıyordu:

> "Faşist partisi emrinde olmak üzere "İtalya ve deniz aşırı İtalya toprakları İtalyan gençlik teşkilatı" adile bir teşekkül meydana getirilmiştir. Faşist rejimin bütün gençliğini içine alan bu yeni teşkilatta 6–21 yaşları arasındaki İtalyanlar toplanmıştır. Bu teşkilatın kollarının isimleri şunlardır: Genç Faşistler, Ön kol, Ballilas gençler, küçük İtalyanlar, genç İtalyanlar ve genç faşist kızları."[898]

İtalyan gençlik kulüplerinin esas özelliği paramiliter oluşuydu. Söz konusu yazıda bununla ilgili olarak şu bilgiler veriliyordu: "Yeni İtalyan gençlik teşkilatının vazifeleri, fikri ve bedeni sporlarla askerliğe hazırlık tatbikatını yapacaktır. Bunun içine bütün mekteplerde beden terbiyesi için yeni esaslar tesbit edilecek spor kolejleri ve akademileri kurulacaktır."[899]

---

[892] "Beden Terbiyesi Kanunu", Kanun no:3530, 1938, **Resmi Gazete**, 29.06.1938.
[893] "Beden Terbiyesi Kanunu", Kanun no:3530, 1938, **Resmi Gazete**, 29.06.1938.
[894] Hayri Ragıp YALIM, "Fizik ve Moral Kalkınmada Üç mühim müessesenin hizmetleri: Mekteb-Kışla-Klüb", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:6., Ankara, Haziran, 1939, s.29.
[895] YALIM, a.g.m., s.29.
[896] YALIM, a.g.m., s.29.
[897] **BCA.**, CHP 6. Büro, 490 1 0 0 / 1106.39.1. / 02.04.1934.
[898] "İtalyan Gençlik Teşkilatı", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:7., Ankara, Temmuz, 1939, s.46.
[899] "İtalyan Gençlik Teşkilatı", s.46.

Derginin yazarları da bu fikirleri paylaşıyordu. Kadri Yaman'a göre kulüplerin birinci vazifesi rejimin fikirlerini gençlere aşılamaktı: "Çünkü, yeni bir rejimin tutulması, kökleşmesi ve istikbale intikal ettirilmesi için her şeyden evvel genç ruhlar üzerinde işlenmek bu sayede, yeni rejimi bir iman haline getirmek mümkündür."[900] Gençlik teşkilatının ikinci vazifesi ise "gençleri ordu çağından evvel, orduya ve vatan müdafaasına hazırlamaktır."[901]

1940 yılının eylül ayında gençlik kulüplerinin açıldığını Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü Neşriyat ve Propaganda Müdürü Saffet Gürol şu sözlerle duyurdu: "Bugün Türkiye'de Gençlik teşkilatının temeli atılmıştır. Beden terbiyesi mükellefiyetine tabi gençleri harekete sevkedecek, yurd müdafaası icaplarına göre yetiştirecek gençlik kulüpleri açılmıştır."[902] Gürol'un verdiği bilgilere göre "700den fazla kulüp yani birlik kurulmuş ve ilk ağızda 300 bin mevcudu ile ilk adımını atmıştır."[903] Habere göre kulüpler 30 Ağustos'ta açılmıştı ve mevcut "mükellef yekunu 100696'yı bulmuştur."[904] "İntibak Edecek Kulüpler Hakkında Kararname" ile 22 spor faaliyeti gösteren kulüp ikişer olarak birleştirilerek 11 adet gençlik kulübü oluşturulmuş ve gençlik kulübü ismini almışlardır.[905]

3-4-1940'da 2/13238 sayılı kararname ile çıkarılan 85 maddelik "3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanununun Tatbik Şeklini Mübeyyin Nizamname" gençlik kulüplerinin amaçlarını açıklıyordu. Nizamnamenin 2. maddesi şöyledir: "Her kulüp ayni zamanda içtimai terbiyevi, cemiyet hayatı ile yurt sevgisini yükseltmeye çalışmayı vazife bilen bir terbiye müessesedir. Bunlar, Türk gençliğini müşterek bir vatan mefkûresi etrafında toplamak ve kendilerini sıhhatli, kuvvetli ve yurt müdafaasına kabiliyetli mükemmel bir hale getirmekle mükelleftir."[906] Nizamnamenin 3. maddesi disiplin vurgusunu içeriyordu: "Beden terbiyesi ve sporda disiplin birinci derecede aranılacak hususlardandır. Disiplin beden terbiyesi teşkilatına müteallik bilumum kanun, nizam ve talimatnamelere ve bunlara müsteniden verilecek emirler ve yazılacak tebliğlere mutlak riayet ve itaat etmektir."[907] 4. Madde içkiyi yasaklamaktadır:

---

[900] Kadri YAMAN, "Memleket Müdafaası ve Rejim Bakımından Gençlik Teşkilatı ve Spor", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:11, Ankara, İkinci Teşrin, 1939, s.13.
[901] YAMAN, a.g.m., s.14.
[902] "Gençlik Kulüp ve Grupları Her Yerde faaliyete geçerken Ankara Radyosunda Bir Konuşma", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:21., Ankara, Eylül, 1940, s.III.
[903] "Gençlik Kulüp ve Grupları Her Yerde faaliyete geçerken Ankara Radyosunda Bir Konuşma", s.III.
[904] "30 Ağustos", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:3., Sayı:33., Ankara, Eylül, 1941.
[905] Nafiz ERGENELİ-Nuri TUNA, **Beden Terbiyesi Mevzuatı**, Alaeddin Kıral Basımevi, Ankara, 1941, s.71.
[906] ERGENELİ- TUNA, a.g.k., s.40.
[907] ERGENELİ- TUNA, a.g.k., s.40.

"Kulüplerde içki ve beden terbiyesini alakalandırmayan her türlü oyunlar yasaktır."[908] Nizamname köylere de bir yer ayırıyor köylerde spor alanları oluşturmayı, "köy geçlerine atıcılığı öğretmek için köy civarında bir atış yeri" tanzim edilmesini hedefliyordu. Ayrıca "köy gençlerinin güçlü, kuvvetli, gürbüz, çevik yetişmelerini temin edecek çareler" aramayı istişare heyetinin vazifelerinden sayıyordu.[909]

Bu nizamnamenin nasıl uygulanacağına dair çıkarılan Refik Saydam imzalı "3530 Sayılı Kanunun Tatbik Şeklini Mübeyyin Beden Terbiyesi Nizamnamesinin Tatbik Suretine Ait İzahname" kulüplerin nasıl işleyeceğini detaylandırıyordu. İzahnamenin 25. maddesi kulüp ve grupların yaş tasnifini yapıyordu.[910] İzahnamede mükellefiyetler üçe ayrılıyordu: "12-13-14 yaşındakiler bir bölüm, 15-16-17 yaşındakiler bir bölüm, 18-19-20 ve daha yukarı yaştakiler bir bölüm."[911] "Beden Terbiyesi ve Spor Mükellefiyeti Hakkında Kararname" ile yaşlar daha fazla netleştirilir: "Orta mektep başlangıç yaşı olan (12 dahil) yaşından itibaren askerlik mükellefiyeti nihayeti olan (45 dahil) yaşına kadar her erkek yurddaş ve (12 dahil) yaşından (30 dahil) yaşına kadar her kız ve kadın yurddaş beden terbiyesi ve spor mükellefiyetine dahildir."[912]

12-9-1940'da çıkarılan "Beden Terbiyesi Teşkilatınca ve Müesseselerce Kurulacak Gençlik Kulüp ve Grupları Hakkında Talimatneme" ile gençlik kulüplerinden beklentiler anlatılır: Talimatname, gençlerin, "fizik ve moral kabiliyetlerini ulusal ve inkılapçı amaçlara ve yurt müdafaası icaplarına göre geliştirmek gayesiyle beden terbiyesi ve spor yapmak üzere gençlik kulüplerine ve gruplarına"[913] gireceklerini belirtmektedir. Buna doğrultuda kulüp veya grup üyesi olan her Türk genci öncelikle "Ebedi Şef Atatürk'ün kendisine emanet ettiği rejimin (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, İnkılapçılık) dan ibaret ana prensiplerini ve Türk yurdunun istikbalini korumak için kendi fizik, moral ve disiplin

---

[908]ERGENELİ-TUNA, a.g.k., s.40. 27-6-1940'da çıkarılan "beden terbiyesi mükelleflerinin muayenesine mahsus talimatname" ile mükellefiyetlerin muayeneleri netleştirilir. Buna göre kişinin bedenen hastalıklarının ve sinir sisteminin muayenesi ile fizyonomisi ölçülür ve muayene edilir. Bu muayenelerin ardından "tütün itiyadı, ispirtolu içkiler, cinsi temayüller ve fena itiyatlar tetkik edilerek bu gibi sıhhata muzır adetlerin terki tavsiye olunarak kurtuluş yolları gösterilecektir." ERGENELİ-TUNA, a.g.k., s.111.

[909] ERGENELİ-TUNA, a.g.k., s.46.

[910] Yaş tasnifi İtalyan gençlik teşkilatlarının karakteristik bir özelliğiydi. Bkz. "İtalyan Gençlik Teşkilatı", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:7., Ankara, Temmuz, 1939, s.46.

[911] ERGENELİ-TUNA, a.g.k., s.54. İzahnamenin 39. maddesi öjenist vurgular içeriyordu: "Kanun ve nizamnamenin ruhu, memleket gençliğinin fizik ve moral bakımından yükselmesi ve bu sayede ırkın gittikçe gürbüzleşmesi ve yavuzlaşması ve bütün gençlere bugün medeni dünyada (sportmenlik) tabirile ifade edilen ve Türkün ana vasıflarından bulunan yüksek insanlık ve yurd severlik vasıflarının inkişaf ettirilmesidir ERGENELİ-TUNA, a.g.k., s.56.

[912] ERGENELİ-TUNA, a.g.k., s.60.

[913] ERGENELİ-TUNA, a.g.k., s.93.

kabiliyetini yükseltmeyi ve bunu temin edecek her türlü tertip ve tedbirlere candan bağlılıkla itaat etmeyi”[914] vatan borcu olarak bilir ve beden terbiyesi bu ilkeler etrafında icra eder. Kulüplere giren Türk gençleri kardeşliği, yurt severliği, siyasi büyüklerine saygıyı, itaati, nefse hakimiyeti, disiplin, fedakarlığı ve “kendini her türlü fena itiyatlardan koruyarak temiz bir ahlak sahibi olmayı” vazife olarak düşünürler. Beden terbiyesi için kulübe giren Türk gencinin bir başka erdemi, sıhhatinden ve kuvvetinden maddi kazanç aracı olarak yararlanmamasıdır.[915] Kulüplere girmek ve bedeni güçlendirmek bir kişisel beklenti ile değil ancak vatan vazifesi olarak anlam kazanır. 1941’de çıkarlına “Gençlik Eğitmen Kursu Talimatı” da ahlaki davranışları nasıl ölçüleceğini açıklamaktadır. Talimatname, kursiyerin tüm gününü düzenlemektedir. 6 ay süreli yatılı eğitimle eğitmen yetiştirme amacı taşıyan bu talimatnamenin 12. maddesinin d fırkasında belirtilen kurstan çıkarılma nedenlerinden biri “ahlak ve ırk durumundan ötürü çıkarılma”dır.[916] “Talebenin altı aylık devreye mahsus olmak üzere (100) ahlak ve tavrı hareket numarası vardır. Bundan (50) numarasını kaybeden talebe kurstan çıkarılır.”[917]

Disiplin, bedeni askerliğe hazırlama, siyasi amaçlı ahlaki erdemleri yaygınlaştırma ve bedeni “normlama” ile şekillendirme çerçevesinde karşımıza çıkan beden terbiyesinin temel araçlarından biridir. Bedeni disipline etmeye yönelik talimatnamelere işlenen tıbbi söylemler disiplinden sağlık beklendiğini de göstermektedir.

4.2.5. Üretken Beden: İktisadi Kaygılar ve Bedeni İşçileştirmek

Erken Cumhuriyet döneminde beden rejiminin önemli ayaklarından biri de beden terbiyesinin iktisadi kalkınma açısından önemsenmesidir. Bireyin başlı başına bir değer olarak kavranması kalkınma düşüncesinin temelidir: “Modern cemiyette ferd, başlı başına bir kıymettir. (…) Cemiyette fert sosyal, kültürel, ekonomik bir kıymetten başka nedir?”[918] İktisadi kaklıma bir değer olarak bireyin güçlerini beden terbiyesi yoluyla arttırmaktan geçmektedir: “İş terbiyesine gelince, bunun bir taraftan beden terbiyesini tamamlaması ve diğer taraftan Türkiye’nin iktisadi ve ahlaki kalkınmasına yardımı dokunması ve nihayet

[914] ERGENELİ-TUNA, a.g.k., s.93-94.
[915] ERGENELİ-TUNA, a.g.k., s.93-94.
[916] ERGENELİ-TUNA, a.g.k., s.173.
[917] ERGENELİ-TUNA, a.g.k., s.173.
[918] Nasuhi BAYDAR, “Devlet ve Spor”, **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:1., Ankara, 1939, s.4.

müdafaa kudretimizi çoğaltması bakımından hususi bir önemi bulunduğu aşikardır."[919] Maddi imkânsızlıklar, modernleşme ve kalkınmada gecikmişlik ve kaybedildiği düşünülen zamanın beden gücü ile telafi edileceğine inanılmaktadır:

> "Biz dedelerimizin asırlarca ihmal ettiği vatanımızın bütün önemli işlerini sıraya koyarak hep para ile yaptırmağa kalkarsak o zaman birçok hayati işlerimizi uzun müddet bekletmeğe mecbur kalacağız. Mesela bataklıklar Türk neslini azaltıyor ve zayıflatıyor. Halbuki biz her dakika çoğalmağa ve kuvvetlenmeğe mecburuz. O halde ilk iş olarak buna başlıyalım. Lakin Türkiyede okadar çok bataklık var ki bunları on yıl içinde tamamiyle kurutmak için hiç olmazsa iki yüz milyon lazım."[920]

Bu bağlamda çalışma eyleminin bir erdem olarak telkin edildiğini görüyoruz. 1937 yılında *Enerji* isimli terbiye ve kültür dergisinde çıkan "Fırıncı" başlıklı bir şiirde çalışmayanlar "iradesiz dolaşırlar; hayvan gibi serseri"[921] dizeleriyle resmedilir. Aynı şairin "Çalışınız" başlıklı şiiri de şöyledir:

Çalışınız
"Günler geçti; saya saya
Atlanıldı aydan aya…
Gece gündüz çalışmaya
Saat gibi alışanlar,
Elbet geçer, kazanır!"
(…)
"Eğilmesin dik başınız,
Dökülmesin göz yaşınız,
Kalbi atan yoldaşınız
Saat gibi, hiç durmadan
Çalışınız!..Çalışınız!.."[922]

---

[919] H. Fikret KANAT, **Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye**, s.222.
[920] KANAT, a.g.k., s.222-223.
[921] Bekir TÜRK, "Fırıncı", **Enerji: Aylık Kültür Dergisi** , Cilt:1., Sayı:3., 1937, s.76.
[922] TÜRK, "Çalışınız", ", **Enerji: Aylık Kültür Dergisi** , Cilt:1., Sayı:4., 1937, s.115.

Selim Sırrı da çalışmayanları umutsuz, bezgin ve karamsar olarak tasvir etmektedir: "Eli ayağı tutan, gözü gören, kulağı işiten, sıhhati yerinde olan gençler bilmelidir ki, hayatta muvaffak olan insanların yüzde doksan dokuzu mahrumiyetler içinde feragatle çalışanlardır. Yeis (*karamsarlık,* y.n.), fütur (*bezginlik,* y.n.), nevmidi (*ümitsizlik,* y.n.), bedbinlik (*kötümserlik,* y.n.) korkakların, tembellerin, tenperverlerin (*rahatına düşkünlerin,* y.n.) şiarıdır. Çalışmanın elinden hiçbir şey kurtulmaz. (…) Muvaffak olmak istiyorsanız çalışınız!"[923] "Hayatta yalnız kendi sayi, kendi ehliyeti, kendi bilgisi ile alınteri dökerek kazanılan ve başkasını zarara sokmıyan her muvaffakıyet meşrudur."[924] Zaman son derece kıymetlidir ve çalışılmayan zamanlarda yapılan faaliyetler bireyin ahlaki durumunun ölçüsüdür: "Bir gencin ahlaki mahiyeti çalışırken değil, boş vakitlerinde ne yaptığı ile anlaşılır. Bir günün 24 saatinin 8ini uykuya çıkardıktan sonra geri 16 saat yani 960 dakika kalır. Bu dakikaların her birinin altın kadar değeri olduğunu bilenler hayatta muvaffak olmak için müşkülat çekmezler."[925]

"Beden terbiyesi ve spor çalışmalarının başlıca hedefi, makine ve motörün karşısına çıkacak nesilleri yaratmak, aktif yurddaş yetiştirmektir"[926] diyen Kadri Yaman "aktif yurttaş" tarifini tamamen ekonomik bir söyleme oturtur. Aktif yurttaş makinenin karşısında sağlam durabilen yurttaştır ve beden çalışmaları bu açıdan önemlidir: "İyi bir kuruluş içinde metodlu ve hususi bir dikkat ile yapılacak olan beden çalışmaları, motör ve makine karşısına tam bir salahiyet ve kabiliyetle çıkacak olan nesilleri yaratacaktır. Bu yaradılış, medeni icaplara uymak bakımından umumi ve hayati olduğu kadar, devlet sistemi ve halk bünyesi içinde milli şuuru da meydana getirmek bakımından tamamen millidir."[927]

Celal Dinçer'e göre beden hareketleri işçinin verimi arttırır:

> "Bir senelik bir faaliyetten sonra amale ve işçinin sıhhat ve vücut durumu bakımından büyük istifadeler temin ettiği görülmüştür. İş yerlerinde havasız kalan ciğerler açık havada yapılan beden terbiyesi hareketleri ve oyunlarıyla temizlenmiş, vücutlar kuvvet bulmuştur. Sararmış benizlere renk gelmiş, çökmüş avurtlar dolgunlaşmış, cılız bünyeler gelişmiştir. Bu sağlamlaşmakta

---

923 Selim SIRRI, "Hayatta Kimler Muvaffak Olabilir?", **Radyo Konferanslarım**, s.226.
924 SIRRI, "Muvaffakiyetin Meşru Yolları", **Radyo Konferanslarım**, s.227.
925 SIRRI, a.g.m., s.235.
926 Kadri YAMAN, "Aktif Yurddaş", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:14., Ankara, Şubat, 1940, s.13.
927 YAMAN, a.g.m., s.14.

> olan vücutların iş yerlerinde temin ettikleri randıman, beden terbiyesi kanununun intişarından evvel çalışan amelenin temin ettiği randımanı pek sönük bırakmıştır. Hiç şüphe yoktur ki bu kuvvetli vücutların yarın vatan müdafaasında görecekleri hizmetler bir sene evvelkine nazaran daha büyük ve daha verimli olacaktır. Amele ve işçi boş zamanlarını kahvehanelerin pis ve dumanlı havası içinde geçirmekten kurtulmuş ve büyük bir hevesle spor sahalarına koşarak her nevi spor faaliyetleri ve müsabakalarıyla meşgul olmuştur."[928]

Dinçer'e göre bu faaliyet kalkınmanın temelidir:"Beden terbiyesi Kanunu Türk neslinin ve bilhassa gelecek nesillerin umumi kalkınmasını temin edecek esaslara dayanan kurtarıcı bir kanundur ve denilebilir ki bugünün her türlü şartları altında bu kanundan en çok istifade temin edebilecek vaziyette bulunmak talii her türlü sanayi müesseselerimizindir."[929]

Sadi Irmak'a göre de sanayi işçisinin verimi artırmak için beden terbiyesine ihtiyaç vardır: "Bu sebeple her nevi endüstri ve ziraat işini bedeni terbiye bakımından gayri kafi ve tek taraflı saymıya mecburuz. Hele endüstride verimi artırmak için tatbik edilen Fordism, Taylorism, Akordism gibi usuller ameleden azami verim almak için vücutta pek mahdut bir adele grubunun faaliyetini istilzam etmektedir. Bu sistemlerde çalışan endüstri amelesi münasip bir bedeni terbiye görmezse kısa zamanda verimini, sıhhatini kaybeder. Büyük sanayi müesseselerinin bedeni terbiye için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamaları yalnız insani sebeplerden değildir. Amelenin randımanını sabit tutmanın başka çaresi yoktur."[930] Benzer şekilde Neyyir Alkaç da beden terbiyesinin işçi sınıfını sağlamlaştırdığını düşünür:

> "Büyük firmalar; profesyonel mekteplerinde tıpkı el sanatları gibi beden terbiyesini de mecburi saymaya başladılar. Yapılan jimnastiklere, stad, pis vesaire masrafını; alınan yeni randıman çabucak ödedi. Çünkü bu usulde yetiştirilen işçi önce sağlamlaşıyor, sonra da maharati ve çıkardığı iş ölçüsü artıyordu. Misal o kadar açıktı, o kadar göze çarptı ki yeni yetişenlere bakarak usta işçiler de beden terbiyesi mecburiyetini kendiliklerinden istedi ve

---

928 Celal DİNÇER, "Beden Terbiyesi Mükellefiyetinin Sanayi Müesseselerimiz Üzerinde Tesirleri", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:3., Sayı:31., Ankara, Temmuz, 1941, s.13.
929 DİNÇER, a.g.m., s.13.
930 Sadi IRMAK, "Çiftçi ve İşçinin Bedeni Terbiye İhtiyacı", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:3., Sayı:32, Ankara, Ağustos, 1941, s.22.

> benimsediler. Böyle bir hareketten çıkacak ekonomik fayda açıktır. Beden terbiyesi sayesinde daha sağlam daha becerikli olan işçi daha iyi çalışabilir. Randımanı hızlanır."[931]

Çalışmak kadar tasarruf etmek, biriktirmek ve zengin olmak da bir erdem olarak görülmektedir. Hasan Ali Yücel'in "Birkaç Öğüt…" başlıklı şiiri gençlere hem çalışmanın erdemini hem de zenginliğin yollarını anlatır:

Birkaç öğüt…
"Çalışıp kazan kalma aç;
Hiç kimseye olma muhtaç.
Tuttuğun taş ekmek olsun,
Hem karnın hem cebin dolsun.
Ak alınla, temiz elle
Kazanmayı ülkü belle.
Hünerli ol sanat öğren;
Yoksul kalmaz iş işliyen.
Çiftliğinden çıkar ekmek,
Kazançlıdır ekip biçmek,
Tüccarlık ta karlı bir iş,
Verimlidir alış veriş.
Bir dükkanla mağaza,
Kanaat et, yavrum, aza.
Göreceksin, zenginlik ne?
Hem yurduna, hem kendine
Çok faydalar vereceksin;
Saadete ereceksin.
Ne iltimas, ne istida,
Ne istirham,
Ne de düa…
Kendi aklın, kendi bilgin
Seni eder bir gün zengin.

[931] Neyyir ALKAÇ, "Beden Terbiyesi Her Sınıf İnsan İçin bir Zarurettir", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:3., Sayı:34., Ankara, Birinci Teşrin, 1941, s.11-12.

Sen kurtul ki yoksulluktan,
Zengin olsun yoksul vatan."[932]

Benzer bakışla bir öğretmen tarafından yazılan "Yurddaş, zengin olmıya çalış! Seni kurtaracak budur!" başlıklı şiir de oldukça ilgi çekicidir:

Yurddaş, zengin olmıya çalış!
Seni kurtaracak budur!
"Ey Türk oğlu Türk kızı, unutma sen yarını,
Yükselirsin bu yurtta arttırırsan varını;
Al yerli mallarını ver paranı aldanma,
Alma elin malını sonradan buna yanma!
(…)
Cumhuriyet çocuğu, siz bu dersi dinleyin,
Yaşama yollarında parasız inlemeyin!
Şöyle böyle şeylere verme asla on para,
Sen biriktir, bunlardan yap büyük bir kumbara.
Artırma yollarında koş katıl zenginlere
Bu yolda bu imanla sen atıl enginlere."[933]

Modernleşmede ve kalkınmada gecikmiş, parası ve kaybedecek zamanı olmayan bir ülkede hızlı yol almak için çalışma zorunluluğuna ihtiyaç olduğu belirtilir:

> "Görülüyor ki bütün bu acele işlerimiz için paramız olmadığı gibi zamanımız da yoktur. İkinci dünya muharebesi açıkça ispat etmiştir ki zaman denilen nesne kuvvetlilerin dostu ve zayıfların amansız düşmanıdır. Yaşamak istiyen, şerefiyle ve haysiyetiyle yaşamak istiyen bir millet mutlaka önde giden milletler gibi hızla yürümek ve hatta koşmak zorundadır. Geride kalanı, terakki sürüsünden ayrılanı mutlaka aç kurtlar kapacaktır. Bu kadar nazir bir zamanda uzun uzadıya tereddüt devresi geçirmeden her türlü kuvvetlendirici ve yükseltici prensipleri memleketimize sokmak bir vazifedir. Esasen inkılapçılık vasfımız bize tedriç ve tekamüle bağlı kalmamayı emretmektedir. Binaenaleyh

---

[932] Hasan Ali YÜCEL, "Birkaç Öğüt", **Lokman Hekim**, Sayı:20, 1938.
[933] Muallim İsmail HAKKI, "Yurddaş, Zengin Olmıya Çalış!", **Lokman Hekim**, Sayı.1., 1936, s.11.

Türkiyeye milyarlarca saat, milyarlarca kıymet kazandıracak olan iş mecburiyeti meselesini zamanı gelince ön plana alacağımızı kuvvetle tahmin ediyorum."[934]

Çalışma zorunluluğu sadece kalkınma açısından değil, nesli soysuzlaşmadan koruyarak terbiye edilmesini sağlar ve bu açıdan pedagojik bir faydası da vardır: "Sonra meselenin asıl önemli ciheti iş mecburiyetinin gençlerin milli, ahlaki ve içtimai terbiyelerinden oynıyacağı azametli roldür. Ayrıca içtimai muhitin de bu sayede ıslah edileceğini unutmamak lazımdır. Genç yaşında kazma ve kürekle vatana ve millete yaptığı hizmetleri hatırlayan her genç içtimai muhitte rastlıyacağı türlü soysuzlukları nefretle karşılayacak ve bu suretle milletimizin asırlarca kanını emmiş bulunan yedi başlı ejderhanın içtimai muhit içinde başıboş ve serseri dolaşmasına kolay kolay müsaade etmiyecektir."[935]

Çalışmayı erdem haline getiren bu yaklaşımlar ve çalışmanın zorunlu hale gelmesini savunan değerlendirmeler 18.01.1940 yılında kabul edilen Milli Korunma Kanunu ile hukuksal alanda karşılık bulur. Kanun "fevkalade hallerde Devletin bünyesini iktisat ve milli müdafaa bakımından takviye maksadile"[936] çıkarılmıştır. Her türlü savaş ve seferberlik halini kapsayan bu "fevkalade haller" şunlardır:

"A-Umumi ve kısmi seferberlik
B-Devletin bir harbe girmesi ihtimali
C-Türkiye Cumhuriyetini de alakalandıran yabancı devletler arasındaki harb hali."[937]

Kanun'un iş mükellefiyetini getiren 9. maddesi şöyledir:

"Hükümet sanayi ve maadin müesseselerinin istihsallerini ve diğer iş yerlerindeki mesaiyi, bu kanunun derpiş ettiği ihtiyacı karşılayabilecek hadde çıkarmak için lüzumu olan işçi kadrosunu ve ihtisas elemanlarını temin eder. Bu maksatla vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti tahmil edilebilir."[938]

---

934 H. Fikret KANAT, **Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye**, s.223.
935 KANAT, a.g.k., s.223-224.
936 "Milli Korunma Kanunu", Kanun no: 3780, **Resmi Gazete**, 26.01.1940.
937 "Milli Korunma Kanunu", Kanun no: 3780, **Resmi Gazete**, 26.01.1940.
938 "Milli Korunma Kanunu", Kanun no: 3780, **Resmi Gazete**, 26.01.1940.

Kanun çıkarıldıktan sonra etkin bir şekilde uygulanmıştır. Örneğin 1942'de "Garb linyitleri işletme bölgesinde üretimin arttırılması için"[939], benzer şekilde "Ereğli kömür havzasında" üretimin arttırılması için mükellefiyetin uygulandığını görüyoruz.[940] Mükellefiyet yalnızca maden ocaklarında değil yol, köprü ve iskele inşaatı gibi alanlarda da uygulanmıştır.[941] Kanun'un sadece II. Dünya Savaşı dönemiyle sınırlı kaldığını söyleyemeyiz. Örneğin 1948 yılında "Köy Enstitüsü mezunlarının çalışacakları köylerdeki okul ve evlerin yapımı için" iş mükellefiyetine tabi tutulduklarını görüyoruz.[942] Kanun 16.09.1960 tarihine dek yürürlükte kalmıştır.[943]

4.2.6. Arzuların İntizamı: Ahlak ve Cinselliğin Terbiyesi

Beden terbiyesinin önemli bir bileşeni de ahlak ve cinselliğin terbiyesidir. Cinselliğin terbiyesi, cinsel tercih ve aktiviteleri üreme odaklı siyasallaştırak beden ve nüfus politikalarının ideal bedenini, normalleştirilmiş toplumun yeni insanını inşa eder. Bu anlamda, hem nüfusa hem de bedenlere yönelik etkin bir strateji olmasından ötürü biyopolitik paradigmanın önemli bir tamamlayıcısıdır.

Server Kamil Tokgöz'ün *Okul Sağlık Bilgisi* kitabında bu meseleyi "Ahlak Hıfzıssıhhası" başlıklı bir bölümde ele alması, önleyici tıbbın "ahlak" başlıklı bir kolu olduğunu gösterir. Tokgöz'e göre "çocuklar temas ettikleri iyi terbiye almamış arkadaşlarının ahlaklarını almağa çok müsaiddirler"[944] ve bu nedenle terbiyenin amacı sadece bedeni değil ahlaki vasıfları da geliştirmeyi hedefler.[945] Çocuk irsi damgalar karşısında savunmasız bir varlıktır ve bu nedenle doğuştan kimi ahlaki kusurlarla doğabilir. Terbiye sadece okul ortamında edinilen 'kusurları' değil doğuştan gelen ahlaki zayıflıkları da 'ıslah' edebilir: "Çocuk doğduğu zaman ıslaha muhtaç bazı ırsi temayülleri de beraber getirir. Bu temayülleri edükasyon tadil eder. Rousseau der ki: çocuk mükemmel doğmaz. Dünyaya fizik olduğu

---

[939] **BCA**. 30 10 0 0 / 174.204.12. / 1.4.1942.
[940] **BCA**. 30 10 0 0 / 174.206.8. / 28.8.1942.
[941] **BCA**. 30 18 1 2 / 91.55.8 /11.6.1940.
[942] **BCA**. 30 18 1 2 / 117.54.1. / 27.7.1948.
[943] **BCA**. 30 18 1 2 / 156.16.19. / 16.9.1960.
[944] Server Kamil TOKGÖZ, **Okul Sağlık Bilgisi**, s.82.
[945] TOKGÖZ, a.g.k., s.82.

kadar moral kusurlarla gelir. Öğretmen bunları takib ve ıslah etmelidir."[946] Cinsel terbiyenin uygulanmasında sadece öğretmenlere değil aileye de önemli bir rol atfedilir: "Erginlik çağında bulunan çocukların ana babaları tarafından her hususta, hele seksüel yönden aydınlatılması ve onun bu husustaki merakının giderilmesi iyi olur. Kızların adet zamanlarındaki pintiliği (depression) gidermeye çalışmalıdır; bu zamanlarda şiddetli hareketlerden sakınmalı, kendini elden geldiği kadar rahat ettirmeli ve temizliğe dikkat etmelidir."[947]

İdeal ahlaki normların inşasında cinsellik kritik bir yer tutar. Türkiye'de modern eğitimin gelişmesinde önemli bir yeri olan Kazım Nami'ye göre bedenin erojen bölgelerini korumak ahlakı korumanın koşuludur, cinsel organların hijyenine dikkat edilmemesi cinsel ahlakı da zedeler. Yazara göre cinsellik, ahlak ve sıhhat arasında doğrudan bir ilişki vardır:

> "Çocuk için sıhhat profilaksisi, gibi bir de ahlak profilaksisi vardır. Bu iki profilaksi bir yerde birleşir ve birbirini tamamlar. Çocuklarımızın bedenlerinde ve bilhassa tenasüli aza yerlerindeki kirlilik, sıhhata muzir olduğu kadar ahlaka da muzırdır. Burasını her vakıt temiz bulundurmak, çocuğun sıhhatına nekadar hizmetse, ahlakına da o kader hizmettir. Hele küçüklerin latife nevinden tenasül aletlerile oynamak, "adam, çocuktur, aklı nerden erecek!" zihniyetine teb'iyet etmek, çocuğa karşı irtikap edilen hissi ve ahlaki büyük bir cinayettir. Cinsi ahlak nasıl bedenin sıhhatile böyle çok sıkı bir surette alakadar ise, içtimai ahlak ta böyledir. Yukarıda da dediğim gibi, çocukta sıhhatsızlık hotbinliği uyandırır. İçtimai ahlak itibarile hotbinliğin zararını elbette takdir edersiniz. Hotbin kimse, cemiyet için ya tufeyli bir mahluk yahut kendi keyfini gayrın zararında tatmin etmeğe çalışan bir ucubedir."[948]

'Dizginsiz' cinsellik de bedenin sağlığı ve toplumsal hayat için tehlikelidir. Cinselliğini korkusuzca yaşayanlar toplumsal hayat için "zararlı ve tehlikeli" bir hale gelmektedirler: "Cinsi ihtiyaçlarını korkusuz ve tedbirsiz tatmin edilmesinden dolayı birçok gençler belsoğukluğu ve frengi hastalıklarına yakalanmakta ve tedaviye imkan bulamamaları

---

[946] TOKGÖZ, a.g.k., s.82.
[947] İhsan Hilmi ALANTAR, **Sağlam Okul Gençliği**, Maarif Matbaası, Ankara, 1944, s.14.
[948] Kazım NAMİ, "Çocuğun Sıhhati ile Terbiyesi Arasında Münasebetler", **Resimli Şark**, No:16, İstanbul, 1932, s.5.

veya ehemmiyet vermemeleri yüzünden zavallı vatandaşlar içtimai hayat için zararlı ve tehlikeli birer unsur haline gelmektedirler."[949]

Korkusuzca yaşanan cinsellik kadar tıbbi ve ahlaki açıdan tehlikeli olan bir başka olgu da eşcinselliktir. Cumhuriyetin cinsel pedagojisi son derece homofobiktir ve cinselliğin terbiyesinde eşcinsellik tıbbi ve ahlaki olarak tehlikeli kabul edilir:

> "Gençlerin bu fena alışkanlıklardan başka, toplu bulundukları yerlerde, hele yatılı okullarda aynı cinse karşı (oğlanların oğlanlara, kızların kızlara) ilgi göstermeleri hem eğitim, hem sağlık, hem de zeka yönlerinden çok fenadır; böyle vaktinden önce ve olağandışı döl güdümü işlerine alışan gençler kısa bir zaman sonra budala veya ahlaksız olurlar ve bu gibilerin sağlık durumları da hiçbir zaman yerinde olmaz."[950]

Dönemin cinsel terbiye kitapları yazarlarından Daniş Remzi Korok *Genç Kızlarda Fena Adetler* kitabında lezbiyenliği ele alır. Korok'a göre "erkek vücudunun kıymeti" "bazı genç kızlara göre" bir anlam ifade etmemektedir. Yazara göre "gayri tabii şekildeki cimalardan zevk alan bu gayri tabii mahluklar karşısında bir erkek bulunması ile bir kadın bulunması arasında"[951] hiçbir fark yoktur ve bu eğilimler "nizamı aleme" uygun değildir: "Tabiatın kadın için yarattığı zevk ve ihtiras arkadaşı yalnız erkek denilen ve ayni soydan olan bir mahluk dururken kadının yine kadını kendine bir eş olarak seçmesinin ne kadar nizamı aleme uyarsız olacağı apaşikardır."[952] Korok çözümünü, izdivacın manasının gençler tarafından gelecek nesil yetiştirme perspektifinde kavranmasında bulur:

> "Sevicilik, zurafalık, kadıncılık denen bu çirkin ve ahlaksızca hareketlerin ne yazık ki kanunen önüne geçmeğe imkan yoktur ve bu imkan bulunmayacak kadar her şey ve bütün tabiatmüsadekardır. Ancak buna mani olmak yalnız kadınlığın, genç kızlığın elindedir. Münevver bir zümre olarak yetişen bugünkü genç kızlar ve onların yetiştireceği gelecek nesil hayatın asıl mana ve mahiyetini izdivacın bundaki rolünü ve o noktaya erişebilmek için tabiatan

---

949 KANAT, **Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye**, s.209.
950 ALANTAR, **Sağlam Okul Gençliği**, s.23.
951 Daniş Remzi KOROK, **Genç Kızlarda Fena Adetler**, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1936, s.20.
952 KOROK, a.g.k., s.22.

bağlı bulunması lazım gelen takyitleri tamamen bilecekleri için artık bu çirkin ve ahlaksızcasına olan hareketlere meydan vermeyeceklerdir."[953]

Hıfzıssıhha uzmanı Server Kamil Tokgöz ise Korok'tan farklı olarak kanunların eşcinselliğin önlenmesinde etkili olabileceğini savunur. Tokgöz, "medeni cemiyetlerde" "yakın akraba arasında izdivacı, fazla kadın almayı ve Homosexualite'yi men"[954] eden kanunların olduğunu belirterek bunların Türkiye'de de uygulanması gerektiğini belirtir.

Sadi Irmak'a göre ergenlikle beraber cinsellikteki "fena" dönüşüm "cinsiyetsizliğin" cinsiyete, dinginliğin buhrana dönüşümüdür ve normallik ya da sapkınlıkla sonuçlanabilir:

"Cinsiyetsiz olan çocukluk devri geçip de büluğ hadisesi vukua gelince vücudun bu ani erotizasyonu genç insanda ilk buhranları yaratmaya başlar. Bu buhranlar gençlerin çoğunda inzivaya, kendisiyle meşgul olma, bazen de melankoli temayülleri uyandırır. Bu ruhi hadiseyi az zaman sonra istimna takip eder. Birden bire hassaslaşan ve gence tanımadığı bir zevk temin eden tenasül uzuvlarının tesadüfi temas ve delkleri hemen her genci istimnaya sevkeder. Fakat buhran bununla kalmaz. Pedagojiye vukufu olmayan öğüt vericilerin tesiriyle çocuk istimnanın zararlarından dehşet almaya başlar. Fakat buna rağmen kendisini istimnadan kurtaramaz. Ve mütemadiyen kendi vücudunu erittiği zannı içinde ıztıraplı günler yaşar. Bu fena temayülden vaktinde kurtulmayan genç, bir takım cinsi perversiyonlara sapar."[955]

Irmak'ın çözümü genç insanın vaktini cinselliği düşünemeyecek denli meşgul etmek ve onu yalnız bırakmamaktır. Bu buhranın sonuçlanacağı "en mühim" sapıklık (perversiyon) eşcinselliktir:

"Görülüyor ki genç insanın bu ilk cinsi buhranında ebeveynin ve mürebbiyelerin mesuliyeti büyüktür. Basit men emirleri, tefhişler olsa olsa aksitesir uyandırır. Bunun biricik çaresi fikri ve bedeni meşgale ile gencin bu buhranlı zamanlarını doldurmak ve yalnız kalmamasını temin etmektir. / Bu ilk

---

[953] KOROK, a.g.k., s.21-22.
[954] Server Kamil TOKGÖZ, **Öjenism Irk Islahı**, Sümer Basımevi, Ankara, 1938, s.16.
[955] IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.34.

buhrandan sonra başlayan ve artık hayatta hakim bir unsur haline gelen cinsiyet bir takım perversiyonlar gösterebilir. Bunlardan birisi ve içtimai biyoloji bakımından en mühimi Homoseksüalitedir. Şarkın ve garbın bazı yerlerinde gizli bir şekilde münteşir olan bu perversite bazı memleketlerde açıktan açığa müdafaa edilmektedir."[956]

Erken Cumhuriyet döneminde hekim ve pedagoglar tarafından sert bir biçimde eleştirilen bir başka olgu da mastürbasyondur.[957] Modern tıp mastürbasyonun fiziksel ve ruhsal hastalıklara, karakter bozukluklarına neden olabileceğini yazmaktadır.[958] Bu bağlamda mastürbasyon "içkiye, sigaraya, morfine alışma, hırsızlık" gibi "fena tesirler" arasında sayılır.[959] Mastürbasyon "sağlık bakımından çok fenadır; böyle çocuklar yemekten içmekten kesilir, çok çabuk hastalanır ve er geç veremli olurlar."[960] Mastürbasyonun sebebi olarak modern kültür ortamı görülmektedir: "Çıplak resimler, parlak fotoğraflar, beyaz perdede görülen artisler, yıldızlar, en küçük yavrularımızın dimağlarında, beyinlerinde yerleşiyor. Sönmez bir volkan gibi ateşliyor. Bir yanardağ gibi akıyor. Sonra da kavuruyor. İbret dersi veren bazı tiyatroları çocuklar, gençler okadar sevmezler, devam etmezler. Çünkü aradıklarını orada bulamazlar. Fakat sinemalara bayılırlar. Çünkü karanlık köşeler, kuytu bucaklar, parlak yıldızlar var. Her çocuğun etrafında, fena sözler konuşan külhanbeyler var. Birbirlerine küfreden bazı ahlaksız, terbiyesiz gençler var."[961]

Mastürbasyonu engellemek cinselliğin terbiyesinin odak noktasıdır. Tıbbi nasihatler ailelerin bu konudaki görevini çocuğu sürekli denetlemek ve özellikle yatakta uyanık vakit

---

[956] IRMAK, a.g.k., s.34-35.
[957] Mehmed ALİ, **İstimna-i Bilyed – İstişha-i Bilyed**, Yeni Şark Kütüphanesi, İstanbul, 1924; Daniş Remzi KOROK, **Genç Erkeklerde Fena Adetler**, Nümune Matbaası, İstanbul, 1937; İsmail Hakkı BALTACIOĞLU, "Sevicilik, Lutilik ve İstimna ile Mücadele", **Yeni Adam**, 4 (206), İstanbul, 1937.
[958] Roger-Henri GUERRAND, "Mastürbasyona Lanet", Çev. Ayşen Gür, **Batı'da Aşka ve Cinsellik**, Der. Georges Duby, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.279.
[959] ALANTAR, **Sağlam Okul Gençliği**, s.18. Fahrettin Kerim Gökay da mastürbasyonun önemini vurgulayan hekimlerdendir: "Büluğ zamanında cinsi hayat fırtınalar geçirir: dahili ifraz guddeleri mahsulatında muvazene (denge) bozulur, yeni bir muvazene teessüs edinceye kadar ruhi hayatta sarsıntılar olur. Yavaş yavaş muvazene tahassül edince temayül tamamile karşı cinse teveccüh eder. Bazılarında ise delaletler hakim olur. Masturbation dediğimiz istimna başlar, bu istimna meselesi çocukta cinsi terbiye noktasından üzerinde uzun uzadıya durulmağa değer bir hadisedir. Cinsi kudret üzerinde büluğ çağında tenvir edilmeyen çocuklar bu devirde çok defa felakete uğruyor, ifrat derecede istimnaya alışıyorlar, bu yüzden vakitsiz zaafa düçar oluyorlar." Fahrettin Kerim GÖKAY, **İnsan Hayatında Cinsi Kudretin Rolü**, Kader Basımevi, İstanbul, 1941, s.6-7.
[960] ALANTAR, **Sağlam Okul Gençliği**, s.23.
[961] Doktor Hafız CEMAL (Lokman Hekim), **Lokman Hekimin (Sakın Ha) dediği 31 Çekmenin Belaları**, Milli Mecmua Basım Evi, İstanbul, 1943, s.16. Besim Ömer de romanları, tiyatro, sinema, kafe, konser ve balo gibi mekanları "ahlakı bozan, yıkan mikrobun yetiştirilmesi, çoğalması, yayılması için en elverişli kültür" olarak nitelendirir. Dr. Besim Ömer AKALIN, **Kızlarımız İçin**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1935, s.14.

geçirmesini engellemek olarak telkin eder. Doktor İhsan Hilmi Alantar, mastürbasyonun geniş bir analizini yapar, mastürbasyonun yapılma biçimlerini, zararlarını ve çözümlerini sıralar:

> "*Dış döl organları ile oynama*: Gençlerde fena kitaplar okuma, fena arkadaşlar peydahlama, olur olmaz sinemalara gitmeden ötürü görülen fena bir alışkanlıktır. Bu oğlanlarda dış döl aletini el ile oğuşturmak veya yatarak bir yere sürtmekle meninin getirilmesi ve sanki döl getirmekle iş güdümünün yerini tutan bir iştir. Kızlar ya bacaklarını birbirine sürterek veya yatakta yüzükoyun yatıp yukarı aşağı kıpırdayarak bu fenalığa alışırlar; yalnız sağlık durumunca değil; inat, sertlik, sünepelik, uyuşukluk, sinirlilik gibi huy değişmeleri yaptığı için de değil, bunlardan başka zekaca da geriliğe sebep olmasından dolayı da buna alışmak çok fenadır. Böyle çocuklar her hastalığa çok çabuk yakalanırlar ve onlara gelen hastalıklar çok şiddetli olup bu iş vereme kadar gidebilir. Gençleri bu fena adetten vazgeçirmek için kaşıntıdan (pis tutmak, uyuz, solucan, iplik kurdu) korumalı, beden terbiyeleri yaptırarak, gezintiler yaptırarak vücudu yormalı ve yatağa yatar yatmaz uyumalarına, uyanır uyanmaz yataktan kalkmalarına dikkat etmelidir."[962]

Dönemin popüler sağlık kitapları yazarı Lokman Hekim (Doktor Hafız Cemal), mastürbasyonu birçok metinde ele almış isimlerdendir. Lokman Hekim mastürbasyonu devleti, toplumu ve milleti kemiren bir hastalık olarak tarif eder:

> "Memleketimizde çocuklarımızı, gençlerimizi ve hatta kızlarımızın çoğunu için için yiyip bitiren belalı bir adet var: Şehvet tiryakiliği! Milletimizin parlak istikbalini temin edecek ve en ağır yükleri kafalarında ve omuzlarında taşıyacak olan gençlerimizi harap eden büyük bir afer var: -İstimnayi bilyed-. Devlet ve milletimizin sağlamlılığını, kuvvetini, şevketini, nüfuzunu, itibarını, ticaretini, ziraatini, sanayini ve iktisadını en yüksek noktalara ve medeniyetin en ulu katına çıkaracak olan gençlerimizi, dolayisile nüfusumuzu küçük yaştan itibaren baltalayan, bombalayan, kemiren dehşetli bir felaket var: 31 çekmek!"[963]

---

[962] ALANTAR, **Sağlam Okul Gençliği**, s.26-27.
[963] Doktor Hafız CEMAL (Lokman Hekim), **Lokman Hekimin (Sakın Ha) dediği 31 Çekmenin Belaları**, s.3.

Lokman Hekim'e göre mastürbasyon "tifodan, veremden, lekeli hümma denilen "tifüs"den daha belalı ve daha öldürücü"dür[964] ve "en sağlam bedenleri mahveder, çürütür."[965] Yazara göre mastürbasyon bir nevi savurganlıktır: Savurulan ise menidir: "Zina etmeği yani nikahsız kadınlarla düşüp kalkmağı, fena işler yapmağı meneden dinimizin emirlerini temam yapan insanların bazıları dayanamayarak 31 çekmektedirler. Halbuki Müslümanlık bunu da menediyor. Çünkü Müslümanların esaslı bir surette çoğalmasına yardm eden (insan tohumu) meniyi havaya savurmağı dinimiz kabul etmez."[966] Lokman Hekim, terbiye ile çocuğun mastürbasyondan uzaklaştırılabileceğini savunur. Yazara göre mastürbasyonun "zararlı ve ölümcül" olduğu bilgisi bu alışkanlığın yok olmasında etkili olacaktır: "Teessüfle söylemeliyim ki, bülüğa eren, nefsi uyanan hemen her çocuk, bu işe, bir kere olsun başvurur, dener. Eğer bunun çok zararlı ve ölümcül olduğunu öğrenmiş olursa bundan vazgeçer. Bir daha yapmaz. Eğer işin nekadar zararlı ve tehlikeli olduğunu bilmezse bu fena adete kendisini kaptırır."[967] Lokman Hekim'in çözümü çocukları "evleninceye kadar şiddetle takib" etmek, "kovalamak" ve "göz önünde bulundurmak"tır.[968] Yazarın mastürbasyonu engellemeye yönelik bir başka önerisi açık havadır. Mastürbasyonun önlenmesi için çocuklar "güzel havalarda dağlara, bayırlara, deniz kenarlarına götürmeli, açık havada gezdirmelidir. Tabii ve bedii hayata atılmalı, yeşillikler arasında gezdirmeli, çamların arasında dolaştırmalı, pınar sularını içirtmeli, derin derin soluk, nefes alarak teneffüs idmanları yaptırmalıdır."[969]

Fahrettin Kerim Gökay'a göre ise cinsel terbiye "biyoloji derslerinde hocalar ve bilhassa aile hekimleri"[970] tarafından yapılmalı ve cinsellik bu terbiye ile disipline edilmelidir: "Disiplinsiz cinsi hayat ferd ve cemiyet için zararlıdır. Çocukluk yaşından itibaren cinsi hayatın inkişaflarını ehemmiyetle göz önünde bulundurmak lazımdır. Cinsi alaka ve insiyak iyi inkişaf ederse ferd ve cemiyet için faydalı unsur olarak yetişir. Binaenaleyh cinsi hayat

---

[964] Doktor Hafız CEMAL (Lokman Hekim), a.g.k., s.4.
[965] Doktor Hafız CEMAL (Lokman Hekim), a.g.k., s.9.
[966] Doktor Hafız CEMAL (Lokman Hekim), **Lokman Hekimin Gençlere Sıhhi Öğütleri ve Ellerile Oynayan Büyük Çocukların Hastalıkları**, Milli Mecmua Basım evi, İstanbul, 1943, s.13.
[967] Doktor Hafız CEMAL (Lokman Hekim), **Lokman Hekimin (Sakın Ha) dediği 31 Çekmenin Belaları**, s.10.
[968] Doktor Hafız CEMAL (Lokman Hekim), a.g.k., s.42.
[969] Doktor Hafız CEMAL (Lokman Hekim), a.g.k., s.19.
[970] Fahrettin Kerim GÖKAY, **İnsan Hayatında Cinsi Kudretin Rolü**, s.7. Gökay'a göre aile hekiminin cinsel terbiye konusundaki görevleri şunlardır: "Çocuktaki değişiklikleri görmek, ondaki hırçınlıkları, durgunlukları karakter tahavvüllerini iyi takip etmek lazımdır. Mastürbasyonları dalaletleri kontrol etmek iyi mecraya sevketmek bilhassa spor ve san'at zevki tarzında süblime etmek faydalı olur. Bu suretle vakitsiz yıpranmaların önüne geçmiş oluruz. İktidar ihtirası bilhassa bizim ecdadımızdaki hayatiyet elanının şümullü kudreti bizi Viyana kapılarına kadar götürmüştür. Bunu daima göz önünde tutarak yüksek kudret ve kuvvazene dahilinde inkişaf ettirmeliyiz."

müvazenesinin (dengesinin) sıhhati ferd ve dolayısile cemiyet ruhiyatı bakımından çok mühimdir."[971]

Cinselliğin "normalleştirilmesinde" terbiye kadar önem atfedilen bir alan da spordur. Bu bakışa göre spor "zararlı cinsi faaliyetlere" karşı gençleri korur: "Bu devrede (*gençlik çağı*, y.n.) onların spor ve okumaya heves etmeleri kendilerini zararlı cinsi faaliyetlerden uzaklaştırır. Bugün müterakki memleketlerin, gençleri var kuvvetile spora sevkettiğini görüp işitmiyeniniz hemen yok gibidir."[972] Spor zevkleri dizginlemenin bir aracıdır ve oto-kontrolü güçlendirir: "Her gün kuvvet idmanlarını yapmayan ve bu kuvvetini mücadele sahasına tatbik ile kendi maddi kuvvetini kontrol edemiyen bir genç, kendini hudutsuz zevk ve sefahata kaptırır. Fakat her gün vücut idmanlarını yapan bir genç, kendi beden kudretinin arttığını gördükçe nefsine daha hakim olur ve zevklerini hudutlandırmağa başlar. Bu suretle kuvvet ve şahsi hakimiyet artmağa başlarken hakiki kuvvet zevki, gencin ruhunda yer tutar. Ve her işde başarıcılık, cesaret ve kahramanlık duyguları artar."[973]

Hekimlerin cinsellik konusunda genç kızlara tavsiyesi ise spor değil bekârettir: "Genç kızlar için tavsiye edeceğim şudur: Evleninceye kadar şehvet duygularına kumanda etmek ve tenasül cihazlarını gerek ruhan ve gerek maddeten hiçbir şey ile kamçılamamaktır, ellememektir. Evlenmeden önce kızın yapacağı herhangi bir şehvet oyunu, ileride kuracağı saadet yuvasına karşı yapılmış zehirli bir bomba gibidir."[974] Besim Ömer'e göre de "kızlık onörü her şeyden evvel paklik, arılıktır. Düşünce de bunu ister."[975] Yazar, kızları "silinemez leke"lere karşı uyarır: "Kızlar bir ayak sürçmesinin sonu ne kadar kötü olacağını bilmelidirler; ne gebeliğe ne de döl ilişkilerinden ileri gelebilen kötü hastalıklara karşı bilgisiz kalmamalıdırlar. Yine o sırada kendilerine gebelik ve Venüs hastalıklarından başka en küçük bir düşünmemezliğin ve aldanmanın kızlığı gidereceği ve silinemez bir leke bırakacağı anlatılmalıdır."[976]

Eşcinsellik ve mastürbasyon, toplumsal ve ahlaki normları tehdit eden ve nüfus projeksiyonunun dışına çıkan 'sapkın' eğilimler olarak görülüyordu. Genel olarak

---

[971] Fahrettin Kerim GÖKAY, a.g.k., s.5.
[972] Kamil İDİL, **Cinsiyet Hıfzıssıhhası ve Öğretimindeki Önemi**, Zarafet Basımevi, İstanbul, 1941, s.14.
[973] Cemal GÖKDAĞ, "Mazideki Medeniyetler", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:23., Ankara, Ekim, 1940, s.27.
[974] Doktor Hafız CEMAL (Lokman Hekim), **Abaza Çeken Gençleri ve Kızları Bu Beladan Nasıl Kurtarmalı?**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1944, s.17.
[975] Dr. Besim Ömer AKALIN, **Kızlarımız İçin**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1935, s.27.
[976] AKALIN, a.g.k., s.8.

baktığımızda cinselliğin terbiyesine yönelik duyarlılıkta eşcinsellik ve mastürbasyon karşıtlığının geniş bir yer kapladığını görüyoruz. Bu cinsel tercihlere yönelik eleştirilerin karşısına ise toplumsal beklentilerini karşılayan bir kurum olarak evlilik konumlandırılıyordu. Evlilik hem “sapkın” eğilimlerin ilacı hem de neslin sağlamlaştırılmasının teminatı olarak görülüyordu. Bu nedenlerden ötürü evlilik özellikle öjenist metinlerde geniş bir yer bulacaktır.

4.3. ÖJENİ: MÜSTAKBEL NESLİN ISLAHI

Beden ve nüfus politikaları, yalnızca mevcut bedenleri değil müstakbel nesilleri de biyopolitik stratejilerin hedefi haline getiren bir stratejiyi içerir. Siyasi ve toplumsal normlara (çoğalabilen, savaşabilen, çalışabilen) uygun olmayan sosyal grupların "dejenere" özelliklerinin biyolojik ve sosyolojik bir veraset mekanizmasıyla yeni nesillere aktarılacağını savunan öjenist söylem, bu bireylerin biyolojik sürekliliklerin kesintiler yaratmayı hedefler. Öjenist söylemde biyolojik sürekliliğe yapılan bu müdahalenin toplumsal sonuçları olacağına kesin gözüyle bakılır. Öjeni, mevcut nüfusu normalleştirilmiş bir toplum tahayyülüne dayanarak "kıymetliler" ve "kıymetsizler" olarak ikiye ayırır. "Kıymetsizlerin" üremelerinin engellenmesi, gelecekteki toplumsal sorunların en aza giderilmesinin araçlarından biri olarak düşünülür. Bu bölümde tartıştığımız öjeniyi beden ve nüfus politikalarının bir bileşeni haline getiren önem, mevcut ve müstakbel bedenlere yönelik müdahaleleri normalleştirme etrafında örgütleyen bilgi olmasındandır.

4.3.1. Irk Hıfzıssıhhası ve İçtimai Biyoloji

Eski Yunancada anlamı "iyi tür"[977] olan öjeniye (eugenics) dair bilgiler Platon'a kadar uzatılabilir. Platon, *Devlet* kitabının evlilik üzerine olan diyaloglarının yer aldığı bir pasajda, hayvan cinslerinin "en iyilerini" çiftleştirme yönteminin insanlarda da uygulanması gerektiğini ifade eder ve diyaloğun devamında insanların evliliği konusunda şu sözleri söyler: "Üzerinde anlaştığımız ilkelere göre, her iki cinsinde en iyilerinin en fazla, en kötülerinin de en az çiftleşmeleri gerekir. Ayrıca en kötülerin değil, en iyilerin çocuklarını büyütmeliyiz ki, sürünün cinsi bozulmasın."[978] Modern anlamda ise ilk kez Francis Galton (1822–1911)[979] tarafından kullanılmış olan, milliyetçi-ırkçı hareketlerin etkisiyle yükselişe geçen[980] ve anlam olarak "bir popülasyonun karakterini iyileştirmeye yönelik metotları"[981] ifade eder biçimde

---

[977] Richard LYNN**, Eugenics: A Reassessment**, Praeger Publishers, Westport, 2001, s.4.
[978] PLATON, **Devlet**, Çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.163.
[979] Francis GALTON, **Probability, The Foundation of Eugenics**, Clarendon Press, Oxford, 1907. Essays in Eugenics, London, 1909.
[980] Suavi AYDIN, "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.348.
[981] Laurent NEYRET, "İnsanlığa Karşı Suçların Dönüşümü", **İnsanlığa Karşı Suç**, Çev. Berna Akal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.79.

kullanılan öjeni, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısında[982] uygulanan nüfus politikalarına önemli bir temel teşkil etmiştir. Devlet aygıtının biyopolitik mantığı ve bu aygıta hâkim olan rasyonalite, 20. yüzyılın ilk yarısında kurulan ulus devletlerin öjenist politikalarına kaynaklık etmiştir. Biyopolitikayla öjeni arasındaki ilişki, ideal olarak görülen bir topluluğu biyolojik olarak *yaşatmaya* (pozitif öjenizm)[983] yönelik politikalar ve anormal olarak değerlendirilen başka bir topluluğu biyolojik olarak *yok etmeye* (negatif öjenizm)[984] yönelik söylemlerin, bireylerin biyolojik varlıklarını hedef alan politikalarda eklemlendiği zeminde okunabilir.

Irk "kalitesi"ni bedensel ve zihinsel sağlık, ahlaki karakter ve siyasal, kültürel, ekonomik başarıyla ilişkilendiren[985] öjenist söylem, ulus devletin başarısını mevcut nüfusun öjenist ilkeler etrafında yeniden üretilmesinde arar. Genetik sağlık, zekâ ve karakter arasında kurduğu ilişkiden hareketle ırklar arası belirli bir hiyerarşi tarif eden öjeni, salt bilimsel bir bilgi olarak varolmamış, devlet politikalarıyla (siyasi kararlar, hukuk, eğitim ve kültür politikaları) eklemlenen işlevsel bir yere sahip olmuştur. Öjeni, nüfus projeksiyonunun geliştirilmesine, beden terbiyesine yönelik pratiklere, tıbbi tekniklere ve psikolojik muayenelere, ırksal haritayı çıkarmaya yönelik bedensel ölçümlere, hâkim kılınmak istenen ırkın fiziksel ve kültürel egemenliğini yayacak hukuksal ve siyasal düzenlemelere, özetle, yaşam üzerinde uygulanan operasyonlara teşvik eder. Ama aynı zamanda bütüncül kaygılardan hareketle oluşan kitlesel önlemlere, istatistik varsayımlara, toplumsal bedenin tümünü ya da bütün içindeki grupları ilgilendiren makro müdahalelere de "bilimsel" meşruiyet sağlar. Dolayısıyla burada dikkat edilmesi gereken nokta, öjenist söylemin salt biyolojik bir sorunsallaştırma değil, siyasal ve kültürel ırkçılıkla eklemlenen geçişkenliğinin tespit edilmesidir. 20. yüzyılın ilk yarısında ve özellikle 1930'lar ve II. Dünya Savaşı süresince, başta Almanya olmak üzere Avrupalı birçok devletin politikalarına etki eden

---

[982] Özellikle 1910'lardan itibaren öjeniki milli siyasetin bir parçası olarak değerlendiren metinlerde ciddi bir artış olmuştur. Irving FISHER, **Eugenic**, Goog Helath Publishing, Michigan, 1913. Charles WALSTON, **Eugenics, Civics and Ethics**, Cambridge Uni. Press, Cambridge, 1920. Horatio POLLOCK, **Eugenics As a Factor in the Prevention of Mental Disease**, New York, 1921.

[983] Pozitif öjenizm, bazı genetik özellikleri dolayısıyla üstün addedilen bireyler yaratılmasının amaçlanmasıyla ilişkilidir. Bu öjenizm bazı bireyleri "üst-insanlık" kategorinde kabul ederek bu bireylerin fiziksel ve entelektüel performanlarını arttırmaya yönelik politikaları öngörür. NEYRET, a.g.e., s.80.

[984] Negatif öjenizm, "alt-insanlık" kategorisinde kabul edilen bireylerin genetik varlıklarını yok etmeye yönelik politikaları öngörmektedir. Negatif öjenizm "alt-insanlık" kategorisinde kabul edilen ve ağır hastalıklara yatkın kişilerin bazı işlerde çalışmasını ya da yaşam sigortasından faydalanmasının önünü geçilmesi gibi dolaylı politikalarla işleyebilir. NEYRET, a.g.e., s.80. Bu anlamda hem pozitif hem de negatif öjenizm politikalarının özellikle gen-teknolijisinin bugünkü kadar gelişmediği 1920, 1930 ve 1940'lı yıllarda bireylerin bedenleri üzerinden işlediğine dikkat çekmek gerekir.

[985] LYNN, a.g.k., preface.

öjenist söylem, Türkiye'de de erken Cumhuriyet döneminde çeşitli tartışmalara neden olmuş ve nüfus politikalarında belirli bir yere sahip olmuştur.

İki dünya savaşı arasında Batı'nın birçok ülkesinde öjeni tartışmalarına ve uygulamalarına rastlarız ancak öjenist çalışmalar ve kampanyaların her ülkede aynı biçimde yaşandığı söylenemez. 1933 yılında Almanya'da çıkarılan sterilizasyon kanunu büyük bir yankı uyandırmış ve Nazilerin iktidarı "saf ırk" yaratma politikalarına, çeşitli negatif ve pozitif öjenik uygulamaların gerçekleşmesine sahne olmuştu.[986] Diğer ülkelerdeki öjeni tartışmalarının zeminini, ülkelerin o dönemdeki toplumsal ve siyasal durumları belirlemiştir. Toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlara öjeni içerisinden devşirilen "çözüm vaadi" yürütülen kampanyaların en önemli dayanağını oluşturuyordu. Örneğin 1930'larda İngiltere'de öjenist tartışmalar kötüleşen ekonomik durumla ilişkilendirilerek yürütülüyordu. İşsizlerin çoğalmasını doğum kontrol teknikleriyle engelleme talepleri ve "arızalı" olarak görülen kişilere yönelik kısırlaştırma kampanyalarının motivasyonunu bu ekonomik sorunlar belirliyordu.[987] O dönemde Romanya'da öjenist propagandalarının Çingenelerle ilgili yapılan siyasal hesaplar üzerinden yürütüldüğünü görüyoruz. 1930'ların sonunda ülkedeki öjenistler Çingeneleri Romanya'ya karşı en büyük ırksal tehdit olarak ilan edip bu tartışmayı Çingeneler üzerinden yürütmüşler ve buradan hareketle Çingenelerin kısırlaştırılmalarını ya da tamamen ortadan kaldırılmalarını savunmuşlardı. Güvenlik birimleri ve sağlık görevlileri göçebe Çingenelerin ulusal sağlığa karşı tehdit oluşturduklarını tartışarak, onların Romanya içerisinde çalışma kamplarına yerleştirilmelerinde beraber görev almışlardı.[988] Amerika'daki öjeni tartışmalarında ideolojik ittifak liberaller ve din adamları arasında yaşanmıştı. Ortak tutum alan liberaller ve din adamları öjeniği faydacı bir tutum ve tavır olarak okuyorlardı. Onlara göre öjeni, fakirlik ve zeka geriliği gibi zorlu konulara çözüm vaadinde bulunurken tanrının krallığının fiziksel olarak yeryüzünde gerçekleşmesine giden yolu açıyordu.[989]

Türkiye'de doğrudan öjeni üzerine ilk metin 1920'de karşımıza çıkmaktadır. Doktor Münir Mazhar bu tarihte Tedrisat Mecmuası'na *Ojenik (Irkın Islahı İlmi)* başlıklı bir makale

---

[986] Kamila UZARCZYK, "War Against the Unfit: Eugenic Sterilization in German Silesia 1933-1944", **International Journal of Mental Health**, vol. 36, no. 1, Spring 2007, s.79-88

[987] G.R. SEARLE, "Eugenics and Politics in Britain in the 1930s", **Annals of Science***: 36*, 1979, s.168-169.

[988] Benjamin M. THORNE, "Assimilation, Invisibility, and the Eugenic Turn in the "Gypsy Question" in Romanian Society 1938–1942", **Romani Studies** 5, Vol. 21, No. 2, 2011, .177.

[989] John M. BOZEMAN, "Eugenics and the Clergy in the Early Twentieth-Century United States", **The Journal of American Culture**, Vol. 27, N. 4, 2004, s.427.

yazmıştır.[990] Cumhuriyet döneminin öjeni üzerine ilk tercümesi ise meşhur öjenist Karl Pearson'un[991] Mustafa Rahmi Balaban[992] tarafından çevrilen *Islah-ı Irk* başlıklı kısa risalesidir. Pearson'un üniversitede verdiği bir dersin çevirisi olan metnin sunuşunda Mustafa Rahmi, "bugün en mühim işlerimizden biri (ırkı ıslah) olmalıdır"[993] değerlendirmesi yapar. Mustafa Rahmi, bitki ve hayvan ıslahında oldukça yol katedilmesine karşı "nevi beşerin" ıslahındaki çalışmaların yeni olduğu belirtir ve ırk ıslahını Galton'dan hareketle şöyle tanımlar:

> "Irkın ırsi evsafı üzerine tesir icra eden ve bu evsafı en faideli bir suretde tekâmül ettiren esbab ve avamili aramaktır. Bu ilim biyolojinin; veraset (*kalıtım*, y.n.), tenevvü (*çeşitlilik,* y.n.), ıstıfa (*ayıklanma*, y.n.) ve tevellüdat (*doğum*, y.n.) bahisleri üzerine istinad eyler."[994]

Mustafa Rahmi'ye göre ırk ıslahı çalışmaları "zamanımızda Amerika'da pek ilerlemiş olup bu ilim üzerine yüzlerce eser neşr olunmuştur; darül fünunlarında tedris edilmektedir."[995] Dolayısıyla Türkiye'de fikir dünyasının doğrudan öjenist metinlerle tanışması 1920'lerde gerçekleşmiştir.

Öjeni üzerine tartışmalar 1920'lerde devam etmiş ve 1930'larda yoğunluk kazanmıştır. Doktor Tevfik Remzi[996] 1928'de yazdığı "Türk Irkının Hıfzıssıhhası ve Milli Şuuru"[997] başlıklı makalede öjeni kavramını "ırk hıfzıssıhhası" ile çevirmiş ve 1933'te ise "Eugenik" başlıklı bir makaleyle kavramı özgün adıyla kullanmıştır. Remzi'ye göre öjeni "bir insan cemiyetinin irsi evsafını mükemmelleştiren ve onu azami kemal mertebesine getirmeğe

---

[990] Münir MAZHAR, "Ojenik (Irkın Islahı İlmi)", **Tedrisat Mecmuası**, Cilt:12, Sayı:57., İstanbul, 1920, s.852-857.
[991] **Karl Pearson (1857–1936)**: İngiltere'de matematik, istatistik ve biometri üzerine çalışmıştır. Francis Galton'dan etkilenen Pearson, öjenik, dejenerasyon, verem, alkolizm üzerine eserler yazmıştır. Bu konudaki eserlerinden bazıları şunlardır: Karl PEARSON, **The Groundwork of Eugenics**, Cambridge Uni. Pres, London, 1912; **The Scope and Importance to the State of the Science of National Eugenics**, Dulau and Co. Published, London, 1909; **The Problem of Practical Eugenics**, Dulau and Co. Published, London, 1912; **A Preliminary Study of Extreme Alcoholism in Adults**, (Amy Barrington ile), Dulau and Co. Published, London, 1910; **Tuberculosis, Heredity and Environment**, Dulau and Co. Published, London, 1912.
[992] **Mustafa Rahmin Balaban** (1888–1953): İstanbul darülmuallim mezunu eğitimci, çevirmen ve felsefecidir. Felsefe tarihi üzerine çalışmış ve çeviriler yapmıştır.
[993] PIERSON, **Islah-ı Irk**, s.3.
[994] PIERSON, a.g.k., s.3.
[995] PIERSON, a.g.k., s.3-4.
[996] **Tevfik Remzi Kazancıgil** (1894–1969): Özellikle kadın hastalıkları ve doğum konusunda uzmanlaşmıştır ve Türkiye'de jinekolojinin öncülerinden kabul edilir.
[997] Tevfik REMZİ, "Türk Irkının Hıfzıssıhhası ve Milli Şuuru", **Hayat Mecmuası**, Cilt:3, Sayı:75, Ankara, 1928, s.463.

yarayabilecek tesirlerin bilgisidir" ve öjeniye olan ilginin nedeni de, biyolojide verasetin öneminin anlaşılmasıdır.[998]

Öjeni konusu 17-19 Ekim 1938 yılında toplanan Yedinci Ulusal Türk Tıp Kurultayı'nda etraflıca işlenmiştir.[999] Yedinci Ulusal Türk Tıp Kurultayı'nın başkanı Prof. Dr. Refik Saydam, kurultayın açılış konuşmasında öjeniği ırk hıfzıssıhhası ile eş anlamlı olarak kullanır ve kurultaya konu olan öjeninin hedeflerini şu sözlerle açıklar:

> "Konuşacağımız mevzular itibarile de, toplantının memleket hayat ve sıhhatile olan büyük alakasını hatırlatmak isterim. Bu defaki mevzulardan biri, biliyorsunuz ki, öjenik yani ırk hıfzıssıhhasıdır. Bu mevzuun son senelerde bütün dünyaca iktisap ettiği ehemmiyeti burada izaha lüzum görmüyorum. Bütün milletler ve hükümetler nesillerinin tekâmül ve tasfiyesi uğrunda maddi ve manevi büyük gayretler sarfetmekte ve çok çalışmaktadırlar. Bütün bu mesainin gayesi, yüksek kalitede nüfus yetiştirmek ve bu nüfusu, bedeni ve ruhi bakımdan en mütekâmil bir dereceye eriştirmek, daha açık biz sözle, sağlam ve gürbüz bir nesilden azami randıman almaktır."[1000]

Refik Saydam'ın özetlediği "yüksek kalitede nüfus", "bedeni ve ruhi bakımdan sağlam ve gürbüz nesil" konuları erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de öjeni tartışmaların esas motivasyonunu oluşturmuştur diyebiliriz. Kavramın ağırlıklı olarak "ırk hıfzıssıhhası" olarak tercüme edilmesini de bu çerçevede anlamak mümkündür. Öjeniyle en çok hekimler (özellikle psikiyatrlar ve çocuk hekimleri), botanikçiler, biyologlar ve pedagoglar ilgilenmişlerdir. Öjeniye ilgi duyan bu kişiler kavramın içini kendi meslekleri veçhesinden doldurmuş ve "öjeni ilmi"nden hangi yollarla faydalanılacağı ve ne beklenmesi gerektiği konusunda tartışma yürütmüşlerdir.

Öjenik başlıklı konferansında öjeni kavramının "beş altı senedir sık sık işitilen"[1001] bir kelime olduğunu belirten psikiyatr Mazhar Osman, öjeninin "iyi nesil yetiştirme"[1002] olarak tercüme edilebileceğini belirterek pozitif-negatif öjenik kavramlarını "müsbet-menfi" olarak

---

[998] Tevfik REMZİ, "Eugenik", **Klinik Tıbbi Gazete**, Sayı:1, İstanbul, 1933, s.41.-42.
[999] **Yedinci Ulusal Türk Tıp Kurultayı**, "Kader" Basımevi, İstanbul, 1939.
[1000] Refik SAYDAM, "Açık Nutku", **Yedinci Ulusal Türk Tıp Kurultayı**, "Kader" Basımevi, İstanbul, 1939, s.6.
[1001] Mazhar Osman UZMAN, "**Öjenik**", C.H.P. Konferanslar Serisi Kitap:2, 1939, s.3.
[1002] UZMAN, a.g.m., s.3.

tercüme eder ve nüfus hareketlerine öjenist bir müdahale konusunda her iki alanda da faydalanılabileceğini belirtir: "Öjenikten hem müsbet, hem menfi cepheden müdahale beklemek lazımdır. Esasen hastalıksız ve sağlamların evlenmesine ve çoğalmasına yardım ve teşvik müsbet öjeniktir. Bilakis soyu bozuk, anasından babasından hastalık tevarüs etmiş, ve ırk için tehlikeli kusurla malul olanların çoğalmasına mani olmak ta menfi öjeniktir."[1003] Kamu sağlığının merkezine çocukların akıl sağlığının korunmasını yerleştiren Osman'a göre öjeni meselesi "çocuk akıl hıfzıssıhhasına" dokunduğu ve bu hıfzıssıhhanın "kökü" burada olduğu için meselenin ne olduğunu "tarif etmeğe mecbur"[1004] kaldığını belirtir.

Türkiye'de modern pediyatrinin kurucularından Besim Ömer Akalın da öjeniyi beden ve akıl sağlığı açısından ele alır. Akalın'a göre öjenide (yani "ırkın ıslahında, neslin tasfiyesinde, insan seçiminde") amaç "verasetle kuvvetli ve akıllı bir ırk yetiştirmektir"[1005] ve artık sadece "neslin korunmasına değil, yükselmesine de çok dikkat" edilmesinin nedeni budur. Akalın'a göre "zeki ırk" yaratmanın yolu biyolojik veraset mekanizmasını çözmekte yatmaktadır ve ulusu "zayıflatan" faktörler ancak burada tespit edilebilir. Annelik, doğum politikalaro ve çocuk sağlığı üzerine uzman olan Akalın'ın öjeniyi kavrayışında veraset yani kalıtım kilit bir yer tutar:

> "Öjenizm bir milleti yükselten ve zayıf düşüren sebepleri ve bunların verasetle münasebetlerini tetkikle beşer ırkının sıhhatini ıslaha ve sayısı pek çok olan düşkünleri azaltmağa çabalar. Irk bahsinde veraset mühim bir yer tutmaktadır; veraset bugün ırkların sağlığını korumada, öjenizm fenninde bir temeldir. Veraset geleceklerde, torunlarda geçmişleri, ataları yaratır."[1006]

Öjenistler tarafından genetik ve psikolojik özelliklerin yeniden üretimi olarak tanımlanan kalıtım, öjeni düşüncesinin temel kavramlarından biridir.[1007] Akalın'a göre de beden-akıl ilişkisinin tüm bileşenleri (vücut bütünlüğü, güzellik, sağlık, zeka vs.) kalıtıma bağlıdır:

[1003] UZMAN, a.g.m., s.4.
[1004] UZMAN, "**Siniri Sağlam Çocuk Yetiştirme**", **Eugenic, İdiş, Kısır Eyi çocuk yetiştirme hakkında iki konferans**, Kader Matbaası, 1935, s.37.
[1005] AKALIN, **Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı-1 Nüfus Siyasetinde Çocuk**, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul, 1938, s.34.
[1006] AKALIN, a.g.k., s.40.
[1007] II. Uluslar arası Öjenik Kongresi'nde (1921) kalıtım, iki ya da üç jenerasyonda sergilenen genel genetik ve psikolojik özelliklerin ve kusurların (alkolizm gibi) yeniden görünmesi olarak tanımlanmıştır. Bkz. Harry H. LAUGHLIN, **The Second International Exhibiton of Eugenics**, Baltimore, 1923, s.18-19.

"İnsanda başlıca üç sıfat göze çarpar: Sağlık, kuvvet, güzellik; bu üçü de irsidir, birbirine sıkı bağlıdır. Lakin "insan ırkını" islah ve ikmal, bu sıfatların irsen geçmesi değil, akıl ve zekanın ileri gitmesidir. İnsanların akıl ve zekası daha bir inkişaf, daha bir vüs'at, daha bir kuvvet peyda etmezse beşeriyet ilerileyemez. Her şeyden evvel sıhhat yani vücudun bütünlüğü gelir. Vücudu cılız, çok zayıf yahut malal olanlarda bazılarının akıl ve zekasında ziyadelik müstesnadır. Çok defa bunların çocukları akıllı ve zeki değildir. Vücudu biçimsiz olanların akıl derecesi hemen teşekkül bozukluğuna bağlıdır, çünkü akıl ve zeka vücuttan ayrılamaz. Bu halde sıhhat ırkta esaslı bir sermayedir. Seleksiyon için uzvi bütünlük çok mühim ve lazımdır."[1008]

Öjeni üzerine metinler yazmış isimlerden botanikçi ve veteriner Mahmut Şemsi de kavramı "ırk hıfzıssıhhası" ile karşılar.[1009] Şemsi'ye göre hayvan nesillerinin ıslahı üzerine çaba sarfetmiş insanların kendi nesillerini ıslah konusunda çaba göstermemeleri bir "gaflet uykusudur" ve insanlığı "bu gaflet uykusunda uyandırmak için ilk haykıran" Darwin ve Galton olmuştur.[1010] Mahmut Şemsi öjeniği, hıfzıssıhha ve biyolojinin, yani "sağlık ilmi" ile "hayat ilmi"nin arasına yerleştirir:

"Şahısların sağlığı ile iştigal eden ilme, hıfzıssıhha yani "Sağlık ilmi" diyoruz. Bir de milleti teşkil eden şekli, vazifevi ve hayati evsaf ile birbirlerine benziyen ve mezkur evsafı irsen de evlat ve ahfadına intikal ettiren şahısların mensup bulundukları büyük kütlenin yani ırkın sağlığı ile iştigal eden yeni bir ilim vardır. Bu ilme Latin memleketlerinde Eugenik veya Eugenisme ve Cirmen memleketlerinde Rassenhygiene denir. Bunu Türkçemize "ırk hıfzıssıhhası=Irk sağlığı" diye tercüme ediyorum. Çünkü bu çok ciddi ve yüksek ilim ırkların sağlığı ile iştigal eder. İnsan ırklarının, insan nesillerinin ıslahı ile iştigal eden bu ilmin esasını, hayatın kanunlarını tetkik eden bir ilim, (Biologie) yani hayat

---

[1008] AKALIN, **Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı-1 Nüfus Siyasetinde Çocuk**, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul, 1938, s.34.

[1009] **Mahmut Şemsi Kural (1894-1979)**: İstanbul Üniversitesi'nin Ulum-i Tabiiyye bölümünde öğrenim görmüş, 1917'de Almanya'ya eğitim görmesi için gönderilmiştir. 1920'de Weihenstephan Ziraat Okulu'ndan mezun olmuş, 1924'de ise Münih Veteriner Fakültesinde doktorasını tamamlamış ve Türkiye'ye döndükten 1933'e kadar Tarım Bakanlığı'nda görev yapmıştır. 1943'te profesör olan Kural, biyoloji, botanik, zooloji ve anatomi alanlarında çalışmış ve 1964'e kadar Ankara Üniversitesi Veteriner Fakülktesi'nde profesör olarak görev yapmıştır. Bkz. Ferruh DİNÇER, "Prof. Dr. Mahmut Şemsi Kural Emekliye Ayrıldı", **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1-2, 1967, s.6-7.

[1010] Mahmut ŞEMSİ, **Harbin Istıfai Tesirleri ve Zabitlerimizin; Neslimizin Islahındaki Ehemmiyetleri**, Akseki Matbaa, İstanbul, 1933, s.3.

ilmi teşkil eder. Hayat ilmi tetkiklerini, canlı tabiat yani nebat, hayvan ve insanlar üzerinde yapar ve nebat ve hayvan yetiştiricilerin bu hususta asırlardan beri yaptıkları tecrübelerden ve araştırmalardan ve iriştikleri müspet ve insanlık için çok faideli ve gelecek nesiller için çok feyizli olan neticelerden istifade eder."[1011]

Öjeniyi hıfzıssıhha üzerinden okuyan Şemsi'ye göre bireysel sağlık ırkın genel sağlığına içkindir ve "bütün hıfzıssıhha" zaten "ırk hıfzıssıhhası"dır. Irkın sağlığı için "tehlikeli" olan ise "sağlam" beden ve beyine sahip olmayan bireylerin üremesidir:

"Bu itibarla bütün hıfzıssıhha ırk hıfzıssıhhası mıdır? Gayesine göre hakikaten böyle kabul edebiliriz. Çünkü ferdi hıfzıssıhha dahi, ırk sağlığının bir kısmı demektir. Çünkü şahsen sıhhatinin nef'ine hadim olan, aşağı yıkarı gene ırkın nef'inedir. Fakat diğer taraftan da şahısların sıhhatlerine yapılacak olan dikkat ve ihtimam ile ırkın sıhhati tekeffül edilmiş değildir. Çünkü aşağıda dahi göreceğimiz veçhile, irsen zayıf olanların [Yani yüksek kabiliyet ve diğer istidatlara sağlam beyin ve bedene malik olmıyanların] tenasülünü temin edecek olan bir benimseme ve ihtimam, ırkın sıhhatinin nef'ine yarayan bir iş değil, bilakis ırkın sağlığı için muzır ve tehlikeli bir şeydir."[1012]

Mazhar Osman ve Besim Ömer'den farklı olarak Mahmut Şemsi özellikle pozitif öjeniyi, yani bedenen ve ruhen "sağlamların" çoğalmasını önemser. Yazara göre ırkın içindeki muktedir, zeki ve karakterli tipleri korumak ve döllerini üretmek, öjeniğin amacı olmalıdır:

"Bu yeni Biolojik ilmin gayesi: Bir ırkın içindeki bedenen ve bilhassa dimağan en iktidarlı, en zeki, en müstait, en sağlam seciyeli fertleri (tahsil, terbiye ve idman gibi) muhtelif vasıtalardan istifade ederek meydana çıkarıp seçmek ve gelecek nesillerin dahi bedenen ve dimağan iktidarlı olarak yetişmelerini temin için ırkın böyle güzide şahıslarını müessir bir şekilde himaye ederek bunların döllerini ırk içinde mümkün olduğu kadar üretmektir."[1013]

[1011] ŞEMSİ, a.g.k., s.9.
[1012] ŞEMSİ, a.g.k., s.13-14.
[1013] ŞEMSİ, a.g.k., s.9.

Şemsi'ye göre sağlamları üretmek toplumsal sağlığın da temelidir ve bu sağlığın istikrar ve başarısı ırk hıfzıssıhhasına bağlıdır: "İrsi istidat ve kabiliyetlerin heyeti mecmuası kütlei irsiyeyi teşkil eder. Bu itibarla kütlei irsiye hayat sahibi olan her şahsın, temelini ve çekirdeğini ve ırk sağlığı dahi içtimai sağlığın çekirdeğini teşkil eder. Şu bakıma göre içtimai sağlık ile ırk sağlığı arasında bir tezat, bir aykırılık yoktur. Hatta denilebilir ki, içtimai hıfzıssıhha, esas itibarile bir ırk hıfzıssıhhası olmadıkça devamlı bir muvaffakıyet gösteremez."[1014] Toplumsal sağlığı öjenist ilkelerine göre tanzim ederek millet içindeki ideal tiplerin çoğalması sağlanabilir. Şemsi'ye göre "bir milletin en büyük serveti" ırkın ve nesillerin sağlığıdır ve güçlü medeni milletler, ideal tipleri yetiştiren ve ırksal sağlığı en güçlü olan milletlerdir:

> "Bir milletin en büyük serveti onu teşkil eden ırkının sıhhati, neslinin sağlığıdır. Medeni milletler arasında en yüksek mevkii ve en emin istikbali ihraza namzet olan milletler, ırkının sıhhati en kuvvetli olan milletlerdir. Çünkü ırkın sıhhati milletler için en büyük menbaıdır. Modern biyoloji ve ırk sağlığı ilmi bunu bize, vazıh ve kat'i surette ispat ediyor. Daha: milletleri en kısa bir zamanda ve her veçhede yükseltmenin sırrını bize ırk hıfzıssıhhası (ırk sağlığı) ilmi vermektedir. Milletlerde en büyük hükümet adamının, en büyük alimlerin, en yüksek filozofların, en büyük sanatkarların velhasıl ulum ve fununun her bir şubesinde en yüksek şahsiyetlerin, dahilerin ve hatta "Niçe"nin tasavvur ettiği manadaki "Fevkalbeşer" insanların yetiştirilmesini temin eden hep ırk hıfzıssıhhası (ırk sağlığı) ilmidir."[1015]

Bu anlamda "ırk hıfzıssıhhası" sadece biyolojik bir güçlenmenin değil, her türlü ilerleme, kalkınma ve medenileşmenin en önemli aracıdır. Şemsi, bu yükselmeye örnek olarak "zeki, durbin ve basiretkar" olarak tanımladığı İngilizleri gösterir. "Irk hıfzıssıhhası İngiltere'de büyük idealler yaratmıştır"[1016] değerlendirmesinde bulunan Şemsi'ye göre İngilizlerin Avrupa'dan ileride olmalarının ve "hiçbir zaman ve hiçbir hususta mağlup olmadıklarının sırrını" "ırkın sıhhati"nde[1017] aramamız gerekir. Şemsi'nin İngiltere'deki öjenist çalışmalara verdiği örnek ise Mustafa Rahmi'nin çevirisiyle tanıdığımız Karl Pearson'ın yönettiği Öjeni Laboratuarı'dır:

[1014] ŞEMSİ, a.g.k., s.14.
[1015] ŞEMSİ, a.g.k., s.4.
[1016] ŞEMSİ, a.g.k., s.5.
[1017] ŞEMSİ, a.g.k., s.5-6.

> "Onlar ırklarının sıhhatini yükseltmeğe daha ta Darvin ve bilhassa bunun bir kardeş evladı olan Galton zamanına başlamışlardır. Bu itibarla İngilizler Avrupadan yüzeli sene daha ileridedirler. İngilizleri Almanlar, Amerikalılar, ve İsveçliler takip etmiştir. İtalyada Musolini hükümeti dahi vaziyeti çok iyi kavramıştır. Diğer Avrupa hükümetlerinin Fransa da dahil olduğu halde henüz gözleri açılmamıştır. İşte görülmeyen nokta buradadır. İngilterede Galtonun tesis ettiği Eugenics laboratory Londra darülfününuna merbut olup Profesör K. Pearsın tarafından idare edilmektedir."[1018]

Mahmut Şemsi'ye göre İngilizlerin "ırk hıfzıssıhhası"nda sağladığı başarının sırrı İngiltere'de herkesin "en yüksek menfaati ırkın sıhhatinde ırkın yükselmesinde" görmelerinden ileri gelmektedir.[1019] Yazara göre Almanlar da buna çaba sarfetmiş ancak "milli ahlak" noksanlığından ve siyasi-iktisadi çıkarları "ırkın çıkarlarının" önüne geçirmelerinden dolayı İngilizler kadar başarılı olamamışlar ve "sosyalizm, hususi kapitalizm, siyasi fırkalar, dini mezhepler hep kendi menfaatlerini ırkın menfaatinin, ırkın sıhhatinin üstünde"[1020] gördüklerinden ırk hıfzıssıhhasına ilerleyememişlerdir.

Mahmut Şemsi "ırk hıfzıssıhhası" konusunda İngilizlerin Türkiye için de örnek olması gerektiğini belirtir. Şemsi'ye göre asıl mesele "içtimai ıstıfa" yani sosyal ayıklanmadır ki İngilizlerin önemi bunu başarmış olmalarıdır. Sosyal ayıklanmayı başarmanın yolu ise devletin yönetim kademelerine "muktedir" sahibi ve "umumi menfaati" düşünen insanların getirilmesinden geçmektedir:

> "İngilizlerin siyasetteki büyük muvaffakiyetlerinin en büyük sırrı içtimai ıstıfalarındaki maksada hadim olan teşkilatlarındadır. Biz İngilizlere gıpta etmek mecburiyetindeyiz. Çünkü orada bihakkın muktedir olan insanlar ve umumun menfaatini düşünen adamlar idare mevkiine gelmekte ve bütün siyasi fırkalar ırkın menfaatini grupların menfaatlerinin fevkınde görmektedirler."[1021]

[1018] ŞEMSİ, a.g.k., s.5.
[1019] ŞEMSİ, a.g.k., s.5-6.
[1020] ŞEMSİ, a.g.k., s.5-6.
[1021] ŞEMSİ, a.g.k., s.6.

Bu değerlendirmelerinden sonra Mahmut Şemsi, muktedir sahibi insanların idareye gelmelerine örnek olarak önemli bir dipnot verir ve şunları söyler: "Cümhuriyet hükümetimizin memurin ve teadül kanunu ırkımızın sağlığı bakımından son derece selamlanmağa layık bir hadisedir."[1022] Şemsi'nin geriye dönük bir okuma yaparak 1926'da çıkarılmış "Me'murin Kanunu"nu ırk sağlığı yani öjeni açısından övmesinin dayanağı, söz konusu kanunun dört ve beşinci maddelerindeki memur ve müstahdem olma kriterleridir. Bu maddelerde memur ve müstahdem olmak için "Türk olmak", "hüsnü ahlak" (iyi ahlak) sahibi olmak, "sari (*bulaşıcı*, y.n.) hastalıklara müptela olmamak" şartı aranmaktadır.[1023] Burada milliyetçi bakış öjenist bilgiyle eklemlenir ve Mahmut Şemsi'nin tahayyülünde "muktedir", ırk hıfzıssıhhası açısından makbul ve "ırkın umumi menfaatini düşünen" kişi, Türk, iyi ahlaklı ve bulaşıcı hastalık taşımayan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biyoloji ve tıp eğitimi almış olan Sadi Irmak ise öjeniği "sosyal biyoloji" olarak tercüme eder. Yazara göre biyologlar için zaten önemli bir mesele olan veraset artık sosyologlar[1024] için de önem kazanmıştır. Sosyoloji için veraset, yeni bir toplum düzeninin kurallarını ifade etmektedir:

> "İçtimai biyologinin birçok meseleleri gibi veraset te zamanımızda büyük bir ehemmiyet kazandı. Biyologlar için en cazip bir araştırma mevzuu olan bu bahis, içtimaiyatçılarca yeni bir cemiyet düzeninin düsturu sayılmaktadır. Anglosaksonların öteden beri sarıldıkları ırki esaslar avrupanın diğer memleketlerinde de yayılmaktadır. Öyle ki her tarafta neslin sağlığı ve ıstıfası büyük içtimai meseleler arasına girmiş bulunuyor."[1025]

Sadi Irmak'a göre sosyal biyoloji bakımından en önemli mesele yozlaşma (dejenerasyon) ve ayıklanma (ıstıfa) konusudur. Yozlaşma bir millet içindeki "ortalama tip"in gerilemesidir ve bu gerileme bazen o tipin karakteristik özelliklerini yok edebilir. Irmak'a göre biyolojik yozlaşma bir milletin kültürel yok oluşuna neden olur:

[1022] ŞEMSİ, a.g.k., s.6.
[1023] "Me'murin Kanunu", Kanun no: 788, **Resmi Gazete**, Sayı:336, 31.03.1926.
[1024] 1912'de toplanan Birinci Uluslar arası Öjenik Kongresi'nde bir oturum "Sosyoloji ve Öjenik"e ayrılmıştı ve bu oturumda öjenik ilkelere sosyal, psikolojik, ekonomik ve siyasi olarak üstün olma konusu tartışılmıştı. Bkz. **Problem in Eugenics, First International Eugenic Congress**, London, 1912, s.175-220.
[1025] Mahmut SADİ, **Veraset ve İçtimai, Terbiyevi Neticeleri**, Kader Matbaası, İstanbul, 1934, s.1.

"İçtimai biyoloji bakımından en mühim meselelerden birisi bir millet içerisinde vuku bulan tereddi ve ıstıfa hareketleridir. Bir millette ekseriyetin mensup olduğu orta tip ruhen ve bedenen hem ilerlemeye hem gerilemeye müsaittir. Orta tipin bedeni ve ruhi gerilemesine, gayrı tabiilikler ve hastalıkların çoğalmasına tereddi diyoruz. Bu gerileme o kadar bariz olabilir ki milletin mühim ve karakteristik vasıfları ortadan kaybolabilir. Eski Yunan, Roma, Mısır ve Arap milletlerinin ortadan kaybolması biyolojik bir tereddinin neticesidir. Ortadan yok olan şey milleti nüfusu değildir. O milletlere has kültürü doğuran nakleden unsurlardır."[1026]

Irmak'ın ıstıfa yani ayıklanma hakkındaki yorumu "ortalama tip"in doğurganlığıyla ilgili bir konudur. Millet içindeki doğurganlık zaferini kazanan sosyal grup o milletin ortalama tipini oluşturur. Irmak'a göre günümüzde bu zaferi kültür yaratamayan yani öjeni açısından ideal olmayan sınıf kazanmıştır:

"Bir millet içinde biyolojik manada ıstıfa bir veludiyet meselesidir. Bir milleti teşkil eden muhtelif insan tiplerinden hangisi veludiyet zaferini kazanırsa milletin orta tipi o guruba doğru yönelir. Zamanımızda bu hâkimiyeti kazanan sınıf irsen kültür yaratma kabiliyetinden mahrum olan sınıftır. Zeka ve kabiliyetler gibi kabiliyetsizliğin fuhuş ve cinayet temayülünün her şeyden evvel irsiyete raci olduğuna dair elimizde birçok istatistik delilleri vardır."[1027]

Doğrudan öjeni konusunda en kapsamlı metni Doktor Perihan Çambel[1028] yazmıştır. Çambel de öjeniyi hıfzıssıhhanın içerisinde konumlandırır ve "koruyucu tebabetin en önemli bir bilgi ve bilim kolu"[1029] olarak tanımlar. Bu bağlamda Çambel öjenide ilerlemek için öncelikle Ankara Hıfzıssıhha Okulu'nda geliştirmemiz gerektiğini belirtir: "Hakiki biolojik ilimlerin sosyal insaniyetçi düşünüşe uygun araştırma ve tatbik şekillerini, ögenik adı ile ve bir bürokrat sistemin değil, fakat koruyucu tebabetin öncü merkezi olarak çerçevelenecek

---

[1026] Sadi IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, Ulusal Matbaa, Ankara, 1941, s.63.
[1027] IRMAK, a.g.k., s.67.
[1028] **Perihan Çambel (1909–1987):** İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu olan Çambel patolojik anatomi alanında ihtisas yapmış, patoloji, hıfzıssıhha ve kanser alanında çalışmıştır.
[1029] Perihan ÇAMBEL**, Ögenik (Eugenics) Hakkında Düşünceler**, Kader Basımevi, İstanbul, 1946, s.3.

Ankara Hıfzıssıhha Okulunda tesis etmemiz, güç geçirmemeği icap ettiren bir varlık ve evolüsyon problemimizdir."[1030]

Perihan Çambel'e göre öjeni aşağıdaki nedenlerden ötürü bugün yeterince gelişmemiş ve tanınmamıştır:

> "1-İnsan nev'inin evolüsyonu ve hereditesi (kalıtım, veraset) hakkındaki ekzakt vakıalar yerleşmiş ve tesbit edilmiş değildir, bilakis bizzat biologlar tarafından çok tartışılmaktadır.
> 2-Eldeki araştırmalar ve istatistikler yetersizdir.
> 3-Öjenik birçok fertler tarafından hoş karşılanmamaktadır, çünkü:
> a.Realize olacak idealler geleceğe aittir, uzaktır.
> b.Bilgileri ancak yarım olan amatörlerin ve siyasal ırkçıların hararetli propagandaları konuya zarar verici ve tatsızdır."[1031]

Öjeninin "siyasi ırkçılar" tarafından kullanılmasına karşı çıkan Çambel, bu ırkçı yaklaşıma karşı "insaniyetçi öjenik"i savunur. Çambel'e göre ideal öjeni olan "insaniyetçi öjenik" koruyucu tıbbın bir parçasıdır:

> "…tebabet ilmini bir amme hizmeti olarak kabul etmek zarureti vardır. Onun, bu fonksiyonu en çok tebarüz ettiren kolu koruyucu tebabet (preventice medicine) ile bunun bir parçası olan, ve bir halkın gelecekteki biolojik ve sosyal progressif evolüsyonu üzerinde tesirler yapabilecek, onu, insaniyetçi üstün değerlere geliştirmeğe yardımı dokunucak, Muller'in anlamında, cytogenetiğe (histolojik tekniğe ve mikroskobik incelemelere dayanan hücre genetiği) yani exact bir ilme dayatılan, hususi statistik ilminde faydalandırılan insaniyetçi ögeniktir."[1032]

Çambel'e göre "insaniyetçi öjenik" "kültür gibi temeller üzerinde inşa olunabilir" ve bunun Türkiye'de gelişememesinin nedeni, fen ile sosyal bilimlerin bütünleşememesidir. "Memleketimizde gelişememiş olması, tabiplerimizin arasında sosyal ilimlerin ve genetiğin;

[1030] ÇAMBEL, a.g.k., s. XV.
[1031] ÇAMBEL, a.g.k., s.3-4.
[1032] ÇAMBEL, a.g.k., s.XV.

umum halkımızda ve sosyoloji ile hukuk ilimlerile oğraşanlarımızda ise biolojik ilimlerin lazim gelen derecede yayılmamış olmasındandır."[1033] Çambel de Mahmut Şemsi gibi Kıta Avrupası'ndaki değil Anglo-sakson ülkelerdeki öjenist pratiği ideal olarak görür. Yazar, Almanya'daki öjeni uygulamalarını ırkçı olarak nitelendirir: "Almanya'da maalesef dar kafalı bir şekilde, siyasal ve nazist anlamda "ırkçı" cereyana alet edilmiş öjeniği bir tarafa bırakarak bunun İngilteredeki kuruluşunu, oradaki ve Amerika'daki bugünkü durumunu bir kuşbakışıyla gözden geçirirsek mesele daha iyi aydınlanmış olur."[1034]

Perihan Çambel de diğer hekimler gibi kalıtım konusuna odaklanır ve insanın kalıtımsal yapısını bozan ve düzelten faktörleri incelediği için öjeniği "hıfzıssıhhadan daha yakın bir sağlık gözeticisi" olarak nitelendirir: "En başta olarak Amerikada kurulan modern veraset araştırmaları ilmi yahut "Genetik", ferdin taşıdığı mirası, bu ölmez hayat maddesini inceler: Erkeğin spermi ve kadının yumurtası ile naklolunan herediter karakterleri. Modern tababetin en önemli şekli koruyucu tababetin (preventif medisin) en önemli bir unsuru olarak öjenik, çalışmalarını veraset ilmi üzerine kurar: İncelenen bizzat insanın hakiki varlığı, aslı yani irsi hamulesi ve bunu bozan, düzenleyen ve düzelten faktörler karşısında bu varlığın reaksiyonlarıdır. Bundan dolayı öjenik, alelıtlak hıfzıssıhhadan daha yakın bir sağlık gözeticisidir."[1035] Kalıtıma odaklanmanın haklılığını ekonomik ve sosyal standartları yükseltmek ile ilişkilendiren Çambel'e göre öjeniye başvurarak "en randımanlı ve yüksek kapasiteli" bireyleri yaratmak ve böylece sosyo-ekonomik standartları yükseltmek konusunda çaba gösteren milletler haklıdır. Öjenist bilgiden hareketle yüksek kapasiteli insanları yetiştirmek "millete ve bütün bir insanlığa hizmet" etmek demektir:

> "Umuma sorulan ilmi problemlerde olduğu gibi burada da şu soru ile karşılaşılır: "Kafasını heredite, uygun veya uygunsuz evlenmeler ve zürriyetle yormanın faydası sanki nedir? Vay efendim vay! Bu ukalalık değil mi? Yoksa insan nev'inden mahluklara has bir çeşit adi merak ve tecessüsü memnun etmek arzusundan başka bir şey değil mi? Yoksa bu, saklı siyasal bir cereyana yol açmak mı?" Fakat hayır! Çünkü bu yola giden hakiki bilim adamı temamen diğergamdır. O, sadece hakikat uğrunda ve milletlerden müteşekkil büyük insanlığın iyiliği uğrunda çalışmaktadır. Kretin, veya mental bakımdan anormal

[1033] ÇAMBEL, a.g.k., s.XV.
[1034] ÇAMBEL, a.g.k., s.6.
[1035] ÇAMBEL, a.g.k., s.9.

> ana babadan kretin veya debil zürriyet gelmesinin önüne geçme yollarını araştırmakta haklı değil midi? En iyi insan materyalini verecek şahısların nesil idamesini istemekte haklı değil midir? Zürriyet vereceklere ve dolayısıyla gelecek zürriyete en iyi şartları yaratmak, en randımanlı ve yüksek kapasiteli fertleri meydana getirmek, bunları harcamanın önüne geçmek suretiyle sosyal ve ekonomik standardı yükseltmek arzusunda haklı değil midir? Bedenen ve ruhan en sağlam ve verimli insanları yetiştirmek çarelerini biolojik ve pato-biolojik araştırmaların sonucu olarak ortaya çıkarmak suretile cemiyete, millete ve bütün bir insanlığa hizmet ediyor demek değil midir?"[1036]

Çambel'e göre "bugünkü medeni insan, kendi neslinin bekasını ve yüksek kaliteli üremesini temin ederek, kendi içindeki büyük güçlerden faydalanmak zorundadır"[1037] ve "bunlara (*öjeniye*, y.n.) iştirak etmemek, dinç ve gürbüz bir millet için yarınlarını kaybetmek demektir."[1038] Çambel'e göre öjeni ilmi henüz yolun başındadır ve her millet "kendi öjeniğini yaratmak zorundadır:

> "İnsan öjeniğine ve genetiğine ait işler henüz tartışmalar safhasındadır. Bundan başka bunlar; biolojik, patolojik, coğrafi, jeolojik, ekonomik, sosyal, geleneksel ve tarihsel gibi birçok faktörlere göre değişmektedir. Bunun için her millet kendi öjeniğini kendi yaratmak ve çerçevelemek zorundadır."[1039]

Çambel'e göre yapılması gereken "milletin bekasına ve progressif olarak gelişmesine yararlı şartları ve tedbirleri"[1040] kalıtım bilgisinin sonuçlarına göre ayarlamaktır. Mahmut Şemsi'nin "Me'murin Kanunu"nu öjenist bir kanun olarak okumasına benzer bir şekilde Perihan Çambel, Cumhuriyet'in öjeni açısından önemli hamlelerine örnekler verir. Bu bağlamda "hastane ve hastalıkla savaşma işleri" ile "beş yılda bir tekrar edilen, sistematik ve bilimsel bir nüfus sayımı"[1041] Çambel'e göre Türkiye'nin önemli öjenist faaliyetlerindendir.

Genel bir değerlendirme yaptığımızda öjeniye ilgi duyan isimler konuyu hıfzıssıhha ile ilişkilendirmişlerdir. Millet olarak medenileşmenin, siyasi ve ekonomik yükselmenin sağlıklı

[1036] ÇAMBEL, a.g.k., s.4.
[1037] ÇAMBEL, a.g.k., s.8.
[1038] ÇAMBEL, a.g.k., s.8.
[1039] ÇAMBEL, a.g.k., s.9.
[1040] ÇAMBEL, a.g.k., s.13.
[1041] ÇAMBEL, a.g.k., s.5.

nesil yetiştirmekten geçtiğini belirten öjenistler, beden ve ruhen sağlıklı nesil yetiştirmek konusunda öjeni bilgisinin önemli olduğunu vurgulamışlardır.

4.3.2. Kıymetli ve Kıymetsiz Nesiller: Veraset, Dejenerasyon, Kabiliyet

Öjenistler nitelikli neslin azaldığı ve niteliksiz neslin çoğaldığı konusunda sosyal darwinist temelli kaygılara sahiptirler. Öjenist beklentilere göre ideal olan "kabiliyetli ailelerin millet içinde yaşaması ve çoğalması" iken "bütün dünyadaki temayül aksi istikamettedir. Her tarafta bu neviden aileler tedricen sönmektedir."[1042]

Mahmut Şemsi'ye göre kıymetli neslin azalmasının en büyük nedeni savaşlardır çünkü savaşlar ırkın en savaşçı, kahraman unsurlarını yok etmekte bu nedenle "kültür ve medeniyeti" olumuz etkilenmektedir. Savaşlar sadece kahramanları değil "en münevver zümre"yi[1043] yok etmekte ve bunlar dışında kalanların çoğalmasına ortam sağlamaktadır. Bu düşünceye göre sağlıksız olmaları nedeniyle askere alınmayan kitleler evlenip çoğalmakta ve neslin istikbaline zarar vermektedir:

> "Zamanımızın modern harpleri milletin en kudretli unsurlarını imha etmek suretile ırkların istikballeri üzerine çok fena tesir etmektedir. Zamanımızda tababet dahi yüksek bir terakkiye mazhar olmuş bulunduğundan, askeri muayenelerde bedenen ve dimağen iktidarsız olanların evvelkinden daha büyük bir kat'iyetle teşhis edilerek harp sahasından uzaklaştırılmaktadırlar. Fakat bu zaafa yalnız düşman ateşinden masum kalmıyor, ayni zamanda, kudretli eşhastan birçoklarının şehit olmaları neticesi, kolaylıkla evlenme ve çocuk yapmak fırsatına dahi nail oluyorlar."[1044]

Şemsi'ye göre savaşlar tüm dünyada olduğu gibi Türk gençliğine de büyük darbe vurmuş ve ırkın "en kıymetli" gençleri yok olmuştur. Yazara göre düşmanlara karşı milletin güvenliğini sağlayacak bu kıymeti unsurları yeniden yetiştirmek gerekmektedir:

[1042] Sadi IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, Ulusal Matbaa, Ankara, 1941, s.24. Sadi Irmak'a göre "Almanya'da ve Amerika'da teşekkül eden ırk hıfzısıhhası cemiyetleri bu hususa çareler aramakla meşguldür." A.g.k., s.24.

[1043] Mahmut ŞEMSİ, **Harbin Istıfai Tesirleri ve Zabitlerimizin; Neslimizin Islahındaki Ehemmiyetleri**, Akseki Matbaa, İstanbul, 1933, s.24.

[1044] ŞEMSİ, a.g.k., s.23.

> "Cihan harbinde olsun, milli harpte olsun en büyük fedekarlıklar ile ileri atılan hep münevver gençler olmuştur. Münevver Türk gençliğinin bu fedakâr ölümü milletimiz için çok hazindir. Bir ırk sağlıkçısı için ise bu, bir kat daha acıdır. Çünkü bu azim ziya, milletin hayatı için dahi çok büyük bir darbedir. Velhasıl uzun senelerden beri devam edegelen harpler ırkımızın en kıymetli, en kudretli unsurlarını alıp götürmüştür. Bunların yerlerini tutacak şahısları yetiştiremiyecek olursak pek az bir zaman sonra ordumuz için zeki, fedakâr cesarete malik, sıhhati tam, bünyesi kuvvetli kahramanlar bulmak kabil olmıyacaktır. Milletimizin ise, bizi daima tehdit eden düşmanlarımıza karşı koymak için, böyle kahraman gençlere, diğer milletlerin kaffesinden ziyade ihtiyacı vardır. Asla hatırdan çıkarmamalıyız ki, mütevali harpler, ırki iktidarlarımızı çok geriletmiştir ve bu facianın önüne geçmek ve ırkımızın bu kıymetli unsurlarını istihlaf edecek insanlar yetiştirmek zamanı çoktan gelmiştir; Bu hususta kaybedecek hiçbir dakikamız kalmamıştır. Çünkü modern harpler diğer taraftan da korkaklık ve şerefsizlik üzerine insan yetiştirmeğe de hizmet etmektedir. Çünkü korkaklar bir taraftan hayatlarını muhafaza etmekte ve diğer taraftan, ahlakan dahi düşkün olduklarından, vatandaşlarını tazyik etmektedirler. Umumi harpte hepimiz bunun çok canlı misallerini gördük."[1045]

Şemsi'ye göre savaşlar sadece kıymetli nesilleri yok etmemiş, sonraki nesillerin beden ölçüleri üzerinde de tahribat yaratmıştır. Savaşların nesil üzerinde yarattığı bu olumsuz etkiyle Türk askerinin beden ölçüleri giderek küçülmüştür: "Bugün memleketimizde dahi 30-40 sene evvelki, iri yarı delikanlıları, arslan gibi asker ve zabitleri göremiyoruz. Ordumuz efradının 30 sene evvelki beden uzunluğu ile göğüs çemberi ölçülerinin vasatisini bugünkü genç neslin ayni suretle alınacak olan ölçülerinin vasatileri ile mukayese edecek olursak eminim ki, arada uçurumlar teşkil edecek derecede büyük farklar görülecektir."[1046]

Öjenistlerin müstakbeller nesiller konusundaki kaygılarından biri de dejenerasyon meselesidir. Öjenist kuramın temel argümanlarından biri olan dejenerasyon kuramına göre nesiller, ırk ve nüfus çeşitli etkilerle biyolojik ve sosyal olarak dejenere olmakta yani

[1045] ŞEMSİ, a.g.k., s.24-25.
[1046] ŞEMSİ, a.g.k., s.10-11.

yozlaşmaktadır. Öjenistler kıymetli neslin azalmasında ve neslin bozulmasında özellikle belirli hastalıklara, cinselliğe, delilik ve alkole odaklanırlar. Bu düşünceye göre "bazı hastalıklar vardır ki önü alınmazsa verasetle devam edip ağırlaşabilir ve ırkı, nesli dejener edebilir."[1047] Kalıtım konusunda temel dayanak noktası Mendel genetiğidir ve buradan hareketle "irsi hastalıkların da diğer irsi farikalar gibi Mendel kanunlarına uygun bir şekilde tevarüs ettiği"[1048] yönünde bir yaklaşım geliştirilmektedir.

Hastalıklara karşı geliştirilen hassasiyet ve vurgu noktaları değişiklik göstermekle birlikte verem, akıl hastalıkları ve frenginin öne çıktığını söyleyebiliriz. Vereme vurgu yapan Besim Ömer'e göre "kuvvetli ve sağlam bir döl, bir nesil yetiştirmek için beşeriyetin başına başka bir bela da tüberkülozdur."[1049] Yazara göre veremlilerin evlenmelerine karşı çıkılmalıdır ve veremlilerden doğacak çocuklar derhal bakıma alınmalıdır:

> "Veremlilerin evlenmelerine karşı söz söylemekten çekinmeyelim. Gerçi veremin verasetle intikali meşum ve tehlike de o kadar ani ve kat'i değilsede bir hasta karı ve kocanın, baba ve ananın birbirlerile ve çocuklarile sıkı teması ve bir arada yaşayışları sirayete vesile olur. Verem bir anadan doğan çocuk derhal bu verem yuvasından ayrılmalı ve yavruya doğar doğmaz bir iki gün içinde Kalmet verem aşısı yapılmalıdır."[1050]

Besim Ömer'in bir başka çözüm önerisi veremli aileyi hastaneye yatırmaktır: "İleri giden tüberkülozda hastaları aileleri efradı arasında sirayete meydan vermemek üzere veremliler hastanesine yatırmaktan başka yapacak bir şey yoktur."[1051] Sadi Irmak'a göre veremin nesil için tehlikeli olmasının nedeni "ırsiyete bağlı"[1052] olmasıdır. Irmak veremle birlikte müstakbel nesiller için tehlikeli gördüğü ırsi hastalıkları şöyle listeler:

> "Şimdi irsen intikal ettiği sabit olan hastalık ve hastalık istidatlarının en mühimlerini yazalım:
> Sinir ve ruh hastalıkları:

[1047] AKALIN, **Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı-1 Nüfus Siyasetinde Çocuk**, s.20.
[1048] Sadi IRMAK, **Verasetin Biyolojisi**, Ankara Halkevi, 1938, s.14.
[1049] AKALIN, a.g.k., s.43.
[1050] AKALIN, a.g.k., s.44.
[1051] AKALIN, a.g.k., s.44.
[1052] Mahmut SADİ, **Veraset ve İçtimai, Terbiyevi Neticeleri**, Kader Matbaası, İstanbul, 1934, s.66.

Koku almamazlık, adelelerde ufalma, erken bunama, gezgincilik, homoseksualite, manyakdepresif, cinnet, kekemelik, titreklik, salaklık.

Dahili hastalıklar:

Habis kansızlık, damar sertliği, astım, basedov, şeker hastalığı, kanama hastalığı, verem ve vekanser istidadı.

Göz ve kulak hastalıkları:

Şebeki tabakanın sökülmesi, astigmatizm, gece körlüğü, miyopi, sağırlık.

Görülüyorki irsi hastalıklar büyük bir yekûn tutmaktadır. Bunların tedavisi imkansızdır. Yapılacak şey aktif ve pasif ıstıfadır ki kitabımızın son kısmında bundan bahsedeceğiz."[1053]

Öjenist söylem akıl hastalıkları ve zührevi hastalıklara neslin sağlığı açısından özel bir önem atfeder. Batı'da 1880–1925 arası dönemde zihinsel yeti kaybı olan kişilerin öjenistler tarafından sapkın ve toplumsal tehdit olarak görüldüğünü ve bu kişilerin suçla, ahlaksızlıkla ve yoksullukla ilişkilendirildiğini biliyoruz.[1054] Bu söylemin içerisinden bakan Sadi Irmak da nesli yozlaştıran akli sorunların bir listesini yapar. Irmak'a göre nesli bozan hastalıklar olan "inatçılık", "salaklık", "manik depresif cinnet", "nevrazteni" ve "paranoya" kalıtımsaldır:

"İnatçılığın en hat şekilleri Dominant irsidir. Salaklık, Resesif irsidir. Fakat irsi olmayan şekilleri de vardır. Maniak Depresif cinnet ekseriyetle ailevidir. (…) Nevrasteni irsi menşe'li olduğu muhakaktır. (…) "Paranoya (cinnet), hastaların çoğunun akraba ve ebeveyninde diğer ruhi gayri tabiilikler vardır. İrsiyet tarzı Resesiftir."[1055]

Irmak'a göre "gezginci" olmak da irsi bir hastalıktır ve en fazla erkeklerde görülür: "Gezgincilik manisi 171 erkeğe karşı 15 kadında görülmüştür. Erkek cinsiyetine bağlı Resesif irsi bir hastalıktır."[1056]

Mazhar Osman'a göre ise öjeni açısından en önemli hastalık cinnettir. Osman'a göre akıl hastalarının azalması için "son on beş sene zarfında dünya alimleri çok düşünmüş",

---

[1053] Sadi IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, Ulusal Matbaa, Ankara, 1941, s.20.
[1054] David L. BRADDOCK-Susan L. PARISH, "Sakatlığın Kurumsal Tarihi", Çev.Ferit Burak Aydar, **Sakatlık Çalışmaları**, Der. Dikmen Bezmez-Sibel Yardımcı-Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yay.,İstanbul, 2011, s..139.
[1055] Mahmut SADİ, **Veraset ve İçtimai, Terbiyevi Neticeleri**, Kader Matbaası, İstanbul, 1934, s.65.
[1056] SADİ, a.g.k., s.64

bunların azalması için zoraki ya da isteğe bağlı çok sayı da müdahaleler icra edilmiştir.[1057] Osman'a göre cinnetle birlikte nesli bozan diğer mühim hastalıklar frengi ve belsoğukluğudur:

> "Frengi çok eyi tedavi olmazsa zevcesine ve çocuklarına geçiyor, kadın sık sık çocuk düşürüyor, çıkan çocuklar havaleli, sar'alı, abdal, sağır, kör, inmeli, elleri ayakları çarpık oluyor. Belsoğukluğu görünüşde en hafifdir: O da kadına geçiyor, kadını erkeği kısır bırakıyor, mafsallardan kalbe kadar dokunmadığı yer de yok… O halde veremlinin, frengilinin, belsoğukluğundan adam akıllı eyi olmayanın evlenmeğe kalkması doğru değil. Onun kuracağı aileye saadet yuvası denmez, felaket kuyusu denir."[1058]

Osman'a göre frengi deneyiminden öjeni bilgisi çok şey kazanmıştır: "Eyi olmamış firenginin şahsa ve nesle mazarratları eyiden eyiye öğrenildi. Bu yüzden müspet ve menfi öjenik çok şeyler kazandı."[1059] 1938'de çıkarılan "Frengi Tedavi Talimatnamesi"nin girişinde de bu yaklaşım yer bulur ve frengi "şahıs, aile ve ırk üzerinde fena tesirler yapan bir hastalık"[1060] olarak tarif edilir.[1061]

Alkol karşıtı tutum da kıymetsiz nesillerin tartışılmasında geniş bir yer tutar. Mazhar Osman'a göre alkolizm hem delilikle ilişkilidir hem de müstakbel nesillerin sağlığını tehdit eder:

> "Sarhoşlar da öyledir…rakı düşkününde ne kalıyorki babalık fazileti kalsın. Almanya 1933 senesi temmuzunda neştettiği kısırlaştırma kanunun da delileri, abdalları, anadan doğma kör ve sağırları bir de alkolikleri kısırlaştırmağı, onların neslini kesmeği kabul etti. Zaten içkiye fazla düşmek de deliliktir…biliriz ki içki nesli tahrip eden en büyük zehirdir. Sarhoşun beyni gibi tohumu da bozulur. Böyle bir tohumdan dünyaya gelen çocuk sarhoş,

[1057] UZMAN, "**Öjenik**", C.H.P. Konferanslar Serisi Kitap:2, 1939, s.10.
[1058] UZMAN, "**Siniri Sağlam Çocuk Yetiştirme", Eugenic, İdiş, Kısır, Eyi çocuk yetiştirme hakkında iki konferans**, Kader Matbaası, 1935, s.41.
[1059] UZMAN, "**Öjenik**", s.7.
[1060] **Frengi Tedavi Talimatnamesi**, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Recep Ulusoğlu Ankara,1938, s.3.
[1061] Bu ifadeye frengiyle mücadele ile ilgili çıkarılan 1931, 1934 ve 1950'de çıkarılan talimatname ve yönetmeliklerde rastlayamayız. Bkz. **Frengi Tedavi Talimatnamesi**, Ankara, 1931; **Frengi Mücadele Teşkilatının Vazifelerini Gösterir Talimatname**, Ankara, 1935; **Frengi Mücadele Teşkilatının Vazifelerini Gösterir Talimatname**, Ankara, 1939; **Frengi Tedavi Yönetmeliği**, Ankara, 1950.

müvazenesiz, mecnun namzedi, sar'alı, dilsiz, çok sinirli olur. O halde sağlam çocuk yapmak için hükümetin bu büyük tedbirleri pek yerindedir, bunlara ehemmiyet ve kıymet vermek her şeyden evvel ana babanın kendi hayırınadır."[1062]

Osman'a göre alkolden en büyün zararı "milli bünye" görür:

"Alkolün en büyük zararının nesle olduğu anlaşılmıştır. Tohumun esaletini bozan amiller arasında frengi ile içki en ön safda bulunur. Sarhoşluğun bir aile hayatı üzerinde sui tesirini hepimiz biliriz. Sarhoş ebeveynden dünyaya gelen çocukların çoğunun sinirli, abdal, dilsiz, saralı olduğuna dair istatistikler pek çoktur."[1063]

Mazhar Osman gibi Fahrettin Kerim Gökay da akıl hastalıklarına ve alkolizme dikkat çeker. Gökay'a göre bu hastalıklar kalıtımsaldır ve yakalananların evlilikten men edilmeleri doğru bir karardır:

"Şimdi gelelim bizim kanaatimize; on dokuz yıllık klinik hayatımız bize ruh hastalıklarında irsiyetin şaşmaz tesirini bir çok vakalarla göstermiştir. İleri derecede bir abtaldan zeki doğmasına imkan yoktur. Diğer hastalıklarda da irsiyetin yüzünden kendi iradesi dışında birçok bedbahtlar doğuyor. Binaenaleyh bundan altı sene evvel Muhterem Peyami Sefa ile yaptığımız karşılıklı neşriyatta da işaret ettiğim üzere memleketimizde şimdilik evlenme işlerinde dikkatli bulunmak suretile iktifa etmekliğimiz kanaatindeyim. Bundan dolayı Medeni Kanunumuzun bu hususta maddesini iyi tatbik etmeliyiz. Evlenme muayeneleri sathi olmaktan çıkarılmalıdır. Abtallar, ileri derecede sar'alılar, erken bunamalılarla, hastalığı sık sık nükseden maniyaklar, müzmin alkolikler, ileri derece dejenerelerin evlenmesine müsaade edilmemelidir.

[1062] UZMAN, "**Siniri Sağlam Çocuk Yetiştirme", Eugenic, İdiş, Kısır Eyi çocuk yetiştirme hakkında iki konferans**, s.44.

[1063] OSMAN, "Uyuşturucu Maddelerin Zararları", s.242. Osman uyuşturucu konusunda da benzer bir yaklaşım sergiler. "Uyuşturucu Maddelerin Zararları" başlıklı metninde önce özetle şunu söyler: "Son seneler ırk ıslahı ile hükümetler bir yandan sağlam nesil yetiştirmeye çalışırken diğer yandan uyuşturucu bu çabana ve nesle zarar veriyor." OSMAN, "Uyuşturucu Maddelerin Zararları", s.234. Gökay'ın **Sağlık Düşmanı Keyif Verici Maddeler** kitabının girişinde İsmet İnönü'nün şu cümlesi yer alır: "Uyuşturucu maddeler iptilasından cemiyetleri, milletleri kurtarmak fen ve siyasal adamları için en esaslı ödevdir." GÖKAY, **Sağlık Düşmanı Keyif Verici Maddeler.**

Şayanı şükrandır ki Türk Cemiyetinde henüz akıl hastalarının sayısı diğer Avrupa milletlerine nisbetle çok azdır. Mesela bizde içki deliliği bile azdır."[1064]

Besim Ömer Akalın'a göre alkolizm "ulusal bir tehlike"dir: "Alkolizm: şahıs ve ferdin ve bütün insaniyetin sıhhatini akli ve ruhi melekatını harabiye sürüklediğinden bugün ulusal bir tehlike sayılabilir."[1065] Alkolizmin kalıtım yoluyla "nesilden nesile" geçtiğini belirten Akalın'a göre "alkolik, ayyaş, hatta sarhoş bir adamdan gelecek çocuk tereddiye daha o anda mahkumdur."[1066] Akalın, alkolizmi çocuk ölümleri ve delilikle ilişkilendirir:

"Alkolizm tenasül kuvvetini giderir yahut nesli lekeler. Alkolle sarhoşken arkadaşını gebe bırakan bir adamın çocukları çok defa sar'alıdır. (…) İçki tesiri altında kalan bu çocuklar sağlığını kaybetmiş ve bozulmuştur. Böyle bozuk bir tohumdan yetişecek nesil de bozuktur. Fazla alkol kullanılan memleketlerde, büyük şehirlerde çocuk ölümünün daha ziyade olduğu anlaşılmıştır; bu gibi şehirlerde sarfedilen alkol mikdarike çocuk ölümü arasında sıkı bir münasebet vardır. Hastanelerde sık görülen alkolik oğlu yahut alkolik kızı çok sinirlidir yahut ahmak ve büsbütün hayvanlaşır, ziyade alıngan, nevrastenik, hipokodriyak olurlar, delirirler. Alkolün ziyade kullanılması ve tesirile ne acıklı bir veraset, ne düşük bir nesil meydana gelir! Darwin alkolün verasetle kötü tesiri yalnız alkoliğin çocuklarında değil üç karın ileride doğanlarda da görülebildiğini söylüyor."[1067]

Sadi Irmak da alkolün müstakbel nesiller üzerindeki zararları üzerinde durur. Irmak'a göre alkol kullananların sağlam çocuk dünyaya getirmeleri istatistiksel olarak risklidir:

"İçen adamların çocuklarının % de 43 ü ilk günlerinde ölürler. Bu nisbet içmiyenlerde % 8dir. İçenlerin çocuklarının %38 i suişekille dünyaya gelir. Bu nisbet içmiyenlerde % 9dur. İçmiyenlerin çocuklarının %82si bedenen ve ruhan sağlam olarak dünyaya geldikleri halde bu nisbet içenlerde %17dir."[1068]

[1064] GÖKAY, **Kısırlaştırmanın Rolü**, Kader Basımevi, İstanbul, 1938, s.7.
[1065] AKALIN, **Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı-1 Nüfus Siyasetinde Çocuk**, s.42.
[1066] AKALIN, a.g.k., s.35-36.
[1067] AKALIN, a.g.k., s.43.
[1068] IRMAK, **Kendimize Doğru: Memleketimizin Bazı Meseleleri**, Foto Magazin Basımevi, 1943, s.105.

Irmak'a göre alkol, "ancak motörlerimizde kullanmak içindir. İnsan için değildir."[1069] Irmak'a göre "ayyaş kadınlarda sıkıt" yani çocuk düşürme ve doğacak çocuklarda da sakatlık fazladır:

> "Ayyaş ailelerde doğurganlık (veludiyet) normal ailelerin dörtte biridir (1,3-1,4). Alkol düşkünlüğü nesilden nesle boyu kısaltır. Val Vien'nin güzel kadınları alkole alıştıktan sonra güzelliklerini kaybetmişlerdir. Ayyaşların vefiyatı normallerden 3,20 defa fazladır. Yirmi yaşında bir ayyaş vasati olarak 16 yıl daha yaşıyabilir. Ayyaş olmayan 44 yıl daha yaşıyor. Ayyaşların zürriyetlerinde körlük, sağırlık, topallık fazla görülür."[1070]

Irmak'a göre alkol sadece anneden değil babadan kaynaklandığında da çocuk ölümlerine neden olabilir zira "alkolün tenasül (*üreme,* y.n.) hücreleri üzerindeki kromozomları bozduğu anlaşılmıştır. Onun için gelecek nesiller de tehlikeye maruzdur."[1071] Irmak'ın iddiasına göre "alkolik adamların çocuklarından yüzde kırküçü ilk aylarda ölür. Yüzde otuz sekizi suişekille doğar. Ancak yüzde 17 si bedenen ve ruhan salim olur. Bu korkunç zehir aleyhinde daha kat'i istatistikler vardır."[1072] Irmak, alkolizm ile suç arasında doğrudan bir bağlantı kurar. Irmak'a göre "ayyaşlık (Dipsomani) psikopat ferdler yetiştiren ailede görülür."[1073] Bununla birlikte "dimağı anormal şekilde tahriş eden bütün vasıtalar cinayetlere, intiharlara ve deliliklere sevkeder."[1074] Irmak'a göre "alkolizmle suçların sıkıca birbirine bağlı bulunduğunu" gösteren "birinci delil" "medeni memleketlerde suçların artmasıdır. Bu artma nüfusun çoğalmasından ziyade alkole racidir."[1075] Bu bağlamda "milletler medenileştikleri" oranda alkolikleşmektedir değerlendirmesi yapan Irmak, alkolizmi, "medeniyetin tezahürlerinden birisi"[1076] olarak tanımlar. "Hapishaneleri ve tımarhaneleri doldurulanların çoğu içki yüzündendir"[1077] değerlendirmesinde bulunan Asaf Koryak da aynı yaklaşımla alkolün nesil üzerindeki bozucu etkilerine değinir:

1069 IRMAK, a.g.k., s.102.
1070 IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, Ulusal Matbaa, Ankara, 1941, s.57.
1071 IRMAK, **Kendimize Doğru: Memleketimizin Bazı Meseleleri**, Foto Magazin Basımevi, 1943, s.106.
1072 IRMAK, a.g.k., s.103.
1073 Mahmut SADİ, **Veraset ve İçtimai, Terbiyevi Neticeleri**, Kader Matbaası, İstanbul, 1934, s.64.
1074 IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.58.
1075 IRMAK, a.g.k., s.58.
1076 IRMAK, a.g.k., s.61.
1077 Asaf KORYAK, **İçki ve Tütünün Zararları Bulaşık Hastalıklar**, s.3. Mazhar Osman'a göre de "keyif veren zehirler yüzünden hastaneler, tımarhaneler, hapishaneler dolu"dur. OSMAN, "Uyuşturucu Maddelerin Zararları", s.236. Benzer şekilde Reşit Galip'te içki içenlerin "ya zindana, ya tımarhaneye ya hasta döşeğine" sürükleneceğini savunur." GALİP, **Sıhhat Koruma Bilgisi**, s.23

> "Çok içki içen, bu yola dalan adamın gözüne çoluk, çocuk, yurt, ulus, görünmez ve sevgi kalmaz. Bu kertede içki içenin nesli, bağragığı (zürriyet) bozulur. Sarhoşun çocucu abdal ve ahmak doğar. Hastalıklı ve cılız kalır."[1078]

Öjenist söylemin bir diğer odak noktası ahlak meselesidir ve yazarlara göre ahlaki yozlaşma tıpkı hastalıklar gibi önlem alınması gereken bir konudur. Bu çerçeveden bakan Selim Sırrı'ya göre ahlaki yozlaşma ile beden terbiyesi son derece ilişkilidir ve bir adam bedenen sağlam olsa dahi ahlaken yozlaşmış ise ondan türeyecek nesiller fiziken ve ahlaken problemli olur:

> "Ahlak tereddisi ile beden terbiyesi arasında sıkı bir münasebet vardır. Bu rabıta fertlerden ziyade cemiyetlerde göze çarpar. Bir adamın ahlakı bozuk olmakla beraber vücudu mütenasip, gürbüz ve kuvvetli olabilir, lakin bir cemaat yoktur ki, ahlakan mütereddi olduğu halde cismen olmasın. Şimdi hatırınıza şöyle bir şey gelebilir. Mademki bir insanın ahlakı bozuk olduğu halde vücudu sağlam ve mütenasip kalabiliyormuş, cemiyet te fertlerden teşekkül ettiği halde nasıl oluyorda onda ahlakla vücut birlikte düşüyor. Müsaade buyurursanız bunu da izah edeyim. Vücudu sağlam, biçimli bir adam sefih, tembel, cahil ve ahlaksız olunca yüzde doksan dokuz onun sulbünden gelen çocuklar malul, raşitik, huysuz, zalim, hatta hırsızlığa, cinayete fıtraten meyyal olarak doğar, tevarüs suretile evlada intikal eden sağlam uzviyet nihayet bir iki batın sürer, cemiyetlerin hayatı ise asırlarla ölçülür."[1079]

Sadi Irmak ise ahlaki dejenerasyonu cinsellik üzerinden tartışır. Irmak, bir sapkınlık olarak gördüğü eşcinselliğin kalıtımsal olduğunu savunur: "Homoseksüalite bir ruhi hastalık mıdır? Yoksa cemiyetin yarattığı bir gayrı tabiilik midir? Meselesi münakaşa edilmektedir. Bu gibi insanlarda daha bir takım ruhi gayrı tabiiliklerin bulunuşu Homoseksüalitenin irsen intikal eden marazi bir istidat olduğu intibaını vermektedir. Nitekim birçok homoseksüalite aileleri bulunmuştur."[1080] Irmak'a göre eşcinsellik kadar yaygın olmasalar da mazohizm, sadizm ve narsizm de dikkat edilmesi gereken kalıtımsal "gayri tabiilik"lerdir:

[1078] KORYAK, **İçki ve Tütünün Zararları Bulaşık Hastalıklar**, s.3.
[1079] Selim SIRRI, "Bir Irk Nasıl Bozulur ve Nasıl Güzelleşir?", **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s.172.
[1080] IRMAK, a.g.k., s.35.

> "Diğer iki cinsi gayri tabiilik de Mazohizm ve Sadizmdir. Bunlar cinsi zevki eziyet etmekte ve eziyet edilmekte bulurlar. Bu istidat da irsidir. Birçok insanlarda tam sadizm yerine ona benzer bir takım temayüller görülür. Nitekim muhatabını ağlatmaktan zevk alanlar olduğu gibi daima ağlamakla açılanlar da vardır. Bu iki gayrı tabiilik biyoloji noktai nazarından mühimse de cemiyet içinde intişarı Homoseksüalite kadar geniş değildir. Narsizm, kendi kendine aşık olmaktır. "Doryan Grayin portresi" bu ruh haletini pek iyi tasvir eder."[1081]

Öjenist söylemin sosyolojiyle kurduğu ilişki, toplumsal politikalarda bu bilimden nasıl faydalanılacağı sorunu etrafında gerçekleşir ve biyoloji ile sosyolojinin nüfus siyasetinde birlikte iş görmeleri gerektiği vurgulanır: "Memleketimizde de biyoloji ve sosyoloji mensupları el ele vermelidirler. Her iki sınıf münevverin mücerrit ilme olduğu gibi memleket ilmine karşı da borçları vardır. Memleket ilminin en mühim rüknü de milletin sosyal biyolojisini meydana getirmektir."[1082] Ulusun "sosyal biyolojisini" çıkarmak, sosyolojik "verasetin", yani birkaç kuşak boyunca gözlemlenen sosyolojik özelliklerin ardıl jenerasyonlar arasında nasıl aktarıldığını kavramak anlamına gelmektedir. Öjenistlere göre tıbbın ve biyolojinin nesli bozan hastalıkları tespit etmesi gibi sosyal biyoloji de neslin dejenerasyonuna yol açan sosyal sorunları tespit edebilir. Erken Cumhuriyet döneminde bu konuya en fazla ilgi duyan isim Sadi Irmak olmuştur. Irmak "tabula rasa"ya yani çocuğun doğuştan nötr olduğuna dair aydınlanmacı görüşe şiddetle karşı çıkar. Irmak'a göre çocuk, kökleri oldukça uzak bir geçmişe kadar uzatılabilecek doğuştan gelen sosyal izler taşır:

> "İrs yolu ile geçen beden ve ruh farikalarının değişmedikleri biyoloji ilmince tesbit edilmiş bir vakıadır. Dünyaya gelen çocuk: Rousseau, Tolstoy ve diğer bazı filozofların iddia ettikleri gibi şekilsiz, nötr ve ancak cemiyet tesirile iyiye ve fenaya sevkedilebilen bir mahluk değildir. Çocuk yalnız birkaç kilo et ve nötrü bir dimağla değil, bin bir çeşit inkişafın tohumlarile dünyaya gelir. Bu tohumlar yalnız ana ve babasının değil, uzun atalar zincirinin tesirlerini taşır. Hatta çocuktaki bazı bedeni ve ruhi farikalar, iyi tahlil edilirse yalnız insan atalarının değil, hayvan silsilesindeki daha kadim cetlerinin izlerine irca edilebilir."[1083]

[1081] IRMAK, a.g.k., s.35.
[1082] IRMAK, a.g.k., Önsöz.
[1083] IRMAK, a.g.k., s.29.

Sosyolojik kalıtım konusunda üç önemli parametre öne çıkmaktadır: Suç, yoksulluk ve deha. Öjenistler suçun irsiyet ile intikal ettiği konusunda emindiler. Sadi Irmak, *Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri* kitabının "Cürüm İşlemede İrsiyet" bölümünde irsiyet-suç ilişkisini ispatlamak amacıyla Batı'lı kaynaklardan alınmış epeyce istatistik paylaşmaktadır. Suçluların kökeninde akıl hastalığı, alkolizm, fuhuş, cinayet, hırsızlık, sıtma, verem, sara ve intihar bulan söz konusu istatistiklerden bazıları şunlardır:

> "İrsiyeti araştırılan 104 suçluda şu durum bulunmuştur: (Lambroso) 71 inde irsi istidat vardı, 26 sının babası alkolikti, 11 inin anası alkolikti, 8 inin babası mücrim, 2 sinin anası suçlu, 3 ünün babası akıl hastası, 5 inin anası akıl hastası, 3 ünün anası fahişe, 6 sının kardeşleri akıl hastası, 14 ünün kardeşi mücrim, 4 ünün kardeşleri saralı, 2 sinin kardeşleri intihar etmişti, 10 unun kardeşleri fahişe idi."[1084]
>
> "Aynı şekilde araştırmalar yapan Pento şu neticeyi bulmuştur:
>
> 232 suçludan: 30 unun babası mücrim, 17 sinin babası isterik, 16 sının babası saralı, 20 sinin babası Neuropath, 40 ının babası alkolik, 35inin babası deli, 25inin akciğe veremi, 23ünün babası yaşlı, 10 unun Apoplexie'ye mübtela (nüzul), 12 sinin babası bünyece anormal, 5 inin babası da müzmin sıtmalı bulmuştur."[1085]
>
> "Motgare adındaki bir fahişenin zürriyetinden gelen 900 şahıstan 200 ü suçlu, 200 ü delidir. (Hudson). Bunun daha açık bir delilini Chretien ailesinde buluruz: Chretien ailesinin üç oğlu vardı: Peter, Thomas, Franz, bunlardan, Peter katil mahkumu olup, neslinden gelenler hep hırsız ve katildir. Thomas karısını öldürmüştür. Ve bunun iki çocuğu da katildir. Franz bir orospu ile evlenmiş ve iki çocuğu olmuştur. Bunların ikisi de hırsızdır."[1086]

Sadi Irmak'a göre kalıtımsal olarak suça eğilim, kadın-erkek ilişkisinin sosyal düzenini de şekillendirir. Hastalıklıların öjeni açısından makbul olmayanların evlenmeye, cinselliğe ve aşırı üremeye yatkın olduğu iddiası, suç konusunda da karşımıza çıkar. Bu yaklaşıma göre oto-kontrolden uzak denetlenemeyen bir cinsellik toplumdaki suçlu oranını

[1084] IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.25.
[1085] IRMAK, a.g.k., s.25.
[1086] IRMAK, a.g.k., s.26.

arttırır. Irmak'a göre "suçlu kadınlar suçlu erkeklerle evlenmeye meyleder ve bu evlenmeler bir sürü yeni suçlu tiplerinin meydana gelmesine sebep olur."[1087] Irmak bu konuda Madam F. örneğini verir:

> "Dejenere bir soydan gelen Madam F.nin ikisi kocasından üçü sevgilisinden olmak üzere beş çocuğu vardı. Kocasından olan çocukların birisi müteaddit sevgililerle yaşardı. Bunlar arasında meşhur bir hatipten olan çocuklarından ikisi ressam olmuştur. Diğer kızı bir umumhane sahibi idi. Sevgilisinden olan çocuklarından birisinin neslinden müteaddit fahişeler türemiştir. Diğeri intihar teşebbüsü geçirmiş ve sonra hafif meşrep bir kadınla evlenmiştir. Bu evlenmeden doğan çocuklardan da birisi kocası öldürmüş, diğeri anasıyla zina etmiştir. Bu ailenin akrabası müflis, müntehir, fahişe ve suçlularla doludur."[1088]

Çalışmanın ve zengin olmanın bir erdem olarak nasihat edildiğini terbiye bölümünde, ekonomik başarısızlığın ise tıbbi "anormallik" ile ilişkilendirildiğini frengiye dair metinlerde görmüştük. Sadi Irmak'ın Madam F. örneğinde de intihar ve fahişe gibi sıkça gördüğümüz örneklerin yanında "müflis" (*iflas etmiş kişi*, y.n.) kategorisini de görmekteyiz. Buna göre müflisler, tıpkı fahişeler ve suçlular gibi kalıtımsal bir dejenerasyonu taşıyan ve bu biyolojik yatkınlık gereği sosyo-ekonomik başarısızlığa mahkum kişilerdir. Irmak aynı örnekte sanatçıları öjeni açısından makbul olmayan bir verasetin ürünü olarak nitelendirmektedir.

Sadi Irmak suçun verasetle ilişkisi meselesini doğrudan ırklar özelinde de ele alır. Kafatası ve saç rengi ile suçların istatistik dağılımı arasındaki ilişki, dolikosefalleri (Antopoloji'de Amerika yerlileri, Aborjinler, Güney Afrika yerlileri) suça eğilimli olarak gruplar olarak kodlar: "Irkın tesirleri hakkında emin sonuçlar almak için kafatası ve saç rengiyle suçlar arasındaki münasebetleri araştırdım, çoğu dolichocephal olan İtalyan şehirlerinde öldürme ve yaralama suçları binde 3'ü bulduğu halde bu suçların bütün İtalyadaki miktarı binde 17didir."[1089] Irmak, suça antropolojik yatkınlık konusunda doğrudan belirli etno-kültürel gruplardan da bahseder: "Medeniyet aleminden ırkın suçlar üzerine olan tesirini göstermek daha zordur. Londra hırsızlarından pek çoğunun İrlandalı ve Langşırlı olduğunu

---

[1087] IRMAK, a.g.k., s.27.
[1088] IRMAK, a.g.k., s.27.
[1089] IRMAK, a.g.k., s.48-49.

biliyoruz. Rusyada hükümet merkezinde tutulan hırsızların çoğu Besarabyalıdır. Almanyada Çingenelerin yerleştiği semtlerde kadın suçluların sayısı fazladır."[1090]

Sadi Irmak'ın veraset-suç analizinde Çingeneler ve Yahudilerin öne çıktığını görüyoruz. "Irkın suçluluğu tesiri Yahudi ve Çingenelerde büsbütün belirir"[1091] değerlendirmesinde bulunan Irmak, Yahudiler hakkında ise şu istatistikleri paylaşır:

> "Bavyerada 315 Yahudiye bir, 265 katoliğe bir Badende 100 Hıristiyana 63,3 yahudi mahkum, Lombardiyada 2568 nüfusa bir Yahudi mahkum düşmektedir. Avusturyada Yahudilerin suçluluğu diğer halkınkinden azıcık fazladır. Yalnız Yahudilerin özel suç işleme şekilleri vardır. Fransada irsi hırsız olan birçok Yahudi hırsız nesilleri bulunmuştur. Katille mahkum olanlar çok azdır. Mahkum olanlar da gayet kurnaz ve teşkilatlı canilerdir. Rus Yahudileri murabahacı, kalpazan ve kaçakçıdırlar. Kaçakçılık bunlarda bir ticaret işi gibi teşkilatlıdır. Prusyada kalpazanlık, iftira, hileli iflasla mahkum olan Yahudiler ekseriyettedir. Fransada bir zamanbütün soyguncu çetelerinin Yahudi kadınlarında nortakları vardı."[1092]

Irmak'ın Yahudilere dair istatistiklerinde Yahudileri ticari sahtekârlıkla ilişkilendiren tipik yaklaşımı görürüz. Yahudilerin "özel suç işleme" şekillerini ekonomi üzerinden tespit eden Irmak'a göre Yahudilerin suç işlemesinin nedeni de yine para ile kurdukları "sorunlu" ilişkidir: "Yahudiliği bu suçlara sürükleyen tesirler muhtelifti: Para hırsı, perişanlık ve bazı yerlerde hukuktan mahkûmiyet devlet işyarlıklarından mahrumluk, kendilerinden kuvvetli ırklar içinde yaşamak mecburluğu."[1093]

Irmak'ın veraset-suç ilişkisi analizinde Çingeneler de ön plandadır. Yahudileri para hırsı ile damgalayan yaklaşım, Çingeneleri tembellikle, günübirlik yaşamakla ve hırsızlıkla ilişkilendirir:

> "Çingeneler cinai bir ırkın yaşayan örneğidir. Grelmann der ki: "Çingeneler en az emekle yaşamaya çalışırlar. Bunlar en hafif bile olsa iş görmektense aç

[1090] IRMAK, a.g.k., s.48.
[1091] IRMAK, a.g.k., s.49.
[1092] IRMAK, a.g.k., s.50.
[1093] IRMAK, a.g.k., s.50.

> kalmayı üstün tutarlar. Yalan yere yeminle birbirlerini bile aldatırlar, nankördürler, gaddar ve korkaktırlar." (…) "Kazandıkları her şeyi süse ve şaraba verirler. Ayakları çıplaktır, fakat işlemeli gömlek giyerler. Şahsi ve cani dikkatsizliği gösterirler. Hiçbir ahlakları olmadığı halde batıl inanışları vardır. Kadınları hırsızlıkta çok mahirdirler ve çocuklarına bunu öğretirler. Suç işlemeyi alkışlar şarkıları bile vardır."[1094]

Veraset-suç ilişkisini tartışan bir diğer isin olan Mazhar Osman da benzer bir yerden hareketle suçun kalıtımsal kökenlerini şu örneklerle ispatlamaya çalışmaktadır:

> "…famille criminelle denilebilecek aileler epeyi vardır, bu kütükten yetişen her dalın meyvesi cürümdür. Kallilak ailesi ihtilal zamanında Fransanın en temiz ailelerinden biri sayılırdı. Bu aileden Marten aptal bir kızla evlendi, gelen çocukta anasının tesiri galip oldu, çocuk babasının ismini, lakin anasının kafasını taşıyordu. İşte bu çocuk anasından tevarüs ettiği aptallığı 480 kişilik ahlafına bıraktı 143 ü tam aptal, 46 tanesi eyi, ötekiler de homoseksüel, orospu, alkolik, epileptik, mücrim, kötü ev işletenmiş…bu gibi ailelerde tevellüd akıllılardan fazlaca da oluyor. O halde statistiklerin gösterdiği bu rakamların belagati karşısında içtimaiyunun istimdat (alarme) işareti çekmeleri pek haklıdır."[1095]

Mazhar Osman psikiyatrik bir mesele olarak ele aldığı "zayıf akıl" ile suç arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. "Zayıf akıl" toplumsal bir sorundur ve suçun, sefaletin, cinsel hastalıkların çoğu buradan kaynaklanır:

> "Kısa akıllılar çok defa yine öyle peder ve validede dünyaya geliyor. Böyle çocuklar cürme daha müstait ve kabiliyetli oluyor. Nefsini kontrol (Self control) yok, fena arkadaşların telkinlerine kolay kapılıyorlar, daha genç yaşta mücrimlik yoluna sapıyorlar. Hapishaneye giren mücrimlerin yüzde kırkının debil olduğu müteaddit statistiklerle teeyyüt etmiştir. Amerikada yapılan tetkiklerde umumi hapishane mücrimlerinin en aşağı yüzde yirmisi hilkaten fikir züğürtü (pauvre d'esprit) lerdir. Bunlar iptida gençlikleri yüzünden sıra ile

[1094] IRMAK, a.g.k., s.50-51.
[1095] UZMAN, "**İdiş ve Kısır Etme", Eugenic, İdiş, Kısır, Eyi çocuk yetiştirme hakkında iki konferans**, s.11.

> ebeveyn kefaletine, islahhanelere, hapishanelere tevdi olunurlar. Hapishanelere düşen kadın mücrimlerin ancak yüzde otuzu kendi sa'yi ile yaşamağa muktedir görülmüş, diğerleri hep akıl züğürtü imiş. Sarhoş ve orospu kadınların hemen hepsi zayıf akıllılardandır. Dünyadaki ahlaksızlığın hiç olmazsa yüzde otuzu debilite mentale'e atfediliyor. Anlaşılmıştır ki akıl zayıflığı (feeble mind) ile irade zafı (Weak will) cemiyeti beşeriye için en mühim belalardır. Ondan başka cürümlerinin mühim kısmı da tenasül meselesine ait olduğu için cürümlerile beraber bir mücrim de dünyaya getirmektedirler. Zayıf akıl korkunç bir tayfı içtimai (specire social) dir. Cürmün, ahlaksızlığın olduğu gibi sefaletin (poorisme) de anasıdır. Bunların cemiyet kanunlarile başları hoş değildir. İtaatsizlik, kanunşikenlik, sarhoşluk, tenasül hastalıkları bunlarda eksik olmayan şeylerdir."[1096]

Genel olarak baktığımızda öjenist söylemde suç, genetik ve kalıtım arasında doğrudan bir ilişki kurulduğunu görüyoruz. Frengi, akın hastalıkları, alkolizm, fuhuş gibi başlıklar burada sosyolojik analize aktarılmakta, suçla ilişkilendirilmekte, kamu sağlığının dikkat edilmesi gereken alanları ve toplumsal sorunların kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

Kıymetsiz nesillere yönelik kaygının temellendirilmesinde kullanılan en önemli argümanlardan biri de bu nesillerin ekonomik bir yük olduğu iddiasıdır. Bu yaklaşıma göre kıymetsiz nesiller, milletin uluslar arası rekabetini zayıflatırlar:

> "Vakıa memleketimizde henüz muhtelif içtimai sınıflardaki ailelere vasati olarak isabet eden çocuk adedini gösterir istatistikler yapılmış ise de, memleketimizde de bedeni ve dimaği sıhhat itibarile kıymetli olan zümrede çocuk adetlerinin, bu zümrelerdeki ailelerin ırk içindeki mevcudiyetlerini dahi idame ettirmeyecek derecede az olduğu muhakkaktır. Hepimizin kendi muhitimizde bu hususta yapacağımız ufak bir tetkik bu hakikati meydana koymağa kafi gelecektir. Halbuki bilhassa bu kıymetli zümrelerin ırk içinde ziyadesile çoğalmasını temin etmek lazımdır. Çünkü milletlerin harslarını yaratan başlı başına idame ettiren en kudretli dimağlardır. Bilakis, ırkın bu kıymetli dimağlara malik olan şahıslarında, ileride dahi göreceğimiz veçhile,

---

[1096] UZMAN, a.g.k., s.11-13.

çocuk adetlerinin çok az olması yüzünden millet bu kıymetli unsurlarını zamanla ebediyen kaybediyor. Böyle bir hal karşısında ise müteakıp nesillerde milleti, vasati kıymetin aşağısında bulunan insanlar teşkil etmiş olacağından diğer milletlerle olan siyasi, askeri ve her türlü rekabet sahasında muvaffak olunamıyacağından bir taraftan milletin yarattığı yüksek kültür sönüyor ve diğer taraftan zinde ırkların hücum ve istilalarına maruz kalarak en muhteşem milletler ve hükümetler dahi inkıraz buluyorlar."[1097]

Öjenist yaklaşıma göre "kıymetsiz nesiller" sadece uluslar arası başarısızlığın ve kültürel gerilemenin nedeni olarak değil, sefaleti attıran ve "milli istikbali" tehlikeye atan unsurlardır. Hem negatif hem de pozitif öjeniği savunan Mahmut Şemsi'ye göre kıymetsizlerin çoğalmalarının önüne geçmek onları ölüme mahkum etmek değil, onlara bakarak insani bir hayat temin etmektir. Şemsi'ye göre kıymetsiz nesillerin çoğalmalarını önlemenin yanında kıymetli unsurların da çoğalmalarını sağlamak, öjeni politikaları açısından gereklidir:

"Irk sağlığının bu tarifinden sonra hatırımıza gelecek olan ilk sual şudur: İktidarsızlar, aptallar, istidatsızlar, seciyesizler ve hastalıklılar velhasıl ırkın sağlığı için kıymetsiz olan şahısları ne olacaktır? Bunlar ölüme mi mahkum edileceklerdi? Hayır, bilakis, onlar dahi, ferdi hayatlarının sonuna kadar, insanlığa en ziyade layık olan bir şekilde bakılacaklar, kendilerine tam manasile insani hayat temin edilecektir. Ancak böyle kıymetsiz şahısların bir ırk, bir millet içinde çoğalmaları (Ki, böyleleri istatistiklerin gösterdiği veçhile bir ırk içinde en çok ve en çabuk üreyorlar) o milletin içinde yalnız sefaleti arttırmakla kalmıyor, böyle şahısların ırk dahilinde namahdut bir şekilde tekessürü, ırkın, milletin istikbalini dahi tehdit ediyor. Hatta tehlikeye koyuyor. Zira böyleleri, uzağı gören bir nazara malik olmadıkları gibi zati disiplinden de mahrum bulunduklarından hadsiz bir şekilde çocuk yapmakta, ırk ve millet içinde kıymetsizlerin ziyadesile çoğalmalarını mucip olmaktadırlar. Bu suretle de bir ırkın sağlık ve kudret seviyesi çok alçalmaktadır. Bu halin bir ırk veya bir millet içinde devam etmesine müsaade edilecek olursa, muayyen bir zaman sonra o ırkı veya o milleti yalnız iktidarsızlar, seciyesizler, istidatsızlar ve

---

[1097] ŞEMSİ, **Harbin Istıfai Tesirleri ve Zabitlerimizin; Neslimizin Islahındaki Ehemmiyetleri**, s.7.

hastalıklılar velhasıl bir kelime ile kıymetsizler teşkil edecektir. Diğer taraftan dünyanın bütün medeni memleketlerinde yapılan istatistikler milletin kıymetli fertlerinden müteşekkil ailelerde, çocuk adedinin, bu kıymetli ailelerin ırk içinde mevcudiyetlerini dahi devam ettiremiyecek derece az olduğunu gösteriyor. Bunun içindir ki, ırk dahilinde kıymetsizlerin çoğalmalarına mani olmak ve kıymetlilerin üremelerini temin etmek lazımdır."[1098]

Mazhar Osman, öjeni açısından çoğalmasını doğru bulmadığı ve "cemiyetin tufeylisi" olarak tanımladığı kişilerin "kuru kalabalık", sağlamların ise memleketin sermayesi olduğunu belirtir: "Sağlam eller, düzgün kafalar bir cemiyetin sermayesidir. Onunla kazanacak, vatanını müdafaa edecek, yükselecektir. Halbuki hasta kollar, çarpık kafalar kuru kalabalıktır. Ondan da fena… Cemiyetin tufeylisi… Ferdin ve cemiyetin muavenetine muhtaç, merhametlerini istismar eden fuzuli varlıklardır. Ferdin nefsinden, ailesinden mühim bir kısım ayırıp onu besler, cemiyet müdafaasından, refahından onlar lehine feragat eyler… Devlet bütçesinden bu işe yaramaz sakatları beslemek için büyük fedakârlıklarda bulunur."[1099] Sırf paraya dokunan bu zarar bile düşünülecek, korkulacak şey" diyen Mazhar Osman da durumun " toplumsal vehametini" kendi bilimsel veçhesinden şöyle tasvir eder:

"Bu sakatların serbest hayatta oynadıkları roller…Dilencilik, dolandırıcılık, hırsızlık, fuhuş, cerh ve katil, aklı zayif, iradesiz çarpık düşünceli adamlar arasında daha çok. Hele en mühimi bunların tenasül ve aile hayatında oynadığı rol… Bunların en masum günahları izdivaç en meş'umu ve tehlikelisidir. Her biri kendi gibi birkaç sakat daha yetiştirecek; bulunduğu cemiyeti neslile tereddiye sürecek. O halde bunların çoğalmasına mani olmak, bilakis sağlamların üremesine yardım etmek Öjenikten beklenilen vazife.. Birinin izdivaç krizliği, diğerinin tenasül perestliği Öjenik ilminin arzularına tamamen zıd… Akıllılar egoist hislerle izdivaçtan kaçıyor. Kadın ve çocukla uğraşmayı beslemeyi ağır bir yük sayıyor, evlenmek istemiyor, çocuk yapmaktan korkuyor. Aptallarda tenasüli duygularına, şehvet taşkınlıklarına kolay kapıldığı için hesap ve kitaba bakmıyor, evleniyor ve fare gibi çoğalıyor."[1100]

[1098] ŞEMSİ, a.g.k., s.10.
[1099] UZMAN, "**Öjenik**", C.H.P. Konferanslar Serisi Kitap:2, 1939, s.3.
[1100] UZMAN, a.g.m.,, s.4.

Benzer şekilde Mahmut Şemsi de alkolikler, frengililer, nevrotikler, deliler ve canileri ekonomik yük olarak görmektedir:

> "Irk sağlığı denilen ilimde nazariyat ve ameliyat tetkik edilir; muhakkak olan bir şey varsa, bütün medeni memleketlerde irsi mayubat ile malul olanların (yani alkolik, tüberkülös, firengili, nevrophathe yani sinirleri hasta, Epileptique yani saralı, Psichopathe yani irsi istidatlara mebni dimağan anormal olanların, deliler ve canilerin) ziyadesile artmakta bulunmaları ve bunların hayatlarının idameleri için, milletlerin pek yüksek mikyasta paralar sarfetmekte olduklarıdır. Beyle şahıslar ailevi ve içtimai vazifelerini ifadan acizdirler ve ırk ve milletin içinde ziyadesile üremektedirler."[1101]

Sadi Irmak'a göre de dejenere aileler devlet için ekonomik yük getirmektedir. Irmak'ın bu konudaki örneği Juke ailesidir:

> "Suçluluğun irsiyetine dair delillerden en parlağı Amerikadaki Juke ailesidir. (…) Birinci nesil zürriyetinden 76 suçlu, 142 serseri ve dilenci, 64 işsiz, 181 fahişe, 91 piç, 131 budala, 46 akim gelmiştir. Bu ailenin beşinci neslinde kadınların hepsi fahişe, erkeklerin hepsi mücrimdir. Diğer nesillerde zaman zaman fuhuş ve cinayet istidadı belirmektedir. Bu ailenin hapisane masrafları devlete dört milyon marka mal olmuştur. Dikkate şayandır ki cürüm istidadı daima neslin en büyük evladında belirmiştir."[1102]

Burada denejere olarak tanımlanan kişilerin, nüfus projeksiyonuna ve toplumsal yapıya zarar verdikleri kadar milli ekonomiye de yük olan unsurlar olarak nitelendirildiklerini görmekteyiz. Bu yaklaşım, öjenist politikaları kalkınmanın bir parametresi olarak anlamlandırmaktadır.

Öjenist söylemde dejenere özelliklerin verasetle geçmesi gibi zeka, deha, eğitimdeki başarılar vs. gibi konuların da kalıtım yoluyla aktarıldığına dair bir iddia görüyoruz. Bu iddia aynı zamanda ideal olan ile olmayan toplumsal kesimleri de netleştirmektedir. Örneğin Mahmut Şemsi'nin kıymetli-kıymetsiz ayrımının altında askerliğe atfettiği önem yatmaktadır.

[1101] ŞEMSİ, **Harbin Istıfai Tesirleri ve Zabitlerimizin; Neslimizin Islahındaki Ehemmiyetleri**, s.10-11.
[1102] IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.28.

Şemsi, "askeri vazifelerini ifaya muktedir şahıslar yani iyiler günbegün azalmaktadır"[1103] derken askerliği öjeni açısından kıymetli nesil olmanın bir göstergesi olarak okur.

Öjenistlere göre kıymetsiz nesillerin birincil özelliği çoğalmadaki kontrolsüzlükleridir. Bu görüşe göre "irsi olan yüksek zekayı taşıyanlar her yerde azalmaktadır. Orta ve aşağı zeka tabakası ise çoğalmaktadır."[1104] Mahmut Şemsi'ye göre kıymetsiz nesillerin (bu nesiller sadece "iktidarsızlar, aptallar, istidatsızlar, seciyesizler ve hastalıklılar" değil "halkın aşağı tabakaları"dır.) üreme oranı, yukarı tabakadan çok fazladır ve önlem alınmadığı takdirde "eğitimsiz ameleden" farksız bir millet oluşacaktır:

> "İstatistikler orta tabaka ile yüksek tabakadaki ailelerde vasati çocuk miktarının, nüfusun çoğalmasına kafi gelmediğini ve milletin yalnız vasatın aşağısında bir kıymete malik olan efradında, bilhassa muallem olmayan amele sınıfında çocuk adedinin, ailenin idamesi için icap eden miktarın fevkinde olduğunu göstermektedir ki bu, umumun nef'ine yarar bir hadise değildir. Şu halde birkaç nesil sonra bütün bir millet irsi istidat hususunda bugünkü gayri muallem (*eğitimsiz*, y.n.) ameleden pek farklı olmayacaktır."[1105]

Mahmut Şemsi bu görüşünü temellendirmek için Batı'lı referanslara ve istatistiklere başvurur ve sosyal statü ile doğurganlık ilişkisini gösteren bir tablo aktarır. Şemsi'ye göre yetenek ile üreme arasında ters orantı vardır: "İstidat (*yetenek*, y.n.) ve iktidar ne kadar yüksek ise tenasülün (*üremenin*, y.n.) dahi o kadar gerilediğini görüyoruz."[1106] Şemsi'nin aktardığı tabloya göre doğurganlık oranları azdan çoğa doğru şu şekildedir: Yüksek memurlar-serbest meslekler, memurlar, muallem amele, gayri muallem amele, ırgatlar. Şemsi'nin çizdiği çerçevede öjenik açısından kıymetsiz bir grup olarak en "aşağı tabaka" olan "ırgatlar" en yüksek doğurganlık oranına sahipken, "en kıymetli grup" yani "yüksek memurlar" en az doğurganlık oranına sahiptir.

Kıymetsiz nesillerin bir başka özeliği, mesleki ve pedagojik başarısızlıklarıdır ve bu başarısızlık aynı zamanda birbirleriyle evlenmelerinin önünü açar:

[1103] ŞEMSİ, **Harbin Istıfai Tesirleri ve Zabitlerimizin; Neslimizin Islahındaki Ehemmiyetleri**, s.10-11.
[1104] IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.84-85.
[1105] ŞEMSİ, **Terbiyenin Biyolojik Temelleri**, s.30.
[1106] ŞEMSİ, a.g.k., s.30.

> "Halkın aşağı tabakasını teşkil eden tortuda öyle unsurlar mevcutturki, bunlar, bir mesleke intisap edemez ve yahut bir sanatta muntazam çalışamazlar. Tabiidirki böyleleri evlenmek için kıymetli zevceler bulamadıklarından bu kıymetsizler en ziyade birbirleri arasında evlenirler. Bu suretle kıymetsiz kanlar hep birbirlerini bulup içtimaan kıymeti olmayan, büyük bir nesil husule gelir."[1107]

Kıymetsiz nesillerin eğitimdeki başarısızlıkların nedeni kalıtımsal olarak getirdikleri özelliklerdir zira "bütün bu ruhi aykırılıklar (anomalie) çocukların kütlei irsiyelerinde meknuzdur."[1108] Şemsi'ye göre "biyolojinin modern veraset mebhasi bize dimaği istidat ve iktidarların, mahiyetleri itibariyle irsi olduklarını"[1109] göstermektedir. Yazara göre kalıtımsal özelliklerinde aptallık olan aptal olarak yaşamını sürdürür ve bunun en önemli örneği halkın çoğunun Türkçeyi "layıkıyla" öğrenememeleridir:

> "Her terbiye, ırsi istidatlarda meknuz olan bir "terbiye olma hassası"nı şart kılar. İstidadında abdallık olan çocukların terbiyesi için sarfedilen bütün emekler neticesizdir. Halkımızın bir çocuğunun Türkçemizi layıkile öğrenmedikleri malumdur. Hata şüphesiz ki birinci derecede ilkmektep muallimlerinde değildir. Bu, birçok insanların irsi istidatlarında mündemiçtir. Mustait çocuklar ise okuyup yazmağı, hem de muallimin büyük bir yardımı olmadan pek kolaylıkla öğrenirler."[1110]

Aşağı tabakadan gelen çocukların kıymetsizliği biyolojik veraset açısından baki olduğundan bu kesimleri eğitimle kurtarmak da imkansızdır ve bu nedenle bu bireyleri iyi yetiştirmeye yönelik çabalar beyhudedir.

> "Böyle ailelerdeki çocukları alup iyi müesseselerde veyahut iyi aileler yanında terbiye ederek; sefil ruhlu olmaktan kurtarılmalarına ve iyi yetişmelerine çalışılmış ise de bunlardan dörtte üçünün gine fena yetiştiği ve ruhi sefaletten kurtarılmadıkları görülmüştür. Bunlardan yalnız, dörtte biri bir dereceye kadar işe yarayan bir insan olarak yetiştirilebilmişlerdir. Ve bu da şayanı taaccüp

---

[1107] ŞEMSİ, a.g.k., s.15.
[1108] ŞEMSİ, a.g.k., s.15.
[1109] ŞEMSİ, a.g.k., s.8.
[1110] ŞEMSİ, a.g.k., s.10.

değildir. Çünkü gayri müsait olarak mozayiki bir şekilde birleşmiş olan kütlei irsiyeden bazen da müsait bir birleşme neticesi binnisbe iyi bir şahıs husule gelebilir."[1111]

Mahmut Şemsi bu iddialarını "çocukların imtihanlarda kazandıkları notlar" üzerine Batı'lı kaynaklardan aktardığı tablolarla temellendirmeye çalışır. Bu tabloya göre en yüksek notu akademisyen çocukları, en düşük notu ise ırgat çocukları almaktadır. Başarıdan başarısızlığa doğru sıralama şöyledir: Akademisyenler-büyük tüccar ve müteahhitler-küçük tüccarlar-ustabaşları-fabrika amelesi-amele-ırgatlar.[1112] Şemsi'nin bu argümanını güçlendirmek için başvurduğu başka bir araştırmaya göre çocuklar "babalarının meslekleri, mesleklerinin talep ettiği zeka derecelerine göre, 5 sınıfa ayrılmıştır" ve ortaya şöyle bir hiyerarşi çıkmıştır: "Birinci sınıfta akademisyenler, büyük sanayi ve büyük ticaret erbabı, ikinci sınıfta muallimler, küçük fabrikatörler, üçüncü sınıfta küçük tüccarlar ve esnaf, dördüncü sınıfta muallem amele, beşinci sınıfta da muallem olmayan amele."[1113]

Sanatçı olmayı veraset açısından olumlu bir erdem aktarımı olarak düşünen Besim Ömer'e göre sanatsal deha ve zeka kalıtımsaldır:

> "Şurası muhakkaktır ki akıl ve zeka da irsidir; musikişinas, avokat, ressam, şair, alim aile çocuklarında daha küçük yaştan itibaren babanın hususi meslekince istidadı ileri gitmiştir. Eğer san'ata olan bu kabiliyet babada olduğu kadar anada da varsa evlat ve ahfatta daha ziyade ileri gider. Boy ve bos, gözlerin rengi, sadanın lahni, başın şekli irsidir. Kaynağı, merkezi dimağ olan akıl ve zeka gırtlağın vazifesi olan ses, göze ait görüm neden irsi olmasın? Veraset ahlaka da amirdir. Biz, ecdadımız gibiyiz."[1114]

[1111] ŞEMSİ, a.g.k., s.15-16.
[1112] ŞEMSİ, a.g.k., s.18.
[1113] ŞEMSİ, a.g.k., s.20. Mahmut Şemsi Batılı referanslara başvurarak fakirlerin yaşam hakkını tartışmaya açar : "Ammon ve Schallmayer fakirliği ve içtimai sefaleti de bir ıstıfa vasıtası addederler. Ve derler ki cemiyet içerisinde zeki ve kabiliyetli olanlar beslenmeli, kabiliyetsiz, zayıf ve hasta olanlar ortadan kaldırılmalıdır. Ammon'a göre her millette amele sürüsü ve fakir tabaka hayat mücadelesinde mağluk olanlardır ki kabiliyetsiz doğuşları dolayisile bu hale gelmişlerdir. Irkın saflaşması bakımından bunların süratle mahvolması ve züriyet vermemesi lazımdır." ŞEMSİ, a.g.k., s.70-71.
[1114] AKALIN, **Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı-1 Nüfus Siyasetinde Çocuk**, s.19.

Sadi Irmak da benzer analizler yaparak deha ve yetenek ile veraset arasında yakın ilişki kurar. Irmak'a göre sanatçılardan sanatçı nesiller meydana çıkarken okulda başarısız olanların torunlarında aynı başarısızlığı gözlemleriz:

> "Veraset biyolojisinin araştırmaları deha ve kabiliyetin de irsen intikal eden vasıflardan bulunduklarına şüphe bırakmamıştır. Bu hususta herkesin her gün yapabileceği müşahedelere şunları ilave edelim:
> 1-Bach ailesinden beş nesil zarfında 5 büyük kopmonist gelmiştir.
> 2-Straws ailesi iki batın içinde üç büyük operet san'atkarı vermiştir.
> 3-Bir dahinin diğer bir dahi ile akraba olması ihtimali her hangi bir fertle akraba olması ihtimalinden bin kere fazladır (Gottard).
> 4-Amerikada 1400 kişilik züriyet veren ve azıları Yonat Edvard'a varan bir ailenin 300 ferdi en yüksek içtimai mevkilere çıkmışlardı. (Wood)
> 5-Würtsburg 1162 lise mezunu şahadetnameleri araştırılınca şu netice elde edilmiştir:
> a)En iyi not alan talebenin babaları dedeleri de ekseriyetle mektepten en iyi derece ile çıkmışlardır.
> b)En fena not alan çocukların babaları dedeleri de ekseriyetle mektepten fena not almışlardır."[1115]

Irmak'a göre deha konusunda verasetin bir parametresi de sosyal durumlardır. Bu sınıflandırmanın en üstünde akademisyenler ve girişimciler yer alırken en altında ustalar ve ameleler yer alır:

> "Kaliforniya da 648 vak'ada zeki mektep talebesinin ebeveynlerinin içtimai vaziyetleri şöyledir: 402sinin babası akademik zatlar, büyük müteşebbisler, 196sının ilk tedrisat muallimler, 32sinin tüccar, 22sinin usta, yalnız bir tanesinin ameledir. Bu vakıalar yüksek kabiliyetlerin sadece emek ve ter mahsülü olduğuna dair olan eski kanaati yıkmaya kafidir."[1116]

Irmak'a göre düşünüş ve duyuş bu sınıfsal durumlarla yakından ilgilidir. Üst sınıfın sanatsal sezgilerine alt sınıflarda rastlayamayız:

[1115] IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.21.
[1116] IRMAK, a.g.k., s.22.

"Yukarı sınıf modern ve daha hassas unsurlardan mürekkeptir. Aşağı sınıf düşünüş ve duyuşta epeyce geri kalmıştır." Bagehot diyor ki: "Sınıflardan aşağı indikçe ince hislerin azaldığını görmek için vahşiler arasına gitmeye lüzum yoktur. Dilenci ve hizmetçilerle konuşmak kafidir."[1117]

Pedagojik başarının kalıtımsal olduğunu ve bu anlamda başarısızlığa yatkın olanların giderek çoğaldığını belirten öjenistler, eğitimi öjenik ilklere göre düzenleyerek kültür yaratan sınıfa pozitif ayrımcılık gösterilmesi gerektiğine dair çözüm arayışları üretirler. Öjenist ilkelere göre düzenlenmiş bir eğitim düzeni kabiliyetsizleri eleyecek ve zaten kalıtımsal olarak başarıya yatkın olanların önünü açacaktır. Sadi Irmak'a göre "bir modele göre adam dökmek iddiasını güden" terbiye anlayışı, yani eşit-genel eğitim, "artık nüfuzunu kaybetmiştir." Irmak'a göre bilime uygun olmayan bu eğitim yerine "biyolojinin aydınlığından yeni ve kudretli bir terbiye ilmi doğmaktadır"[1118] ve bu terbiye ilminin hedefi biyolojik ilkeleri eğitime uygulamaktır. Sadi Irmak, terbiyenin "en meyvalı yolu"[1119] olarak tarif ettiği öjenist önerileri şu şekilde sıralar:

"1-Her şahsın dünyaya getirdiği ruh ve beden kabiliyetlerini erkenden teşhis etmek.
2-Cemiyet için müsbet kabiliyetler getiren fertte o vasıfların azami inkışaflarını temin edecek şartları hazırlamak.
3-Üstün zeka ailelerin zürriyetlerinin tükenmemesi, Bilakis fazla üremeleri lazım olduğunu telkin etmek.
4-Cemiyet için menfi vasıflarla dünyaya gelenlerin yapabilecekleri şerlerin tahdidini temin etmek.
5-Her ferdin kabiliyetile mütenasip bir meslek seçmesine rehberlik etmek."[1120]

Irmak'a göre "bu yeni terbiye vazifelerinden en mühimi ferdi ve milli kabiliyetleri teşhis etmektir"[1121] ve bu teşhiste öncelikle dikkat edilmesi gereken durum, eğitim sisteminde "birinci sınıf zekaları" çekip çıkarmaktır:

1117 IRMAK, a.g.k., s.54.
1118 IRMAK, a.g.k., s.30.
1119 IRMAK, **Verasetin Biyolojisi**, s.23.
1120 IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.30.
1121 IRMAK, a.g.k., s.30-31.

> "Bu sahada en çok şikayet edilmesi lazımgelen nokta tahsil sistemimizde bütün milleti kavrayan bir seçim yapılmamasıdır. Zengin vilayetlerimizde üçüncü sınıf zekalar da tahsil etmek imkanı buldu halde bir çok vilayetlerimizin hele köylerimizin birinci sınıf zekaların ilk tahsil imkanından mahrum bırakıldığı görülüyor. Bu hem memleketin en öz unsuru olan köylüye karşı bir haksızlık, hemde bir çok birinci sınıf zekaların mahvını mucip olan milli bir zıyadır."[1122]

Irmak'a göre "yüksek kabiliyetin en mühim unsuru irsiyet olmakla beraber" bu kabiliyetlerin ilerlemesi için toplumsal ve pedagojik şartlar gereklidir.[1123] Irmak'ın bu konudaki önerisi, yüksek öğretimde "birinci sınıf zekalar" lehine pozitif ayrımcılık yapılması "niteliği bozuk" tiplerin bu öğretimden mahrum bırakılmasıdır:

> "Yüksek tahsil, köylü olsun, şehirli olsun, birinci sınıf zekaların hakkıdır. Yüksek tahsilde, diğer tahsil derecelerinin aksine olarak keymiyete değil keyfiyete bakılmalıdır. Keyfiyeti bozuk, kemiyeti akademik ihtiyaçtan fazla bir tahsil görmüş kitlesinin millet için nasıl bir felaket olduğunu avrupadaki örneklerde görüyoruz. Bu yoldan gitmemeliyiz. Fakat yüksek tahsile bütün memleket çocuklarının en kabiliyetlilerini müsavat dairesinde sevketmek için köylü çocuğunun şehirli çocuğu kadar ilk ve orta tahsil imkanına malik olması lazımdır."[1124]

Terbiyenin biyolojik ilkelere göre düzenlenmesi gerektiğini[1125] savunan Mahmut Şemsi'ye göre "ırk sağlığı, bir TERBİYE meselesidir. Terbiyenin şahıslardaki tesiri şahıslarla birlikte fanidir. Fakat ırk için yaptıkları devamlıdır, ebedidir."[1126] Şemsi'ye göre terbiye sisteminde öncelikle biyolojiden yararlanarak yeni bir ahlak yaratılmalıdır. "Irkın sağlığına yarayan" bu ahlakın yaratılması ise ilk başta iyi bir biyoloji eğitimiyle cinsiyet rollerinin öğrenilmesinden geçmektedir. Bu cinsiyet rolleri kıymetli nesillerin yetiştirilmesini güvence altına almaktadır:

[1122] Mahmut SADİ, **Veraset ve İçtimai, Terbiyevi Neticeleri**, s.80.
[1123] IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.23-24.
[1124] Mahmut SADİ, **Veraset ve İçtimai, Terbiyevi Neticeleri**, s.81.
[1125] "Terbiyenin hayati bir çekirdeği vardır. Bunun içindir ki terbiyenin hayat ilmince tetkik edilmesine zaruret vardır." ŞEMSİ, **Terbiyenin Biyolojik Temelleri**, s.69.
[1126] ŞEMSİ, a.g.k., s.32.

"Orta mekteplerimizde biyoloji tedrisatına elyak olduğu ehemmiyet verildiğinde, kadın ve erkek hayati vazifelerini, candan gelen bir itminan ile anlayacak ve o zaman ırk ve cemiyet için çok faydalı yeni bir ahlak doğacaktır. Bu yeni ahlakın esasını teşkil edecek olan düstur: yüksek kıymette çocuklar yetiştiren ana ve babalara elyak oldukları kıymet ve ehemmiyetleri vermekten ibaret olacaktır. Öyle bir ahlak ki itibar ve ihtiramı otomobile değil çocuk arabasına verecektir. Çünki bir milletin en iktidarlı ve en kıymetli insanları çocuksuz ölürlerse o millet için beka yoktur; fakat tereddi, inhitat ve inkıraz muhakkaktır!"[1127]

Mahmut Şemsi'ye göre bu yeni ahlakın esaslarını uygulamak, yasal tedbirler almakla ve öjeniğe yani "ırkın sağlığına ait bilgileri umumileştirmekle"[1128] sağlanabilir. Bu bağlamda "orta ve yüksek mekteplerin" öğretim programlarına "ırk sağlığı dersleri" koymak gerekmektedir ve özellikle hekim adayları "veraset, ıstıfa ve ırk biyolojisi hakkında mükemmel malumat sahibi olmalıdır."[1129] Şemsi'nin bir diğer önerisi eğitim sisteminde ayıklama politikalarını güçlendirmektir. Bu ayıklama sisteminin biyolojik ilkelere göre düzenlenmesi gerektiğini savunan Şemsi'ye göre mevcut terbiye sisteminin kötülüğü, liselere, yüksek mekteplere ve darülfününa öğrenci alırken "sıkı ve ciddi bir seçim" yapılmamasıdır.[1130] Zihinsel ve bedeni iktidarın hem orta ve yüksel tahsile öğrenci seçerken hem de memur alırken dikkat edilmesi gereken bir husus olduğunu belirten Şemsi, bu elemeyle gelen iktidarlı memurların çoğalmalarını sağlamak için de maaşlarının üçten fazla çocuk yapmaya göre ayarlanması gerektiğini savunur. Şemsi, bu konudaki önerilerini şu şekilde sıralar:

"1-Orta ve yüksek tahsilde sıkı bir ıstıfa, birinci derecede dimaği ve ikinci derecede bedeni iktidar aramak,

2-Hükümet kasasından maaş alan memurların bedeni ve dimaği iktidarlar itibarile bir tasfiye görmesi ve badema bedeni, sıhhi ve dimaği iktidarları kafi bir yükseklikte olmayanların hükümet memurluğuna almamak,

3-Az ve fakat dimağen ve bedenen iktidarlı memurlar istihdam etmek ve bunların maaşlarını 3ten fazla çocuk yapacak derecede tanzim etmek. Aksi

---

[1127] ŞEMSİ, a.g.k., s.68.
[1128] ŞEMSİ, a.g.k., s.69-70.
[1129] ŞEMSİ, a.g.k., s.69-70.
[1130] ŞEMSİ, **Terbiyenin Biyolojik Temelleri**, s.33.

takdirde bugün iktisaden içinde bulundukları elim vaziyet kurtulamayacak ve dolayısıla kafi adetlerde çocuk yapamayacak ve milletin kıymetli bir zümresi mahvolacaktır."[1131]

Şemsi'nin bir diğer önerisi genel olarak ilköğretimi ve özelde de kıymetlilerle kıymetsizlerin birlikte geçireceği süreyi kısaltmaktır:

"Badehu ilk tahsil müddeti mutlaka 4 seneye indirilmeli ve müsait çocuklar için de 3 senelik ilk mektepler açılmalıdır. Yüksek istidatlı çocukların ise ilk tahsili iki senede ikmal edebildikleri sabit olmuştur. İlk tahsili iki senede ikmak etmek iktidarına malik olan yüksek istidatlı çocukların, ilk tahsil için, iktidarsızlarla bir arada beş sene kapalı kalmaları çok hazin ve zıyadır. Bunlar, dimaği iktidarlarının idman görecek yerde, tembellik, huyla ve iradi zafiyet için terbiye edilmiş oluyorlar. İktidarsızları iktidarlı talebeye uydurmak ise kabil değildir. Zorlanacak olursa istidatsızların sıhhati müteessir olacaktır. Muallim yalnız iktidarlı talebeyi nazarı itibare alacak olursa o zaman istidatsızlar ihmal edilmiş olacaktır."[1132]

Şemsi, yüksek tahsil konusunda da kıymetli nesillere pozitif ayrımcılık yapılmasından yanadır ve bu bakımdan yüksek tahsil "dimağı yüksek" olanlara ayrılmalıdır: "Yüksek tahsil, ancak dimaği iktidarları yüksek olanlara tahsis edildiğininde memleketin hayatı ve milletin istikbali için çok hayırlıdır. Dimaği iktidarları, akli melekatı noksan olanların yüksek mektepleri yarım yamalak ikmal etmeleri ise cemiyet ve milletin ve dimaği mesleklerin hal ve istikballeri için çok zararlıdır."[1133]

4.3.3. Dejenarasyonu Önlemek: Kısırlaştırma Tartışmaları ve Evlilik

Toplumsal sorunların, dejenerasyonun ve sefaletin kaynağı olarak görülen nesillerin çoğalmalarının önüne geçmek için yürütülen tartışmalar ağırlıklı olarak kısırlaştırma ve evlilik başlıkları etrafında gerçekleşir. Mazhar Osman kısırlaştırma konusunda önemli bir

[1131] ŞEMSİ, a.g.k., s.34.
[1132] ŞEMSİ, a.g.k., s.39.
[1133] ŞEMSİ, a.g.k., s.68.

tespitte bulunur ve söz konusu uygulamanın Batı'da çoktandır olduğunu ancak Almanya'da (1933) uygulanmaya başlandıktan sonra meselenin bağlamının ve hedeflerinin değiştiğini belirtir. Osman'a göre Almanya'dan önce "tedavi" maksadıyla yapılan kısırlaştırma Almanya ile birlikte bir cezaya dönüşmüştür. Osman, haklı olarak, kısırlaştırma politikalarının Almanya'dan çok önce Amerika ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerde yapıldığına dikkat çeker:

> "Vakıa bu meseleler yeni değildi, yirmi seneden fazla bir zamandır Amerikada münakaşa edilmiş, Birleşmiş Amerika hükümetinin birçok yerlerinde geniş mikyasda tatbik olunmuştu. Lakin Amerika uzak olduğu içinmi ne gürültüsünden pek çoğumuz haberdar olmamıştık, olanlar üzerinde de büyük tesir yapmamıştı. Hatta Almanyadan evvel İsviçre ve Danimarkada bu mes'ele epi teveccüh gördüğü halde yine bugünkü kadar ehemmiyet verilmemişti. Acaba niçin o vakıt kaydsız bir sükutle karşılaştı, şimdi niçin alaka artırdı, tenkitler münakaşalar uyandırdı? Şundan… Çünkü bu kanlı ameliyeler tedavi diye tatbik ediliyordu, *hygiene de la race* ırkın hıfzıssıhhası, güzel nesil yetiştirme *Eugenique* kastile, tedavi niyeti ile idi. İhtiyari idi, az çok şahsın ve vasisinin arzusuna bırakılıyordu, bir ceza değil bir tedavi idi. Bir zulum telakki edilmiyordu, iyilik ülküsüle, faydaları gösterilerek ailenin ve şahsın rızasına bırakılan bir ameliyat idi."[1134]

Mazhar Osman, Danimarka, İsviçre ve Almanya'yı karşılaştırarak tedavi-ceza ikilemini somut bir biçimde anlatmaya çalışır. Kısırlaştırma, Almanya dışında "son ilaç" olarak bir "tedavi" yöntemiyken Almanya'da sistematik bir cezaya dönüşmüştür:

> "Yani Danimarkada, İsviçrede kastrasiyon mütahassıs hekimler müşaveresile karar alınır ve nihayet şahıs aklı başında ise kendisine, değilse velisine tıbbi karar bildirilerek tam rızalarile yapılır bir ameliyattır. Hekimliğin bütün çareleri iflas ederse şahsın ahlaki cürümlerine mani olmak için son ilaç olarak kastrasiyona başvurulur. Halbuki Almanyada ahlak cürmüile mahkum adama kanun dahilinde yapılan bir nevi cezadır."[1135]

[1134] UZMAN, "**İdiş ve Kısır Etme", Eugenic İdiş, Kısır Eyi çocuk yetiştirme hakkında iki konferans**, s.1-2.
[1135] UZMAN, a.g.m., s.2-3.

Osman'a göre kısırlaştırma tartışmaları medeniyetin tarihi seyrine adeta terstir: "Dünyada idam cezasının kaldırılması düşünüldüğü bir asırda en medeni hükümetler bu zülmu kanuni ceza diye tatbike kalkdılar, yakında belki diğer hükümetlerin işine de gelir…"[1136] Osman'a göre kısırlaştırma çarelerinin düşünülmeye başlanmasının en büyük nedeni "akıl hastalıklarının günden güne artmasıdır."[1137] Osman'a göre akıl hastalıklarında kalıtımın etkisinin bilinmesi ve bu hastalıkların çoğalması "tababeti ruhiye hekimlerini, içtimaiyatçıları, hükümetleri cidden düşündürmektedir"[1138] ve en etkili yöntem "ayırma" olmakla birlikte bu yöntem çok masraflı olduğu için şimdilik bunları uygulamaya maddi imkan yoktur:

> "Bu usuller içinde muntazam ve usul dahilinde tatbik edildiği takdirde en medeni ve insanisi ayırma (Segragation) dır. Nesil yetiştirebilecek yaşta her zaif akıllıyı bir müesseseye kapamak, müessese içinde yapılacak zırai sınai işlerle meşgul etmek, terbiye ve tahsillerine çalışmak… lakin bunun tam tatbiki şimdilik imkan haricindedir. Sade Amerikada 550,000 yataklık müesseselere ihtiyac olduğu düşünülürse her hükümetin kendini müdafaa eden berri ve bahri kuvvetlerine hasredeceği kadar bir meblağı aptalların çiftleşmesine mani olmağa tahsis edebileceği nasıl teklif edilebilir, nasıl düşünülebilir."[1139]

Fahrettim Kerim Gökay, kısırlaştırmanın ekonomik bir zorunluluktan kaynaklı olduğunu anlatır:

> "Gerek Almanyada, gerekse dünyanın ihtiyari olarak kısırlaştırılma tatbik edilen memleketlerinde sterilizasyon yani kısırlaştırmaya esbabı mücibe olarak zikredilen noktalar şunlardır: İnsan cemiyeti mustaribdir, ıstırabını doğuran amiller arasında iradeleri dışında dünyaya gelen mecnun ve yarı akıllı bedbahtlar mühim yer tutmaktadır. Bunların yekûnu her yıl daha artıyor. Bu yüzden bimarhaneler gittikçe dolmaktadır. Hapisanelerde mücrimlerin sayısı çoğalmakta, gerek mecnun ve gerekse mahkumlar devlet bütçesine çok ağır bir yük teşkil etmektedirler. Cemiyet bu unsurlarının çalışmaması yüzünden uğradığı ziyandan başka ayrıca ruhi teşevvüşleri dolayisile yaptıkları hasarat ve tahribat da hesab edilmiştir. Bimarhane ve hapisane sakinlerinden başka

---

[1136] UZMAN, a.g.m., s.6.
[1137] UZMAN, a.g.m., s.7.
[1138] UZMAN, a.g.m.. s.7.
[1139] UZMAN, a.g.m., s.18.

> dışarıda başıboş gezen serseriler ve yarı akıllılarla antisosyal adı verilen cemiyet düşmanlarının husule getirdikleri zararlar da hesaba katılınca cemiyetin ıstırabı elim bir şekilde tezahür etmektedir. İhsaiyat büroları bunları ayrı ayrı hesab etmiş, müspet zararların mesela Fransa için senede 200 milyon franktan fazla olduğunu tesbit etmiştir. Almanyada da milyonlarca mark gitmektedir. Yalnız Bavyera mıntıkasında altı büyük timarhane vardır. Bir büyük timarhanenin yıllık bütçesi 3 milyon markı tecavüz etmektedir. Bu suretle sağlam vatandaşın vergi yükü çoğalmakta ve bu çoğalma yüzünden sağlamlar sıkıntı çekmekte, ailelerini rahatça geçindirememektedir. Bundan başka zihnen geri ve aptal çocuklar yükü de caba! Bunlar için de ayrı mektepler açmak, müesseseler vücude getirmek zarureti var; psikopat adı verilen ve zihnen bir kusurları olmadığı halde seciye ve irade zafı gösteren cemiyet düşmanlarının cürümler doğurmak ve umumi huzuru ihlal etmek suretile yaptıkları zarar ise sayısızdır."[1140]

Gökay, kişiler kısırlaştırma için seçilirken "teşhislerde yanılma ihtimali"nin olabileceğini belirtir: "Alman cemiyetinin dejenerelerden tahlisi, irsiyet yükünün azaltılması güzel; fakat çok defa başlangıçta konulan teşhislerde aldanmak ihtimali yok mudur?"[1141] Gökay'ın önerisi kısırlaştırma değil evliliğin tıbbi bakımdan denetlenmesidir:

> "Şimdi gelelim bizim kanaatimize; on dokuz yıllık klinik hayatımız bize ruh hastalıklarında irsiyetin şaşmaz tesirini bir çok vakalarla göstermiştir. İleri derecede bir abtaldan zeki doğmasına imkan yoktur. Diğer hastalıklarda da irsiyetin yüzünden kendi iradesi dışında birçok bedbahtlar doğuyor. Binaenaleyh bundan altı sene evvel Muhterem Peyami Sefa ile yaptığımız karşılıklı neşriyatta da işaret ettiğim üzere memleketimizde şimdilik evlenme işlerinde dikkatli bulunmak suretile iktifa etmekliğimiz kanaatindeyim. Bundan dolayı Medeni Kanunumuzun bu hususta maddesini iyi tatbik etmeliyiz. Evlenme muayeneleri sathi olmaktan çıkarılmalıdır. Abtallar, ileri derecede sar'alılar, erken bunamalılarla, hastalığı sık sık nükseden maniyaklar, müzmin alkolikler, ileri derece dejenerelerin evlenmesine müsaade edilmemelidir.

[1140] GÖKAY, **Kısırlaştırmanın Rolü**, s.4.
[1141] GÖKAY, a.g.k., s.5.

Şayanı şükrandır ki Türk Cemiyetinde henüz akıl hastalarının sayısı diğer Avrupa milletlerine nisbetle çok azdır. Mesela bizde içki deliliği bile azdır."[1142]

Sadi Irmak da müstakbel nesli kurtarmak için çeşitli çareler düşünülmüştür. Irmak'a göre "bunun önüne geçmek seleksiyonun vazifesidir" ve "bu şuurlu seleksiyon iki şekilde tatbik edilebilir:

"1-Pasif seleksiyon, kabiliyetsizlerin, irsi fuhuş ve cinayete mütemayil asosiyal fertlerin çoğalmasına mani olmak.

2-Aktif seleksiyon, cemiyet için kıymetli irs hamulesini taşıyanların çoğalmasına muhtelif vasıtalarla yardım etmek."[1143]

Sadi Irmak pasif seleksiyon çarelerini şöyle tarif eder:

"Bu pasif seleksiyona üç çare düşünülmüştür.

1-Bu gibilerin izdivaçlarına müsaade etmemek. Nazariyat itibarile müsait neticeler vermesi lazım gelen bu usulün tatbikatındaki müşkilat pek büyüktür. Çünkü cemiyet içinde gayri meşru surette tenasül imkanları daima mevcuttur. Buna rağmen bu usulün tatbik edildiği yerler de diğire bazı müsait neticeler alınmıştır. Bilhassa bu fertlerin evlenmesine müsaade edilmediği münasip vasıtalarla ilan edilince bu netice daha iyi bir şekil almıştır. Fakat söylediğimiz gibi kati bir çare olmaktan uzaktır.

2-Asosiyal unsurların bir müessesede toplanması. Cemiyet içinde bazı fertlerin bu suretle hüriyetlerini tahdit hukuk nazariyatınca belki doğru olmayan bir şeydir. Fakat cemiyetin büyük menfaatleri bunu icap ettirirse tatbikinde çekinmemek lazım gelir. Asosiyal unsurların bütün hayatları müddetinde bir müessesede kalmaları ve orada yine cemiyet için kendilerine uygun işlerle meşgul olmaları hem cemiyetin menfaatine, hem de insani düşüncelere uygun ve radikal bir çaredir. Ancak bu usulün icap ettirdiği masrafları da bir kere düşünmek gerekir. Amerika gibi en zengin millet bile bu usülü tamim etmeye muvaffak olamamıştır. Avrupalılar içerlerinde bulunan 10 milyon asosiyal ferdi böyle bir yerde kapalı tutmak ve beslemek

---

[1142] GÖKAY, a.g.k., s.7.

[1143] IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.84-85.

imkanından büsbütün mahrumdurlar. Asyanın fakir milletleri için ise böyle bir şey şimdilik hatıra bile getirilemez.

3-Bu zaretler karşısında pasif ıstıfa için üçüncü bir çare bulunmuştur. O da asosiyal unsurları mecburi bir akimleştirme ameliyatına tabi tutmaktır. Bu usul Amerikada ve Almanyada vasi mıkyasta tatbik edilmektedir. Ve şimdiye kadar yapılan 5 bini mütecaviz ameliyatın fert için sıhhi bir mahzur da doğurmadığını görmüşlerdir. Bu ameliyatta bertaraf dilen şey cinsi kuvvet değil yalnız tenasül hücrelerinin harice çıkarması imkanıdır. Bu hususta en çok tatbik edilen vazektomi ameliyatı, husyeleri tamamen salim bırakır. Yalnız meni hücrelerini prostada getiren meni kanalını bir yerinden bağlar. Bu suretle fert cinsi kuvvetini hiç kayip etmez. Bu kuvvet belki de fazlalaşır. Yalnız meni borusu kapalı olduğu için cinsi temas esnasında meni dışarıya çıkamaz. Bu ameliyatın iyi neticelerinden birisi de istatistiklerle isbat edildiği veçhile cinsi hastalıkların azalmasına yardım etmektir. Demek ki bu işte gayrı insani bir şey yoktur. Ve hiçbir kimse bir şey kayip etmiyor. Yalnız cemiyet tehlikeli unsurlardan kurtuluyor. Yegane dikkat edilecek nokta ameliyata tabi olanların iyi ve doğru seçilmiş olmasıdır. Mamafih cinayetlerin tekerrüsü ve aynı fertte cinayet temayülü yanında daha bir takım ruhi gayri tabiiliklerin mevcudiyeti ferdin ecdadında psikopatların bulunuşu mühim ipuçlarıdır. Ve bu noktalar nazarı dikkate alınınca bir haksızlık yapmak imkanı güçleşir."[1144]

Besim Ömer "dejenereler" konusunda daha sert bir dil kullanır ve kısırlaştırmaya belirli ölçüde sıcak bakar. Ömer'e göre "İnsan ırkını kötü bir tesir altında bırakan meselerde asla tereddüt etmemeliyiz."[1145] Yazara göre "bir ırkın ıslahı için sıhhat ve akıl ve zekaca uzun müddet uğraşmakla beraber sıhhatsiz, kuvvetsiz, çirkin, dejenere tipleri de uzaklaştırmak lazım gelir."[1146] Besim Ömer sık sık Fransız öjenist Charles Richet'ye atıf yapar. Ömer'in Richet''den yaptığı alıntılar şunlardır:

"Her şeyden önce soyu kurtarmalı; aşağı olanlara merhamet edilmemeli. Aşağı olanlara yapılacak şey yenildiklerinden mahvu helak olmalarını beklemektir.

[1144] IRMAK, a.g.k., s.86-87.
[1145] AKALIN, **Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı-1 Nüfus Siyasetinde Çocuk**, s.36.
[1146] AKALIN, a.g.k., s.51.

Yenilen aşağı olandır, aşağı olanlar ise hiç korunmağa değmez. Irkı kuvvetlendirmek için zayıflar, kemal bulmayanlar helak olmalıdırlar."[1147]

"İşte beşeriyet namına bunların hiç olmazsa evlenmelerin engel olmak, daha doğrusu ve daha emin olmak üzere bunları zürriyetten ıskat etmek lazımdır."[1148]

"Delinin çocukları da aşağı bir ırk meydana getirecekler, hatta iki üç nesil sonra ahfadında irsi lekeler görülecektir."[1149]

"…malul çocuklar meydana getirmek erkeğin iktidarsızlığından daha vahim neticelere sebebiyet verir."[1150]

"Irkın ıslahı başında büyük bir alim ve çok tanınmış bir sosyolog olan Prof. Charles Richet diyorlar ki: "Irkın ıslahı, önce bu gibilerden tasfiyedir. (…) Yapılacak şey ve kesin tedbir bu gibilerin zürriyetini gidermek ve bunun için de hayatlarına tehlikeli değil belki faydalı olan basit bir ameliye yapmaktır."[1151]

"…muvaffak olmak için en önce kısa, bücür olanlar merhametsizce kadrodan çıkarılmalıdır."[1152]

Besim Ömer'e göre elimizde iki yöntem ve araç vardır: "Biri evlenmeğe engel olmak, öteki de kısırlaştırmaktır."[1153] Ömer'e göre her halukarda anormallerin üremeleri engellenmelidir: "…bu gibi anormal tiplerden dünyaya geleceklerin memlekete ne faydası olur! Sağlık şartlarının ıslahı uzun bir zamana mütevakkıftır, o zaman kadar bu anormaller üresin mi?"[1154] Ömer'e göre "Sosyete, bu kötü ve kusurlu, ahlaksız ve sakat neslin devamına karşı gelmeğe salahiyattardır. Bunlar kendileri gibi saralı, alkolik, nevrastenik, dejenere, cani, verem, raşitik, biçimsiz, sakat çocuklar yetiştirmemelidir. Hayır, hiç kimsenin beşer ırkında biçimsizliği, hastalığı sürdürmeğe selahiyeti yoktur. Buna karşı en son fikir ve çare böylelerini zürriyetten kesmektir."[1155] Ömer, kapatmaya sıcak bakmaz zira "ayırma (tefrid) usulünün vilayetler, belediyeler bütçesine pek ağır olacağını"[1156] belirtir.

[1147] AKALIN, a.g.k., s.36.
[1148] AKALIN, a.g.k., s.52.
[1149] AKALIN, a.g.k., s.52
[1150] AKALIN, a.g.k., s.53.
[1151] AKALIN, a.g.k., s.50.
[1152] AKALIN, a.g.k., s.51.
[1153] AKALIN, a.g.k., s.37.
[1154] AKALIN, a.g.k., s.59.
[1155] AKALIN, a.g.k., s.37.
[1156] AKALIN, a.g.k., s.46.

Besim Ömer'e göre kısırlaştırma kişiye zarar değil fayda sağlar: "Kısırlaştırma Steinach ameliyesi namile şöhret bulmuştur. Bu ameliye sıhhate hiçbir fenalık getirmedikten başka vücuda daha bir kuvvet, zekaya daha bir parlaklık, ruha daha bir dirilik ve canlılık vermektedir; ameliyattan sonra hastanın ne sıhhatinde, ne yaşayış tarzında, ne de zevciyet hayatında bir değişme görülmemektedir."[1157] Ömer'e göre kısırlaştırılması gerekenler şunlardır: "Bu ameliyeyi icab eden hastalıklar ecdattan gelme bir akıl zafı, cinnet, sar'a, anadan doğma körlük ve sağırlık, vahim ve irsi şekil bozukluklarıdır."[1158] Ömer'e göre kısırlaştırma ile ırkın bir dereceye kadar istikbali sağlanmış olur: "Tıbbi bir muayeneden sonra hususi bir mahkeme kararı üzerine icra olunan kısırlaştırma ile bir taraftan bugün velev mahdut kötü bir zürriyetin önü alınmış diğer cihetten içtimai, iktisadi, hususile sıhhi şartlar gittikçe ıslah olunmak üzere kötü zürriyetlerini sürdürecek anormal tiplerden korunmak suretile ırkın bir dereceye kadar istikbali temin edilmiş olur."[1159] Yazara göre kısırlaştırmada fazla ileri gitmemek lazımdır zira toplumsal sorunlarda dejenerasyona neden olabilir. Bu nedenle sosyal şartları düzeltmeden kısırlaştırmayı abartmamak gerekir: "Halbuki bugün salim görülen fertler yarın umumi, içtimai ve sıhhi şartların tesiri altında irsen intikal edebilecek akıl ve dimağca, vücutca bazı bozukluklara uğrayabilirler. Bunun için bozuk içtimai, sıhhi ve iktisadi şartlar ıslah edilmedikçe kısırlaştırmakta ileri gitmemek memleketimiz için daha muvafıktır."[1160]

Neslin kurtarılmasına yönelik önerilerden biri olan kısırlaştırma konusunda ağırlıklı yaklaşım kısırlaştırma yerine gençliğin cinselliğini öjenist ilkelere göre düzenlemek ve evlilik kurumunu bu bilgiye göre inşa etmektir. Gençliğin cinsel terbiyesinin öjenist bir motivasyonla birleştirilmesi dikkat çekici bir noktadır. Bu bağlamda "esaslı vazifemiz, gürbüz olarak neslin bekasına hizmettir"[1161] motivasyonu, "çocuğa gelecek neslin selameti, ırkın tekamülü ve inkişafı ve cinsin ıslahı cihetinden de hazırlamak cemiyet için şarttır, elzemdir"[1162] önerisine zemin hazırlar. Öjenist önlemlerin yalnızca pedagojik gayeler güttüğünü söyleyemeyiz. Tüm çocukların eğitimi kadar belirli bir risk haritasının çıkarılması da öneriler arasında görülür. Varolan çocuklar içinde 'riskli' olanların tespiti önerisi bu bakımdan dikkat çekicidir. Bu

---

[1157] AKALIN, a.g.k., s.55.
[1158] AKALIN, a.g.k., s.56.
[1159] AKALIN, a.g.k., s.58-59.
[1160] AKALIN, a.g.k., s.58. Besim Ömer kitabının sonuna "Almanyada cebri kısırlaştırma kanunu"nun "Başlıca hükümleri"ni koymuştur. Bkz. AKALIN, a.g.k., s.60-62.
[1161] BEHÇET, **Frengi, Niçin Ayıp Görülür?**, s.10.
[1162] İNCEDAYI, "Frenginin Tehlikelerine Dair Umumi Bilgiler ve Bu Hastalıkla Mücadelede Halka Nasihatler ve Tenbihler".

öneriye göre okullarda "eugenik bir tetkik yapmak yani ırsi intikalleri tetkik etmek, moral ve karakter zafı olan çocukları tesbit"[1163] gibi çalışmalar dejenerasyonu önlemenin araçları olarak ortaya çıkar.

Genel olarak öjenist yaklaşım neslin ıslahında evliliğe kritik bir önem atfeder. Dejenerasyonu önlemede evliliğin teşviki kadar tıbbi denetimi de bir çözüm önerisi olarak öne çıkar: "Evlenecek bir aile kızına kanında frengi aratmak epice ağır bir teklif ise de bunun, halkımızın irsi olması ihtimalini düşünmeli ve sıhhat işlerinde her iki taraf bunu tabii bulmalı, kuracakları yuvanın her şeyden evvel sıhhatle kaim olacağını bilmelidir."[1164] Reşit Galip de benzer şekilde bireylerin birbirini denetlemesini önerir ve gençlere seslenerek "genç kızlar, delikanlılar! Hekim tarafından verilmiş sıhhat raporlarınızı biribirinize göstermeden evlenmeyiniz"[1165] nasihatinde bulunur. Evliliğin tıbbi denetimine dair önerilerin bir boyutunu da öjenist ilkeler oluşturur. Besim Ömer Akalın ve Fahrettin Kerim Gökay, evlilikle ilgili seçimlerin öjenik esaslara göre yapılması ve bu bağlamda evlenecek kişilerin zihinsel ve fiziksel sağlıklarının önceden araştırılması gerektiğini savunmuşlardır. Akalın'a göre ailelerin sağlık kayıtlarını tutmak, evlenebilecek uygun kişiler seçmek için kullanılabilir.[1166] "Evlenmede hedef yetişecek neslin kemalidir"[1167] değerlendirmesinde bulunan Besim Ömer'e göre evlenme, püerikültürün esasıdır: "Evlenmede yalnız çocuğu nazarı dikkate alacağız, başka şeyleri bir tarafa koyacağız. Serbest birleşmede püerikültür çok defa yer tutmaz."[1168] Sadi Irmak'a göre ise evlilik sosyal bir kurumdur ve ahlaki zorunluluğun sonucudur: "İzdivaç bir "telezzüz" değildir, izdivaç, ferdi olduğu kadar medeni ve içtimai bir müessesedir ve bir ahlaki zaruretin ifadesidir."[1169]

Öjenist yaklaşımın evliliğe yönelik temel eleştirisi evliliklerin müstakbel nesillerin sağlığı düşünülmeden yapılmasıdır. Örneğin Selim Sırrı'ya göre evlilikler gelişigüzel yapılmaktadır ve neslin bekasını düşünmekten uzaktır: "İzdivaçta neslin gürbüzleşmesini

---

[1163] A.g.m.
[1164] Naciye Emin HANIM, "Sütninelerin, Ahçılarınızın, Hizmetçilerinizin Kanlarını Mutlak Muayene Ettiriniz", **Sıhhat Almanakı**, s.698.
[1165] GALİP, **Dört Azgın Canavar**, s.14.
[1166] Ayça ALEMDAROĞLU, "Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey", **Body & Society**, 11(3), 2005, s.73.
[1167] AKALIN, a.g.k., s.20.
[1168] AKALIN, a.g.k., s.19.
[1169] IRMAK, **Kendimize Doğru: Memleketimizin Bazı Meseleleri**, s.66.

dikkate almıyoruz."[1170] Sırrı'ya göre arzularının peşinde koşan gençler, hem kendilerini hem de müstakbel nesilleri zayi etmektedir:

> "Bazen bir genç kızı bir delikanlı baştan çıkarıyor. Sevdalı geçen birkaç aylık hayatın neticesinde kız gebe kalıyor. Bu ayıbı örtmek için şunun bunun tavsiyesi ile ilaçlar alarak çocuğu düşürmeğe teşebbüs ediyor. Bu gibi tecrübesiz gençler ya yavrusu ile birlikte ölüyor veya bütün hayatında malul kalıyor. Böyle heder olmuş ne kadar çok türk kızı vardır."[1171]

Besim Ömer'e göre de izdivaçta hedefler yanlış yola sapmış ve öjenist kaygılardan uzaklaşmıştır:

> "Bugün evlenme, kuvvetli bir ırk meydana getirecek, nesli yükseltecek vatani bir vazife sayılacağına içtimai bir iş halini almıştır. Bir çok çirkin ve sakat kızlar zengin olduklarında koca bulurlar ve sakat, aptal ihtiyar erkekler de gayet güzel ve gönül kapan kızlarla evlenebilirler, çünkü vaziyetlerinden emindirler. Ne yazık ki bugün evlenmekteki gaye güzel, kuvvetli ve akıllı bir ırk yetiştirmek endişesi değildir. Her cihetle münasip, uygun olanlar evlenmiyorlar."[1172]

Benzer şekilde öjeni ilmi rehberliğindeki evliliklerin sağlam nesiller yaratmanın ideal yolu olduğunu[1173] vurgulayan Mazhar Osman'a göre ise "veremlinin, frengilinin, belsoğukluğundan adam akıllı eyi olmayanın evlenmeğe kalkması"[1174] doğru bir karar değildir. Osman'a göre evlenmelerine engel olunması gereken hastalıklardan biri de cüzamdır: "Cüzam da pek feci ve pis hastalıktır. Dünya yüzünden kalkması temenniye şayan ve bütün dünyanın bir bina dahilinde kapamağı, cemiyetten uzaklaştırmağı mübah gördükleri hastalık. Nasıl olurda cüzamlıların evlenmesine müsaade edilir."[1175]

[1170] Selim SIRRI, "Çocuk Meselesi", **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s.28.
[1171] Selim SIRRI, a.g.m., s.31.
[1172] AKALIN, **Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı-1 Nüfus Siyasetinde Çocuk**, s.19.
[1173] Sanem Güvenç SALGIRLI, "Eugenics for the Doctors Medicine and Social Control in 1930s Turkey", **Journal of the History of Medicine and Allied Sciences**, 66(3), 2011, s.19.
[1174] OSMAN, **Frengi ve Sinir Hastalıkları**, s.41.-42.
[1175] UZMAN, a.g.k., s.10.

Sadi Irmak da evliliği temel bir konuma koyar ve bu konuda çeşitli önerilerde bulunur. Bu öneriler kalıtımsal hastalıklara sahiplerin evlenmemesi, yüksek zekalı ailelerde akraba evliliği, evliliklerde aşkın önemsenmesi ve erken evlilik şeklinde özetlenebilir:

> "Milli irsi humulesi itibarile mühim olan noktalardan birisi de izdivaç mes'elesidir. Başka memleketlerde olduğu gibi izdivaç müşavere teşkilatının tesisine kadar, hiç olmazsa irsiyet hakkındaki biyologi bilgilerinin halk arasında yapılmasına ve evleneceklerde millete karşı mes'uliyet hissi uyandırılmasına çalışmak bir vazifedir. Bu hususta umumi kaide olarak şunları tespit etmek lazımdır. 1-Resessif hastalıkla malul ailelerde akraba izdivacı tehlikelidir. 2-Yüksek zeka ailelerinde akraba izdivacı şayanı tavsiyedir. 3-Bütün izdivaçlarda, servet ve soy düşüncelerinden ziyade aşkın rol onamasına imkan vermek. Aşk, tabiatın insan gönlüne koyduğu bir ıstıfa vasıtasıdır. Bu temayülü uyandırmak ve onu ulvi bir istikamete sevketmek murebbinin vazifelerindendir. 4-Mümkün olduğu kadar erken izdivacın temini."[1176]

Irmak erken evlilik konusuna özel bir önem atfeder zira "evlenmenin geç kalması nüfus artımına menfi (*negatif*, y.n.) bir tesir yapmaktadır."[1177] Irmak'a göre erken evlilik halk kitlesinde kültürel bir gelenek olarak mevcutken "münevverler" giderek geç evlenmekte ve "yavaş yavaş bu imkanı kaybetmektedir."[1178] Kıymetli nesillerin yani münevverlerin evlilikten uzaklaşmalarına mani olmak "milli bir vazifedir." Irmak bu konuda şu önerileri getirir:

> "Biz bu bakımdan tahsil müddetinin her hangi bir suretle artırılmasına aleyhtarız. Bundan maada bekarlarla evliler arasındaki mali adaletsizliği kaldırmak için evlilerin vergi ve maaş hususunda bazı kolaylıklar görmesine ve ayni maksatla, tutarı evli ve çok çocuklulara tahsis edilmek üzere bir bekarlık vergisinin ihdasını tavsiyeye şayan buluruz."[1179]

Irmak'a göre evlilik sadece milli bir vazife olarak nüfus politikası açısından değil cinsi anormallikleri önlemesi bakımından da elzemdir: "Bu gayrı tabiiliklere karşı beşeriyetin cinsi

---

[1176] Mahmut SADİ, **Veraset ve İçtimai, Terbiyevi Neticeleri**, s.83.
[1177] IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.8.
[1178] Mahmut SADİ, **Veraset ve İçtimai, Terbiyevi Neticeleri,** s.83.
[1179] SADİ, a.g.k., s.83.

hayatı tatmin için bulabildiği en eski ve biricik müessese izdivaçtır."[1180] Irmak'a göre evlilik "kadın lehine bir müessesedir." Bunun nedeni ise kadınlarındaki "çocuk yapmak ve yetiştirmek" gibi "zorunlu" ihtiyaçları karşılamısıdır. Irmak bu görüşünü şu sözlerle temellendirmeye çalışır: "Leipzig profesörlerinden Selhaim tarafından yapılan bir istatistiğe göre tenasüli urlar ve bu meyanda kanserler doğurmayan kadınlarda daha fazladır. Demek kadın yine kendi sıhhati namına doğurmaya muhtaçtır. Bu iki ihtiyacın birden en iyi tatmin şekli kadın için izdivaçtır."[1181]

Irmak'a göre evlenmeyen kadınlar gibi erkekler de çeşitli sorunlar yaşar. Kadınların yapısında doğum ve çocuk yetiştirmeyi bulan Irmak, erkekler de çok eşliliğe yatkınlığı bulur. Irmak'a göre "erkeğin tabiatında az çok mevcut poligam temayülleri medeniyet şartları beslemekte ve azıtmakta" ve yine bu medeniyetin doğurduğu mecburiyetlerden doğan geç evlenme durumu erkekte büyük mahzurlar doğurmaktadır.[1182] Irmak'a göre geç evlenmenin erkekte yarattığı başlıca sorunlar şunlardır:

"1-Cinsi hastalıkların yayılması
2-Umumi ahlakın düşmesi
3-Bir ferde bağlanabilmenin zorlaşması
4-Hissin zaafa uğraması
5-Gayrı tabii bir takım temayüllerin zuhuru."[1183]

Sadi Irmak memleketleri "evliye mi yoksa bekara mı ayarlı" olduğu sorusu üzerinden karşılaştırır. Irmak'a göre örneğin Fransa, "bekara ayarlanmış" bir memlekettir çünkü burada evlenme, "bir nevi gerilik ve iptidailik şeklinde telakki"[1184] edilmektedir. Irmak'a göre İngiltere ve Almanya'da ise "hayat evli adama ayarlanmıştır."[1185] Irmak'a göre "Avrupada kanunlarla ve cebri vasıtalarla temin edilmeye çalışılan" evlilik kurumu "Türk an'anesinde esaslı bir hayat prensibi olarak"[1186] bulunmaktadır. Bu nedenle "Türkiye klasik evlilik

---

[1180] IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.36.
[1181] IRMAK, a.g.k., s.36.
[1182] IRMAK, **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, s.36.
[1183] IRMAK, a.g.k., s.36.
[1184] IRMAK, **Kendimize Doğru: Memleketimizin Bazı Meseleleri**, s.64.
[1185] IRMAK, a.g.k., s.64.
[1186] IRMAK, a.g.k., s.74-75.

memleketidir"[1187] Sadi Irmak'a göre bir nüfus davası olduğu için evliliği kişilerin hürriyetine bırakmamak gerekmektedir:

> "Eğer devletler arasında bir nüfus yarışı olmasaydı ve eğer devletin mukadderatı bu nüfus yarışında geri kalmamayı emretmeseydi izdivaç müessesesini tamamen şahısların hürriyetine tevdi etmek mümkün olurdu. Fakat bir nüfus savaşı vardır. Ve bu savaşta geri kalanlar büyük tehlikelere maruzdurlar. Hatta bugünkü cihan harbinin kaynaklarından birisi işte böyle bir nüfus savaşıdır."[1188]

Öjenistler, neslin bekası için erken yaşta evliliği savunurlar. Irmak'a göre erken evlenmeyi tanzim etmek gerekmektedir ve özellikle otuzundan sonra evlenmek üreme sağlığı açısından risklidir:

> "Yeni istatistikler gösteriyor ki otuzundan sonra kurulan yuvalar çocuk sayısı bakımından fakir kalıyorlar. Bu bir taraftan tenasüli devrenin kısalmasından bir taraftan da bu genç yaşlarda çocuk sevgisinin azalmasından ve çocuk mihnetinin ağır görülmesinden ileri geliyor. Geç evlenenler artık başlamış olan vücud arzılarını dinlendirmek emeli ve tükenmiye yüz tutmuş enerjilerinin son bakiyelerile devamlı bir saadet kurabilmek vehmile hareket ederler. Şüphesiz bunun istisnaları vardır. Fakat bunlar ancak kaideyi teyid ederler."[1189]

Besim Ömer'e göre de "sağlam ve güzel çocuk yetiştirmek için evlenecekler küçük veya ileri bir yaşta olmamalıdırlar."[1190] Ömer'e göre evlilikte dikkat edilmesi gereken şey yaş kadar biyolojik verasettir çünkü "neslin sağlamlığı ve kuvvetliliği ana ve babanın vücutçe sağlamlılığına bağlıdır. Sağlam ana ve babanın çocukları da çok defa sağlamdır."[1191] Besim Ömer'in ideal evlilik konusunda üç önerisi vardır. Birincisi, akraba evliliğinden kaçınmak

---

[1187] IRMAK, a.g.k., s.64-65.
[1188] IRMAK, a.g.k., s.75. Irmak bu nüfus davasını Türkiye açısından ise şöyle değerlendirir: "Türkiyemizin de büyük bir nüfus davası vardır. Gerek kemiyet ve gerekse keyfiyet bakımından bugünkü seviyemizle iktifa edemeyiz. Hatta büsbütün tehlikesiz yaşayabilmemiz ve özlediğimiz bir kültür seviyesine ulaşabilmemiz için Akdenizin en kalabalık nüfuslu milleti olmıya mecburuz. Yani elli milyonluk bir kütle olmalıyız. Bu, bizim için bir hayat zaruretidir. Şu halde çoğalma işini büsbütün şahısların arzu ve keyiflerine bırakamayız." Irmak, **Kendimize Doğru: Memleketimizin Bazı Meseleleri**, s.75-76.
[1189] IRMAK, a.g.k., s.75.
[1190] AKALIN, **Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı-1 Nüfus Siyasetinde Çocuk**, s.20.
[1191] AKALIN, a.g.k., s.19.

gerekir zira "akraba olan evlilerin çocukları kötü teşekkül ettikleri gibi ruh ve akılca dejenere"[1192] olmaktadırlar. İkinci önerisi, "aşağı ırk" (yazar "aşağı ırk" ile kimleri kastettiğini açıklamaz) olmamak kaydıyla ırklar arası evliliktir: "En makul fikir ve nazariye sağlam ve gürbüz çocuk yetiştirmek için akraba arasında evlenmek değil, ırklar arasında birleşmektir, yalnız aşağı ırk olmamalıdır."[1193] Üçüncü önerisi ailelerin veraset defterini tutmaktır:

> "Sıhhat defteri: Mümkün olsa, her ailede üç nesle kadar bütün efradın fiziyolojik ve patolojik hallerini gösterir bir sıhhat defteri, hakiki Stude bock tutulsa ve namzetlere ve hatta tekmil aileye ait bu defterler mütelea ve mukayese edilerek evlenme hakkında karar verilse. Lakin bugün bu arzu bir rüya, bir hayaldir."[1194]

Evlilikte biyolojik veraset konusuna Mazhar Osman da dikkat çeker. Osman'a göre "aptal ya anadan öyle doğar, yani ya tohumu abtaldır, veya ana rahminde iken abdallaşır, yahut ilk günleri eyidir de sonradan abtallaşır."[1195] Bu nedenle evlilik öncesi tıbbi muayene sağlam nesil yetiştirmek açısından şarttır:

> "Akıllı çocuklara malik olmak isteyen babalar daha çocuk dünyaya gelmezden evvel bu işi düşünmelidir. Abdal, deli, namzedi, sar'alı, dilsiz hatta öyle böyle sinirli çocuğu olmamak isteyen evlenirken düşünür. Kendisi, kendi soyunu iyice tartar; alacağı kızın da geçici güzelliğinden, getireceği cihazdan ziyade daima baki kalacak güzelliğine, yani güzel huyuna ve en kıymetli cihazına yani soyunun temizliğine bakar. Hatta kendi görgüsünü, bilgisini de kafi görmez, kendini bir doktora inceden inceye muayene ettirir, zevcesinden de aynı muayeneyi ister ve iki tarafın doktorlarının müşaveresile verilecek kararı niçin diye sormadan kabul eder. İşte şuurlu izdivaç buna derler."[1196]

Mahmut Şemsi de erken evliliği savunanlardandır. Evlilik yaşının oluşmasında "iklim ve bilhassa ırkın" büyük bir rol oynadığını ifade eden Şemsi, evlenme yaşlarını iklimsel

[1192] AKALIN, a.g.k., s.21.
[1193] AKALIN, a.g.k., s.21.
[1194] AKALIN, a.g.k., s.22.
[1195] UZMAN, **"Siniri Sağlam Çocuk Yetiştirme", Eugenic, İdiş, Kısır, Eyi çocuk yetiştirme hakkında iki konferans**, s.46.
[1196] UZMAN, a.g.m., s.40.

özelliklerden hareketle belirler. Buradan hareketle Şemsi'nin Türkiye'deki evlenme yaşı üzerine analizi şu şekildedir:

> "Bizim iklim ve ırkımızda bedeni ve ruhi inkişaf kızlarımızda 15-16 sında ve delikanlılarımızda 19-20 sinde ikmal olmaktadır. Yani kızlarımız 15-16-17 sinde oğullarımız 19-20sinde evlendiklerinde bu çağdaki izdivaçlarında tıbben bir mahzur yoktur. Bilakis birçok hususlarda faidelidir: gebe kalma, doğurma ve emzirme kolaylıkla vaki olur. Kadında veludiyet ve süt verme kabiliyeti layikila inkişaf eder."[1197]

Şemsi'nin ideal yaş formülasyonunda "erkek kadından 9 sene daha geç" yetişmektedir ve bu nedenle "21 yaşındaki bir kız 30 yaşındaki bir erkeğe tekabül"[1198] etmektedir. Şemsi'ye göre yaş farkı "kadın çabuk solduğu" için de gereklidir:

> "Badehu kadının, bilhassa bizde çabuk solduğu malumdur. 40 yaşındaki bir erkek pek genç ve tam bir erkek olarak görünebilir ve kendisini filhakika öylede his edebilir, halbuki 40 yaşındaki bir kadın solmak üzeredir. Pek az zaman sonra genç erkek, önünde solmuş bir kadın bulacağında, her günkü tecrübelerin gösterdiği veçhile belki yeni bir bal ayı seyahatına çıkmak istiyecek ve yahut vicdani buna müsaade etmediği taktirde, manen ve maddeten çom ıztırap çekecektir."[1199]

Mahmut Şemsi'nin evlilik analizini diğer öjenistlerden ayıran bir özelliği üremeleri makbul olan sosyal kesimleri doğrudan belirtmesidir. Şemsi'ye göre öjeni açısından kıymetli bireyler "genç zabitler"dir ve onların evlenmelerinin ve çok çocuk yapmalarının temini ırkın sağlığı yararına olacaktır:

> "Medeni milletlerin kaffesinde, genç zabitler ve umumiyetle zabitan, milletin, bedenen ve dimağan vasatın fevkinde bir kıymete malik olan fertleridir. Onlar, mensup oldukları askeri mesleklerini elde edip zabit çıkıncaya kadar, en çetin tabii ve içtimai ıstıfalar geçirmişlerdir. Zabitler, bir milletin ırk sağlığına

[1197] Mahmut ŞEMSİ**, Kaç Yaşında Evlenmeli**, Konya: Vilayet matbaası, 1931, s.4-5.
[1198] ŞEMSİ, a.g.k., s.8.
[1199] ŞEMSİ, a.g.k., s.11.

yarayan [elite] müntehap ve binaenaleyh neslin ıslahına hadim güzide şahıslarıdır. Şu halde, bir millet dahilindeki bu kıymetli unsurların, maksadı müdrik bir şekilde evlendirmelerini ve dolayisile üçten fazla çocuk yetiştirmelerini temin etmek, o milletin bedeni ve dimaği sıhhat ile birlikte zeka, vatanperverlik, kahramanlık, vatani fedekar cesaret meşak ve mezahime tahammül ve kanaatkarlık veçhelerinden ıslahı demektir."[1200]

Şemsi'nin "genç zabitler"in evliliği konusundaki önerileri ise şöyledir:

"Neslimizin ıslahında niçin bu veçhede dahi çalışmaklığımız lazım geldiğini kitabımızın birinci kısmında gördük. Haddi zatinde zabitlerin izdivaçları daha ziyade maksadı müdrik bir şekilde ve hükümetçe idare ve himaye edilmelidir:

1-Genç zabitlere gene zabit kızları ile evlenmek imkanları ihzar edilmelidir.

2-Genç zabitler, haddi zatinde tamüssıhha olup harplerde kahramanlıkları görülen ailelerin kızları ile evlendirmelidir.

3- Hükümet ilk fırsatta teşkil edeceği (evlenme nasihat memurlukları) marifetile bu hususta zahir olmalıdır. Bu suretle, genç zabitlerimizin, hayatını kazanmış kahraman ailelerin ve değerli asker ailelerinin kızları ile evlenmeleri neticesinde yaratacakları çocuklar, kahramanlık, fedakarlık, cesaret ve zekaya ait istidatları bu defa hem baba ve hem de ana tarafından tevarüs edeceklerinden, bu meziyetler asker evlatlarında daha kuvvetle bariz olacaktır.

4-Zabit kızlarının pek çoğu muallimliğe heves etmekte olduklarından ve muallim hanımlar kadınlarımız içinde bedeni ve dimaği sıhhat itibarile vasatın üstünde bir kıymete malik olduklarından, bunlar zabitlerle evlendiklerinde maarife olan borçlarının yarısı ve en azdan iki çocuk yaptıklarında borçlarının hepsi ödenmiş olmalıdır. Bu gayeye ameli ve en kısa bir zamanda vasıl olabilmek içi: Her mülazimin mektepten çıkar çıkmaz evlenebilmesini temin ve bu hususta en ziyade müessir olacak amil, asli maaşa yapılacak olan 10 liralık bir evlilik zammıdır [Bareme göre 10 lira 30 lira demektir]."[1201]

[1200] ŞEMSİ, **Harbin Istıfai Tesirleri ve Zabitlerimizin; Neslimizin Islahındaki Ehemmiyetleri**, s.30.
[1201] ŞEMSİ, a.g.k., s.30.

4.3.4. Öjenist Söylemde Kadınlar ve Annelik

Öjenist söylemde kadınlara yönelik cinsiyetçi bir bakış vardır. Bu bakış kadınları evlilik, aile ve annelikten uzaklaştıracağına inanılan meselelere yönelik eleştiriler üzerinden yükselir. Örneğin Selim Sırrı, "feminizm cereyanının pişdarları olan"[1202] feminist kadınları, evlilik sahasını daralttıkları için eleştirir:

> "Kadının şahsiyeti olmalı! İstiklaline sahip olmalı! Erkeğin dununda olan vaziyetten kurtulmalı, erkeklere hoş görünmek gibi asırlardanberi kökleşen itiyatlardan sıyrılmalı! Erkeğe minnet etmeden geçinebilmeli. Fazla süs, fazla tuvalet, şuhluk, işvebazlıktan feragat etmeli! Pek ala, pek ala! Bunlar olursa izdivaç sahası daralmaz mı? Böyle kadınlara koca beğendirmek mümkün olabilir mi? İzdivaç sahasının daralması milletlerin nüfusu üzerine bir aksi tesir yapmaz mı?"[1203]

Sırrı'ya göre kadının esas görevi anneliktir zira "yaşatmak, beslemek, terbiye etmek kadının hilkatinde vardır. Kadın kalbi şefkat ve merhametten yuğrulmuştur."[1204] Sırrı'ya göre "kadın fününda, edebiyatta, felsefede, sanayide erkek kadar kesbi kemal etsin, fakat kadın her şeyden evvel anadır, mürebbidir, muallimdir. Yani doğan insanları adam etmekle mükelleftir."[1205] Sırrı'ya göre beden terbiyesinin nasıl icra edileceği konusunda da kadının doğurganlığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir:

> "Tüfek atan, kılıç kullanan, icabında göğüs göğse döğüşen, çekiç sallıyan, tahta rendeliyen, toprak kazan, odun yaran, hulasa kulları ile çok kuvvet sarfetmeğe mecbur olan erkeklere adaleleri kavi bir göğüs ve kuvvetli bazular lazımdır. Fakat hayatta en mühim vazifesi çocuk doğurmak ve insan yetiştirmek olan kadınlarda göğüs ve kol adalelerinden ziyade karın, havsala ve kalça adalelerinin işlek vw kuvvetli olmaslı muvafıktır itikadındayım."[1206]

[1202] Selim SIRRI, "Yirminci Asırda Kadın", **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s.265.
[1203] SIRRI, a.g.m., s.265.
[1204] SIRRI, a.g.m., s.271.
[1205] SIRRI, a.g.m., s.265.
[1206] SIRRI, "Kadın Sporları", **Radyo Konferanslarım**, s.144.

Öjenist yaklaşımda kadınların doğurganlığına vurgu ön plandadır. Besim Ömer'e göre "kuvvetli ve sağlam döl anadan alınır, babanın tesiri ikinci derecededir. Zaten çocuk babadan ziyade ananın değilmidir? Çocuğu dokuz ay karnında taşıyarak kanile, doğurduktan sonra da sütile besleyen anadır. İşte bu sebepten de kızlarımızın, fizik kültürüne çok ehemmiyet vermeliyiz."[1207] Ömer'e göre "bizde doğum tabii haldedir, Türk kadını doğurgandır, başka yerlerde olduğu gibi teşvik ve irşada hacet yoktur."[1208] Sadi Irmak'a göre ise genel olarak kadın adeta bir doğum makinesidir: "Kadının doğurma kabiliyeti, diğer birçok uzviyetlerle mukayese edilememekle beraber, gene oldukça fazladır. Bir kadının cinsi olgunluk yılları zarfında 500 kadar yumurta inkişaf eder. Bunlardan 20, 25inin ilkahı mümkündür."[1209]

Öjenist yaklaşım kentli modern kadın imgelerine olumsuz bir anlam yükler. Örneğin Sadi Irmak'a göre kadının süslenmesi ve moda, hem aileyi tehdit eder hem de kadını fuhuşa sürükler:

> "Giyim, mücevhet, makyaj ihtiyaçları pek çok saadet yuvalarını yıkmaktadır. Bizim kadar fakir olan bir milletin hudutlarından içeriye ipek çorap sokmak bir vebaldir. (…) Şunu açıkça itiraf etmeliyiz ki giyimde menhus modalara yer vermek yalnız yuvaların yıkılmasına değil, gizli fuhşun da alabildiğine ilerlemesine yol açmaktadır. Türk kadın ve erkeğini gelirine göre giydirebilen, büyük ve mes'ud bir inkılab başarmış olacaktır."[1210]

Öjenist yaklaşımda kadınların yüksek tahsiline ve çalışmasında şüpheyle yaklaşılır. Sadi Irmak'a göre eğitim ve çalışma, kadının "anne ve eş" özelliğini bozmamalıdır:

> "Tahsil görmüş Türk kızlarının vaziyeti de önemli bir noktadır. Kadının hürriyetine kavuşması şerefli bir kazancımızdır. Fakat en yüksek tahsili gördükten sonra dahi kadının en mühim vasfı iyi zevce ve iyi ana olmaktır. Kadının mesleki sahada çalışması analık ve zevcelik vazifelerini bozmamakla mukayyet olmalıdır."[1211]

[1207] AKALIN, **Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı-1 Nüfus Siyasetinde Çocuk,** s.35.
[1208] AKALIN, a.g.k., s.24.
[1209] IRMAK, **Kendimize Doğru: Memleketimizin Bazı Meseleleri**, s.81.
[1210] IRMAK, a.g.k., s.79-80.
[1211] IRMAK, a.g.k., s.148.

Besim Ömer'e göre Almanya ve İtalya'da "kadınları iş hayatından uzaklaştırmak, bekar erkeklere devlet kapısında yüz vermemek" gibi bazı önlemlerle "evlilik korunmaktadır."[1212] Yazara göre çalışan kadın evlilik fikrinden uzaklaşmaktadır:

> "Çalışan ve oldukça ya maaş suretinde veya gündelik tarzında kazanan kızlarımız ya ihtiyar ana ve babasına, ailesine bakmakta ve yahut kazandıklarını süse, sinemaya, sarfetmekte olduklarından evlenmeğe yanaşmamaktadırlar. Halbuki Avrupada, ecnebi memleketlerinde bu yolda çalışan kızlar kazançlarının bir kısmını tasarrufla kendilerine drahoma yapmak ve münasip bir yuva kurmak üzere hazırlanmaktadırlar. Bizde şimdilik drahoma yerine çeyiz ve saire vardır ki bu da epi bir yekun tutar."[1213]

Mahmut Şemsi ise evlenmelerini ve çocuk doğurmalarını güvence altına almak için kadınların yüksek tahsil görmelerine açık bir biçimde karşı çıkar. Şemsi'ye göre öncelikle kadınların yüksek tahsil yapmaları evlilik için geç kalmalarına neden olur. Yazara göre bir kadın yüksel tahsilini bitirdiğinde onun için uygun olan sağlıklı erkekler çoktan evlenmiş geriye ise hastalıklı, zampara, alkolik ve iktidarsız erkekler kalmıştır:

> "Yüksel tahsil, kadının erkeğe karşı, iktisaden, aklen ve şahsan metalibatını pek tabii olarak yükseltmektedir. Fakat aklen ve iktisaden müsait bir mevkideki erkeklerin adetleri haddi zatinde gayri kafi olduğundan, bu hanımlar tahsillerini bitirdiklerinde –ki aklen yüksek olan hanımlar için tahsilini ikmal etmek bir izzeti nefis meselesidir- öyle bir çağa varmış bulunurlar ki artık kendileri için evlenme ümit ve imkanları pek azalmış olur. Çünki yaş itibarile kendilerine uyan erkeklerin –bunlar 5-10 yaş daha büyük olduklarından heman hepsi evlenmiş ve geri kalmış olanlar da, evlenmepe pek de yaramayan insanlardır. (Çünki normal erkek iktisaden evlenecek bir çağa geldiğinde, çok vakit kaybetmeden evlenir. Yaşlı bekarları ise umumiyetle gulamperest, ayyaş ve frengili ve veremliler ve umumiyetle ademi iktidar ike malul ve binaenaleyh evlilik için kıymetleri olmayan şahıslar teşkil etmektedir.) Halbuki böyle

[1212] AKALIN, **Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı-1 Nüfus Siyasetinde Çocuk**, s.16.
[1213] AKALIN, a.g.k., s.17.

> kıymetli kızların evlenüp te aile teşkil edememeleri hakikaten neslin sağlığı için çok hazin bir şeydir."[1214]

Kendisi de bir akademisyen olan Şemsi'ye göre "ırkın sağlığı ve dolayisile cemiyetin hakiki menfaati bakımından kadınların asla yüksek tahsil görmemeleri pek iyi olurdu" zira kadınlara yüksek tahsile devam etmeleri "ırkın sağlığı bakımından arzu edilecek bir şey değildir."[1215] Yazara göre bir ülkeledi kadın akademisyen sayısının erkeklerdeki kadar olması gerektiğini "hiçbir düşünceli insan kabul edemez" ve ekonomi açısından da "akademi tahsili görmüş olan kadınlara hakiki bir ihtiyaç mevcut değildir."[1216] Şemsi'ye kadınlar için "en kıymetli meslek" anneliktir ve başka meslekler kadınları annelikten uzaklaştırmaktadır:

> "Çünki bütün meslekler içinde: en güzel, en sıhhatli, yüksek haslette, en zeki ve en kabiliyetli velhasıl bir kelime ile: En kıymetli kadını bekleyen ve onun yerini hiçbir mesleğin tutamayacağı tek bir meslek vardır: bu meslek yüksek kıymetteki çocukların anası olmaktır. Halbuki ahvali hazıra bilhassa böyle kıymetli kadınları başka meslekler için analıktan uzaklaştırmaktadır."[1217]

Şemsi'ye göre bir meslek sahibi olmak "kızların evlenmeğe olan meyilleri üzerine" olumsuz etkiler yapmaktadır. Bunun sebebi ise ekonomik ihtiyaçlarını kendi parasıyla karşılayan kadının mesleklerli evlilikle değiştirebilmeleri için evlenecekleri erkek "şahsan veya iktisaden çok büyük meziyetler" aramalarıdır ancak bu şartlara uyan erkek çok azdır.[1218] Şemsi'ye göre yüksek tahsil görmüş kadınların evlenememelerinin bir nedeni de cazibelerini kaybederek "genç ve taze kızlarla" rekabet edemeyecek duruma gelmeleridir: "Yüksek tahsil görmüş kızlar, bazı istisnalardan sarfınazar, bu tahsil dolayisile her hususta iyi bir şekilde evlenmek fırsatlarını kaybediyorlar. Ve, vaktaki izdivacın iyi ve istenilmeğe değer bir şey olduğuna kanaat hasıl ederler, o zaman ise artık tazelik ve cazibelerini kaybetmiş olduklarından, genç ve taze kızlarla, yüksek tahsillerine rağmen rekabet edemeyecek bir hale gelmiş bulunurlar. Halbuki beri tarafta yüksek tahsil görmemiş olan kızların, hayattaki mutale batı dahi,

---

[1214] ŞEMSİ, **Terbiyenin Biyolojik Temelleri**, s.60-61.
[1215] ŞEMSİ, a.g.k., s.61.
[1216] ŞEMSİ, a.g.k., s.61.
[1217] ŞEMSİ, a.g.k., s.61.
[1218] ŞEMSİ, a.g.k., s.63.

akademisyenlerde olduğu gibi, sun'i bir surette yükseltilmemiş olduğundan onlar daha kolaylıkla evlenebiliyorlar."[1219]

Mahmut Şemsi'ye göre yüksek tahsile devam eden kadınların "ırkın biyolojisi" açısından yol açtığı olumsuz sonuçlar istatistiklerle ispatlanmıştır: "Yüksek tahsil gören kadınların üçte ikisi evlenmiyor ve evlenenlerde ise çocukların adedi, vasati olarak, Almanyada beher aileye tek bir çocuk ve Amerikada ise yarım çocuk isabet etmektedir. Bu tespit ırk sağlığı bakımından çok mühim ve ırk sağlığı için çok hazindir."[1220] Yazara göre yüksek tahsil görmüş kadınlar ırkın "seçilmiş" ve "kabiliyetli" unsurlarıdır ancak bu kabiliyetlerini annelik yerine yüksek tahsile vermeleri ırk sağlığına zarar vermektedir. Bununla birlikte "ırken kabiliyetsiz kadınlar" ise yüksek tahsil yerine evliliği tercih etmektedirler ve bu durumda aynı derecede "ırk sağlığı" açısından sorunlu bir durumdur:

> "Yüksek tahsil görmüş kadınlar, bir ırkın seçilmiş, bedeni iktidar, seciye, azim ve irade ve dimaği kabiliyeti itibarile en kıymetli unsurlarını teşkil ettikleri halde kendilerinde, içtimai kuvvetin en yüksek ve en kıymetlisi olan analık tamamen muattal, bomboş bir haldedir. Bedenen ve dimağan az kıymetli olan kadınlar ise evleniyor ve çok çocuklu aileler teşkil ediyorlar. Bunun neticesi ise ırkın en kıymetli kanının daimi bir surette, kıymetli unsurlarını kaybederek, sulandırılması demektir."[1221]

Doğumun bir erdem olarak görülmesi, nüfusun biyopolitikasının temel parametrelerindendir. Anneliğe bu çerçeveden bakan öjenistler, kadınların modernleşmesine, iş hayatına girmesine ve yüksel tahsil görmesine karşı çıkarak kadınlara çocuk doğurmak ve sağlam nesiller yetiştirmek sorumluluğunu yüklerler.

4.3.5. Pronatalist Politikalar ve Sağlam Nesiller Yetiştirmek

Nüfus artışına ve doğuma atfedilen önlem pronatalist politikalarla anlam kazanmıştır. Şevket Süreyya Aydemir'in "Bu ülke, Türk milletinin kalabalıklaşmasını ve çoğalmasını

[1219] ŞEMSİ, a.g.k., s.65.
[1220] ŞEMSİ, a.g.k., s.64.
[1221] ŞEMSİ, a.g.k., s.65.

bekliyor" sözleri, hem politik bir motivasyon, hem de nüfus projeksiyonu açısından erken Cumhuriyet dönemi aydınlarının ve yöneticilerinin genel kanaatini yansıtmaktadır. Nüfusun "her derde deva" olarak kavranması nüfusu artırma çabalarını tetiklemiştir. Bu çabalar yoğun bir biçimde tartışıldığı gibi çeşitli devlet politikalarıyla da yönlendirilmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 tarihli parti programında bu konuyla ilgili olarak, "Türk içtimai hayatında ailenin mahfuziyeti esastır", "nüfusumuzu artıracak tedbirleri ehemmiyetle takip edeceğiz", "doğum evlerinin arttırılmasına çalışılacaktır"[1222] maddeleri yer almaktadır. 1935 tarihli programda nüfus politikası "nüfusumuzu arttırmak ve gelecek nesli sağlam ve gürbüz yetiştirmek her zaman dikkatle güdülecek işlerimizdendir"[1223] ilkesiyle belirlenmiştir. Bu dönemde nüfusu artırma politikaları temel olarak dört başlık altında toplanabilir: Evlenmeyi artırmak, fazla çocuk yetiştirmeyi teşvik etmek, boşanmaları azaltmak, evlenmede sıhhi şartlar aramak ve temin etmek.[1224]

Nüfus artırma politikalarında evliliği ve doğumu teşvik, anne ve çocuk sağlığını koruma ile kürtaj karşıtı yasalar önemli bir yer tutar. Ulus ve devletin kaynağı olarak görülen nüfusun temeli elbette çocuktu ve bu dönemde çocuk, "nesli ve milli evsafın bütün vazahatle makes ve nakili olarak mensup bulunduğu cemiyetin mümessili ve o cemiyetin devam ve bekasını temin eden yegane bir varlık"[1225] olarak görülmektedir. Çocuk sayısını artırmak için ailenin, aile içinse evlilik kurumunun sağlamlaştırılması ve yaygınlaştırılması bu politikanın kritik noktasıdır. Aile kurumunu yaygınlaştıracak evliliklerin gerçekleşmesinde evlenme yaşı çok temel bir yerde durmaktadır. 1926'da kabul edilen "Medeni Kanun"un 88. maddesinde evlenme yaşı erkekler için onsekiz, kadınlar için ise onyedi olarak belirlenmiştir.[1226] Ancak 1938'de çıkarılan "Türk Kanunu Medenisinin 88inci Maddesini Tadil Eden Kanun" ile evlenme yaşı erkeklerde onyedi, kadınlarda onbeş olarak değiştirilmiş, aynı kanun "fevkalede hallerde" erkeğin onbeş, kadınların ise ondört yaşında evlenebileceği konusunda izin vermiştir.[1227]

[1222] **Cumhuriyet Halk Fırkası Programı**, İstanbul, 1931, s.33.
[1223] **Cumhuriyet Halk Partisi Programı**, s.44.
[1224] Turan AKKOYUN, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bekarlık Vergisi Teşebbüsleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı:XV., İzmir, 2000, s.183.
[1225] Dr. Sadi KONUK, **Sosyal ve Biyolojik Bakımdan Nüfus İşlerimiz**, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1939, s.30.
[1226] "Türk Medeni Kanunu", Kanun no:743, **Resmi Gazete**: 339, 04.04.1926.
[1227] "Türk Kanunu Medenisinin 88inci Maddesini Tadil Eden Kanun", Kanun No:3453, **Resmi Gazete**:3945, 28.06.1938.

Doğumu artırma yönünde ise hem çok çocuk doğuranlara yönelik maddi avantajların geliştirilmesine hem de sıhhi tedbirlere yönelik adımlar olmuştur. Bu maddi avantajlardan biri olarak 1926 tarihli "Memurin Kanunu"nun 88. maddesinde, beş senesini tamamlamış her memurun, bir çocuğunun yarım ücretle, diğer çocuklarının ise üçte bir ücretle yatılı okullara kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. On yılını tamamlamış memurların ise bir çocuğunun parasız, diğer çocuklarının ise yarım ücretle yatılı okula kabul edilmesi kararlaştırılmıştır.[1228] 1929 tarihli "Şose ve Köprüler Kanunu"nda beş çocuklu erkekler, 18-60 yaş arası tüm erkekler için geçerli olan "yol mükellefiyeti"nden muaf tutulmuştur.[1229] 1937'de çıkarılan "Çok Çocuklu Hakimlere Verilecek Yardım Paralarile İkramiye Hakkında Kanun" ile çok çocuklu hakimlere çeşitli parasal yardımlar getirmektedir.[1230]

Nüfusu artırma politikalarının önemli bir öğesi de kamu sağlığını sağlamak, anneliği, doğumu ve çocuk sağlığını sıhhi risklerden korumaktı. "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" (1930) bu konuda çeşitli hükümleri getiriyordu. Kanun'da anneliği korumaya ve çok çocuk doğurmayı teşvik etmeye (156. Madde altı ve daha çocuğu olanlara nakdi yardım ya da isteyenlere bu nakdi yardım yerine madalya verilmesi öngörülüyordu.) yönelik hükümler şunlardı:

> "Madde 153-Devletin resmi müesseselerinde doğum yardımı meccanidir. Sıhhi ahvali daha fazla kalmayı istilzam etmeyen vakayide lohusaların doğumdan sonra müesseselerde bir hafta alıkonulması mecburidir.
>
> Madde 154-Hükümet ve belediye tabipleri ve ebeleri fakir kadınların doğurmasında meccanen yardıma mecburdurlar.
>
> Madde 155-Kendisi ve çocuğunun sıhhati için bir zarar husule getirmeyeceği bir tabip tarafından tahriren tasdik edilmedikçe kadınların doğumlarından mukaddem üç hafta ve doğurmasını müteakip yine üç hafta zarfında fabrika, imalathane ve umumi ve hususi müesseselerinde çalışması ve çalıştırılması memnudur.
>
> Madde 156-Bu kanunun neşrinden sonra berhayat çocuğu altı veya altıdan fazlaya baliğ olan kadınlara devletçe mükâfatı nakdiye verilmesi için her sene Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti bütçesinde bir faslı mahsus açılır.

[1228] Me'murin Kanunu, Kanun no:788, **Resmi Gazete**: 336, 31.03.1926.
[1229] "Şose ve Köprüler Kanunu", Kanun no:1525, Resmi Gazete: 1214, 12.06.1929.
[1230] "Çok Çocuklu Hakimlere Verilecek Yardım Paralarile İkramiye Hakkında Kanun", Kanun no:3252, **Resmi Gazete**:3643, 29.06.1937.

Arzu edenlere nakdi mükâfat yerine ihdas edilecek bir madalya verilir. Bu kanunun neşri tarihinde berhayat altı veya daha ziyade çocuğu olan kadınlara dahi bu madalya verilir.

Madde 169-Kız liselerinde ve orta tahsilli kız mekteplerinde mektep idarelerince münasip görülecek sınıflarda talebeye fenni çocuk bakımı usulleri nazari ve ameli suretle öğretilmek üzere haftada laakal bir saatlik mahsus bir ders küşat olunur."[1231]

"Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"nda çocukların bedensel sağlığını ve sosyal ahlakını korumaya yönelik olarak ise şu maddeler yer almaktadır:

"Madde 151-Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti küçük çocuk hıfzıssıhhası ve bunlarda görülen vefiyatın azaltılması için lazım gelen müesseseler açarak idare eder ve çocuk hıfzıssıhhası faydalarının halk arasında intişar ve tatbikini teshil edecek tedbirleri ittihaz eyler.[1232]

Madde 161-Metrük çocukları altı yaşını ikmal edinceye kadar mahalli belediyeleri, belediye olmayan yerlerde köy heyeti ihtiyariyeleri himayeye mecburdurlar. Hususi müesseseleri olmayan yerlerde belediyeler bu çocukları icap ederse bir ücret mukabilinde bakılmak ve büyütülmek üzere aileler nezdine verirler. Altı yaşından sonra bu çocukların himayesi ve tahsil ettirilmesi Maarif Vekâletince deruhde olunur.

Madde 163 - Bilümum mekteplerin bina ve sıhhi şartları ve sari salgın hastalıklardan vikayeleri hususları Sıhhat ve içtimai Muavenet Vekaletinin murakabesi altındadır. Yalnız talebenin şahıslarına ait sıhhi murakabe bu mekteplerin tabi oldukları makamlar, cemiyetler veya şahıslar tarafından ifa edilir.

[1231] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete:** 1489, 06.05.1930.

[1232] Anne ve çocuk sağlığı konusunda halkı bilinçlendirme konusunda Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Maarif Vekaleti, Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi ve Himaye-i Etfal Cemiyeti birçok yayın yapmıştı. Bu yayınlardan bazıları şunlardır: Ali Vahit YAŞAT, **Çocukluğun İçtimai Hıfzıssıhhası**, Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1924; APPERT**, Çocuk Hıfzıssıhhası**, mütercim: Muhyiddin Celal, Maarif Vekaleti, Ankara, 1924; JEROMA, **Çocuğun Sıhhat Defteri**, derleyen: Muhyiddin CELAL, Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, Ankara, 1927; Besim ÖMER, **Anne Olacaklara ve Annelere: Çocuk Yetiştirmek-Püerikültür**, İstanbul, 1930; CELAL, Mektep Çocuğunun Sıhhati, 1934; Server Kamil TOKGÖZ, **Okul Sağlık Bilgisi**, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Ankara, 1938; **Annelere Öğüt,** Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Ankara, 1944; Müfide KÜLEY, **Sağlığı Koruma ve Çocuk Bakımı Bilgileri**, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1949.

Madde 164 - Alelümum mekteplerde muayyen fasılalarla talebenin beden, ruh ve göz ve kulaklarına ait muayeneler mekteplerin hususi tabipleri tarafından icra ve her talebeye mahsus ayrı kayıt varakalarına tesbit olunur.

Madde 165 - On yaşından aşağı çocuğun babası, anası veya öksüz olanlarda sair hısımları tarafından hayat ve sıhhatı ve ahlakını tehlikeye maruz bırakacak fena muameleye, teşviklere veya cebre duçar olduğu takdirde bunların belediye veya Devlet müesseselerine kabul edilmek üzere nezdinde bulunduğu kimselerden ayrılması caizdir.

Madde 166 - On iki yaşından aşağı çocukların yanlarında ebeveyni veya velileri olduğu halde dahi meyhanelere girmesi ve on sekiz yaşından aşağı gençlere her nevi ispirtolu içki verilmesi veya satılması memnudur.

Madde 167 - On iki yaşından aşağı çocukların, sinema ve tiyatro ve dans salonu ve bar gibi mahallere getirilmesi ve kabul edilmesi memnudur. Altı yaşından yukarı olanların gündüzün terbiyevi veya hususi mahiyette olan sinema veya tiyatrolara getirilmesine müsaade olunabilir.

Madde 168 - Her şehir ve kasaba belediyeleri o şehir ve kasabanın vüs'at ve nüfusunun adedine göre icap eden büyüklükte küçük çocukların temiz hava almasına mahsus bir veya mütaaddit bahçeler ve spor meydanları vücude getirmeğe mecburdurlar."[1233]

Nüfusu artışını engelleceği düşünülen konularda cezai tedbirler geliştirildiğini görüyoruz. Bu bağlamda çocuk doğumunu engelleyici tavsiyeler içeren eserlere önlem getirilmiştir. Örneğin *Gebe Kalmamak İçin Ne Yapmalı* adlı eser hakkında, "nüfus siyasetine aykırı fikirler ihtiva" ettiği gerekçesiyle "toplatılıp imha edilmesi" kararı alınmıştır.[1234]. 1926 yılında çıkarılan "Türk Ceza Kanunu"nun çocuk düşürmeyle ilgili maddelerinde çocuk düşürmek ve buna yardım etmek suç olarak kabul edilmektedir:

"Madde 468: Alet ve ilaç kullanarak veya başkası tarafından kullanılmasına razı olunarak çocuk düşüren kadın, altı aydan üç seneye kadar hapsolunur.

Madde 469: Bir kadının rızasıyla vasıta temin ederek çocuğunu düşürten kimse bir seneden üç seneye kadar hapse mahkûm olur. Eğer bu düşürtme neticesi veya düşürmek için kullanılan vasıtadan kadın telef olursa ceza dört

---

[1233] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**: 1489, 06.05.1930.

[1234] **BCA.** 30.18.1.1. / 23.16.1. / 13.03.1927.

seneden yedi seneye kadar ve eğer kadının ölümü razı olduğu vasıtadan daha tehlikeli bir vasıta kullanmaktan hâsıl olmuşsa ceza beş seneden on seneye kadar ağır hapistir.

Madde 470: Bir kimse gebeliğini bildiği bir kadının rızası olmadığı halde çocuk düşürmeye mahsus ilaç ve sair vasıta kullanmak yahut kadını dövmek veya yaralamak yahut başka bir fiil islemek suretiyle çocuk düşürtürse yedi seneden on seneye kadar ağır hapse mahkum olur. Eğer bu düşürtme neticesinde veya bunun için kullanılan vasıtadan kadın ölürse ceza on bes seneden aşağı olmamak üzere ağır hapistir. Eğer fail kadının kocası ise bu maddeye tayin olunan ceza altıda bir miktarı çoğaltılır."[1235]

Bununla birlikte "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"nun 152. maddesinde de kürtajda kullanılabilecek malzemelere ticari yasak getirilmektedir. İlgili madde şu şekildedir: "İlkaha mani veya çocuk düşürmeğe vasıta olup Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince tayin olunacak alat ve levazımın ithal ve satışı memnudur. Bunların tababetle müstamel envaı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin tayin edeceği şartlar dairesinde ithal edilir ve eczanelerde reçete ile satılır."[1236]

Nüfus artırma politikalarında yasal önlemlerin yanı sıra bu konuda örnek alınan ülkelerin nüfus politikalarında nasıl yol izlediklerini anlamaya yönelik çabalar sergilendiğini görüyoruz. İstatistik Umum Müdürlüğü başka ülkelerin nüfus politikaları konusunda çeviriler yapmıştır.[1237] Ayrıca nüfus politikalarını incelemek üzere Avrupa'ya bürokratlar gönderilmiştir.[1238] Başta Yunanistan olmak üzere Avrupa ülkelerinin nüfus artış oranları dikkatli bir biçimde takip edilmiş ve bu ülkelerin nüfusunu Türkiye ile kıyaslayan analizler

[1235] "Türk Ceza Kanunu", Kanun no: 765, **Düstur**, VII, 3.tertip, s. 519. Bu dönemdeki kanunlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Adnan GÜRİZ, **Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni**, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Ankara, 1975, s.141-174.

[1236] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun no:1593, **Resmi Gazete**: 1489, 06.05.1930.

[1237] Bu çevirilerden bazıları şunlardır: Bela FOLDES, **Maddi ve İçtimai Vaziyetin Evlenme, Doğum ve Ölüm Üzerindeki Tesiri**, Çev. Selim Sabit, 1933. Camile JACQUART, **Erkek Çocuk Doğumları Üzerinde Harbin ve Sair Felaketli Hadiselerin Tesiri**, Çev. Enis Behiç, 1934. Geza KENEDY, **Harb ve Nüfusun Artması**, Çev. Selim Sabit, 1934. Charles BALAS, **Nüfus İşlerinde Nereye Gidiliyor**, Selim Sabit, 1934. Edward BYRON, **Nüfus Nazariyleri**, Çev. A. Nefi, 1934. LESOIR, E.D.M., **Nüfus Kütükleri**, Çev. Şevket Kaya, 1935. Edouard HERRIOT, **Nüfus Meselesi ve Irkın Korunması**, Çev. Enis Behiç, 1936. Aloys KOVACS, **Harbin Sebep Olduğu Doğum Azlığının Tesirleri**, Çev. Ekrem Şahenk, 1943.Robert R. KUCZINKI - Shiroshi NASU, **Zamanımızın Nüfus Meseleleri**, Çev. Celal Aybar, 1943. Bela KENEZ, **Nüfus Politikası Meseleleri**, Çev. Hakkı Ateş, 1944. Letinier GEORGES, **Günün Nüfus Meseleleri**, Çev. Celal Aybar, 1946.

[1238] **BCA.** 30.18.11./ 238-50 / 06.12.1932.

devlete rapor edilmiştir.[1239] Sadece Batı devletleri hakkında değil Doğu'daki komşuların nüfus politikalarının da yakından takip edildiğini görüyoruz. 1928 yılında Van Hudut Komutanlığı'ndan gönderilen bir istihbarat raporunda "İran hükümeti beş günden beri tekrar tahriri nüfusa başlamıştır" bilgisi yer almaktadır.[1240]

Nüfus politikaları söz konusu olduğunda uluslar arası arenada dönemin etkili ülkeleri İtalya ve Almanya'dır. İtalya'nın nüfus politikaları hakkında makaleler çevirilir ve burada uygulanan kanunlar hakkında bilgiler alınır. Bu çevirilerden birini yapan bir görevli çalışmasını "Başvekil İsmet Paşa"ya başlığıyla şu sözlerle takdim eder:

> "İtalya'da nüfusu arttırmak için Mussolini idaresinin muhtelif devlet teşkilati vasitesile aldığı kanuni ve idari tedbirleri gösteren bu risaleyi tercüme ve tabı ettirdim. Eserin muhteviyatı memleketimizde de nüfus meselesi etrafında yapılacak işler için çok faydalı bir tetkik mevzuu teşkil edecek bir kıymettedir. Bu itibarla zatı samileri tarafından okunmağa layiktir."[1241]

1940'lı yılların başı, Almanya'nın nüfus politikalarının büyük bir kesim üzerinde hayranlık uyandırdığı yıllardır. 1941'de CHP Genel Sekreteri'nin Berlin Büyükelçisinden Almanya'da nüfusu artırmayla ilgili çıkarılan kanunları talep ettiğini görüyoruz. Elçinin konuyla ilgili gönderdiği belgede, bir tanesi 1874 yılına ait "Aşı Kanunu" olmakla birlikte 1922–1940 yılları arasında Almanya'da çıkarılmış kanunlar yer almaktadır. Söz konusu kanunlar gençliğin korunması ve gürbüzleştirilmesi, çocuk bakımı, zührevi hastalıklarla mücadele gibi başlıklara sahip kanunlardan oluşmaktadır.[1242] 1930'larda nesli sağlamlaştırmaya yönelik öjenist kaygıların artmasıyla birlikte 1936 yılında çıkartılan yeni bir kanunla, 1926 tarihli "Türk Ceza Kanunu"nun "Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek Cürümleri" başlıklı bölümü (468. Madde) , 1936'da "Irkın Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler" olarak değiştirilmiştir.[1243] Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1943 kurultayında kabul ettiği programının nüfusla ilgili yer alan maddelerinde de yine nesilleri sağlamlaştırmaya yönelik kaygıların etkilerini görmek mümkündür: "Yurdumuzda sağlık ve içtimai yardım müesseselerini partimizin esaslarından olan; nüfusu artırma, neslin sağlamlaştırma ve güzelleştirme, ailesiz

[1239] Yunanistan'da yapılan nüfus sayımı hakkında rapor için bkz. **BCA.** 30.10.0.0 /433/ 11.06.1928. Avrupa'nın diğer ülkelerinin nüfus miktarları ve artış oranlarını gösteren rapor için bkz. **BCA.** 30.10.0.0 / 140 / 24.10.1940.
[1240] **BCA.** 30.10.0.0 / 755 / 24.10.1928.
[1241] **BCA.** 30.10.0.0. / 26.147.12. / 06.12.1932.
[1242] **BCA.** 490.1.0.0. / 579.2302.1. / 30.04.1941.
[1243] "Irkın Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler", Kanun no: 3038, **Düstur**, XVII, 3.tertip, s. 1347.

ve bakımsız kalıp iş hayatına sokulmaya imkan bulmayan ve ziyan olan çocukları cemiyetimize faydalı kılma ve aile kuruluşumuzu sağlamlaştırma gibi prensiplere yarayacak şekilde inkişaf ettirmek amacımızdır."[1244]

[1244] **Cumhuriyet Halk Partisi Programı ve Nizamnamesi**, Ankara, 1943, s.10. Nüfusu arttırma ve nesli sağlamlaştırma kaygısının yalnızca CHP programında yer aldığını söylemeyiz. Nitekim hem 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın hem de 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin programında benzer maddelere rastlamak mümkündür. Bkz. Adnan GÜRİZ, "Türkiye'de Siyasi Partilerin Nüfus Politikası Konusunda Görüşleri", **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XXVIII, Sayı:1.-2.'den ayrı basım, Ankara, 1972, s.23-25.

5. SONUÇ

Yaşam hareketlerinin (doğum, yaşam süresi, üreme oranları, hastalıklar vs.) bilgi ve iktidar sarmalına girmesi toplumsal tarihin modern dönemlerine tekabül eder. Yaşamı odağına alan ve yaşam üzerindeki egemenlik alanını genişleterek güçlenen bir siyaset biçimi –yani biyopolitika- modernleşen toplumların zihniyet iklimini dönüştürmüştür. İktidar ilişkilerinin bu yeni düzeninde insan, biyolojik sürekliliğine müdahale edilebilir bir canlı türü, toplum ise nüfus olma özelliğiyle hareketleri, düzenlilikleri ve kesintileri yönetilebilir bir kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern siyasal paradigma olarak biyopolitika, biyolojik yaşamı düzenlemenin, nüfus hareketlerine müdahale ederek toplumsal alanı yönetmenin ve bedenleri kuşatarak normalleştirmenin ifadesidir. Michel Foucault'ya göre bir toplumun *biyolojik modernlik eşiğini* de tam da bu yaşam göstergelerinin siyasal stratejiler içerisine girmesi belirler.

Yaşam, bedenler ve nüfus üzerindeki bu iktidarın başlıca özelliği sürekli bir biçimde tıbbi bilgiye başvurmasıdır. Tıp bilimi biyopolitikanın grameridir ve modern toplumu inşa eden iktidar bu bilgi aracılığıyla icra edilir. Tıp bir hakikat mercii, hekimler ise modern yaşamın rehberleridir ve tıbbi bilginin toplumsal normları belirleyen gücü, tıbbın bu meşrulaşmış konumundan kaynaklanır. Modern toplum, tıbbi bilgiden beslenerek yaşamı yöneten, bedensel edimleri normalleştiren, bireylerin davranışlarına nüfuz ederek tercihlerine yön veren bir siyasetin içerisinde inşa edilmiştir ve bu inşa, toplumsal alanın tıbbileştirilmesiyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla biyopolitika, eşzamanlı olarak işleyen bir tıbbileştirme-normalleştirme stratejisidir ve bu stratejinin ürünü olan biyo-modernleşme de toplumsal alanın normatif bir bilgi etrafında yeniden üretilmesiyle gerçekleşir. Biyo-modernleşme süreci, nüfusun ve bedenlerin tıbbileştirilmesi ve normalleştirilmesinin tarihsel çerçevesidir.

Ulus devletlerin oluşması, merkezileşmiş bürokratik aygıtların ortaya çıkması ve biyo-modernleşme, aynı tarihsel kesitin birbirine eklemlenmiş unsurlarıdır. Tıbbi bilginin toplumsal gövdenin bütününe yayılması merkezileşmiş bir devlet ve bürokratik aygıt ile mümkün olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren bir devlet tıbbının gelişmesi, tıp aktörlerinin merkezden çok uzak noktalara ulaşması, kamu sağlığını tesis etmeye yönelik merkezi kararları alan idari organların oluşturulması ve toplum üzerinde kitlesel etkileri olan tıbbi

müdahalelerin gerçekleştirilmesi ulus devletin biyopolitika içerisindeki rolünü gösterir. Bedenlere ve nüfusa yönelik biyopolitik stratejiler, tıbbi bilginin devlet-toplum ilişkilerine yerleşmesi ve devlet aklının tıbbileşmesiyle sistematik hale gelebilmiştir. Biyopolitik stratejilerle normalleştirilen bir toplumda devlet, biyo-düzenlemeyi etkin hale getiren yapı olmuştur.

Bu tez çalışmasının çıkış noktasını Michel Foucault'nun biyopolitika, beden politikaları ve normalleştirilmiş modern toplum üzerine geliştirdiği düşünceleri, yaklaşımı ve kavramlarından hareketle Türkiye'de modernleşmenin biyopolitikasını ve biyo-modernleşme sürecini tartışma çabası oluşturmaktadır. Geç dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemine tekabül eden ve 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına uzanan süreçte yaşam hareketlerine müdahaleleri toplumsal yapının sürekliliği açısından zaruri olarak tahayyül eden, nüfusu siyasal bir analiz birimi olarak kavrayan ve bedeni biyolojik olduğu kadar sosyal bir kategori olarak ele alan bir siyasal paradigmanın yükseldiğini söyleyebiliriz. Türkiye'de biyo-modernleşmenin yaşandığı bu süreç, yaşam üzerinde kurulan bir iktidarın oluştuğu, nüfusun biyopolitik bir düzlemde sorunsallaştırıldığı ve bedene yönelik duyarlılığın modern siyasetin gerekleri etrafında geliştiği bir tarihsel döneme karşılık gelmektedir. Modernleşen ve bu açıdan biyo-modernleşen Türkiye'de beden ve nüfus politikalarının oturduğu tarihsel zemini bu biyopolitik dönüşüm belirlemiştir.

Modernleşen Türkiye'de biyopolitik bir paradigma etrafında oluşan beden ve nüfus politikaları temelde üç söylemden beslenerek gelişmiştir: I. Beden ve nüfus politikaları öncelikle toplumun paylaştığı ortak vatan üzerinde kalabalık ve sağlıklı bir nüfus yaratma stratejilerini içerir. II. Bu kalabalık ve sağlıklı nüfus içerisinden devletin ve ulusun güvenliğini tesis edecek güçlü askerler yaratmak, beden ve nüfus politikalarının bir diğer parçasıdır. III. İktisadi kalkınmayı sağlayacak sağlıklı işçileri temin etme arzusu ise beden ve nüfus politikalarının beslendiği üçüncü hattı oluşturur. Türkiye'de modernleşmenin biyopolitikasını, beden rejimini ve siyasal bir bedenin ortaya çıkışını bu hatlar belirlemiştir. Bu söylemlerle anlamlandırılan beden iki metafor üzerinden tasvir edilmiştir: Makine-beden ve bitki-beden. Makine-beden, modernleşmeye, medenileşmeye, kalkınmaya, çalışmaya, hıza, disipline ve güce gönderme yapmaktadır. Bitki-beden ise toprağa, nüfusun ıslah edilebilirliğine, insanın canlılar dünyasının edilgen bir parçası oluşuna ve terbiyeye gönderme yapmaktadır. Bitki-beden metaforunda nüfus, yararlı bitkiler ve zararlı otlardan oluşan bir tarla, bedenler ve sosyal gruplar bitki çeşitleri ve devlet ise bahçıvan olarak tahayyül

edilmektedir. Bu metaforlardan beslenen beden ve nüfus politikaları, tarlanın ıslah edilerek yararlı bitkilerin yetiştirilmesi ve terbiye edilmesini, zararlı olanlarının ise ayıklanmasını esas alır.

Nüfusu artırarak ve sağlıklı hale getirerek, bedenleri güçlendirerek kalabalık, savaşma gücü yerinde ve çalışabilir bir toplum yaratmaya yönelik bu söylemlerin şekillendirdiği beden ve nüfus politikaları üç düzenek içerisinde gelişmiş, üretilmiş ve icra edilmişlerdir: Hıfzıssıhha, terbiye ve öjeni. Biyopolitik stratejilerin iç içe geçtiği bu üç alan, beden ve nüfus politikalarının hakikat kaynakları, tıbbi ve pedagojik bilgi havuzları, güncel ihtiyaçlara yanıtlar üreten disiplinlerin kesişme noktaları ve kurumları inşa eden düzeneklerdir. Türkiye'de beden ve nüfus politikaları, biyopolitik bir akıl ve tıbbi bir bakış altında, hıfzıssıhha, terbiye ve öjeni etrafında örgütlenmişlerdir. Hıfzıssıhha, terbiye ve öjeni hem bilgi, hem de pratik olarak kesin sınırlarla birbirlerinden ayrılmazlar. Bu üç alan, geçişkenlikler ve eklemlenme ile hem birbiriyle hem de ulus inşasıyla bütünleşmiş bir şekilde işlerler.

Hıfzıssıhha, kamu sağlığının ve kamusal hijyenin sağlanmasına yönelik bilgi birikimini ve politikaları içerir ve bu anlamda bedenlerin ve nüfusun sağlıklı hale gelmesine yönelik kitlesel etkileri olan önlemler üretir. Hıfzıssıhha ve hijyende insan biyolojik ve sosyal bir varlıktır; öte yandan hem canlı bir tür, hem nüfus hem de bedendir. Hıfzıssıhha ve hijyenin kamu sağlığını tesis etmesi öncelikle insanın bir parçası olduğu ortama yönelik düzenlemeleri öngörür. Tezde tartışılan hıfzıssıhha ve hijyen eserlerinde havanın, suyun ve toprağın tıbbi standartlarını sağlamaya yönelik bilgiler ve bu doğrultuda çıkarılan kanunlar, insanı biyolojik bir bütünün parçası olarak tasavvur etmektedir. Bu eserlere göre biyolojik olarak edilgen bir varlık olan insanın biyolojik seyri, yaşadığı ortama yönelik müdahalelerle dönüştürülebilir. Hıfzıssıhha ve hijyen hem insanı hem sağlığı biyolojik olduğu kadar toplumsal bir mesele olarak ele alır. Bu alana hakin olmuş söyleme göre normdan sapmış toplumsal ortamlar hastalıkların ve toplumsal sorunların ürediği alanlardır. Dolayısıyla hıfzıssıhha, fiziki olduğu kadar toplumsal ortamları da tıbbi normlarla düzenlemeyi öngörür. Hıfzıssıhhada tıbbi normativite hem biyolojik hem de toplumsal yaşama yöneliktir. Tıbbileştirilmiş ve normalleştirilmiş bir toplumun inşasında, yaşam ortamının tıbbi normlarla düzenlenmesi kadar hastalıklarla mücadele de rol oynamıştır. Modernleşen Türkiye'de tıbbi bilgi kanalıyla toplumsal normların inşasının en açık bir biçimde görülebileceği iki kategori vardır: Frengi ve alkol.

Modernleşen Türkiye'de kamu sağlığı söylemi frengi ve alkolü, toplumsal bir kimliğin kurucu öğeleri olarak inşa etmiştir. Bu konudaki tıbbi ve pedagojik metinlere, frengi ve alkolün üremeyi, müstakbeller nesillerin sağlığını ve nüfus artışını tehlikeye attığı ve "ırkın sağlığı"na zarar verdiği yönündeki argümanlar hakim olmuştur. Bu bağlamda frengi ve alkol ulusal ve de "ırki" çıkarları tahrip eden unsurlar olarak görülmüş, toplumsal yozlaşma ve ahlaki çöküntüyle özdeşleştirilmişlerdir. Frengi ve alkole dair metinler yazan isimler bu konulardaki Batı kaynaklı bilgileri yaygınlaştırırken kaynağına büyük oranda sadık kalarak meseleyi hem giderek daha fazla tıbbi bilginin içerisine konumlandırmış hem de bu bilgiden beslenerek frengiyi ve alkolü, toplumsal normları inşa etmenin bir parametresine dönüştürmüşlerdir. Frengi ve alkol, "yüksek dejenere" ve "ahlak hastası" olmanın bir ölçüsü, ulusal ve toplumsal hedeflerin (çok ve 'nitelikli' doğum, ruh ve beden sağlığına sahip toplum, iktisadi ilerleme ve birikim, toplumsal asayiş vs.) dışına çıkmanın simgeleri ve toplumsal bir damganın inşasının harcı olmuşlardır. Bu yaklaşıma göre frengiye yakalandığı ve alkol kullandığı için aile kuramayan, çoğalamayan, çoğalsa da sağlıklı çocuklar yerine dejenere tipler yetiştiren, çalışamayan, asker olamayan ve servet biriktiremeyen bireyin akıbeti, dilencilik, kumarbazlık, hırsızlık, fuhuş ve cinayet ile tımarhane ya da hapishanede son bulacaktır. Demografik hedeflerin odağı olarak görülen gençleri frengi ve alkolden korumaya özel bir kaygı gösterilirken, aynı demografik hedeflerin merkezine konulan kadınlar üzerinden cinsiyetçi bir tavır geliştirilmiştir. Özellikle bu dönemde adeta bir "doğum makinesi" olarak tahayyül edilen kadınlar frengi ve alkolün yaygınlaşmasının bir nedeni hem de -söz konusu bakışa göre- 'zayıf tabiatları'nın bir sonucu olarak kolayca alkolizme ve evlilik dışı bir yaşama 'sürüklenen' edilgen kişiler olarak tasvir edilmişlerdir. Frengi ve alkolün biyolojik ve toplumsal dejenerasyon, suç, ahlaki çöküş, delilik ve iktisadi başarısızlıkla özdeşleştirilmesinden hareketle makbul olmayan bir yaşam tarzı ve 'anormal' bir birey tipi tasvir edilmiştir. Burada söz konusu olan, nüfus artışına katkısı olmayan, asker ve işgücü olamayan bir birey tipidir. Bu bağlamda frengiye yakalananlar ve alkol kullananlar Türkiye'de beden ve nüfus politikalarını bir ideal olarak motive eden vatandaş tipinin tam karşısındadır.

Modernleşen Türkiye'de beden ve nüfus politikalarında terbiyenin rolü, bedeni terbiye ederek normalleştiren, disipline eden ve güçlerini artıran stratejileri içerir. Özellikle erken Cumhuriyet döneminde beden terbiyesi, nüfus projeksiyonuna yönelik ihtiyaçlar ile toplumsal, politik ve iktisadi beklentileri karşılayabilecek bir araç, bedeni biyopolitik

hedeflerle uyumlu hale getirmenin kapsamlı alanı olarak düşünülmüştür. Modernleşen Türkiye'de terbiye, ulus inşa sürecine uygun yeni bedeni inşa eden teknikler bütünüdür. Beden terbiyesinin başlıca hedeflerinden biri bedeni disipline ederek atletik hale getirmek ve adeta saat gibi çalışan bir makineye dönüştürmektir. Hızlı, atletik ve güçlü bir beden, milli ordu için gerekli asker ihtiyacına karşılık gelmektedir. Beden terbiyesinin bir başka hedefi üretken işgücünü yaratmaktır. Bu stratejiye göre hedeflenen iktisadi kalkınma ancak ulus ve devlet için gerekirse karşılık beklemeden çalışmayı erdem haline getirmiş güçlü bedenlerle mümkündür. Beden terbiyesinin kritik bir parçası da cinselliğin ve bu cinselliği yönetecek ahlakın terbiyesidir. Cinselliğin terbiyesi, cinsel pratikleri ahlaki normlar ekseninde üremeye odaklı hale getirir. Cinsel davranışları nüfus politikalarıyla koordineli hale getirmeyi hedefleyen cinselliğin terbiyesinde ideal beden, normalleştirilmiş toplumun yörüngesinden sapmayandır. Cinselliği evlilik kurumunun içerisinde tanımlayan ahlaki terbiye, bedenin oto-kontrolünün güvencesidir.

Hıfzıssıhha ve beden terbiyesi ile birlikte Türkiye'de biyo-modernleşmenin, beden ve nüfus politikalarının gerçekleştiği, toplumsal normların inşa edildiği üçüncü alan öjenidir. Öjeni, müstakbel nesilleri biyopolitik stratejilerin hedefi haline getiren bir stratejiyi içerir ve siyasileşmiş tıbbi normlara, ulus inşasının hedeflerine uygun olmayan bireylerin çoğalmalarını öjenist ilkeler doğrultusunda önlemeyi öngörür. Toplumsal yük olarak tanımlanan, sağlıklı çocuk dünyaya getirmeyen, ulusun güvenliği için savaşamayan ve işgücü olamayan bireylerin olumsuz özelliklerinin biyolojik ve sosyolojik bir kalıtım mekanizmasıyla yeni nesillere aktarılacağını savunan öjenist söylem, bu bireylerin biyolojik ve toplumsal sürekliliklerini istikrarsızlaştırmayı hedefler. Türkiye'de öjenist söylem Batı'lı örneklerine benzer bir biçimde toplumu "kıymetliler" ve "kıymetsizler" olarak ikiye ayırır: Öjenist imgelemde kıymetliler yararlı bitkiler, kıymetsizler ise zararlı otlardır. Kıymetsizlerin üremelerinin engellenmesi ya da ayıklanması, kıymetlilerin çoğalmalarının teşvik edilmesi ve yetiştirilmesi hem gelecekteki toplumsal sorunların en aza giderilmesinin araçlarından biri olarak düşünülmüş hem de toplumsal ilerleme açısından elzem görülmüştür.

Türkiye'deki öjenistler arasında da kimi ortaklıklara rağmen tam bir fikir birliğinden söz edilemez. İlerleme paradigması, güçlü devleti sağlıklı ve kalabalık nüfusla özdeşleştiren bir bakış, evlilik kurumunu öjenist ilkelerle düzenleme ve müstakbel nesilleri öjenist bilgiden yararlanarak yetiştirme kaygısı öjenistlerin ortak tutumlarıdır. Bu anlayışa göre öjeni, yalnızca üreme faaliyetinin düzenlenmesi değil çocuk yetiştirmede başvurulacak bir rehberdir.

Döneme damgasını vurmuş öjenist söyleme göre müstakbel nesilleri korumak, çoğalması makbul bireyler ile olmayanlar arasında ayrım yapmakla mümkündür. Öjenistlere göre kendine özen göstermek, bedensel sağlığa dikkat etmek ve güçlenmek aynı zamanda milletin varlığına özen göstermek ve milli bünyeyi güçlendirmektir. Ulusal hedeflere "biyolojik bir dava"nın dahil olması, devletin "biyolojik işlerinin" olduğuna vurgu yapılması, siyaset-tıp-nüfus ilişkisinin öjenist tartışmalar etrafında örgütlenmesinin zeminini oluşturmuştur. Öjeni tartışmaları Türkiye'de sistematik ayrımcılık üreten bir devlet politikası olmamış ve kimi Batı ülkelerindeki gibi kısırlaştırma uygulamaları ve yasalarıyla sonuçlanmamıştır. Bununla birlikte doğum politikalarında, evlilikle ilgili nizamnamelerde ve toplumsal normların inşasında öjenist etkileri görmek mümkündür. Öjenistler nesil ve ırk kavramlarını kaygan bir zeminde ve çoğu kez birbirinin muadili olarak kullanmışlardır. Bu metinlerde kimi yerde nesil, kimi yerde ise ırk kastedilmiş, bazen de nesil ve ırk aynı anlamı karşılamak için kullanılmıştır. Öjeni hem bir bilgi üretme biçimi olarak hıfzıssıhha, hijyen ve beden terbiyesine nüfuz etmiş hem de bu alanlardan beslenmiştir. Dolayısıyla hıfzıssıhha, beden terbiyesi ve öjeni, bilgi havuzu ve toplumsal hedefler açısından birbirinden ayrılamaz biçimde iç içe geçmiştir.

Modernleşen Türkiye'de beden ve nüfus politikalarında rol oynayan, hıfzıssıhha, beden terbiyesi ve öjeni ile ilgili metinler üreten ve bu alanlarda kanunlar hazırlayan isimler farklı meslek gruplarından oluşmakla birlikte biyopolitik bir nüfus projeksiyonuna sahip olmaları noktasında ortaklaşırlar. Ağırlıklı olarak tıp, psikiyatri, biyoloji, botanik, pedagoji ve hukuk tedrisatı almış, öğrenim hayatlarının belirli dönemlerinde Batı'da eğitim almış bu isimler, Batı'lı bilgiyi Türkiye'de yeniden formüle etmiş, bedene dair bilgiyi sekülerleştirmiş, bu bilgileri kültürel ve politik ortamla uyumlu hale getirmiş, ulus inşa sürecine ve milliyetçi politikalara adapte etmişlerdir. Beden ve nüfus politikalarını besleyen bilgiyi üreten bu isimler, sadece bilimsel faaliyetlerde de bulunmamış başta parti yöneticiliği, milletvekilliği, bakanlık ve valilik gibi çok çeşitli üst düzey siyasi ve idari görevler üstlenmişlerdir. Gazete ve dergilerde aktif yazarlık yaparak, konferanslar ve radyo konuşmaları düzenleyerek, doktorluk, akademisyenlik ve öğretmenlik gibi çeşitli meslekleri icra ederek toplumsal bünyeye nüfuz etmiş bu isimler, Türkiye'de modernleşmenin ideal bedenini ve nüfus yapısını tasavvur etmişlerdir.

Türkiye'de beden ve nüfus politikalarında Batı'lı bilginin taşınmasının ve yorumlanmasının hayati bir etkisi olmakla birlikte yaşanan süreç Batı'dan temel bir farkla

ayrılmaktadır. Michel Foucault'nun aktardıklarına göre Batı'da küçük bir kronolojik farkla bedeni terbiye etmeye yönelik politikalar nüfusun biyopolitikasını öncelemektedir. Foucault, 18. yüzyıla gelindiğinde Batı'da bedeni terbiye etmeye ve normalleştirmeye yönelik disiplinci mekanizmaların yerleştiğini, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise hedefi nüfus olan yeni bir paradigmanın yani biyopolitikanın yükseldiğini belirtir. Foucault'ya göre bu dönüşümle disiplinci mekanizmalar sona ermemiş ve biyopolitik stratejilerin içerisinde işleyerek devam etmiştir. Türkiye'de yaşanan süreç ise bundan farklı olmuştur. Osmanlı toplumunda 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren nüfusu biyopolitik anlamda sorunsallaştıran bir paradigma oluşmaya başlamış ve bedeni terbiye etmeye yönelik disiplinci mekanizmalar bu paradigmanın etrafında ortaya çıkmaya ve gelişmeye başlamıştır. Dolayısıyla Batı'dan farklı olarak Osmanlı toplumunda biyopolitika, disiplinci mekanizmalarla neredeyse eş zamanlıdır ya da aynı yüzyılda gerçekleşen küçük bir kronolojik farkla bu mekanizmaları öncelemektedir.

Gün geçtikçe daha çeşitli araştırmaların konusu olmasına rağmen beden, Türkiye'de modernleşme üzerine yapılan çalışmaların ihmal edilmiş bir alanıdır. Bedenin toplumsal tarih içerisindeki konumu, Türkiye'de modernleşme tartışmalarını farklı açılardan besleyecek bir tarihsel malzemeyi barındırmaktadır. Bu tarihsel malzeme bugünün toplumunu tartışmak açısından da önemlidir. Bugün, sabitleşmiş kimlik kategorilerinin ortaya çıkışını, bireylerin özneleşme süreçlerini, toplumsal pratik içerisinde normalleştirilmiş, gündelik yaşamda sıradanlaştırılmış, bireylerin davranışlarına yerleşmiş ve yaşamın her alanına yayılmış toplumsal normların, yargıların ve tercihlerin temellerini tartışmaya yönelik bir sosyoloji, bedenin tarihsel inşasını göz önünde bulundurmalıdır.

6. KAYNAKLAR

I. BİRİNCİL KAYNAKLAR

A) ARŞİV

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi).

T.B.M.M. Zabıt Cerideleri

B) TALİMATNAMELER, NİZAMNAMELER VE KANUNLAR

3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanununun Tatbik Şeklini Mübeyyin Nizamname (1941), Nafiz Ergeneli-Nuri Tuna, **Beden Terbiyesi Mevzuatı**, Alaeddin Kıral Basımevi, Ankara.

3530 Sayılı Kanunun Tatbik Şeklini Mübeyyin Beden Terbiyesi Nizamnamesinin Tatbik Suretine Ait İzahname (1941), Nafiz Ergeneli-Nuri Tuna, **Beden Terbiyesi Mevzuatı**, Alaeddin Kıral Basımevi, Ankara.

Aşı Nizamnamesi (1995), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

Aşı Talimatnamesi (1995), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

Beden Terbiyesi Kanunu (1938), Kanun no:3530, 1938, **Resmi Gazete**, 29.06.1938.

Beden Terbiyesi Teşkilatınca ve Müesseselerce Kurulacak Gençlik Kulüp ve Grupları Hakkında Talimatname (1941), Nafiz Ergeneli-Nuri Tuna, **Beden Terbiyesi Mevzuatı**, Alaeddin Kıral Basımevi, Ankara.

Beden Terbiyesi ve Spor Mükellefiyeti Hakkında Kararname (1941), Nafiz Ergeneli-Nuri Tuna, **Beden Terbiyesi Mevzuatı**, Alaeddin Kıral Basımevi, Ankara.

Bimarhanelere Dair Nizamname (1995), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

Çok Çocuklu Hakimlere Verilecek Yardım Paralarıyla İkramiye Hakkında Kanun (1937), Kanun no:3252, **Resmi Gazete**:3643, 29.06.1937

Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname (1931), **Resmi Gazete**, Kararname no: 11682, Sayı:1904, 21 Eylül 1931.

Frengi İlletinin Men-i İntişarı Hakkında Talimatname-i Sıhhi (1995), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

Frengi Mücadele Teşkilatının Vazifelerini Gösterir Talimatname (1935), **Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti**, Ankara.

Frengi Mücadele Teşkilatının Vazifelerini Gösterir Talimatname (1939), **Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti**, Ankara.

Frengi Tedavi Talimatnamesi (1931), **Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti**, Ankara.

Frengi Tedavi Talimatnamesi (1938), **Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti**, Ankara.

Frengi Tedavi Yönetmeliği (1950), **Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı**, Ankara.

Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi (1995), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

Hilal-i Ahdar Cemiyeti Nizamnamesi (1920), Hilal, Dersaadet.

Irkın Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler (1936), Kanun no: 3038, **Düstur**, XVII, 3.tertip.

İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi (1995), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

İlel-i Sariyyeye Karşı İttihaz Kılınacak Tedabire ve Tebhirhane Memurlarının Vezaifine Dair Talimat (1995), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

İlel-i Sariyyeye Karşı İttihaz Kılınacak Tedabire ve Tebhirhane Memurlarının Vezaifine Dair Olan Talimata Zeyl (1995), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

Me’murin Kanunu (1926), Kanun no: 788, **Resmi Gazete**, Sayı:336, 31.03.1926.

Memalik-i Mahruse-i Şahane’de Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname (1995), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

Men’i Müskirat Kanunu (1920), **Düstur**, 3. Tertip, Cilt:1.

Milli Korunma Kanunu (1940), Kanun no: 3780, **Resmi Gazete**, 26.01.1940.

Osmanlı Men-i Müskirat Cemiyeti Nizamnamesi (1326), **Osmanlı Men-i Müskirat Cemiyeti**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul.

Sular Hakkında Kanun (1926), Kanun no: 831, **Resmi Gazete**, sayı: 368, 19 Mayıs 1926.

Şose ve Köprüler Kanunu (1929), Kanun no:1525, Resmi Gazete: 1214, 12.06.1929.

Tababet ve Şu’abatı San’atlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun (1928), Kanun no: 1219, **Resmi Gazete**: 863, 14.04.1928.

Tebhirhaneler (1995), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

Topografya-yı Tıbbiye Dair Talimatname (1995), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

Türk Ceza Kanunu (1926), Kanun no: 765, **Düstur**, VII, 3.tertip.

Türk Kanunu Medenisinin 88'inci Maddesini Tadil Eden Kanun (1938), Kanun No:3453, **Resmi Gazete**:3945, 28.06.1938.

Türk Medeni Kanunu (1926), Kanun no:743, **Resmi Gazete**: 339, 04.04.1926.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930), Kanun no:1593, **Resmi Gazete**, Sayı:1489, 6 Mayıs 1930.

Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi (1995), **Mecelle-i Umur-i Belediyye**, Cilt:6, Osman Nuri Ergin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

C) MATBU ESERLER

Açık Hava ve Beden Terbiyesi (1939), **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Say:6., Ankara.

ADASAL, Rasim (1945), "Çağımızın Başarılarından Beden Terbiyesi", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:5., Say:49., Ankara.

AĞAOĞLU, Ahmet (1936), "Nüfus Sayımı ve Faydaları", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara.

AHMET RIZA (2011), "Asker", **Ahmet Rıza Bey ve Vazife ve Mesuliyet Eserleri**, Haz. Mustafa Gündüz, Divan Kitap, Ankara.

AHMET ŞÜKRÜ (1933), "Frengi", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.

AHMET ŞÜKRÜ (1933),"Frengi", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.

AKALIN, Besim Ömer (1935), **Kızlarımız İçin**, İstanbul.

AKALIN, Besim Ömer (1938), **Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı-1 Nüfus Siyasetinde Çocuk**, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul.

ALANTAR, İhsan Hilmi (1944), **Sağlam Okul Gençliği**, Maarif Matbaası, Ankara.

ALİ EŞREF (1933), "İçtimai Dertlerimizden Biri", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi , İstanbul.

ALİ RIZA (1933), "Veladi Frengi", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader, İstanbul.

ALKAÇ, Neyyir (1941), "Beden Terbiyesi Her Sınıf İnsan İçin bir Zarurettir", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:3., Sayı:34., Ankara.

Annelere Nasihat (1929), Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Neşriyatından, No:21, Hilal Matbaası, İstanbul.

Annelere Öğüt (1944), Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Ankara.
APPERT (1924) , **Çocuk Hıfzıssıhhası**, Mütercim: Muhyiddin Celal, Maarif Vekaleti, Ankara.
AŞİR, Vildan (1931), **Atletizm ve Mektebe Tatbiki**, Devlet Matbaası, İstanbul.
AŞİR, Vildan (1940), "Okul Sporunun Gayesi", **Okul-Spor**, Cilt:2., Sayı:19., Ankara.
ATAY, Falih Rıfkı (1936), "Nüfusumuz", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara.
AYDEMİR, Şevket Süreyya (1932), "Çok Nüfuslu Anadolu", **Kadro: Aylık Fikir Mecmuası**, Sayı:5.
AYNIZADE HÜSEYİN TAHSİN (1908), "İçtimaiyat-Nüfus Meselesi", **Beyan-ül Hak**, Cilt:1., Sayı:3., İstanbul.
BALAS, Charles (1934) **Nüfus İşlerinde Nereye Gidiliyor**, Selim Sabit, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.
BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı (1937), "Sevicilik, Lutilik ve İstimna ile Mücadele", **Yeni Adam**, 4 (206), İstanbul.
BAYAR, Siret (1936), "Genel Nüfus Sayımı", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara.
BAYDAR, Nasuhi (1939), "Devlet ve Spor", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Say:1., Ankara.
BAYDAR, Nasuhi (1939), "Doğru Yol", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:4., Ankara.
Beden Terbiyesi (1931), **Resimli Şark**, No:4, İstanbul.
Beden Terbiyesi Kanunu (1939), **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:1., Ankara.
BEHÇET, Hulusi (1935), **Frengi, Niçin Ayıp Görülür?**, İstanbul Halkevi, İstanbul.
BELGEN, Ali Nihat Hekim (1937), **Genel Sağlık Öğütleri**, Suhulet Basımevi, İzmir.
BERKİN, Şevket (1936), "Genel Nüfus Sayımı Hakkında Konuşma", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara.
BERNARD (1849), **Kaplıca Risalesi**, Mekteb-i Tıbbiye Tabhanesi, İstanbul.
BESİM ÖMER (1930), **Anne Olacaklara ve Annelere: Çocuk Yetiştirmek-Püerikültür**, İstanbul.
BESİM ÖMER (1930), **Nüfus Siyasetinde Çocuk Yetiştirme**, İstanbul.
CAVAİLLON (1934), "Abolitionist Memleketlerde Frenginin İhtiyari veya Mecburi Tedavisi", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi**, 1(5-6).
CELAL (1934), **Mektep Çocuğunun Sıhhati**, Maarif Vekâleti, Ankara.

CEMGİL, Adnan (1934), "İsveç Jimnastiği ve Dinamizm", **Yeni Adam**, 1 (2), İstanbul.
CENAP ŞAHABETTİN (1915), "Muhasebat-ı İçtimaiye- Mesele-i Nüfus", **Donanma**, Cilt:7., Sayı:50., İstanbul.
Cimnastik Talimnamesi (1867), Mütercim: Mustafa Hami Paşa, Mekteb-i Fünun Harbiye-i Cenab-ı Mülükane Matbaası, İstanbul.
Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Vilayet İdare Heyetinin 1933 Senesi Kongresinin İdare Heyeti Reisi Cevdet Kerim Bey Tarafından Okunan Raporudur (1933), **Yeni Türk Mecmuası**, C.1.
Cumhuriyet Halk Fırkası Programı (1931), İstanbul.
Cumhuriyet Halk Partisi Programı ve Nizamnamesi (1943), Ankara.
ÇAĞLAR, B.K. (1936), "En Büyük Bayram", **Türk Spor Kurumu Dergisi,** Sayı.19, Ankara.
ÇAĞLAR, B.K. (1936), "Sporla Mükellefiz!", **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı:15.
ÇAMBEL, Perihan (1946), **Ögenik (Eugenics) Hakkında Düşünceler**, Kader Basımevi, İstanbul.
DAVER, Abidin (1936), "Nüfus Sayımında Ulusal Ödev", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara.
DEMİRTAŞ, Adnan (1937), "Beden Terbiyesi ve Ehemmiyeti", **Enerji: Aylık Kültür Dergisi** Cilt:1., Sayı:1.
DİLEVURGUN, Hamdi (1947), **Sağlık Propagandası ve Hayati İstatistik Bilgileri**, Akın Matbaası, Ankara.
DİLEVURGUN, Hamdi (1947), **Sosyal İjiyen**, Güven Basımevi, İstanbul.
DİNÇER, Celal (1941), "Beden Terbiyesi Mükellefiyetinin Sanayi Müesseselerimiz Üzerinde Tesirleri", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:3., Sayı:31., Ankara.
DOĞAN, Atila (2012), **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, Küre Yayınları, İstanbul.
DOKTOR FAİK (1926), "Frengi Hastalığı ve Fenalıkları", **Kurtuluş Yolu**, 1926, 1(4).
DOKTOR MUHİTTİN CELAL (1930), **Millet Mekteplerile Halk Dersanelerine Mahsus Sağlık Bilgisi**, Tefeyyüz Kütüphanesi, İstanbul.
DOKTOR NURETTİN (1923),"İçtimai Yaralarımızdan Frengi", **Halk Yolu**, 1923, 1(14).
DR. KUDSİ (1933), "Alkolizm", **İçki Düşmanı Gazete**, Sayı: 12., İstanbul.
DR. KUDSİ (1933), "Alkolizm", **İçki Düşmanı Gazete**, Sayı:3., İstanbul.
DR. KUDSİ (1933), "Çocuk ve Alkolizm", **İçki Düşmanı Gazete**, Sayı:5., İstanbul.
DR. M. MAZHAR (1932), "Teksiri Nüfusun Fa'ideleri", **İçtihad**, Sayı:338, İstanbul.
DR. RIZA TEVFİK (1908), "Nüfus Meselesi ve Ehemiyyet-i Siyasiye ve İçtimaiyyesi", **Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası**, Cilt:1, Sayı:1., İstanbul.

EDHEM NECDET (1913), **Tekâmül ve Kanunları**, Kütüphane-i İçtihad, İstanbul.

ERDEMİR, Necdet (1936), "Genel Nüfus Sayımı", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara.

ETEM, Sadri (1936), "Nüfus İşi Devlet Politikasının Belkemiğidir", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara.

FAİK, Behaddin (1932), **Yeni Hıfzıssıhha,** Devlet Matbaası, İstanbul.

FAİK, Mümtaz (1936), "Nüfus Sayımının Faydaları", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara.

FELEK, Burhan (1939), "Harb ve Spor", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:10, Ankara.

FENİK, Mümtaz Faik (1941), "Disiplin Sağlam ve Çevik Vücut", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:3., Sayı:25., Ankara.

FOLDES, Bela (1933), **Maddi ve İçtimai Vaziyetin Evlenme, Doğum ve Ölüm Üzerindeki Tesiri**, Çev. Selim Sabit, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.

Frenginin Nesle Tesiratı (1926), **Hilal-i Ahmer Mecmuası**, 5(55).

GALİP ATA (1925), **Tıp Tarihi**, Yeni Matbaa, İstanbul.

GALİP, Reşit (1929), **Çocuk Bakım Öğütleri**, Maarif Vekâleti, İstanbul.

GALİP, Reşit (1929), **Dört Azgın Canavar**, Devlet Matbaası, İstanbul.

GALİP, Reşit (1929), **İnsan Bedeni**, Devlet Matbaası, İstanbul.

GALİP, Reşit (1929), **Sıhhat Koruma Bilgisi**, Devlet Matbaası, İstanbul.

Gençliğe Sağlık Kılavuzu (1942), Hayat Neşriyat Yurdu, İstanbul.

Gençliğe Sağlık Kılavuzu (1942), Hayat Neşriyat Yurdu, İstanbul.

Gençlik Kulüp ve Grupları Her Yerde Faaliyete Geçerken Ankara Radyosunda Bir Konuşma (1940), **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Say:21., Ankara.

GEORGES, Letinier (1946), **Günün Nüfus Meseleleri**, Çev. Celal Aybar, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.

GİRAY, Adil (1939), "Gürbüz Bir Nesil Nasıl Yetişir: Genç Mekteplilere Düşen Vazife I, **Okul-Spor**, Cilt:1.Sayı:2., Ankara.

GOLTZ, Baron Von Der (1887), **The Nation In Arms**, Çev. Philip A.,Ashworth.

GÖKAY, Fahrettin Kerim (1933), "Yolumuz", **İçki Düşmanı Gazete**, Sayı:1., İstanbul.

GÖKAY, Fahrettin Kerim (1935), "Türkiye'de Alkolizm Problemi Raporu", **Altıncı Ulusal Tıb Kurultayı**, Kader Matbaası, Ankara.

GÖKAY, Fahrettin Kerim (1938), **Kısırlaştırmanın Rolü**, Kader Basımevi, İstanbul.

GÖKAY, Fahrettin Kerim (1941), **İnsan Hayatında Cinsi Kudretin Rolü**, Kader Basımevi, İstanbul.
GÖKAY, Fahrettin Kerim (1948), **Sağlık Düşmanı Keyif Verici Maddeler**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
GÖKDAĞ, Cemal (1940), "Mazideki Medeniyetler", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:23., Ankara.
GÜRKAN, Kazım İsmail (1936), "Sağlık Bakımından Nüfus Sayımının Faydaları", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara.
H. ÖMER (1933), "Belsoğukluğu ve Tedavisi", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.
HABİB, İsmail (1936), "Sayım Gününün Büyüklüğü", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara.
HEKİMOĞLU, Haluk (1941), "El Bombasını Nasıl Atmalı?", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:3., Sayı:27-28., Ankara.
Her Derde Deva Şey… (1936), **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı:16, Ankara.
HERRIOT, Edouard (1936), **Nüfus Meselesi ve Irkın Korunması**, Çev. Enis Behiç, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.
HIRSCH, Julius (1937), **Anadolu'da Bir Seyahat**, İstanbul.
HIRSCH, Julius- EREL, Muhiddin (1946), **Hijyen Ders Kitabı: Birinci Cilt**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
HÜSEYİN REMZİ (1886), **Tarih-i Tıb**, İstanbul.
HÜSEYİN REMZİ-HÜSEYİN HÜSNÜ (1886), **Mikrob: Emraz-ı Sariye ve Şarboniyenin Vesail-i Sirayeti ve Usul-i Telkihiyyesi**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul.
HÜSEYİN ZADE ALİ (1933), "Sifilomani ve Frengiye Dair Bilgilerimizin Tarihinden Bir Nebze", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.
IRMAK, Sadi (1938), **Verasetin Biyolojisi**, Ankara Halkevi, Ankara.
IRMAK, Sadi (1941), "Çiftçi ve İşçinin Bedeni Terbiye İhtiyacı", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:3., Sayı:32., Ankara.
IRMAK, Sadi (1941), **Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri**, Ulusal Matbaa, Ankara.
IRMAK, Sadi (1943), **Kendimize Doğru: Memleketimizin Bazı Meseleleri**, Foto Magazin Basımevi, İstanbul.
Isparta Gençlik Kulübünün Açılış Töreninde Meb'us Kemal Ünal'ın Nutku (1940), **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:20., Ankara.

İDİL, Kamil (1941), **Cinsiyet Hıfzıssıhhası ve Öğretimindeki Önemi**, Zarafet Basımevi, İstanbul.

İNCEDAYI, Cevdet Kerim (1934), "Cilt ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti Senelik Kongresi", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi,** 1(1), İstanbul.

İNCEDAYI, Cevdet Kerim (1941), "Frenginin Tehlikelerine Dair Umumi Bilgiler ve Bu Hastalıkla Mücadelede Halka Nasihatler ve Tenbihler", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi**, 7(46), İstanbul.

İSMAİL HAKKI (1932), "Açık Hava Mektepleri", **Terbiye**, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul.

İSMAİL HAKKI (1932), "Köy Mektebi", **Terbiye**, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul.

İSMAİL HAKKI (1932), "Maarifin Mesuliyeti", **Terbiye**, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul.

İSMAİL HAKKI (1932), "Maksat", **Terbiye**, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul.

İSMAİL HAKKI (1933), "Tekâmül Vetiresi ve Pedagoji", **Yeni Türk Mecmuası**, Cilt:1, Sayı:4., İstanbul.

İstatistik Yıllığı (1949), Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No:303, Cilt:17, Ankara.

İstatistik Yıllığı: 1930 (1930), Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.

İstatistik Yıllığı: İkinci cilt–1929 (1929), Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

İtalyan Gençlik Teşkilatı (1939), **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:7., Ankara.

İzci intizamı Sever (1940), **Okul-Spor**, Cilt:2., Sayı:20., Ankara.

JACQUART, Camile (1934) **Erkek Çocuk Doğumları Üzerinde Harbin ve Sair Felaketli Hadiselerin Tesiri**, Çev. Enis Behiç, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.

JEROMA (1927), **Çocuğun Sıhhat Defteri**, Der. Muhyiddin Celal, Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, Ankara.

Kadro (1932), **Kadro: Aylık Fikir Mecmuası,** Sayı:1.

KALELİ, Hayri (1939), "Sağlık Bakımından Spor ve Biz", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:2., Ankara.

KANAT, H. Fikret (1942), **Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye**, Çankaya Matbaası, Ankara.

KANSU, Şevket Aziz (1939), "Öjenik Problemleri", **Ülkü Halkevleri Dergisi**, Sayı:74, Ulus Basımevi, Ankara.

KAYA, Kemal (1937), "İsveç'te İdrott ve Okul", **Enerji: Aylık Kültür Dergisi,** Cilt:1., Sayı:4.

KAZIM NAMİ (1932), “Çocuğun Sıhhati ile Terbiyesi Arasında Münasebetler”, **Resimli Şark**, No:16, İstanbul.

KENEDY, Geza (1934), **Harb ve Nüfusun Artması**, Çev. Selim Sabit, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.

KENEZ, Bela (1944), **Nüfus Politikası Meseleleri**, Çev. Hakkı Ateş, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.

KERMENLİ, Asım (1933), “Frengi Nasıl Bir Hastalıktır?”, **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi , İstanbul.

KERMENLİ, Asım (1933), “Frengi Nasıl Bir Hastalıktır?”, **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.

KİLİSLİ RİFAT (1933), “İçtimai Hastalıklardan: Frengi”, **Mülkiye: İlmi, Mesleki Aylık Mecmua**, Ankara.

KONUK, Sadi (1939), **Sosyal ve Biyolojik Bakımdan Nüfus İşlerimiz**, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara.

KOROK, Daniş Remzi (1936), **Genç Kızlarda Fena Adetler**, Bozkurt Matbaası, İstanbul.

KOROK, Daniş Remzi (1937), **Genç Erkeklerde Fena Adetler**, Nümune Matbaası, İstanbul.

KORYAK, Asaf (1935), **İçki ve Tütünün Zararları Bulaşık Hastalıklar**, Dereli Basımevi, İzmir.

KOVACS, Aloys (1943), **Harbin Sebep Olduğu Doğum Azlığının Tesirleri**, Çev. Ekrem Şahenk, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.

KÖKDEMİR, Bahattin (1948), **Yeni İjiyen-1**, MEB Basımevi, İstanbul.

KÖKDEMİR, Bahattin (1950), **Yeni İjiyen-2,** MEB Basımevi, İstanbul.

KUCZINKI, Robert R. – NASU, Shiroshi (1943), **Zamanımızın Nüfus Meseleleri**, Çev. Celal Aybar, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.

KUTKAM, İsmail Hakkı (1937), **Frengi**, Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, İstanbul.

Küçük İstatistik Yıllığı 1940–1941 (1941), Cilt:4, Neşriyat no:192, Ankara.

Küçük İstatistik Yıllığı 1942–1945 (1947), Yayın no:253, Ankara.

Küçük İstatistik Yıllığı: 1938–1939 (1940), Cilt:2., İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:141, Sühulet Basımevi, Ankara.

KÜLEY, Müfide (1949), **Sağlığı Koruma ve Çocuk Bakımı Bilgileri**, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

Küre-i Arz ile Sükkanı ve Teferruatı (1880), **Mecmua-yı Ebuzziya**, Cilt:1., Sayı:5., İstanbul.

LESOIR, E.D.M. (1935), **Nüfus Kütükleri**, Çev. Şevket Kaya, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.

LOKMAN HEKİM (1943) , **Lokman Hekimin Gençlere Sıhhi Öğütleri ve Elleriyle Oynayan Büyük Çocukların Hastalıkları**, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul.

LOKMAN HEKİM (1943), **Lokman Hekimin (Sakın Ha) dediği 31 Çekmenin Belaları**, Milli Mecmua Basım Evi, İstanbul.

LOKMAN HEKİM (1944), **Abaza Çeken Gençleri ve Kızları Bu Beladan Nasıl Kurtarmalı?**, Ülkü Basımevi, İstanbul.

LOKMAN HEKİM (1945), **İspirtolu İçki Kullananların ve Evlatlarının Çekecekleri Hastalıklar ve Belalar**, İstanbul.

M. SAİM (1934), "Gençliğin Cinsi Terbiyesi", **Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi**, 1(5-6), İstanbul.

M.H. (1933), "Gençlik Hıfzıssıhhası", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.

MAHMUT SADİ (1934), **Veraset ve İçtimai, Terbiyevi Neticeleri**, Kader Basımevi, İstanbul.

MAHMUT ŞEMSİ (1931)**, Kaç Yaşında Evlenmeli**, Vilayet Matbaası, Konya.

MAHMUT ŞEMSİ (1933), **Harbin Istıfai Tesirleri ve Zabitlerimizin; Neslimizin Islahındaki Ehemmiyetleri**, Akseki Matbaa, İstanbul.

MAHMUT ŞEMSİ (1934), **Terbiyenin Biyolojik Temelleri**, Ankara.

MAZHAR OSMAN (1933), "Cümhuriyetin Sıhhat Siyaseti", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.

MEHMED ALİ (1924), **İstimna-i Bilyed – İstişha-i Bilyed**, Yeni Şark Kütüphanesi, İstanbul.

MEHMET CAVİD (1901), "Muhasebe-i iktisadiye-Medeniyet ve Nüfus", **Servet-i Fünun**, Cilt: 21., Sayı: 546., Alem Matbaası, İstanbul.

MEHMET EMİN FEHMİ (1871), **Hakayık-ı Tababet**, İstanbul.

MİRLİVA VON DER GOLTZ PAŞA (1889), **Millet-i Müselleha: Asrımızın Usûl ve Ahvâl-i Askeriyesi**.

MUALLİM İSMAİL HAKKI (1936), "Yurddaş, Zengin Olmaya Çalış!", **Lokman Hekim**, Sayı.1., İstanbul.

MUSOLİNİ (1931), "Gençlik ve Hayat", Türkçeye Çeviren: Kazım Sevinç, **Resimli Şark**, No:8, İstanbul.

MUSTAFA BEHÇET (1831)**, İllet-i Cedide Risalesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul.

MUSTAFA HAMİ BEY (1854)**, Panzehirname**, Tabhane-i Amire Matbaası, İstanbul.
MUSTAFA HAMİ BEY (1865), **Sıhhatnüma-i Kebir**, Matbaa-i Âmire Matbaası, İstanbul.
MUSTAFA HAMİ BEY (1867), **Menafiül İnsan**, Tobhane-i Âmire Matbaası, İstanbul.
MUSTAFA HAMİ BEY (1871)**, Hazine-i Fünûn**, **Cild-i Evvel: Kanun-ı Sıhha**, İzzet Bey Matbaası, İstanbul.
MUSTAFA HAMİ BEY (2013)**, Sıhhatnüma**, Haz. Uğurol Barlas, Hilmi Barlas Eğitim Vakfı, İstanbul.
MUSTAFA RUHİ (tarih yok), **Coğrafya-yı Tıbbi**, Manzume-i Efkar Matbaası, İstanbul.
MÜNİR MAZHAR (1920), "Ojenik (Irkın Islahı İlmi)", **Tedrisat Mecmuası**, Cilt:12, Sayı:57., İstanbul.
MÜNÜR, Fuat – HİLMİ, İbrahim (1932), **Millet Mekteplerine ve Halk Dersanelerine Mahsus Sağlık Bilgisi**, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul.
NACİ (1933), "Belsoğukluğu ve Frengiden Korunma Çareleri", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.
NACİYE EMİN HANIM (1933), "Sütninelerin, Ahçılarınızın, Hizmetçilerinizin Kanlarını Mutlak Muayene Ettiriniz", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.
NAMIK KEMAL (2005), "Iskat-ı Cenin", **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Bütün Makaleleri 1**, Haz.. İsmail Kara-Nergiz Yılmaz Aydoğdu, Dergah Yayınları, İstanbul.
NAMIK KEMAL (2005), "Nüfus", **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Bütün Makaleleri 1**, Haz.. İsmail Kara-Nergiz Yılmaz Aydoğdu, Dergah Yayınları, İstanbul.
NAMİ (1896), "İlm-Muaşeret: Tenakıs- Nüfus Meselesi", **Mektep**, Cilt:4, Sayı:38, Karabet Matbaası, İstanbul.
NASIR, Zeki (1933), "Sıhhat ve İktisat", **Ülkü**, Cilt:2., Sayı:11., Ankara.
NURETTİN RAMİH (1933), "Ahlak ve Fuhuş Hastalıkları", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.
Nüfus Hareketleri İstatistiği (1941), Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:173, Ankara.
O. KEMAL (1933), "Beyin Frengisi ve Isıtma Hastalığı İle Tedavisi", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.
ÖZ, M. (1939), "Yanlış Anlayış, **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Saıy:3., Ankara.
ÖZDEMİR, Bahri (1939), "Spordan Maksat-Gaye", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:2., Ankara.

ÖZDEMİR, Mahir (1932), **İşret: İçki Belasından Kurtulmanın Çareleri**, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul.
ÖZGEN, İhsan (1935), **Üç Bela: Frengi, Fuhuş, İçki**, Dereli, İzmir.
ÖZVERİM, Hulusi (1940), "Hıfzıssıhha Bakımından Beden Terbiyesi ve Spor", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:13., Ankara.
PARA, Fuat (1936), "Kadın ve Spor", **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı:9.
PEKİN, Hazim (1939), **Muhtasar Frengi**, Kader, İstanbul.
PELİN, İbrahim Fazıl (1936), "Nüfus Siyasası ve Nüfus Sayımı", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara.
PIERSON (1339), **Islah-ı ırk,** Müt. Mustafa Rahmi, Maarif Vekâleti, Ankara.
REFET (1929), **Sıhhat Yolu**, Maarif Vekâleti, Ankara.
REUTER, Edward Byron (1934), **Nüfus Nazariyeleri**, Çev. A. Nefi, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.
RIZA (1933), "Veladi Frengi", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.
RIZA TAHSİN (1904), **Mir'atı Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane**, Ravzatüş Şam Matbaası, Şam.
RÜŞTÜ, Necdet (1939), "Sporcu Marşı", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:4., Ankara.
SARÇ, Ömer Celal (1936), "Nüfus Sayımının Önemi", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Köyhocası Basımevi, Ankara.
SARÇ, Ömer Celal (2011), "İktisat Fakültesi Açılırken", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 75. Kuruluş Yıldönümü Albümü**, Ed. Seyhun Doğan-Çiğdem Börke Tunalı, İstanbul.
SAYDAM, Refik (1939), "Açılış Nutku", **Yedinci Ulusal Türk Tıp Kurultayı**, "Kader" Basımevi, İstanbul.
SCHREBBER (1859), **Risale i Bedeniye-i Tıbbiye**, Müt. Mustafa Hami Paşa, Takvimhane-i Âmire Litoğrafyası, İstanbul.
SELANİKLİ NAMİ (1933),"Hekimlik, Hekim; Rolleri; Aile Hekimi, Esirgeme Hekimliği", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.
SELİM SIRRI (1903), **Terbiye-i Bedeniye: Alman Jimnastikleri**, İstanbul.
SELİM SIRRI (1909), **Terbiyevi İsveç Jimnastikleri ve Mektep Oyunları**, İstanbul.
SELİM SIRRI (1910)**, İsveç Usülünde Jimnastik Terbiye-i Bedeniye**, İstanbul.
SELİM SIRRI (1915), **Terbiye-i Bedeniyye: İsveç Usülü ve Mektep Oyunları**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul.

SELİM SIRRI (1929), **Garpta Hayat**, Devlet Matbaası, İstanbul.
SELİM SIRRI (1932), “Beden Terbiyesi”, **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul.
SELİM SIRRI (1932), “Bir Irk Nasıl Bozulur ve Nasıl Güzelleşir?”, **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul.
SELİM SIRRI (1932), “Çocuk Nedir?”, **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul.
SELİM SIRRI (1932), “Genç Kalmanın Sırları”, **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul.
SELİM SIRRI (1932), “Hareket Nasıl Bir Gıdadır?”, **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul.
SELİM SIRRI (1932), “Hayatta Kimler Muvaffak Olabilir?”, **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul.
SELİM SIRRI (1932), “Kadın Sporları”, **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul.
SELİM SIRRI (1932), “Muvaffakiyetin Meşru Yolları”, **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul.
SELİM SIRRI (1932), “Spordan Neler Bekliyoruz?”, **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul.
SELİM SIRRI (1932), “Upsala Darülfününunda Neler Gördüm?”, **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul.
SELİM SIRRI (1932), “Yirminci Asırda Kadın”, **Radyo Konferanslarım**, Devlet Matbaası, İstanbul.
SELİM SIRRI (1932), **Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor**, Devlet Matbaası, İstanbul.
Sporcular ve C.H.P. (1936), **Türk Spor Kurumu Dergisi,** Sayı.19, Ankara.
SUBHİ EDHEM (1909), **Darvinizm**, Beynelmilel Ticaret Matbaası, Manastır.
Ş. (1938), “Frengi Nedir ve Nasıl Bulaşır”, **Muğla Halkevi Dergisi**, Sayı:11.
ŞAPOLYO, Enver Behnan (1939), “Hun Türklerinde Spor”, **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:6., Ankara.
ŞEHSUVAROĞLU, Bedi (1957), **Anadolu’da Dokuz Asırlık Türk Tıp Tarihi**, Dünya Tıp Birliği, İstanbul.
ŞÜKRÜ KAMİL (1932)**, Kendi, Kendinin Doktoru**, Tefeyyüz Kütüphanesi, İstanbul.
TALİMCİOĞLU, Şükrü Kamil (1939), **Zührevi Hastalıklardan Resimli Frengi**, Nümune, İstanbul.
TANER, Cemil (1939), “Beden Terbiyesi Teşkilatının Esasları”, **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:1., Ankara.

TARCAN, Selim Sırrı (1935), **Çocuklara Sağlık Öğütleri**, İstanbul.

TARCAN, Selim Sırrı (1940), **Şimalin Üç İrfan Diyarı Finlandiya-İsveç-Danimarka**, Ülkü Basımevi, İstanbul.

TARCAN, Selim Sırrı (1946), **Hatıralarım**, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

TEVFİK REMZİ (1928), "Türk Irkının Hıfzıssıhhası ve Milli Şuuru", **Hayat Mecmuası**, Cilt:3., Sayı:75., Ankara.

TEVFİK REMZİ (1933), "Eugenik", **Klinik Tıbbi Gazete**, Sayı:1, İstanbul.

TİNEL, Süleyman Sırrı (1936), **Halk İçin Sağlık Öğütleri**, Sühulet Basımevi, İzmir.

TOKGÖZ, Server Kamil (1938), **Okul Sağlık Bilgisi**, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Ankara.

TOKGÖZ, Server Kamil (1938), **Öjenism Irk Islahı**, Sümer Basımevi, Ankara.

TOKGÖZ, Server Kamil (1939), "Beden Terbiyesi", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:2., Ankara.

TÜRK, Bekir (1937), "Çalışınız", ", **Enerji: Aylık Kültür Dergisi** , Cilt:1., Sayı:4.,

TÜRK, Bekir (1937), "Fırıncı", **Enerji: Aylık Kültür Dergisi** , Cilt:1., Sayı:3.,

Türkiye İstatistik Yıllığı (1950), Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No:328, Cilt:18, Ankara.

ULUDAĞ, Osman Şevki (1925), **Beş Buçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi**, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, İstanbul.

URAL, Zeki Faik (1948–49), **İjiyen Notları**, Siyasal Bilgiler Okulu, Ankara.

UZMAN, Mazhar Osman (1935), "**İdiş ve Kısır Etme", Eugenic İdiş, Kısır, Eyi çocuk yetiştirme hakkında iki konferans,** Kader Matbaası.

UZMAN, Mazhar Osman (1935), "**Siniri Sağlam Çocuk Yetiştirme", Eugenic İdiş, Kısır, Eyi çocuk yetiştirme hakkında iki konferans**, Kader Matbaası.

UZMAN, Mazhar Osman (1939), "**Öjenik**", C.H.P. Konferanslar Serisi Kitap:2.

UZMAN, Mazhar Osman (1942), **Tütün ve Bihassa Ruha Tesirleri**, İstanbul.

UZMAN, Mazhar Osman (1945), **Frengi ve Sinir Hastalıkları**, İstanbul.

ÜNVER, Süheyl (1936) **Eski Hekimlik, Yeni Hekimlik ve Hıfzıssıhha**, İstanbul.

ÜNVER, Süheyl (1938), **Tıp Tarihi: Tarihten Evvelki Zamandan İslam Tababetine Kadar**, İstanbul.

ÜNVER, Süheyl (1940), **Selçuk Tababeti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ÜNVER, Süheyl (1943), **Umumi Tıp Tarihi**, İstanbul.

VANDEMİR, B. (1939), "Eski Türklerde Kuvvet Anlamı", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:12., Ankara.

VANDEMİR, B. (1940), "Silahlı Millet", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:20., Ankara.

YALIM, Hayri Ragıp (1939), "Fizik ve Moral Kalkınmada Üç Mühim Müessesenin Hizmetleri: Mekteb-Kışla-Klüb", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:6., Ankara.

YALIM, Zeki Ragıp (1938), **İklim, Sağlık, Kültür**, CHP Konferansları, Eminönü Halkevi.

YAMAN, Kadri (1939), "Memleket Müdafaası ve Rejim Bakımından Gençlik Teşkilatı ve Spor", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:11., Ankara.

YAMAN, Kadri (1940), "Aktif Yurddaş", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:2., Sayı:14., Ankara.

YARBAY HALİT (1939), "Yurd Müdafasında Sporun Ehemmiyeti", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:12., Ankara.

YAŞAT, Ali Vahit (1924), **Çocukluğun İçtimai Hıfzıssıhhası**, Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, Ankara.

Yedinci Ulusal Türk Tıp Kurultayı (1939), Kader Basımevi, İstanbul.

YILDIZ, Tayyar (1939), "1939 Greko-Romen Güreş Birincilikleri", **Beden Terbiyesi ve Spor**, Cilt:1., Sayı:6., Ankara.

YÜCEL, Hasan Ali (1938), "Birkaç Öğüt", **Lokman Hekim**, Sayı:20, İstanbul.

ZILANAKI, D.G. (1933), "Frenginin Tevlit Ettiği Sinir Hastalıkları", **Sıhhat Almanakı**, Der. Mazhar Osman, Kader Basımevi, İstanbul.

Zindelik Atlası (1931), Muhit Neşriyat, İstanbul.

II. İKİNCİL KAYNAKLAR

AGAMBEN, Giorgio (2012), **Dispositif Nedir?**, Çev. Ekin Dedeoğlu, Monokl Yayınları, İstanbul.

AKBAYAR, Nuri (1983), "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İletişim Yayınları, İstanbul.

AKGÜNDÜZ, Ahmet (1986), **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır.

AKIN, Yiğit (2004**), "Gürbüz ve Yavuz Evlatlar" Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor**, İletişim Yayınları, İstanbul.

AKKOYUN, Turan (2000), "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bekarlık Vergisi Teşebbüsleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı:XV., İzmir.

ALEMDAROĞLU, Ayça (2005), "Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey", **Body & Society**, 11(3).

ALTINTAŞ, Ayten (2012), **Osmanlı Hekimlerinin Sağlık Kuralları**, Maestro Yayınları, İstanbul.

ALTINTAŞ, Ayten (2013), **Sağlığın Can Damarı**, Yediveren Yayınları, İstanbul.

ANIL, Yaşar Şahin – ÖZBEK, Şasev (2006), **Louis Pasteur**, Kastaş Yayınları, İstanbul.

APPLE, Rima D. (1987), **Mothers & Medicine: A Social History of Infant Feeding 1890-1950**, The University of Wisconsin Press, Wisconsin.

ARTVİNLİ, Fatih (2013), **Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ASAN, Hatice Tezer (2013) , **Türk Eğitiminde İktidar Eğitim İlişkileri ve İnsan Yetiştirme Politikalarının Michel Foucault'nun Panoptikon Metaforuna Göre İncelenmesi (1795-1946)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

ATABAY, Efe (2009), **Eugenics, Modernity and the Rationalization of Morality in Early Reupublican Turkey**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, McGill University, Montreal.

ATABEYOĞLU, Cem (1983) , "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:6, İletişim Yayınları, İstanbul.

ATEŞ, Sanem Yamak (2012), **Asker Evlatlar Yetiştirmek**, İletişim Yayınları, İstanbul.

AYBERS, Orhan (2003), **Eugenics in Turkey During the 1930's**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

AYDIN, Erdem (2004), "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", **OTAM** (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı:15, Ankara.

AYDIN, Suavi (2001), "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul.

AYKUT, Ebru (2014), "Osmanlı Mahkemelerinde Şüpheli Zehirlenme Vakaları, Adli Tıp Pratikleri ve Tıbbi Deliller", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı:17, İstanbul.

BALCI, Ali (2009), **Cumhuriyet Türkiye'sinde Devlet Söylemine İlişkin Bir Dönemselleştirme: Foucault'cu Bir Yaklaşım**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

BALSOY, Gülhan (2012), "Osmanlı Toplumunda Kürtajın Yasaklanması", **Toplumsal Tarih**, Sayı:223.

BAUMAN, Zygmunt (2003), **Modernlik ve Müphemlik**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BEHAR, Cem (1996), **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, DİE, Ankara.

BERKES, Niyazi (2003), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul.

BOSCHMA, Geertje (2003), **A Rise of Mental Health Nursing**, Amsterdan University, Amsterdam.

BOYAR, Ebru (2011), "Social Perceptions of and State Responses to Syphilis In The Late Ottoman Empire", **Turkish Historical Review**, 2(2).

BOZEMAN, John M. (2004), "Eugenics and the Clergy in the Early Twentieth-Century United States", **The Journal of American Culture** , Vol. 27, No: 4.

BRADDOCK, David L. – PARISH, Susan L. (2011), "Sakatlığın Kurumsal Tarihi", Çev.Ferit Burak Aydar, **Sakatlık Çalışmaları**, Der. Dikmen Bezmez-Sibel Yardımcı-Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BRÖCKLING, Ulrich (2001), **Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

CASTEL, Robert (1988), **The Regulation of Madness**, Çev. W.D.Halls, University of California Press, Berkeley.

COLLIER, Stephen J. (2014), "Foucault'nun 'Yönetimsellikten' Öte Siyasi Yönetim Çözümlemesi", Çev. Özge Karlık, **Teorik Bakış**, Sayı:3, İstanbul.

CORBIN, Alain (2007), **Kokunun Tarihi**, Çev. Pınar G. Çelik vd., Dost Kitabevi, Ankara.

COURTINE, Jean-Jacques (2013), "Giriş", **Bedenin Tarihi 3**, Çev. Saadet Özen, YKY, İstanbul.

ÇAĞLI, Elif (2011), **Kemalist Dönemin Öjeni Politikalarında Kadınlığın Kurgulanışı: 1930–1945**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ÇAKMAK, Diren (2007), "Toplumsal Uzlaşma Belgesi 1936 Tarihli İş Kanunu", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(2).

ÇELİK, Veli Onur – BULGU, Nefise (2010), "Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:24.

DAVID, Henry P. vd. (1988) "Abortion and Eugenics in Nazi Germany", **Population and Development Review**, 14(1).

DAVIDSON, Roger - A. HALL, Lesley (2001), **Sex, Sin and Suffering: Venereal Disaese and European Society since 1870**, Routledge, London.

DELEUZE, Gilles (1988), "What is a Dispositif", **Michel Foucault Philosopher**, Der. Timothy J. Armstrong, Routledge, New York.

DEMİRCİ, Tuba – SOMEL, Selçuk Akşin (2008), "Woman's Bodies, Demograpy and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Otoman Empire of the Nineteenth Century", **Journal of the History of Sexuality**, Vol: 17, No:3.

DEMİRCİ, Tuba (2008), **Body, Disease and Late Otoman Literature: Debates on Ottoman Muslim Family in the Tanzimat Period (1839-1908)**, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, , Ankara.

DEVELİOĞLU, Ferit (2000), "Tahaffuz", **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara.

DİNÇER, Ferruh (1967), "Prof. Dr. Mahmut Şemsi Kural Emekliye Ayrıldı", **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1-2, Ankara.

DOĞAN, Atila (2012), **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, Küre Yayınları, İstanbul.

DOLS, Michael W. (2013), **Mecnun: Ortaçağ İslam Toplumunda Deli**, Çev. Didem Gamze Dinç, Pinhan Yayınları, İstanbul.

DOUGLAS, Mary (1996), **Natural Symbols: Explorations in Cosmology**, Routledge, New York.

DOWBIGGIN, Ian (2011), **The Quest For Mental Health**, Cambridge, New York.

DOWNING, Lisa (2008), **Introduction to Michel Foucault**, Cambridge Uni.Press, New York.

DUBEN, Alan – BEHAR, Cem (1998), **İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880–1940**, İletişim Yayınları, İstanbul.

DUBY, Georges (1991), "Tarih Araştırmalarının Fransa'da Aldığı Yönler", **Erkek Ortaçağ**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

DURGUN, Sezgi (2011), **Memalik-i Şahane'den Vatan'a**, İletişim Yayınları, İstanbul.

DUSTER, Troy (2005), **Backdoor of Eugenics**, Routledge, London.

ERGİN, Murat (2008), "Biometrics and Anthropometrics: The Twins of Turkish Modernity", **Patterns of Prejudice**, 3(42).

ERNST, Waltraud - HARRIS, Bernard (1999), **Race, Science and Medicine 1700–1960**, Routledge, New York.

EROĞLU, Haldun – DİNÇ, Güven – ŞİMŞEK, Fatma (2014), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Telkih-i Cüderi (Çiçek Aşısı)", **Milli Folklor**, Sayı:101.

EVERED, Emine Ö. – EVERED, Kyle (2013), “Sex and the Capital City: The Political Framing of Syphilis and Prostitution in Early Republican Ankara”, **Journal of the History of Medicine and Allied Sciences**, 68(2).

FAURE, Olivier (2011), “Beden Üstünde Kesişen Bakışlar”, Çev. Orçun Türkay, **Bedenin Tarihi: 2**, YKY, İstanbul.

FISHER, Irving (1913), **Eugenic**, Goog Helath Publishing, Michigan.

FOUCAULT, Michel (2001), “The Birth of Social Medicine”, **Power: The Essential Works of Foucault 1954-1984**, Çev. Robert Hurley vd.,

FOUCAULT, Michel (2003), “Cinsellik ve Siyaset”, **İktidarın Gözü**, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2003), “Göz Kamaştırıcı Hayvan: İktidar”, **İktidarın Gözü,** Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2003), “İktidar ve Beden”, **İktidarın Gözü**, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2003), “İktidarın Gözü”, Çev. Işık Ergüden, **İktidarın Gözü**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2003), “Michel Foucault: Filozofun cevapları”, **İktidarın Gözü,** Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2003), **Abnormal: Lectures at the College de France 1974-1975**, Çev. Graham Burchell, Verso, New York.

FOUCAULT, Michel (2003), **Cinselliğin Tarihi**, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2004), “Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine Epistemoloji Çerçevesi’ne Cevap”, Çev. Işık Ergüden, **Felsefe Sahnesi**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2004), “Nietzsche, Soybilim, Tarih”, **Felsefe Sahnesi**, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2004), **Toplumu Savunmak Gerekir**, Çev. Şehsuvar Aktaş, YKY, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2005), “Hakikat Kaygısı”, Çev. Osman Akınhay, **Özne ve İktidar**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2005), “İktidar Mekanizmasında Hapishaneler ve Tımarhaneler”, Çev. Işık Ergüden, **Büyük Kapatılma**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2005), “İktidarın Halkaları”, **Özne ve İktidar**, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2005), “Michel Foucault’nun Oyunu”, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2005), “Özne ve İktidar”, Çev. Osman Akınhay, **Özne ve İktidar**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2005), “Yönetimsellik”, Çev. Osman Akınhay-Ferda Keskin, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2005), **Doğruyu Söylemek**, Çev. Kerem Eksen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2006), **Deliliğin Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara.

FOUCAULT, Michel (2006), **Hapishane’nin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara.

FOUCAULT, Michel (2006), **Kliniğin Doğuşu**, Çev. İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, Ankara.

FOUCAULT, Michel (2008), **The Birth of Biopolitics**, Çev. Graham Burchell, Palgrave, New York.

FOUCAULT, Michel (2013), **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, Çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

GALTON, Francis (1909), **Essays in Eugenics**, London.

GALTON, Francis (1909), **Probability, The Foundation of Eugenics**, Clarendon Press, Oxford.

GUERRAND, Roger-Henri (1992), “Mastürbasyona Lanet”, Çev. Ayşen Gür, **Batı’da Aşka ve Cinsellik**, Der. Georges Duby, İletişim Yayınları, İstanbul.

GÜLER, Zeynep (2007), **Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde Von Der Goltz Paşa’nın Rolü**, , Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

GÜRİZ, Adnan (1972), “Türkiye’de Siyasi Partilerin Nüfus Politikası Konusunda Görüşleri”, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XXVIII, Sayı:1.-2.’den ayrı basım, Ankara.

GÜRİZ, Adnan (1975), **Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni**, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Ankara.

HACKING, Ian (2005), **Şansın Terbiye Edilişi**, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul.

HEADRICK, Daniel R. (2002), **Enformasyon Çağı**, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınları, İstanbul.

HOT, İnci (2001), **Sıhhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele**, , İstanbul Üniversitesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

İLİKAN, Ceren Gülser (2006), **Tuberculosis, Medicine and Politics: Public Health in the Early Republican Turkey**, , Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

KAHYA, Esin (1997), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimler**, AKM, Ankara.

KALKAN, İbrahim Halil (2004), **Medicine and Politics in The Late Otoman Empire (1876–1909)**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

KAPLAN, Robert M. (2010), "Sypilis, Sex and Psychiatry: 1789-1925", **Australasian Psychiatry**, 18(1).

KARACAOĞLU, Emre (2013), **Hüseyin Remzi Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey'in Mikrob Adlı Yapıtı ve Türk Tıp Bilimine Katkıları**, , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara.

KARAHANOĞULLARI, Onur (2007), **Birinci Meclis'in İçki Yasağı**, Ankara.

KARAL, Enver Ziya (1997), **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, DİE, Ankara.

KARPAT, Kemal (2010), **Osmanlı Nüfusu: 1830–1914**, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul.

KAZANCIGİL, Aykut (1991), **XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi**, Özel Yayınları, İstanbul.

KAZICI, Ziya – AYHAN, Halis (2010), "Talim ve Terbiye", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:39, TDV.

KENDALL, Gavin – WICKHAM, Gary (1999), **Using Foucault's Methods**, Sage, London.

KILIÇ, Rüya (2014), **Deliler ve Doktorları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Delilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

KORLAELÇİ, Murtaza (2004), "Pozitivist Düşüncenin İthali", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce:Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

KUNTAY, Mithat Cemal (1998), **Üç İstanbul**, Oğlak Yayınları, İstanbul.

LAUGHLIN, Harry H. (1923), **The Second International Exhibiton of Eugenics**, Baltimore.

LEMKE, Thomas (2013), **Biyopolitika**, Çev. Utku Özmakas, İletişim Yayınları, İstanbul.

LEWIS, Bernard (1984), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

LYNN, Richard (2001), **Eugenics: A Reassessment**, Praeger Publishers, Westport.

MARDİN, Şerif (2004), **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul.

MAZOWER, Mark (2003), **Karanlık Kıta**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

MELLING, Joseph - FORSYTHE, Bill (1999), **Insanity, Institutions and Society, 1800-1914**, Routledge, New York.

MOSSENSOHN, Miri Shefer (2014), **Osmanlı Tıbbı: Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500–1700**, Çev. Bülent Üçpunar, Kitap Yayınları, İstanbul.

MOULIN, Anne Marie (1999), "Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı", Çev. Ali Berktay, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. Paul Dumont-François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

NEYRET, Laurent (2012), "İnsanlığa Karşı Suçların Dönüşümü", **İnsanlığa Karşı Suç**, Çev. Berna Akal, İletişim Yayınları, İstanbul.

NIKIFORUK, Andrew (2001), **Mahşerin Dört Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, Çev. S. Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul.

ORDOVER, Nancy (2003), **American Eugenics: Race, Queer, Anatomy, and Science of Nationalism**, Minnesota, London.

OSBORNE, Thomas (1994), "On Anti-Medicine and Clinical Reason", **Reassessing Foucault: Power, Medicine and Body**, Der. Colin-Jones-Roy Porter, Routledge, London.

ÖZBEK, Müge Telci (2012), "Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Yoksul ve Yalnız Kadınların Kontrolü ve Fuhuş (1900–1914)", **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, sayı:15, İstanbul.

ÖZTAMUR, Pınar (2004), **Defining A Population: Woman and Children in Early Republic Turkey 1923-1950**, , Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ÖZTAN, Güven Gürkan (2011), **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ÖZTÜRK, Hülya – KARASU, Cezmi (2014), "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Kurucusu Charles Ambroise Bernard'ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Adli Tıp Bülteni**, 19 (3).

ÖZTÜRK, Hülya (2009), **Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Kurucusu Charles Ambroise Bernard**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

PEARSON, Karl (1909), **The Scope and Importance to the State of the Science of National Eugenics**, Dulau and Co. Published, London.

PEARSON, Karl (1910), **A Preliminary Study of Extreme Alcoholism in Adults**, (Amy Barrington ile), Dulau and Co. Published, London.

PEARSON, Karl (1912), **The Groundwork of Eugenics**, Cambridge Uni. Pres, London.

PEARSON, Karl (1912), **The Problem of Practical Eugenics**, Dulau and Co. Published, London.

PEARSON, Karl (1912), **Tuberculosis, Heredity and Environment**, Dulau and Co. Published, London.

PLATON (2006), **Devlet**, Çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

POLLOCK, Horatio M. (1921), **Eugenics as a Factor in the Prevention of Mental Disease**, The New York National Committee for Mental Hygiene, New York.

PORTER, Dorothy (1999), **Health, Civilization and The State: A History of Public Helath From Ancient To Modern Times**, Routledge, London.

Problem in Eugenics, First International Eugenic Congress (1912), London.

RASİMOĞLU, Ceren Gülser İlikan (2012), **The Foundation of a Professional Group: Physicians in The Nineteenth Century Modernizing Ottoman Empire (1839-1908)**, , Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

ROSE, Nikolas (1994), "Medicine, History and Present", **Reassessing Foucault: Power, Medicine and Body**, Der. Colin-Jones-Roy Porter, Routledge, London.

SALGIRLI, Sanem Güvenç (2009), **Eugenics as Science of the Social: A Case From 1930's İstanbul**, , Binghamton University, Yayımlanmamış Doktora Tezi, New York.

SALGIRLI, Sanem Güvenç (2011), "Eugenics for the Doctors Medicine and Social Control in 1930s Turkey", **Journal of the History of Medicine and Allied Sciences**, 66(3).

SARI, Nil (2010), **Tarihi Sağlık Kurumlarımız Darüşşifalar 1-2**, Acar Basım, İstanbul.

SARIYILDIZ, Gülten (1994), "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", **Belleten**, Cilt: LVIII, Sayı:222.

SCAMBLER, Graham - HIGGS, Paul (1998), **Modernity, Medicine and Health**, Routledge, New York.

SEARLE, G.R. (1979), “Eugenics and Politics in Britain in the 1930s”, **Annals of Science**: 36.

SENNETT, Richard (2002), **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.

SOMEL, Selçuk Akşin (2002), “Osmanlı Son Döneminde Iskat-ı Cenin Meselesi”, **Kebikeç**, Sayı: 13, Ankara.

SUTPHEN, Mary P. - ANDREWS, Bridie (2003), **Medicine and Colonian Identity**, Routledge, London.

ŞEHSUVAROGLU, Bedii (1984), **Türk Tıp Tarihi**, Taş Kitapçılık, Bursa.

ŞERİFSOY, Selda (2009), “Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928–1950”, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İlhan – İLKİN, Selim (2003), **Kadrocuları ve *Kadro*’yu Anlamak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

THORNE, Benjamin M. (2011), “Assimilation, Invisibility, and the Eugenic Turn in the “Gypsy Question” in Romanian Society 1938–1942”, **Romani Studies** 5, Vol. 21, No. 2.

TOPRAK, Zafer (1987), “İstanbul’da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914–1933”, **Tarih ve Toplum**, VII/39.

TURNER, Bryan S. (2003), **Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi**, Çev. Ümit Tatlıcan, Sentez Yayınları, İstanbul.

TÜRKER, Ebru Aykut (2011), **Alternative Claims on Justice and Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th Century Otoman Empire**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

UĞURLU, Mehmet Cemil (1997), “14 Mart Tıp Bayramı”nın Düşündürdükleri”, **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, Cilt:50, Sayı:1, Ankara.

UZARCZYK, Kamila (2007), “War Against the Unfit: Eugenic Sterilization in German Silesia 1933-1944”, **International Journal of Mental Health**, Vol:36, No:1.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (2011), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul.

ÜLMAN, Yeşim Işıl (1994), **Journal de Constantinople’e göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’nin Galatasaray Dönemi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ÜNDER, Hasan (1999), “30’ların Ders Kitaplarından ve Kemalizm’in Kaynaklarından Biri: Millet-i Müsellaha ve Medeni Bilgiler”, **Tarih ve Toplum**, Cilt:32, Sayı:192.

VERGİLİ, Ayhan (2011), **Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

VIGARELLO, Georges – HOLT, Richard, "İşlenen Beden: 19. Yüzyılda Jimnastikçiler ve Sporcular, Çev. Orçun Türkay, **Bedenin Tarihi: 2**, YKY, İstanbul.

VIGARELLO, Georges (1996), **Temiz ve Kirli: Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımın Tarihi**, Çev. Zühre İlkgelen, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

VIGARELLO, Georges (2008), "Giriş", **Bedenin Tarihi 1**, Çev. Saadet Özen, YKY, İstanbul.

WALSTON, Charles (1920), **Eugenics, Civics and Ethics**, Cambridge Uni. Press, Cambridge.

WEINDLING, Paul (1999), "International Eugenics: Swedish Sterilization in Context", **Scandiavanian Journal of History**, 24(2).

YEĞENOĞLU, Metin (2006), **Gendering the Indivudual and The Population: Patriarchal Production of Gendered Subjectivities in Political Thought in Early Republican Turkey**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, , Ankara.

YILDIRIM, Nuran (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.

YILDIRIM**,** Nuran (2010), **Hamidiye Etfal Hastanesi**, İstanbul.

YILDIRIM, Nuran (2010), **İstanbul'un Sağlık Tarih**i, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

YILDIRIM, Nuran (2014), "Bakteriyolojihane-i Şahana'de Veteriner Bakteriyoloji (1893–1902)", **Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

YILDIRIM, Nuran (2014), "Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar Tebhirhaneleri", **Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

YILDIRIM, Nuran (2014), "Karantina İstemezük" Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyanlar", **Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

YILDIRIM**,** Nuran (2014), **Türkiye'de Hemşirelik Tarihi**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

YÜCEULUĞ, Ratip (1949), "Türkiye'de İstatistik Öğretimi ve İstatistik Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, Ankara.

ZÜRCHER, Erik Jan (2010), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul.

7. ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında doğdu. Lisans derecesini Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde aldı. Yüksek lisansını Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde, *Biyo-iktidar ve Karnavalesk Beden: Foucault ve Bakhtin'in Beden Kavramsallaştırmalarının Karşılaştırılması* başlıklı teziyle tamamladı. Toplum ve Bilim, Cogito, Doğu Batı, Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar gibi mecralarda makaleleri yayımlandı. Beden sosyolojisi, nüfus politikaları, tıp tarihi ve sağlık sosyolojisi alanlarında çalışmaktadır.

